

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Észak-amerikai történeti perspektívák

LÉVAI CSABA

James Madison, a rabszolgaság kérdése
és a képviselőlet jellegéről folytatott vita
az 1787. évi alkotmányozó konvención

KÖKÉNY ANDREA

Texas társadalmi és politikai átalakulása,
1810–1836

PETERECZ ZOLTÁN

George F. Kennan és Magyarország:
egy Szovjetunió-szakértő gondolatai
és megfigyelései hazánkról
a huszadik században

GLANT TIBOR

Kvéker segélyakciók Magyarországon
az első és második világháború után

Bemutatjuk David Waldstreicher
amerikai történészt

39. évf.

2024

1. szám

Lambert Conformal Conic Projection,
standard parallels 25°N and 77°N

0 300 600 Kilometers
0 300 600 Miles

39. évfolyam

2024. 1. sz.

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A kiadványt szerkesztette:

VAJDA ZOLTÁN

A kiadvány

**Petőfi
Kulturális
Ügynökség**

a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara,
a Szegedért Alapítvány,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.

Szerkesztők:

DEÁK ÁGNES
(főszerkesztő)

VAJDA ZOLTÁN
(főszerkesztő-helyettes)

BENCSIK PÉTER

GALAMB GYÖRGY

HUNYADI ZSOLT

KOSZTA LÁSZLÓ

PAPP SÁNDOR

PELYACH ISTVÁN

SZÁSZ GÉZA

TAMÁS ÁGNES

TOMKA BÉLA

TÓTH HAJNALKA

TÓTH SZERGEJ

VUKMAN PÉTER

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA
(olvasószerkesztő)

Tartalom

Tanulmányok

LÉVAI CSABA

James Madison, a rabszolgaság kérdése és a képviselőlet jellegéről folytatott vita az 1787. évi alkotmányozó konvención 5

KÖKÉNY ANDREA

Texas társadalmi és politikai átalakulása, 1810–1836 29

PETERECZ ZOLTÁN

George F. Kennan és Magyarország. Egy Szovjetunió-szakértő gondolatai és megfigyelései hazánkról a huszadik században 49

GLANT TIBOR

Kvéker segélyakciók Magyarországon az első és a második világháború után 69

VENKOVITS BALÁZS

„Megy a gőzös Kanadába”. Változó migrációs politika Észak-Amerikában és illegális magyar bevándorlás az 1920-as években 90

Műhely

VAJDA ZOLTÁN

Egy amerikai – nem csak – Párizsban. Thomas Jefferson és a franciaországi szegények 108

BALÁZS PÉTER

„Tiszteljétek az ésszt, ám inkább a szívetekre hallgassatok!” A francia forradalom érzelmetörténeti perspektívából 119

KAJTÁR-PINJUNG OLGA

Fogyokból ellenség. A Bush-kormány külpolitikája és jogalkotása 9/11 után 141

Határainkon túl

VAJDA ZOLTÁN

„Én az amerikai forradalom történetírása úgynevezett neobirodalmi fordulatának a híve vagyok”. Bemutatjuk David Waldstreicher amerikai történészt 158

David Waldstreicher műveinek válogatott bibliográfiája 167

DAVID WALDSTREICHER

Régiék, modernek és afrikaiak. Phillis Wheatley, a birodalom és a rabszolgaság politikája az amerikai forradalomban (Fordította: *Vajda Zoltán*) 169

Figyelő

FÁBIÁN LAURA

Hatalomépítés Anjou-módra 199

(Gálffy László: *Anjou és grófjai. A politikai területformálódás útjai és sajátosságai Franciaországban [9–13. század].* Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2020.)

SZENTE-VARGA MÓNICA

Bevándorlás Latin-Amerikába, Kolumbusz első útjától napjainkig 202

(Jancsó Katalin: *Aranycseppek Latin-Amerikában. Egy sokszínű kontinens születése.* Szeged: SZTE Press, 2021.)

LÉVAI CSABA
Debreceni Egyetem

Aetas 39. évf. 2024. 1. szám, 5–28.
ISSN 0237-7934
DOI 10.14232/aetas.2024.1.5-28
www.aetas.hu

James Madison, a rabszolgaság kérdése és a képviselet jellegéről folytatott vita az 1787. évi alkotmányozó konvención

ABSTRACT. *James Madison, the Problem of Slavery and the Debate About Representation at the Constitutional Convention in 1787.* The delegates at the Constitutional Convention were trying to solve the conflict of the large and the small states through the Great Compromise, which proposed the equal distribution of the seats in the Senate, and the proportional distribution of them in the House among the states. Madison opposed the compromise, which posed a threat to his concept concerning the proportional distribution of the seats in both chambers. Raising the issue of slavery, Madison wanted to take the delegates' mind off the conflict between the large and small states, and to highlight an even more serious problem. His intention was to urge them not to make the compromise and save his plan. According to the author, Madison mainly used the problem of slavery as a tactical device, but it does not mean that he was not aware of the real dangers of the problem.

Keywords: *James Madison, slavery, Constitutional Convention, sectional conflict, representation*

Az Amerikai Egyesült Államok új szövetségi alkotmányát az 1787. május 25-e és szeptember 17-e között Philadelphiában ülésező alkotmányozó konvención dolgozták ki. Ezen az egyik leghevesebb vita arról bontakozott ki, hogy a létrehozandó szövetségi törvényhozásban milyen módon osszák el a helyeket az egyes tagállamok között. Az alkotmányozó konvenciónal foglalkozó szakirodalomban e vita hagyományosan úgy jelenik meg, mint amelyik a népeesebb, illetve a kevesebb lakossággal rendelkező államok konfliktusát jelenítette meg, s alapvetően ennek megoldását jelentette a július 16-án elfogadott *Great Compromise* (Nagy Kompromisszum). Eszerint a Szenátusban az államok egyenlő, a Képviselőházban pedig a lakosságszám szerinti arányos képviseletének elvét érvényesítették oly módon, hogy a tagállamok lakosságába a rabszolgák háromötödét is beleszámították. Ezt a megegyezést úgy tartották számon, mint amely nem csupán a képviselet problémáját oldotta meg, hanem az új alkotmány elfogadásának legnagyobb akadályát is elhárította.

Ebben a vitában azonban az amerikai történeti hagyományban a *Father of the Constitution* (az Alkotmány Atyja) címmel kitüntetett James Madison (1751–1836) azt a gondolatot is felvetette, hogy „a nagy veszélyt általános kormányzatunk számára a kontinens hatalmas déli és északi érdekei jelentik, amelyek egymással szemben állnak. Nézzék meg a kongresszusi szavazásokat, és a legtöbb az ország földrajzi, nem pedig az államok mérete szerinti

megosztottságának megfelelően történt”.¹ Az Egyesült Államok majdani negyedik elnökének (1809–1817) ezzel a megjegyzésével kapcsolatban több kérdés is felmerül. A legalapvetőbb az, hogy a népesebb és a kevésbé népes tagállamok ellentétéről szóló vitába miért „dobta be” az északi és a déli államok közötti megosztottság kérdését. Az ugyanis „felülírta” a kisebb és a nagyobb államok szembenállását, mivel kisebb és nagyobb rabszolgatartó, illetve szabad vagy kevesebb rabszolgával rendelkező tagállamok is voltak.² Vajon Madison már ekkor előre látta a leselkedő veszélyt, azt a regionális konfliktust, ami az Unió széteséséhez és egy több mint hatszázezer áldozatot követelő polgárháborúhoz (1861–1865) vezet majd, és erre akarta figyelmeztetni kortársait? A majdani negyedik elnök 1787-ben mindezeket természetesen nem láthatta előre. Annak megítélése szempontjából azonban, hogy az alkotmányozó konvención milyen eszközök alkalmazásával miféle célok elérésére törekedett, lényeges információkkal szolgál annak vizsgálata, hogy a képviseletről folytatott vitában miért vetette fel a két nagy régió szembenállásának kérdését, ezzel összefüggésben pedig a rabszolgaság problémáját.

Tanulmányom célja e kérdések megválaszolása, amit két feltételnek megfelelően igyekszem elvégezni. Egyrészt arra törekszem, hogy Madison 1787 nyarán megfogalmazott gondolatait az alkotmányozó konvenció 18. századi kontextusába illesztve tárgyaljam, vagyis megpróbáljam elkerülni, hogy a 19. századi vagy mai fejlemények tükrében értékeljem azokat. Azzal is tisztában vagyok azonban, hogy ezt teljes mértékben nem tudom megvalósítani, hiszen már kérdésfeltevése is ennek ellenkezőjéről tanúskodik. Másrészt, mondanivalóm kifejtése azt is megkívánja, hogy a képviselet kérdését az alkotmányozó konvenció, illetve James Madison politikai gondolkodása tágabb összefüggésrendszereibe ágyazva vizsgáljam.

A probléma elemzését három lépcsőben kívánom elvégezni. Elsőként azt vizsgálom, hogy a rabszolgaság és a regionális megosztottság kérdése hogyan jelent meg a virginiai politikai gondolkodásában az alkotmányozó konvenciót megelőző időszakban. Másodikként azt elemzem, hogy ezek az elemek milyen szerepet játszottak a képviseletről folytatott vitának abban a szakaszában, amikor arról volt szó, hogy a létrehozandó szövetségi törvényhozás két házában a tagállamok egyenlő vagy valamilyen szempontok alapján megállapított arányos képviseletének az elvét érvényesítsék. Miután tisztázódott, hogy a Szenátusban a tagállamok egyenlő, a Képviselőházban pedig az arányos képviseletét fogják megvalósítani, az a kérdés került napirendre, hogy a képviselőházi helyeket milyen alapon osszák meg a tagállamok között. Harmadjára tehát azt veszem górcső alá, hogy a vitának ebben a második szakaszában milyen szerepet játszott a rabszolgaság és a regionális konfliktus problémája. Mindezzel összefüggésben azt is megvizsgálom, hogy a Madison politikai gondolkodásával vagy az alkotmányozó konvencióval foglalkozó újabb történetírásban hogyan értékelték a rabszolgaság és a regionális konfliktus szerepét e tekintetben. Nem volt célom a téma teljes historiográfiájának feltárása, hanem arra törekedtem, hogy néhány, a történész szakmában jelentős visszhangot kiváltó munka segítségével mutassam be a kialakult álláspontokat.

¹ James Madison: Rule of Representation in the Senate, 1787. június 30. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-10-02-0049%20JSMN-print-01-10-02-0050#JSMN-01-10-02-pb-0088> (Utolsó letöltés: 2018. május 17.) A tanulmányban szereplő angol nyelvű szövegek a szerző fordításai.

² 1787-ben a rabszolgatartó és a nem rabszolgatartó államok megkülönböztetése nem volt azonos a déli és az északi államok szembeállításával. A gyarmati korban a rabszolgaság minden észak-amerikai brit gyarmaton törvényes volt, s az 1780-as évek végén még olyan kicsi és nagy északi államokban is létezett, mint New York vagy New Jersey. Ezért erre a korszakra vonatkozóan szerencsésebb több, illetve kevesebb rabszolgával rendelkező államokról beszélni. Erre lásd: Zilversmit: *The First Emancipation*, i. m.; Gigantino: *The Ragged Road to Abolition*, i. m.

A rabszolgaság és a regionális konfliktus kérdése Madison alkotmányozó konvenció előtti politikai gondolkodásában

Madison első jelentős politikai megbízatása az volt, hogy megyéje küldötteként részt vett Virginia 1776. május 6. és július 5. között ülésező alkotmányozó tanácskozásán. Ezt követően 1777 áprilisában sikertelen kísérlet tett, hogy bekerüljön az új virginiai törvényhozás alsóházába (*House of Delegates*), de az utóbbi testület még az év novemberében a kormányzót ellenőrző nyolc főből álló Államtanács (*Council of State*) tagjává választotta, amelyben 1779-ig szolgált. Az országos politikában akkor jelent meg először, amikor a virginiai törvényhozás az állam küldötteként a Konföderációs Kongresszusba delegálta, ahol 1780 és 1783 között, majd 1786–1787-ben tevékenykedett.³

A függetlenségi háború (1775–1783) idején a rabszolgaság kérdése elsősorban ezzel összefüggésben jelent meg Madison gondolkodásában. Mély aggodalommal töltötte el, hogy a brit hadvezetés a rabszolgákat a maga oldalára igyekezett állítani, s a virginiai politikus teljes mértékben tisztában volt azzal, hogy mindennek milyen következményei lehetnek államára és az amerikai ügyre nézve: „Az igazat megvallva ez e gyarmat egyetlen sebezhető pontja; s ha majd elnyomnak minket, akkor úgy bukunk el, mint Akhilleusz, vagyis olyasvalaki keze által, aki tudja a titkot.” Madison tehát a rabszolgákat olyan belső fenyegető erőként fogta fel, ami az egész amerikai ügy bukását eredményezheti.⁴

A háború idején az amerikai hadvezetés számára az egyik legsúlyosabb problémát a krónikus katonahiány jelentette. Ez olyan súlyossá vált, hogy az amerikai oldalon is felmerült a rabszolgák felfegyverzésének gondolata. 1775-ben ezt a megoldást Madison még elképzelhetetlennek tartotta, egy 1780. november 28-án írott levelében viszont már úgy vélte, hogy a rabszolgák felfegyverzése nem feltétlenül kell hogy negatív következményekkel járjon. Azért is jó lenne, mert „[b]izonyos, hogy ez sokkal jobban összhangban lenne a szabadság eszméivel, amit egy szabadságért vívott küzdelemben sohasem szabad szem elől tévesztenünk”. A virginiai politikus úgy találta, hogy a felfegyverzett rabszolgák felkelésének úgy lehetne elejét venni, hogy a fekete katonákat fehér tisztekkel az élen és „fehér katonák többségével” összevegyítve alkalmazzák, s attól sem kellene tartani, hogy a szolgálatért történő felszabadításuk példaként hatna a rabszolgának megmaradt többi feketére: „...a tapasztalat már megmutatta, hogy egy felszabadított azon nyomban elveszít minden kapcsolatot és szimpátiát korábbi rabszolgatársaival”.⁵

A függetlenségi háború következtében az Egyesült Államok kormányzata nagymértékben eladósodott. A háború végének közeledtével időszerűvé vált az államadósság rendezése, amiről a Konföderációs Kongresszusban nagy vita bontakozott ki. Ennek lényegét az jelentette, hogy a konföderáció által felvett adósságot milyen arányban és milyen mutatók alapján oszták el a tagállamok között. Ugyanazok a dilemmák merültek fel, amelyek négy évvel később

³ Gutzman: *James Madison*, 8–16.; Rakove: *James Madison*, 10–20.

⁴ James Madison levele William Bradfordnak, 1775. június 19. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-01-02-0047> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.) John Murray, Dunmore negyedik grófja (1730?–1809), Virginia utolsó királyi kormányzója 1775. november 7-én hirdette ki azt a proklamációját, amelyben szabadságot ígért a britek oldalára álló rabszolgáknak. 1779. június 30-án Sir Henry Clinton (1730–1795), az észak-amerikai brit haderő akkori főparancsnoka hasonló kiáltványt tett közzé, amelyben teljes biztonságot és foglalkoztatást ígért az amerikaiaktól a britek oldalára álló afroamerikaiaknak. Ezekre lásd: Parkinson: *The Common Cause*, 141–163., 463–464.; Taylor: *The Internal Enemy*, 23–30.

⁵ James Madison levele Joseph Jonesnak, 1780. november 28. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-02-02-0120> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.)

az alkotmányozó konvención a képviselőt elosztásával kapcsolatban a viták középpontjába kerültek. Felvetődött, hogy a közös terheket azoknak az arányoknak megfelelően osszák el, amekkora arányban az egyes államok az Egyesült Államok összalakosságából részesednek. Ezzel összefüggésben viszont az a kérdés merült fel, hogy milyen társadalmi csoportokat tekintsenek a lakosság részének. Vajon a szabad és rabszolga feketék vagy az indiánok beletartoznak-e?

E vita elején 1783. március 28-án Madison azt az álláspontot képviselte, hogy az egyes államok hozzájárulásukat „a teljes szabad lakosságuk, illetve minden korú, nemű és körülményű egyéb lakosságuk felének megfelelő arány szerint folyósítsák, kivéve az adót nem fizető indiánokat”.⁶ Érdekes, hogy eredetileg „teljes szabad fehér lakosságot” írt, amiből aztán a fehér szót kihúzta. Ez arra utalhat, hogy a szabad feketéket is beszámolandónak gondolta. A rabszolgákat az egyéb lakosság csoportjába sorolta, akiknek a felét javasolta figyelembe venni, szemben az indiánokkal, akiket teljesen kizárt ebből a körből. A virginiai politikus valószínűleg olyan közéletet próbált találni, amely a kevésbé népes és a népesebb, illetve a sok és a kevés rabszolgával rendelkező államok számára is elfogadható. Ha ugyanis Virginia a legnépesebb és a legtöbb rabszolgával rendelkező állam teljes rabszolga népességét vette volna alapul, akkor államának nagyobb mértékben kellett volna hozzájárulnia a közös adósság törlesztéséhez. Ugyanakkor a kevés rabszolgával rendelkező államok felé is gesztust igyekezett tenni azzal, hogy a virginiai rabszolgák felét mégiscsak figyelembe vette.

A négy évvel későbbi alkotmányozó konvencióhoz hasonlóan a vita arról folyt, hogy az egyes államok rabszolanépességének mekkora hányadát vegyék tekintetbe itt az államadósság, ott pedig majd a képviselői helyek elosztása során. Ez pedig azt a problémát vetette fel, hogy egy „szabad ember” hány feketével ér fel. A nagyon kevés rabszolgával rendelkező új-angliai államok amellett érveltek, hogy a fekete rabszolgák munkavégző képessége kevésbé marad el a fehér szabad munkaerőtől, hiszen így az előbbieket nagyobb arányban vették volna figyelembe, az államadósságnak pedig nagyobb hányada esett volna a sok rabszolgával rendelkező államokra. Az utóbbi államok viszont ezzel éppen ellenkezőleg érveltek. Madison kompromisszumként a 3:2 arányt javasolta, s az erről megtartott szavazás egyértelműen az államok Észak–Dél választóvonal szerinti regionális megosztottságát tükrözte.⁷ Mivel az öt igenlő szavazat a négy nem és a két megosztott szavazat ellenében nem volt elegendő előterjesztése győzelméhez, a megoldást kereső Madison a déli államok érdekeinek jobban megfelelő 5:3 arányt javasolta, amit el is fogadtak.⁸

⁶ Madison: Amendment to Report on Restoring Public Credit, 1783. március 28. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-06-02-0136#JSMN-01-06-02-pb-0406> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.)

⁷ Madison: Notes on Debates, 1783. március 28. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-06-02-0137> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.) Két új-angliai állam (New Hampshire és Connecticut) igennel szavazott, míg két másik (Massachusetts és Rhode Island) delegátusa megosztott volt. A középítő államok (New Jersey, Pennsylvania, Delaware) támogatták a javaslatot, míg a déliek (Maryland, Virginia, Észak- és Dél-Karolina) ellene voltak. New Yorkból csak egy küldött volt jelen, így nem volt szavazóképes, Georgia pedig nem volt képviselve. Vagyis a kevés rabszolgával bíró új-angliai és középítő államok támogatták Madison javaslatát, vagy megosztottak voltak, míg a sok rabszolgával rendelkező déliek egy emberként elleneztek azt. A Kontinentális Kongresszus jegyzőkönyve, 1783. március 28. <http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=lljc&fileName=024/lljc024.db&recNum=222&itemLink=r%3Fammem%2Fhlaw%3A%40field%28DOCID%2B%40lit%28jco241%29%29%230240001&linkText=1> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.)

⁸ A Kontinentális Kongresszus jegyzőkönyve, 1783. március 28. <http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=lljc&fileName=024/lljc024.db&recNum=222&itemLink=r%3Fammem%2Fhlaw%3A%40field%28DOCID%2B%40lit%28jco241%29%29%230240001&linkText=1> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.)

1783. április 1-jén a szavazást New York kérésére megismételték, az elfogadott szabályozás pedig végül úgy hangzott, hogy a tagállamok hozzájárulásait „a fehér és más szabad állampolgárok teljes száma és mindenféle korú, nemű és körülményű lakosok arányának megfelelően folyósítanak, beleértve a bizonyos számú évre kötelezett szolgálkat és a fenti felsorolásban nem szereplő egyéb személyek háromötödét, kivéve az adót nem fizető indiánokat”. A „fenti felsorolásban nem szereplő egyéb személyek” voltak a rabszolgák.⁹

James Madison ezekben a vitákban kulcsszerepet játszott. Teljes mértékben tudatában volt annak, hogy az államadósság vitájában az egyes államok szavazatai döntő mértékben az északi és a déli államokat szembeállító regionális eltérések alapján oszlottak meg. Ez mindenképpen ott lehetett gondolkodásában az alkotmányozó konvención a képviselet kérdéséről folytatott vita során. Ráadásul, a képviselet államok közötti elosztásakor 1787-ben is azt a háromötödös szabályt vették végül alapul, amelyet 1783-ban éppen Madison javaslatára fogadtak el.

Az a gondolat, hogy az amerikai unió akár fel is bomolhat, egy 1787. február 24-én, alig három hónappal az alkotmányozó konvenció összeülése előtt megfogalmazott levelében is megjelent. Ekkoriban ért véget az ún. Shays-lázadás Massachusetts nyugati megyéiben, ami nagyon nagy hatást gyakorolt az erősebb szövetségi kormányzatot megvalósítani szándékozó politikusokra.¹⁰ Az eladósodott farmerek mozgalmát ugyan viszonylag gyorsan és hatékonyan megfékeztek, Madison mégis úgy érezte, hogy az „kimondhatatlan sebeket ejtett a republikánus karakteren az Egyesült Államok azon részén, s mint mondják, a monarchia iránti hajlamot ébresztett néhány vezető elmében”. Vagyis a konföderációs kormányzat elégtelenségén túlmenően a republikánus elkötelezettséget gyengítő belső konfliktusok még sürgetőbbé tették Madison szemében a szövetségi kormányzat reformját. Mint megfogalmazta, „amennyiben a közelgő konvención nem tudnak valamilyen ellenszerben megállapodni, meggyőződésem, hogy valami nagyon másfajta berendezkedés fog következni”. Az emberek többsége ugyanis „valószínűleg előnyben fogja részesíteni azt, hogy az Uniót három tényleg megvalósítható és energetikusabb kormányzatra osszák. [...] S bár ebben az esetben egy kisebbik gonoszról van szó, mégis olyan hatalmas, hogy azt remélem, hogy ennek veszélye a forradalom minden barátját arra készíti, hogy a konföderáció olyan berendezkedése mellett álljanak ki, ami az Unió fenntartását eredményezi, és helyreállítja a republikánus név becsületét.”¹¹

2018. június 2.) A kérdést az döntötte el, hogy a déli és a középső államok többsége, illetve New Hampshire – két új-angliai állam (Rhode Island Connecticut) ellenében – támogatták Madison újabb javaslatát, míg Massachusetts megosztott maradt. New York és Georgia a fentebb jelzett okok miatt nem vett részt a voksolásban.

⁹ A Kontinentális Kongresszus jegyzőkönyve, 1783. április 1. <http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=lljc&fileName=024/lljco24.db&recNum=230&itemLink=r%3Fammem%2Fhlaw%3A%40field%28DOCID%2B%40lit%28jco241%29%29%230240001&linkText=1> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.) Az április 1-jei szavazáson az új-angliai államok teljesen vegyesen foglaltak állást. New Hampshire igennel szavazott, Massachusetts megosztott maradt, Rhode Island pedig nemmel voksolt, míg Connecticut képviselői nem voltak jelen kellő számban. A középső és a déli államok viszont egyértelmű igennel szavaztak, azzal a kivétellel, hogy Delaware képvisellete sem volt elégséges, Georgia pedig továbbra sem képviseltette magát.

¹⁰ A Shays felkelésre és hatására lásd: Taylor: *American Revolutions*, 366–374.

¹¹ From James Madison to Edmund Pendleton. 1787. február 24. <https://founders.archives.gov/?q=1787%20february%2024%20Author%3A%22Madison%2C%20James%22&s=1511311111&r=12> (Utolsó letöltés: 2018. június 3.)

Ebben az esetben Madison az amerikai unió felbomlásának lehetőségét a szövetségi kormányzat általa üdvösnek tartott reformja megvalósítása érdekében vetette fel. Ez az egyik legnyomósabb érvként jelent meg gondolkodásában annak az új politikai berendezkedésnek a megvalósítása érdekében, ami mellett az alkotmányozó konvención kardoskodott. Itt nem a rabszolgasághoz való viszonyulásból eredő regionális ellentéteket látta az Unió lehetséges felbomlásának hátterében, mint Philadelphiában, de itt is olyan *ultima ratioként* alkalmazta azt, amivel a maga igazát kívánta még hatásosabban alátámasztani.

James Madison politikaelmélete és a rabszolgaság kérdése

Madison politikaelméletének egyik alaptétele az, hogy a politika különféle érdekcsoportok kifejeződése. S mivel egy nagyobb területű államban többféle érdek nyilvánul meg, kisebb az esély arra, hogy ezek közül valamelyik kizárólagos helyzetbe kerül, mivel az egyes érdekek egyensúlyban tartják egymást, és kioltják a többiek törekvését a dominancia megszerzésére. Ezt a teóriát az alkotmány ratifikációs vitája során John Jay-jel (1745–1829) és Alexander Hamiltonnal (1755–1804) közösen írott, *A föderalista* című cikksorozat nevezetes 10. esszéjében fejtette ki összefüggő formában, de érvelésében már az alkotmányozó konvención is jelen volt.¹² Az 1787. június 6-án, még a képviseletről szóló vita előtt elmondott felszólalásában arról beszélt, hogy egy társadalomban mennyi olyan megosztó érdek van, amelyek szemben állnak egymással. A fő kérdés az, hogy ezeket hogyan lehet kordában tartani. Példaként azt említette, hogy az amerikai forradalom kirobbanásának hátterében is az anyaország és a gyarmatok eltérő érdekei álltak. Ezzel összefüggésben viszont a rabszolgaságra is tett egy érdekes utalást: „Amerika miért aggódott olyan jogosan a parlamenti elnyomás miatt? Azért, mert Nagy-Britanniának eltérő valós vagy vélt érdeke volt, s ha ehhez még azt is hozzáadjuk, hogy hatalommal rendelkezett fölöttünk, ezt az érdekét a mi kárunkra érvényesíthette volna. Láttuk, hogy a szín [tudniillik a bórszín – L. Cs.] egyszerű eltérése a legfelvilágosultabb korszakban az ember ember fölött valaha gyakorolt legelnyomóbb uralmának az alapja. Mi volt a magunk körében felemlített igazságtalan törvények forrása? Nem a többség vélt vagy valós érdeke volt az?”¹³

Madison a gyarmatok és az anyaország érdekkonfliktusával összefüggésben említette a rabszolgaság kérdését. Amellett, hogy egyértelműen elítélte azt, a rabszolgasággal kapcsolatos mondata témám szempontjából két további értelmezési lehetőségnek is teret nyithat. Egyrészt annak illusztrálására használhatta a rabszolgaságot, hogy saját, felvilágosultnak tartott korában is megtörténik, hogy bizonyos csoportok – például az anyaország, illetve a rabszolgatartók – valós vagy vélt érdekei alapján zsarnoki uralmat gyakorolnak más csoportok – a gyarmatok, illetve a rabszolgák – felett. Ezzel viszont arra is utalhatott, hogy a rabszolgák feletti elnyomó hatalom mögött is meghatározott, vélt vagy valós érdekek állhatnak.

¹² Hamilton–Madison–Jay: *A föderalista*, 91–100. E felfogásának eredetére lásd: Vajda: *Civilizáció és stabilitás*, i. m.; Lévai: *A republikanizmus-vita*, 327–329.; Adair: *That Politics May Be Reduced to a Science*, i. m.

¹³ Madison: *Popular Election of the First Branch of the Legislature*, 1787. június 6. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-10-02-0021#JSMN-01-10-02-pb-0033> (Utolsó letöltés: 2018. május 18.)

A rabszolgáság és a regionális konfliktus kérdése a képviselőről szóló vita első szakaszában

Egy egykamarás rendszerben a szövetségi törvényhozás helyeit annak megfelelően kellett volna elosztani, hogy az egyes államok az Unió összlakosságának vagy összes vagyonának mekkora hányadát képviselik. Ez azt jelentette volna, hogy a népesebb és/vagy gazdagabb tagállamok nagyobb, a kisebb és/vagy kevésbé módosak pedig kisebb képviselőhöz jutottak volna.¹⁴

Kétkamarás rendszer esetében dönthettek úgy, hogy az egyik házban az egyenlő, a másikban pedig az arányos képviselő elvét érvényesítik, de úgy is, hogy mindkét kamarában az arányos képviselő elvét részesítik előnyben. Arra nagyon kevés esély volt, hogy az arányos megosztást egyik házban se vegyék figyelembe. Bármelyik megoldást vették volna is alapul, a küldötteknek mindenekelőtt azt kellett tisztázni, hogy milyen mutatót tekintsenek a képviselői helyek államok közötti megosztása alapján: a népességszámot vagy az adott állam részesedését az Egyesült Államok területén található összes vagyonból, esetleg mindkettőt? De ha az előbbi mellett döntenek, akkor csak a szabad fehér lakosokat vegyék-e figyelembe az adott állam lakosságának meghatározásakor, vagy esetleg a fekete rabszolgákat és az indiánokat is? Ha pedig a vagyoni részesedést tekintik kiindulási alapnak, ebbe a kategóriába sorolják-e a rabszolgákat vagy sem. A rabszolgáság kérdése azért került e viták középpontjába, mert a rabszolgák jogi helyzetének meghatározását is olyan kettősség jellemezte a korban, amelyik részben személyeknek, részben pedig ingó tulajdonnak tekintette őket. Mint láttuk, Madisonnak ezekkel a kérdésekkel már 1783-ban a Konföderációs Kongresszusban szembe kellett néznie.¹⁵

Az alkotmányozó konvención a kiindulási alapot az úgynevezett *Virginia Plan* (Virginiai tervezet) jelentette, amelyet jórészt James Madison állított össze, de Edmund Randolph (1753–1813), Virginia akkori kormányzója terjesztett be 1787. május 29-én. Ebben az szerepelt, hogy kétkamarás törvényhozást kell létrehozni, mindkét házban az arányos képviselő elvét kell érvényesíteni, illetve a felsőház tagjait az alsóház válassza meg.¹⁶

A *Virginiai tervezet* alternatívájaként nyújtották be a kevésbé népes államok 1787. június 15-én a *New Jersey Plan*-t (New Jersey-i tervezet), amelyik olyan egykamarás nemzeti törvényhozással számolt, amelyben – a Konföderációs Kongresszus mintájára – minden tagállam egy szavazattal rendelkezett volna.¹⁷ Minthogy ez a megoldás élesen ellenkezett nézeteivel, Madison hevesen tiltakozott ellene. Úgy vélte, hogy a javaslat nem nyújt megfelelő garanciákat az ellen, hogy a hatalom a kisebbség kezébe kerüljön. Mint mondta, „a republikánus elmélet szerint valóban a jogot és a hatalmat a többség kezébe adják [...] a tények és a tapasztalat azonban azt mutatják, hogy a kisebbség erőhöz folyamodhat a többség felülírása érdekében”. Erre három esetet sorolt fel. Az első szerint, ha egy kisebbség megfelelő katonai erővel és pénzzel rendelkezik, „egyharmad meghódíthatja a másik kétharmadot. 2. Azok

¹⁴ Beeman: *Plain, Honest Men*, 218–223.

¹⁵ Erre lásd: Ghachem: *The Slave's Two Bodies*. Lévai: *Förtelmes kereskedelem*, 317–322.

¹⁶ Variant Texts of the Virginia Plan, Presented by Edmund Randolph to the Federal Convention, May 29, 1787, Text A http://avalon.law.yale.edu/18th_century/vatexta.asp (Utolsó letöltés: 2018. április 13.) A Virginiai tervezet magyarul is olvasható: *Randolph vagy Virginiai Tervezet*, 177–180. A tervezetre lásd: Rakove: *Original Meanings*, 59–65.

¹⁷ Variant Texts of the Plan Presented by William Patterson, June 15, 1787. Text A https://avalon.law.yale.edu/18th_century/patexta.asp (Utolsó letöltés: 2018. április 14.) A New Jersey-i tervezet magyarul is olvasható: *A Paterson vagy New Jersey-i tervezet*, i. m. A tervezetre lásd: Rakove: *Original Meanings*, 63–66.; *A konföderáció és az örökkévaló unió cikkelyei*, 168.

egyharmada, akik a hatalmon lévők megválasztásában részt vesznek, többséggé válhat azok csatlakozásával, akik szegénységük miatt nem rendelkeznek választójoggal, akik nyilvánvaló okokból még inkább készen állnak arra, hogy inkább a pártútók zászlajához csatlakozzanak, mintsem a megalapozott kormányzathoz. 3. Ahol létezik a rabszolgaság, ott a republikánus elmélet még félrevezetőbb.”¹⁸

Témám szempontjából ismét nagyon érdekes az a kontextus, amelyben a rabszolgaságot említette Madison. Azokat az eseteket vette számba, amikor erőszakos kisebbségek keríthetik kezükbe a hatalmat egy olyan politikai rendszerben, amely lényegének a többség hatalomgyakorlása kellene lennie. Egyértelmű, hogy a rabszolgaságot is ilyen jellegű veszélyforrásnak tekintette, viszont ezzel összefüggésben elég homályosan fogalmazott, és nem fejtette ki részletesen, hogy pontosan mire gondolt. Az első két esettől külön sorszámmal világosan megkülönböztetve említette a rabszolgaságot, ami arra utalhat, hogy ebben az esetben más jellegű veszélyeket látott. Ugyanakkor mégis azzal összefüggésben és olyan szövegkörnyezetben vetette fel a témát, amelyben arról esik szó, hogy kisebbségben lévő és a politikai jogoktól elzárt társadalmi csoportok miként alakíthatnak ki a többséget elnyomó zsarnoki uralmat. A rabszolgaságra vonatkozó megjegyzésével egyrészt arra utalhatott, hogy egy rabszolgatartó társadalomban azért bizonytalanabb a republikánus elmélet érvényesülése, mert eleve egy rabszolgatartó kisebbség lehet hatalmon a rabszolgák többségével szemben. De az is a fejében járhatott, hogy a rabszolgák is felhasználhatók a kisebbség zsarnoki uralmának megteremtésére, ahhoz hasonlóan, ahogyan az a függetlenségi háborúban történt, amikor a britek a maguk oldalára igyekeztek állítani az általuk felszabadított rabszolgákat. Mint láttuk, az utóbbi problémával Madison teljes mértékben tisztában volt, és az amerikai ügy „Achilles-sarkaként”, az azt fenyegető egyik legnagyobb veszélyforrásként tekintett rá. Bár a rabszolgaságra vonatkozó megjegyzésének tartalmát részletesen nem bontotta ki, a három pont együttesen, közös fenyegetésként lehetett jelen gondolkodásában. Ezért talán nem túlzás annak feltételezése, hogy az első két pont tartalmi elemeit a harmadikra is vonatkoztathatta: azért is gondolhatta, hogy a republikánus elmélet nem tud megfelelő módon érvényesülni egy rabszolgatartó társadalomban, mert a rabszolgákban is egy politikai jogokkal nem rendelkező, a kisebbségi zsarnokság megteremtésére potenciálisan felhasználható társadalmi csoportot látott.¹⁹

A képviselőről kibontakozó vitában Luther Martin (1748–1826) marylandi delegátus 1787. június 28-án a Virginiai tervezet ellenében a tagállamok egyenlő képviselte mellett érvelt. Mint kifejtette, amennyiben „az államok a népességük arányában fognak szavazatokkal rendelkezni, a kisebb államokat rabszolga sorba vetik, válasszák bár a képviselőiket a törvényhozások vagy a nép. Mint elhangzott, amennyiben a nagy államoknak ugyanazok az érdekei, mint a kisebbeknek, nem jelenthet veszélyt, ha egyenlő szavazatot kapnak. E feltételezés alapján ez nekik sem lenne ártalmukra, és a nagyoknak sem anélkül, hogy maguknak ne okoznának kárt. Amennyiben viszont érdekeik nem lennének azonosak, a szavazatok egyenlőtlensége veszélyt jelentene a kisebb államok számára.” Ha pedig a három legnépe-

¹⁸ Madison: Reply to the New Jersey Plan, 1787. június 19. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-10-02-0036> (Utolsó letöltés: 2018. május 17.)

¹⁹ Arra vonatkozóan, hogy a virginiai rabszolgatartó politikai elit az amerikai forradalom idején, majd az azt követő évtizedekben milyen nagy és tartós fenyegetésként tekintett az állam rabszolga népességére, lásd: Parkinson: *The Common Cause*, i. m.; Taylor: *The Internal Enemy*, i. m.

sebb állam (Virginia, Pennsylvania és Massachusetts) összefogva egymással, az a kisebbeket is hasonló lépésre készítetné, az Unió pedig versengő konföderációkra esne szét.²⁰

Erre a felvetésre válaszolt Madison azzal, hogy „nem szükséges a kis államok biztosítása a nagyok ellen”, mivel a három legnépesebb államot (Virginia, Pennsylvania és Massachusetts) nagyon sok eltérő érdek választja el egymástól, hiszen „szokásaik, vallásuk és más olyan körülményeik tekintetében, amelyek néha vonzalmat ébresztenek egymástól különböző közösségek között, ezek nem hasonlítanak jobban egymásra, mint a többi állam”.²¹ Ezen túlmenően, folytatta, a Konföderációs Kongresszus jegyzőkönyvei sem arról tanúskodnak, hogy ezek a nagy államok bármiféle szövetségre léptek volna egymással. A korabeli európai nagyhatalmak egymáshoz való viszonyából is azt szűrte le, hogy azok inkább egymással rivalizálnak, mintsem hogy a kisebb államok vesztére törnének. Ugyanakkor szerinte az egyenlő képviselet sem jelenthet garanciát a nagyobb politikai egységek uralmi törekvéseivel szemben, hiszen, bár a Holland Köztársaság gyűlésében minden tartománynak egyenlő képvisellete van, „a népesség körülbelül felével és a pénz körülbelül felével rendelkező Holland tartomány, befolyása révén, csendben és közvetett módon az egész köztársaságot kormányozza”.²² Az Egyesült Államok előtt tehát „két véglet áll, a tizenhárom állam teljes különválása vagy tökéletes egybeolvadása. Az első esetben független államok lesznek, amelyek kizárólag a népek jogának [*law of nations*] vannak alávetve. Az utóbbiban egyetlen egységes egészt alkotó köztársaság pusztá megyéi lesznek, alávetve az országos jognak. Az első esetben a kis államoknak minden okuk meglesz arra, hogy féljék a nagyobbakat. Az utóbbiban semmi félnivalójuk sem lesz. Ezért a kis államok helyes politikája abban áll, hogy azokat az elveket és azt a kormányzati formát támogassák, amelyik az államokat a legnagyobb mértékben a megyék helyzetéhez közelíti.”²³ Ez a kormányzati forma természetesen a Madison által a Virginiai tervezetben javasolt megoldás volt.

Madison arról kívánta meggyőzni a kisebb tagállamokat, hogy az általa javasolt képvisleti rendszer jelenti a legjobb ellenszert azokra a félelmekre, hogy a nagyobbak kiszolgáltatottjaivá válhatnak. A vitának ezen a pontján vetette fel a tagállamok északi–déli, regionális megosztottságának problémáját. Mint mondta, „amennyiben valóban lenne” a kis államokat a nagyok részéről fenyegető „valós veszély, akkor biztosítanám a kisebb államok számára a védekezés fegyvereit. De ebből az irányból nem fenyeget ilyen. A nagy veszélyt általános kormányzatunk számára a kontinens hatalmas déli és északi érdekei jelentik, amelyek egymás-

²⁰ Madison: *Notes on Debates*, 203., 203–204. Az alkotmányozó konvenció küldötteinek nem álltak rendelkezésére pontos adatok az egyes államok népességére vonatkozóan, mivel az első országos népszámlálást csak 1790-ben tartották. A korabeli közvélekedés szerint Virginia, Pennsylvania és Massachusetts volt a három legnépesebb állam. Az 1790-es népszámlálás adatai szerint Virginiának – az akkor még hozzá tartozó későbbi Kentuckyval együtt – 747 610, Pennsylvániának 434 373, Massachusettsnek pedig 378 787 lakosa volt, ami az össznépesség (3 929 214 fő) 39,7%-át képviselte. Az 1790-es census szerint viszont valójában nem Massachusetts, hanem Észak-Karolina (393 751 fő) volt a harmadik legnépesebb állam. Virginia, Pennsylvania és Észak-Karolina népessége az össznépesség 40,1%-át tette ki. Ehhez ugyanakkor azt is érdemes hozzátenni, hogy Virginia népességének 39%-át, Észak-Karolináénak pedig 26%-át politikai jogokkal nem rendelkező rabszolgák alkották. Ugyanez Pennsylvániában 1, Massachusettsben pedig 0% volt. Vagyis a ténylegesen politikai jogokkal rendelkező lakosok tekintetében Massachusetts megelőzte Észak-Karolinát. *Population of States and Counties*, 15.

²¹ Madison: *Notes on Debates*, 205–206.

²² Madison: *Notes on Debates*, 207.

²³ Madison: *Notes on Debates*, 207–208.

sal szemben állnak. Nézzék meg a kongresszusi szavazásokat, és a legtöbb az ország földrajzi megosztottságának megfelelően történt, nem pedig az államok mérete szerint.”²⁴

Ekkor a connecticuti Oliver Ellsworth-nek (1745–1807), a kis államok ügye egyik elszánt szószólójának javaslata került terítékre, hogy az új törvényhozás második kamarájában minden állam egyelő szavazattal rendelkezzen. A pennsylvaniai James Wilson (1742–1798), Madison erős nemzeti kormányzat mellett elkötelezett fegyvertársa azt vetette fel egy ilyen megoldás ellen, hogy ebben az esetben, a kisebb lakosságú államok többségi szavazatával olyan törvényeket is elfogadhatnak, amelyeket a lakosság többségét képviselő, de számbeli-
leg alulmaradt államok nem támogattak. „Egy ilyesféle egyenlőség arra teszi képessé a kisebbséget, hogy mindenfajta ügyben ellenőrizze a többség érdekeit és érzelmeit.”²⁵ Ezért az a jobb megoldás, ha mindkét házban az arányos képviselet elvét érvényesítik. Ellsworth azzal válaszolt, hogy – Madison állításával ellentétben – nagyon is lehetnek a nagy államoknak olyan közös érdekei, amelyek következtében arányos képviselet esetén figyelmen kívül hagyhatják a kisebbek érdekeit, és leszavazhatják őket. Például, ha egy másik országgal kötött kereskedelmi megállapodás azt írta elő, hogy az adott ország hajói csak három-négy amerikai kikötőhöz férhetnek hozzá, melyeket Massachusetts, Pennsylvania és Virginia szavazataival ezen államokban jelölnék ki.²⁶

Madison június 30-án elmondott nagy beszédében folytatta érvelését, amelynek első részében történelemleckét tartott a connecticuti küldötnök, amit azzal koronázott meg, hogy az ókori Hellaszban a lükiai szövetség gyűlésében is a tagok „fontosságuknak megfelelő arányos szavazattal” rendelkeztek, amit „Montesquieu a legmegfelelőbb modellként ajánlott az ilyesféle kormányzatok számára”.²⁷ A delegátusok jelentős része által jól ismert nagyhírű francia teoretikus tekintélyét felhasználva azt hangoztatta, hogy a kisebbség annak ellenére is károsan akadályozhatja a többségi döntéshozatalt, ha a Szenátusban az államok egyenlő, a Képviselőházban pedig az arányos képviseletét valósítják meg. Az utóbbi nem jelent teljes garanciát a népesebb államok számára, mivel a kisebbek még így is „obstruálhatják a többség kívánságait és érzelmeit. A többség kívánságai és érdekei szempontjából ellenszenves eljárásokat zsarolhatnak ki. Továbbá azokkal ellentétes eljárásokat varrhatnak a nyakukba.”²⁸ Mindennek azért is nagy az esélye, mert a Szenátust várhatóan olyan jelentős hatalmi jogkörökkel fogják felruházni, amelyekbe az arányos képviseleti alapon működő másik kamarának nem lesz beleszólása. Vagyis a James Wilson által felvetett kisebbségi zsarnokság kialakulására nagyon is valós esélyek lennének.

Madison úgy látta, „minden sajátos érdeket, amennyire csak lehetséges, biztosítani kell, legyen szó az állampolgárok bármelyik osztályáról vagy bármiféle tagállamról. Amikor pedig veszélyes támadás éri őket, az alkotmányos hatalom védelmében kell őket részesíteni.” Ezen a ponton terelte a szót ismét arra, hogy „az államok nem méretbeli különbségeik alapján oszlanak különböző érdekekre, hanem más körülmények alapján”. Ilyen körülménynek tekintette az eltérő éghajlatot is, de kijelentette, a fő különbségek „főként abból adódnak, hogy vannak-e vagy nincsenek rabszolgáik”. Úgy vélte, „ez a két összekapcsolódó ok alkotja az érdekek nagy választóvonalát az Egyesült Államokban. Ez nem a nagy és a kis államok között, az északiak és a déliek között húzódik. És ha bármilyen őket védelmező hatalomra van

²⁴ Madison: Rule of Representation in the Senate, 1787. június 29. <https://founders.archives.gov/documents/Madison/01-10-02-0050> (Utolsó letöltés: 2018. május 17.)

²⁵ Madison: *Notes on Debates*, 221.

²⁶ Madison: *Notes on Debates*, 223.

²⁷ Madison: *Notes on Debates*, 223–224.

²⁸ Madison: *Notes on Debates*, 224.

szükség, akkor azzal kölcsönösen kell felruházni ezt a két érdeket”. Vagyis olyan politikai rendszert kell létrehozni, amelyik mindkét nagy régió érdekeinek érvényesülését biztosítja. Figyelemre méltó, hogy jegyzeteiben Madison eredetileg azt írta, hogy „az egymással szembeni beavatkozások elleni” biztosítékokkal kell mindkét régiót felruházni, de ezt végül áthúzta. Úgy látszik, a két régió közötti konfliktus lehetőségét közvetlenül felvető megfogalmazást túl erősnek találta. Javítása mégis arra utal, hogy a két nagy régió egymás ellen fordulását már ekkor reális lehetőségnek tekintette.²⁹ Arra is javaslatot tett, hogy milyen képviseleti megoldással biztosítható a rabszolgatartó és a nem rabszolgatartó érdekek „kölcsönös védelme”. Azt javasolta, hogy a törvényhozás két kamarájában a tagállamok között a helyeket úgy osszák el, hogy „az egyik ágazatban csupán a szabad lakosaik számának megfelelően kellene képviselettel rendelkezniük, a másikkban pedig az egész lakosságuknak megfelelően, arabszolgákat úgy számolva, mintha szabadok lennének. Ezen elosztás szerint a déli fél az egyik, az északi pedig a másikkban lenne előnyös helyzetben.”³⁰ Abban a kamarában, amelyikben az államoknak csak a szabad lakosságát vennék alapul, az északiak, abban pedig, amelyikben a teljes rabszolga népességet is beszámítanák, a déliek jutottak volna jobb pozícióba. Ekkoriban Virginia volt a legnépesebb állam, s 1787-ben Madison nem láthatta előre azokat a demográfiai folyamatokat, amelyek eredményeként az északi régió népessége – a teljes rabszolga népesség beszámítása ide vagy oda – fokozatosan felülmúlta a déli régióét.³¹

Nagyon érdekes ugyanakkor, hogy Madison szinte azon melegebben vissza is vonta javaslatát. Két okra hivatkozott. Egyrészt „nem akarta sürgetni az érdekek megoszlását olyan okból, amely miatt azok maguktól is hajlamosak elkülönülni”.³² Érzékelte, hogy a két régió között milyen valódi feszültségek vannak kifejlődőben, s nem akarta, hogy ezek még inkább felszínre kerüljenek, és megnehezítsék az új politikai berendezkedés kidolgozását. Ez volt az az érv, amit a konvención részt vett legtöbb olyan küldött magáévá tett, aki valamilyen formában ellenezte a rabszolgaságot. Úgy vélték, az elsődleges feladat olyan működőképes kormányzati rendszer megteremtése, amelyik hosszabb távon biztosíthatja a rabszolgatartás megszüntetéséhez szükséges jogi feltételeket is. Másrészt Madison utalt „azon hatalmak egyenlőtlenségére”, amelyeket „a két házhoz kell rendelni, ami lerombolná az érdekek egyensúlyát”.³³ A szövetségi törvényhozás két házának ugyanis eltérő jogokat, feladat- és hatásköröket szántak. Végül a Szenátus megkapta az elnöki kinevezések, illetve a nemzetközi szerződések jóváhagyásának jogát, a Képviselőház viszont a költségvetés tárgyalásában

²⁹ Madison: *Notes on Debates*, 224–225.; Madison: *Rule of Representation in the Senate*, 1787. június 30. 2. számú szerkesztői jegyzet. <https://founders.archives.gov/?q=June%2030%2C%201787%20Author%3A%22Madison%2C%20James%22&s=1511311111&r=24> (Utolsó letöltés: 2023. április 2.)

³⁰ Madison: *Rule of Representation in the Senate*, 1787. június 30. <https://founders.archives.gov/?q=June%2030%2C%201787%20Author%3A%22Madison%2C%20James%22&s=1511311111&r=24> (Utolsó letöltés: 2018. május 17.)

³¹ Mint láttuk, Virginia teljes népessége az 1790-ben megtartott első népszámlálás szerint az akkor még hozzá tartozó Kentuckyval együtt 747 610 fő volt. A második helyezett Pennsylvániában 434 373 lakos élt. Kentucky csak 1792-ben nyert önálló államként felvételt az Unióba. *Population of States and Counties*, 15. (Utolsó letöltés: 2019. július 8.) 1860-ban az Egyesült Államok összlakossága 31 443 321 fő volt, s ezen belül a nem rabszolgatartó és a rabszolgatartó államok lakossága 2,5:1 arányban oszlott meg az előbbieik javára. Norton–Katzman–Escott–Chudacoff–Paterson–Tuttle: *A People and a Nation*, 431., Appendix A-23.

³² Madison: *Rule of Representation in the Senate*, 1787. június 30. <https://founders.archives.gov/?q=June%2030%2C%201787%20Author%3A%22Madison%2C%20James%22&s=1511311111&r=24> (Utolsó letöltés: 2018. május 17.)

³³ Uo.

kapott sajátos felhatalmazást. Vagyis hiába lett volna, mondjuk, a Délnek nagyobb befolyása a Képviselőházban, nem tudta volna megakadályozni, hogy a Szenátusban kedvezőbb pozíciókkal rendelkező Észak érvényesítse érdekeit az elnöki kinevezések vagy a nemzetközi szerződések jóváhagyása vonatkozásában, és megfordítva.

A vita első szakaszának értékelése az újabb amerikai történetírásban

1996-ban jelent meg Jack N. Rakove Pulitzer-díjas monográfiája az alkotmány megszületéséről. A kaliforniai történész úgy vélte, Madison a kialakult patthelyzetben eljutott annak felismeréséig, hogy mindenképpen kompromisszumra van szükség, függetlenül attól, hogy az egyes javaslatok mögött mennyire meggyőző érvek állnak. Fellépése is szerepet játszhatott ugyanis abban, hogy a konvenció elvetette Ellsworth-nek a tagállamok egyenlő képviseletére vonatkozó javaslatát, és bizottságot jelölt ki egy kompromisszum kidolgozására. Igaz, ezt Madison ellenezte, viszont a regionális konfliktus veszélyének említésével, eredeti szándékaitól függetlenül is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az említett bizottságba a nagyobb államok olyan képviselői kerüljenek be, „akiknek korábbi hozzászólásai a leginkább érveltek a kompromisszum mellett”.³⁴ Ezzel pedig mégis nagy szerepet játszott a képviseletről folytatott vita e részének megoldásában, áttételesen pedig a Nagy Kompromisszum létrejöttében és a konvenció sikerében.

Richard Beeman inkább elszalasztott lehetőséget látott Madison regionális megosztottsággal kapcsolatos felvetésében. Úgy vélte, ezzel a kis államokra akart nyomást gyakorolni. Mégis úgy látta, hogy „ezt a fontos pillanatot azzal az olcsó fogással ásta alá, hogy Connecticutot kipécézte annak igazolásaként, hogy egy csakis a saját érdekeit szem előtt tartó állam hogyan állhat a nép egészének javát szolgáló nagyobb jó érvényesülésének az útjába”.³⁵ A képviselet kérdésében Roger Sherman (1721–1793) és a connecticuti delegáció erőteljesen törekedett egy kompromisszum tető alá hozására. Madison viszont gúnyosan azt vetette a szemükre, hogy a Konföderációs Kongresszusban éppen ők voltak azok, akik vétőjoguk önző alkalmazásával sorra meghiúsították a közös döntéseket. Vagyis Madison fellépése így kifejezetten a kompromisszum meggátlását segítette elő. Szándékoltan gúnyos hangvételével maga tette semmissé azt a drámai hatást, aminek révén a regionális konfliktus középpontba állítása a kompromisszum előnyére válhatott volna.³⁶

Kevin R. Gutzman is úgy vélte, hogy a regionális konfliktus „bevetésével” Madison „megpróbálta elterelni a figyelmet a nagy államok által alkotott koalíció fenyegetéséről”, így segítve elő saját javaslatának elfogadtatását, amit azonban végül nem sikerült elérnie. Lényegében tehát pusztán taktikai eszközt látott a felvetésben.³⁷

Az Andrew Burstein – Nancy Isenberg szerző- és házaspár is úgy vélte, hogy Madison, érzékelve a patthelyzetet és saját álláspontja vesztesre állását, végső kísérletet tett saját elképzelése elfogadtatására, s ebben szánt nyomásgyakorló szerepet a regionális megosztottság ügyének, amivel a kis állami álláspont kompromittálására törekedett. Azzal vádolta őket, hogy az államok egyenlő képviseletéhez való merev ragaszkodásuk az Unió széteséséhez fog vezetni. Azzal érvelt, hogy a külső fenyegetéssel szemben az Egyesült Államoknak erős központi kormányzatra van szüksége, mert a kis és a nagy államok biztonságát is ez tudja garantálni. Ennek hiányában a kis államok hamarosan állandó hadsereget hoznának létre az

³⁴ Rakove: *Original Meanings*, 69.

³⁵ Beeman: *Plain, Honest Men*, 183.

³⁶ Farrand: *The Records of the Federal Convention*, 485–486.; Beeman: *Plain, Honest Men*, 183.

³⁷ Gutzman: *James Madison*, 107.

erős szomszédaiak részéről fenyegető veszély elhárítására, s ezt a példát aztán minden állam követné. A fenyegetettség állandó érzése pedig a végrehajtó hatalom túlzott megerősödéséhez, zsarnoki kormányzatok kialakulásához vezetne. Ez csak akkor kerülhető el, „ha a kis államok belátják sebezhetőségüket, és elfogadják, hogy nincsenek abban a helyzetben, hogy igényeket fogalmazhatnak meg”. Amint Burstein és Isenberg megjegyezte, „Madison megközelítése már eddig is provokatív volt, de a darázs-fészket még jobban felzavarta azzal, hogy a vitát az Észak és a Dél közötti különbségek nehezen megjósolható végkifejletéhez vezető tárgyára terelte”.³⁸

A Burstein–Isenberg szerzőpáros álláspontja valahol Rakove és Gutzman véleménye között helyezkedik el. Szerintük a regionális megosztottság felvetése tette lehetővé Madison számára, hogy a rabszolgák beszámítását úgy foglalja bele a június 30-án tett javaslatába, hogy közben mindkét házban fenntartsa az államok arányos képviselőinek elvét.³⁹ Ez viszont kompromisszumra törekvő javaslatnak volt tekinthető, mivel ez a változat a kis államok számára is elfogadhatóbb lehetett, de a nagy és a rabszolgatartó államok befolyását is biztosította. Madison törekvése azonban végül kudarcot vallott, mivel a delegátusok többsége nem volt vevő rá, másrészt maga vonta vissza azt. Vagyis Madison törekedett a kompromisszumra, de annak kialakításában nem volt közvetlen szerepe.

Jeff Broadwater még egyértelműbben amellett foglalt állást, hogy Madison valójában nem önálló érvényességgel bíró érvként, hanem csak a kormányzati rendszerrel kapcsolatos egyéb céljai megvalósítása érdekében, taktikai fegyverként vetette be a regionális megosztottság problémáját. Mint megállapította, „a philadelphiai viták bepillantást engednek a rabszolgaságról alkotott nézeteibe, de tisztában kell lenni azzal, hogy ezek csak olyan megjegyzések voltak, amelyeket az ehhez a problémához nem kapcsolódó célok szolgálatában tett”.⁴⁰

Azzal minden értékelő egyetért, hogy a taktikai elem mindenképpen jelen volt Madison megfontolásai között. A képviselőletről szóló vitának ezen a pontján úgy látszott, véleményével kisebbségbe szorult, s még egy határozott kísérletet kívánt tenni annak elfogadtatása érdekében. Ehhez használta nehéztüzérségként a regionális megosztottság egyébként mindenki által érzékelt problémáját. Ezen túlmenően a kérdés említésében egy másik taktikai elem is szerepet játszhatott. Arra is fel kívánhatta hívni delegátus társai figyelmét, hogy a kisebb és a nagyobb államok konfliktusán túl egy még fontosabb ellentét is megosztja a tagállamokat. Vagyis az a kérdés, amiről éppen kiélezett vitát folytattak, s amiben megkérdőjelezték az ő helyesnek tartott elgondolását, nem is olyan lényeges. Ugyanakkor valószínűleg nem tette volna ezt, ha az utóbbi konfliktust nem tartotta volna valóban létezőnek és fontosnak. S ha már felvetette, új érve hatásosságának biztosítása érdekében meg kellett indokolnia, miért gondolja így. Ennek a június 30-án elmondott felszólalásával igyekezett eleget tenni.

Abban viszont megoszlik a történészek véleménye, hogy taktikai kísérlete mennyire volt sikeres. Egyedül Jack Rakove utalt arra, hogy Madison felvetése áttételesen hozzájárult a képviselői ügyében létrejött kompromisszum megszületéséhez s ezen keresztül az egész konvenció sikeréhez. Rakove volt az a történész is, aki legerőteljesebben érvelt amellett, hogy a regionális konfliktus felvetésének a taktikai elemen túlmutató szerepe is volt Madison gondolkodásában. Ő hívta fel a figyelmet arra, hogy Madison megelőző pályafutása során már

³⁸ Madison: *Notes on Debates*, 214. A zsarnoki kormányzat támaszául szolgáló állandó hadsereg tekintetében Madisonra is nagy hatással volt a 18. századi brit ellenzéki, ún. valódi *whig* felfogás. Ennek amerikai hatására lásd: Vajda: *Republikanizmus*, i. m.; Lévai: *A republikanizmus-vita*, i. m. Burstein – Isenberg: *Madison and Jefferson*, 156.

³⁹ Madison: *Notes on Debates*, 225.

⁴⁰ Broadwater: *James Madison*, 308.

többször foglalkozott a kérdéssel, vagyis annak súlyával 1787 nyarán már teljes mértékben tisztában volt. Ezzel jómagam is egyetértek, hiszen a regionális megosztottság kérdését annak bemutatására is felhasználta, hogy két létező érdekcsoport konfliktusát hogyan lehetne kölcsönös alkotmányos védelemben részesítésük által kezelni, s a kisebb és a nagyobb államok konfliktusában is ez a feladat állott a küldöttek előtt. Ugyanakkor az is többféle következtetésre ad alkalmat, hogy az általa javasolt képviseleti megoldástól azon nyomban vissza is táncolt. Egyrészt arra, hogy a rabszolgaság kérdésének „bevetését” részben valóban elterelő hadműveletnek szánta, s azt ezúttal nem kívánta részletesen vizsgálni és megoldani. Másrészt pedig arra, hogy ezt a problémát olyan komolynak és szerteágazónak látta, hogy arra nem tudott és az adott helyzetben nem is akart könnyű gyógymódot ajánlani.⁴¹

A regionális konfliktus és a politikai rendszer stabilitása

Madison gondolkodásában

Madison tehát világosan érzékelte, hogy az Egyesült Államokban egyre inkább két nagy érdekcsoport áll szemben egymással: a rabszolgatartó Dél és az alapvetően nem rabszolgatartó Észak. Ez viszont ellentmondásban volt azzal a felfogásával, hogy a nagy területű Egyesült Államokban éppen az egymást egyensúlyban tartó érdekek sokfélesége révén maradhat fenn tartósan a republikánus kormányzat, hiszen egyik partikuláris érdek sem tud olyan erőssé válni, hogy az összes többi magá alá gyűrje. Madison a sokféle érdek egyensúlyán alapuló republikánus politikai rendszerre vonatkozó elméletét azzal a klasszikus republikánus felfogással állította szembe, amely szerint köztársasági államformát csak olyan kis területű államokban lehet megvalósítani, amelyekben a polgárok személyesen tudják érdekeiket a közös gyűlésben képviselni.⁴² Ő ezt tiszta demokráciának nevezte, amivel a képviseleti rendszert alkalmazó köztársaságot állította szembe. A virginiai politikus szerint a nagy területű Egyesült Államok azért alkalmasabb a republikánus politikai berendezkedés megteremtésére, mivel a kis területű köztársaságokban az azonos élethelyzetben lévő – és ezért hasonlóan gondolkodó – emberek könnyebben alkothatnak olyan érdekcsoportot, amelyik uralkodó helyzetbe emelkedhet, a másként gondolkodókat pedig elnyomhatja. A nagy területű Egyesült Államokban viszont olyan sok érdekcsoport alakul ki, hogy azok – egymást egyensúlyban tartva – megakadályozzák egy ilyen helyzet kialakulását.⁴³

Más viszont a helyzet, ha az érdekek feltételezett pluralizmusa két hatalmas szembenálló, északi és déli érdekkomplexumra redukálódik. Két erős szereplő egyensúlyát sokkal nehezebb biztosítani és fenntartani, mivel csakis egymás kárára erősödhetnek vagy gyengülhetnek. A következmény pedig egy olyan küzdelem lesz, amelynek végén csak egyetlen alternatíva marad: az egyik legyőzi a másikat. A végeredmény pontosan az lesz, amit Madison el akart kerülni. Ilyen körülmények között viszont más eszközökre van szükség a politikai rendszer stabilitásának biztosítása. Ezt a stabilitást az biztosítja, hogy a többség számára megadják a kormányzat hatékony működtetésének lehetőségét, úgy azonban, hogy az ne vezessen a kisebbség érdekeinek elnyomásához. A kérdés az, hogy olyan szövetségi képviseleti rendszert alakítsanak-e ki, amelynek elsődleges feladata a választópolgárok mint egyének jogainak biztosítása, vagy „az államok bizonyos széles társadalmi csoportosulásai számára

⁴¹ Madison: Rule of Representation in the Senate, 1787. június 30. <https://founders.archives.gov/?q=June%2030%2C%201787%20Author%3A%22Madison%2C%20James%22&s=1511311111&r=24> (Utolsó letöltés: 2018. május 17.) 2. jegyzet

⁴² Hamilton–Madison–Jay: *A föderalista*, 96–87.; Montesquieu: *A törvények szelleméről*, 203–204.; *Brutus esszéi*, 186–187.

⁴³ Hamilton–Madison–Jay: *A föderalista*, 91–100.

biztosítsanak speciális alkotmányos garanciákat, legyen szó kicsi vagy nagy, északi vagy déli államokról.”⁴⁴

Az alkotmányozó konvenció végül a két elv egyszerre történő érvényesítése mellett foglalt állást. Egy ilyen rendszert pedig könnyebben tudtak úgy kialakítani, ha az egyik házban a tagállamok, a másikban pedig a választópolgárok közvetlen képviseletét valósítják meg. Ez viszont ellentmondott Madison azon elképzelésének, hogy mindkét házban a valamilyen alapon történő arányos képviselet elvét érvényesítsék. Ebben a helyzetben „Madison abban reménykedett, hogy a kárt [ti. hogy a küldöttek nem támogatták, hogy mindkét házban az arányos képviselet elve érvényesüljön – L. Cs.] úgy is mérsékelni lehet, hogy közben az arányos képviselet elvét megmentsék [ti. a Szenátusban – L. Cs.]”.⁴⁵ Ezt szolgálta volna a június 30-án beterjesztett és visszavont javaslata. A regionális megosztottság terítékre kerülése azonban a rabszolgatartó államok biztonságának kérdését állította a középpontba, ami másfelől a kis államok nagy államokkal szembeni biztonsági igényeit is legitimálta. Ez pedig abba az irányba hatott, hogy a konvenció az egyik házban elfogadja az államok egyenlő képviseletének elvét.

A rabszolgaság és a regionális konfliktus problémája a vita második szakaszában

A vita második szakaszában a fő kérdéssé az vált, hogy abban a házban, amelyben az arányos képviselet elve valósul meg, milyen alapon osszák el a képviselői helyeket. Az elosztás elveiről folytatott vita azonban már azt megelőzően elkezdődött, hogy eldőlt volna, hogy az arányos képviseletet hány kamarában érvényesítik.

A Virginiai tervezetben az szerepelt, hogy a nemzeti törvényhozásban a helyeket „a hozzájárulási kvótáknak vagy a szabad lakosoknak megfelelően kellene elosztani, ahogyan a különböző esetekben egyik vagy másik szabály alkalmazása látszik a legjobbnak”.⁴⁶ A „hozzájárulási kvóta” arra a háromötödös szabályra utal, amely alapján a közös adósságot, valamint a tagállamoknak a Konföderációs Kongresszus működéséhez nyújtott hozzájárulásait elosztották. Mint láttuk, 1783-ban – Madison kompromisszumos javaslatának köszönhetően – a Konföderációs Kongresszus úgy döntött, hogy az államadósság és a hozzájárulási költségek kiszámításakor szabad népességük mellett a tagállamok rabszolga népességének háromötödét is figyelembe fogják venni.⁴⁷

A képviseletről szóló vita elején, még június 11-én a Virginiai tervezetben felvetett alternatívák közül a dél-karolinai John Rutledge (1739–1800) és Pierce Butler (1744–1822) a „hozzájárulási kvóta” alkalmazását javasolta.⁴⁸ A háromötödös formulát a dél-karolinai Charles Pinckney-nek (1754–1824) a még a konvenció előtt kidolgozott és 1787. május 29-én beterjesztett, de a tanácskozás által elutasított tervezete is tartalmazta. Ezt pontosította

⁴⁴ Rakove: *Original Intent*, 77–78.

⁴⁵ Rakove: *Original Meanings*, 79.

⁴⁶ Variant Texts of the Virginia Plan, Presented by Edmund Randolph to the Federal Convention, May 29, 1787, Text A http://avalon.law.yale.edu/18th_century/vatexta.asp (Utolsó letöltés: 2018. április 13.) A Virginiai tervezet magyarul is olvasható: *Randolph vagy Virginiai Tervezet*, 178.

⁴⁷ Madison: Notes on Debates, 1783. március 28. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-06-02-0137> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.); a Kontinentális Kongresszus jegyzőkönyve, 1783. március 28. <http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=lljc&fileName=024/lljc024.db&recNum=222&itemLink=r%3Fammem%2Fhlaw%3A%40field%28DOCID%2B%40lit%28jco241%29%29%230240001&linkText=1> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.)

⁴⁸ Beeman: *Plain, Honest Men*, 152.; Farrand: *The Records of the Federal Convention*, 196., 200–201.

James Wilson pennsylvaniai küldött még aznap abban a formában, hogy „minden államban az összes fehér és más szabad, bármilyen életkorú és nemhez tartozó és körülményű állampolgár teljes száma mellett a bizonyos évre szolgálatra kötelezetteket és minden olyan egyéb személy háromötödét vegyük tekintetbe, akikre a fenti leírás nem illik, kivéve az adót nem fizető indiánokat”.⁴⁹ Az „egyéb személy” kifejezés természetesen itt is a rabszolgákra vonatkozott. Wilson és Pinckney háromötödös javaslatát végül kilenc állam fogadta el két állam ellenében. Delaware és New Jersey szavazott ellene, de ők sem a rabszolgaság elleni tiltakozásukat akarták ezzel kifejezni, hanem kis államok lévén az arányos képviselet minden formáját elutasították. Mivel 1783-ban a háromötödös megoldás akkori változata az ő javaslata alapján merült fel, Madison ezt a megoldást most is támogatta, Virginia delegációjával egyetemben.⁵⁰

A küldöttek a vagyoni és a népességi elv közötti vita megoldása érdekében bizottságot neveztek ki. Mivel a teljes népességet felölelő első népszámlálást csak 1790-ben tartották, a képviseleti helyek népesség szerinti elosztásakor csak becslésekre tudtak támaszkodni. Valamivel jobban becsülhető volt az államok vagyona, és „a feltételezett vagyon vonatkozásában bizonyos tekintetben a feketék és a fehérek számát is” tekintetbe vették.⁵¹

Madison a képviseletről folytatott vitának ebben a szakaszában meglepően ritkán szólalt fel, ám július 9-én elérkezettnek látta a pillanatot arra, hogy újból felvesse az eredetileg június 30-án beterjesztett és visszavont javaslatát.⁵² Felvetése azonban teljes elutasítással találkozott, mivel, mint láttuk, „ekkorra a küldöttek többsége arra a következtetésre jutott, hogy a felsőház esetében az államok képviseletében az egyenlőség elvét kell alkalmazni”.⁵³

Madisonnak az a felvetése viszont nagyobb visszhangra talált, hogy a valódi ellentét ebben a kérdésben sem a kis és a nagy, hanem a déli és az északi államok között áll fenn. A massachusetts-i Rufus King (1755–1827) nemcsak azt fogadta el, hogy az államok közötti „alapvető érdekkülönbségek nem [...] a kicsik vagy a nagyok, hanem a déliek és a keletiek között feszülnek”, hanem abban is egyértett Madissonnal, hogy a vita háttérében a két nagy régió eltérő politikai és gazdasági érdekei állnak.⁵⁴ Úgy vélte, hogy mivel az erősebb szövetségi kormányzat fog rendelkezni a kereskedelemnek az északi államok javára történő szabályozásának jogával, az Unió létrejötte előnyös hatással lesz azok gazdaságára. Ezért cserébe viszont az északi küldöttek a képviselőházi helyek elosztásakor fogadják el a rabszolgák háromötödének beszámítását, amivel a déli államok többletképviselethez jutnak.

Mielőtt azonban ezen az alapon létrejöhetett volna a megegyezés, Price Butler és Charles Cotesworth Pinckney (1746–1825) dél-karolinai delegátusok július 11-én újból felvetették,

⁴⁹ Farrand: *The Records of the Federal Convention*, 201.

⁵⁰ Beeman: *Plain, Honest Men*, 155. Madison 1783-as háromötödös javaslatára lásd: Madison: *Notes on Debates*, 1783. március 28. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-06-02-0137> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.) A Kontinentális Kongresszus jegyzőkönyve, 1783. március 28. <http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=lljc&fileName=024/lljc024.db&recNum=222&itemLink=r%3Fammem%2Fhlaw%3A%40ofield%28DO-CID%2B%40lit%28jco241%29%29%230240001&linkText=1> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.)

⁵¹ Farrand: *The Records of the Federal Convention*, 560–561.

⁵² Madison: *Notes of Debates*, 259.

⁵³ Beeman: *Plain, Honest Men*, 207.

⁵⁴ Madison: *Notes of Debates*, 260. Akkoriban a kevesebb rabszolgával rendelkező, Marylandtól északra fekvő középső és új-angliai államokat nevezték keleti államoknak, különös tekintettel az utóbbiakra. Az elnevezés abból származott, hogy a középső, de különösen az új-angliai államok nemcsak északabbra, hanem a földrajzi hosszúság tekintetében keletebbre is helyezkedtek el, mint a déli államok.

hogy a rabszolgák teljes számát vegyék figyelembe. Ennek elfogadtatása érdekében meg kellett kérdőjelezniük azt az érvet, amivel a vitában a háromötödös formulát alátámasztották, vagyis hogy a fekete rabszolgák a fehér munkások teljesítményének csak háromötödére képesek. Ezt szemrebbenés nélkül meg is tették, a képviselőt elosztását pedig újra a tagállamok vagyonára alapozva kívánták meghatározni.⁵⁵

A dél-karolinaiak újbóli fellépése minden vitázó felet keményebb állásfoglalásra készítette. A pennsylvaniai Gouverneur Morris (1752–1816) most már a rabszolga népesség bármilyen formában való figyelembe vételét elvetette, mondván, „Pennsylvania népe fellázadna azon ötlet hallatán, hogy azonos alapon kezeljék őket a rabszolgákkal. Minden olyan tervet elvetnének, aminek ilyen hatása lenne.”⁵⁶ Ilyen körülmények között a háromötödös megoldást annak két eredeti támogatója, Rufus King és James Wilson is elvetette. A vita odáig fajult, hogy a jelenlévő tizből már csak négy állam támogatta a háromötödös elképzelést hat ellenében.⁵⁷

Ezen a ponton, július 11-én azzal a problémával összefüggésben, hogy az egyes államok jövőbeli képviselője milyen mechanizmusok alapján kövesse az egyes államok és régiók lakosságának változásait, Madison kifejtette, hogy a nagyobb népesség, valamint a földek nagyobb szűkössége miatt a lakosság „az Egyesült Államok északi és középső részeiből a déli és a nyugati” részekre fog áramlani, ami az utóbbi régiók képviselőjének megerősödéséhez fog vezetni. Mint korábban említettem, nemcsak Madison, hanem a déli kortársak nagy része is osztotta ezt a véleményt. Erre a szintén virginiai George Mason (1725–1792) azzal válaszolt, hogy „amint a déli és a nyugati népesség kerülne túlsúlyba, aminek néhány éven belül meg kell történnie, a hatalom a kisebbség kezébe kerülne, és azt sohasem engedné át a többségnek, hacsak az alkotmány ezt nem írja elő”. Mason szerint ugyanis a déli többség csak a rabszolgák teljes számának beszámításával állna elő, vagyis a politikai jogokkal rendelkező szabad fehér népesség vonatkozásában a Dél kisebbségben lenne, s mégis az ő kezükbe kerülhet a hatalom. Vagyis épp olyan helyzet állna elő, amitől Madison annyira tartott.⁵⁸

Július 12-én reggel Gouverneur Morris a helyzet megmentése érdekében azt indítványozta, hogy akár a vagyont, akár a népességet választják a képviselőt alapjául, az egyes államok képviselője legyen arányos az államok által fizetendő adókkal, amihez George Mason azt a kiegészítést fűzte, hogy a képviselőt csak a tagállamok által fizetett egyenes adókkal legyen arányos, az olyan közvetett adókat, mint a behozatalra és a kivitelre kivetett vámok ne vegyék figyelembe. Mindez azt jelentette, hogy a háromötödös szabály elfogadása esetén a rabszolgatartó államokra az egyenes adók akkora hányada jutott, amekkorát az összlakosságból való részesedésük a területükön élő feketék háromötödével együtt képviselt. Mivel a rabszolgák nem fizettek adót, ez jelentős többlet adóterhet rótt ezen államok fehér lakosságára. Ez a többlet teher még nagyobb lett volna, ha a teljes rabszolga népességet veszik figyelembe. Morris kompromisszumra törekedett, hiszen az északi államok úgy érezték, hogy a háromötödös formula elfogadása esetén a délieknek e téren tett engedményért cserébe a rabszolgatartó államok többlet adók formájában nagyobb terhet vállalnak magukra. A figyelembe vett adóknak az egyenes adókra történő korlátozása, illetve a behozatali és a kiviteli vámok figyelmen kívül hagyása részben szintén a nagyobb kereskedelmi forgalmat lebonyolító északi államok megnyerését célozta.⁵⁹

⁵⁵ Madison: *Notes of Debates*, 268.; Beeman: *Plain, Honest Men*, 208–209.

⁵⁶ Madison: *Notes on Debates*, 269., 271.; Beeman: *Plain, Honest Men*, 209–210.

⁵⁷ Madison: *Notes on Debates*, 276.; Beeman: *Plain, Honest Men*, 210–211.

⁵⁸ Madison: *Notes on Debates*, 273., 274.; Beeman: *Plain, Honest Men*, 209–210.

⁵⁹ Madison: *Notes on Debates*, 277.; Beeman: *Plain, Honest Men*, 211.

Az újból kialakulni látszó konszenzust ezúttal az észak-karolinai William Davie (1756–1820) indítványa torpedózta meg. Ő ugyanis arra a következtetésre jutott, hogy „néhány úriember a rabszolgáik alapján történő minden képviselettől meg akarja fosztani a déli államokat. Biztos abban, hogy Észak-Karolina soha nem lépne szövetségre semmiféle feltétel alapján, amelyik azok legalább háromötödét nem számítja be. Amennyiben a keleti államok teljesen ki akarják zárni a rabszolgákat [a számításból], a dolog véget ért.”⁶⁰ Magyarán, ha a déli államok számára nem biztosítják, hogy rabszolgáik legalább háromötödét figyelembe vegyék a képviseleti arányok kialakításakor, Észa-Karolina küldöttei elhagyják a tanácskozást.

Gouverneur Morris és Rufus King azonban újból felvette a kesztyűt. Az utóbbi úgy találta, hogy a déli államok valamikor többségbe kerülhetnek az északiakkal szemben, s „ha most, amikor úgy látják, hogy igazságtalanságot fognak elkövetni ellenük, elszakadással fenyegetőznek, vajon a fenyegetéseik kevésbé lesznek majd sürgetők és hatékonyak, amikor igényeiket erővel fogják alátámasztani? És még a közbeeső időszakban is mindig mondhatják, hogy legyetek igazságosak velünk szemben, mert különben kíváunk.”⁶¹

A kedélyeket Oliver Ellsworth és Edmund Randolph Gouverneur Morris és George Mason egyenes adókat magában foglaló háromötödös javaslatának felmelegítésével és pontosításával igyekezett megnyugtatni.⁶² A felvetéseket végül James Wilson összegezte. Javaslatát tartalmazta, hogy a képviseleti helyeket az egyes államok által befizetett egyenes adók arányában osszák el a tagállamok között. Minthogy a küldöttek tisztában voltak vele, hogy ezek az arányok idővel megváltozhatnak, a javaslat azt is magában foglalta, hogy az új szövetségi törvényhozás összeülése után két éven belül az esetleges új arányok megállapítása céljából népszámlálást kell tartani. A távolabbi jövőre vonatkozóan a javaslat rendszeres népszámlálások megtartását irányozta elő, de még nem specifikálta, hogy ezeket milyen gyakran kell majd megrendezni. Abban a tekintetben, hogy kiket tekintsenek a népszámlálások alanyának, a tervezet a Konföderációs Kongresszusnak azt az 1783. április 18-án született határozatát vette alapul, amelyik a rabszolgák háromötödének tekintetbe vételéről döntött, és azt javasolta, hogy az egyenes adókat is ennek megfelelően osszák el a tagállamok között. Ezt aztán a jelenlévő tíz államból hat elfogadta, két állam delegációja megosztott volt, kettő pedig ellene foglalt állást. Két, notóriusan a kis államok egyenlő jogai mellett kiálló állam (New Jerseys és Delaware) ellenezte, a meghatározó középső és a déli államok többsége (Connecticut, Pennsylvania, Maryland, Virginia, Észak-Karolina és Georgia) támogatta, míg Massachusetts és Dél-Karolina megosztott volt.⁶³

A képviseleti rendszerre vonatkozó megállapodás végül 1787. július 16-án öltött testet a Nagy vagy Connecticut-i Kompromisszum formájában. Eszerint kétkamarás törvényhozást kell létrehozni, amelynek egyik házában (Szenátus) minden állam egyenlő képviselettel, vagyis két-két szenátorral rendelkezik, míg a másik házban (Képviselőház) az arányos képviselet elvét érvényesítik, a háromötödös szabállyal kiegészítve. A nagyobb államok képviselői e kompromisszum elfogadásáért cserében azt kérték, hogy a szövetségi bevételekre vonatkozó törvényjavaslatok kezdeményezése és jóváhagyása kizárólagosan a Képviselőház hatáskörébe kerüljön, vagyis az állami bevételek szabályozásába és elosztásába nagyobb beleszólása legyen a nagyobb lakosságszámú államoknak, amelyek több adót fizetnek be a költségvetésbe. Ezt a kívánságot végül abban a formában hagyták jóvá, hogy az ilyen törvény-

⁶⁰ Madison: *Notes on Debates*, 278.; Beeman: *Plain, Honest Men*, 211.

⁶¹ Madison: *Notes on Debates*, 278., 280.

⁶² Madison: *Notes on Debates*, 278., 279.; Beeman: *Plain, Honest Men*, 211–212.

⁶³ Madison: *Notes on Debates*, 282.

javaslatok kezdeményezésének joga kizárólagosan a Képviselőházat illeti, míg a Szenátus módosításokat terjeszthet be ahhoz, s természetesen a törvényt is el kell fogadni.⁶⁴

A háromtődös klauzula értékelése az újabb amerikai történetírásban

A háromtődös szabály becikkelyezésével kapcsolatban joggal volt felvethető az a vélemény, hogy az Alapítók ezzel nem egyszerűen legitimálták a rabszolgaság intézményét az Egyesült Államokban, hanem a rabszolgaságot a demokratikus politikai intézményrendszer egyik fő komponense döntő alkotórészeként ismerték el.

Jack Rakove ebben a tekintetben is „realista” álláspont kialakítására törekedett. Arra hívta fel a figyelmet, hogy az alkotmány megfogalmazóit nem a modern rasszizmus eszméi vagy a rabszolgaságot „pozitív, jó dolognak” feltüntető militáns rabszolgaságpárti ideológiák motiválták, hiszen azok csak a 19. század folyamán jöttek létre. Ugyanakkor azt is elismerte, hogy ez a megoldás nem felelt meg a szavazatok egyenlősége elvének. Mint megfogalmazta, „a háromtődös klauzula tehát nem volt a [ti. a küldöttek gondolkodásában meglévő, az egyes emberi „fajok” rangsorolására vonatkozó – L. Cs.] faji hierarchia kifejeződése, de a következő évszázad rasszista gondolkodásának előjele sem. Az egy ember egy szavazat elvét legjobban megközelítő megoldásként került bele az alkotmányba – s ez még akkor is így van, ha eredetét tekintve a képviselőlet államok közötti, nem pedig az államokon belüli elosztására vonatkozó formula volt, s ha a rabszolgatartó államok szabad férfi népességének túlértékelésével sértette is az egyenlőség elvét.”⁶⁵ (Kiemelés az eredetiben.) Vagyis a háromtődös szabály a lehető legtöbb volt, amit ebben a vonatkozásban az adott körülmények között el lehetett érni. Az is jellemző azonban, hogy Rakove mindenképpen tisztázni kívánta, hogy álláspontja nem jelenti a rabszolgaság intézményének vagy az ezzel kapcsolatos rasszista ideológiáknak az elfogadását. Mint megfogalmazta, „ezzel a kijelentéssel nem kívánom semmibe venni a 14. alkotmánykiegészítés sokkal nagyobb fontosságát, olvasóimat pusztán arra kívánom emlékeztetni, hogy az alkotmány megfogalmazóinak komolyan meg kellett vitatniuk, hogy a képviselőlet az emberek vagy a tulajdon vagy mindkettő képviseléről szól-e.”⁶⁶

Rakove-hoz nagyon hasonlóan értékelte a háromtődös klauzulát Richard Beeman. Ő is óva intett attól, hogy napjaink normái alapján ítéljük meg azt. Mint írta, „saját korunk szemüvegén át nézve sokkoló hatása lehet annak, hogy a morális dimenzió nem volt jelen” a küldöttek háromtődös szabályról folytatott vitáiban. Szerinte a rabszolga népesség figyelembevételét ellenző északi küldöttek sem a rabszolgaság erkölcsi alapon történő elítélése miatt tették azt, hanem „sok északi küldött egyszerűen kényelmetlenül érezte magát attól a gondolattól, hogy bármilyen vonatkozásban is a rabszolgákkal kapcsolják össze őket”. (Kiemelés az eredetiben.) Ez a „kínos érzés pedig legalább annyira táplálkozott mélyen gyökerező rasszizmusból, mint a rabszolgasorba vetett afrikaiak helyzetével kapcsolatos emberiességi megfontolásokból”.⁶⁷ Vagyis Beeman is amellett érvelt, hogy a háromtődös klauzula elfogadásakor az Alapító Atyákat nem a 19. századi értelemben vett modern rasszista ideológia motiválta. Alapvetően „az államok egyéni érdekeiről, nem pedig a rabszolgaság morális vonatkozásairól volt szó”, hiszen az északiakat és a délieket „elsődlegesen a hatalom érde-

⁶⁴ Beeman: *Plain, Honest men*, 223–225.

⁶⁵ Rakove: *Original Meanings*, 74.

⁶⁶ Rakove: *Original Meanings*, 380. Az 1868-ban elfogadott 14. alkotmánykiegészítés az Egyesült Államok állampolgárának nyilvánította a volt rabszolgákat, biztosítani kívánta a felszabadítottak polgári és politikai jogait, illetve kiiktatta az alkotmányból a háromtődös szabályt. *Az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya*, 1996. 458.

⁶⁷ Beeman: *Plain, Honest Men*, 214.

kelte, amikor a rabszolgaság kérdése felmerült. A déliek alig valamit nyerhettek azzal, ha teljes körű vitát nyitnak arról, hogy erkölcsi szempontból joguk van-e rabszolgákat birtokolni.” (Kiemelés az eredetiben.) Beeman úgy látta, az a felvetés sem állja meg a helyét, hogy a háromötödös szabály északiak részéről történő elfogadása a Dél győzelmét jelentette volna, mivel amellet is hasonló erejű érveket lehet felsorakoztatni, hogy az, hogy „az északiak elutasították a dél-karolinaiak igényét, hogy a képviselő elosztásakor a rabszolgák teljes számát vegyék figyelembe, az agresszív rabszolgaságpárti erők vereségét jelentette”.⁶⁸

Ugyanakkor Beeman egy jegyzetben nagyon elismerően nyilatkozott George Van Clevenek az övétől némileg eltérő, akkor még csak kiadatlan doktori értekezés formájában hozzáférhető értelmezéséről, amit „a háromötödös klauzulával kapcsolatos viták és döntések legjobb és legátfogóbb feldolgozásának” nevezett.⁶⁹ Szerinte Van Cleve is alapvetően a hatalomért folytatott versengés keretei között értelmezte a háromötödös szabályozás megszületése körüli vitákat, amelyek elsődlegesen a tulajdon védelme körül forogtak, és ő is úgy látta, hogy a rabszolgaság kérdéséről a konvención folytatott disputákat alapvetően ideológiai tényezők és gazdasági érdekek határozták meg. Maga és Rakove, illetve Van Cleve nézetei között a legfontosabb különbséget pedig abban találta meg, hogy az utóbbi „hajlamos nagyobb jelentőséget tulajdonítani az államok gazdasági érdekeinek és általában a gazdasági fejlődés kérdéseinek”.⁷⁰

Beeman azonban arra is felhívta a figyelmet, hogy egyes delegátusok a kérdés erkölcsi aspektusaival is teljes mértékben tisztában voltak, legfeljebb a vitában nem hangoztatták nyíltan. Ilyen küldött volt például az eredetileg rabszolgatartó, de ekkorra már a rabszolgái felszabadításának gondolatáig eljutó kvéker, John Dickinson (1732–1808). Amikor 1787. július 9-én tetőpontjára hágott a képviselő elosztása feletti vita, Dickinson az alábbi gondolatokat vetette papírra jegyzetfüzetében: „Vajon mit fognak mondani a Világ előtt erről az új elvről, hogy a szabad emberek kormányzásának jogát egy olyan hatalomra alapozzák, amelytől a rabszolgák meg vannak fosztva [...] [akik] maguk képtelenek kormányozni, mégis azt adják a többieknek, amivel maguk nem rendelkeznek. A szó kihagyását [ti. a rabszolga kifejezés kihagyását a tervezet majd az alkotmány szövegéből] olyan erőfeszítésnek fogják tekinteni, amelyik olyan elv elhallgatására irányul, ami miatt szívesen kéne meghalni.”⁷¹ (Kiemelés az eredetiben.) Az is nagyon érdekes, hogy Dickinson eredetileg azért jegyezte le azt a szöveget, mert el akarta mondani a vitában, a korábban említett körülmények hatására azonban elállt ettől.

Figyelemre méltó, hogy Kevin Gutzman és a Burstein–Isenberg szerzőpáros nem az alkotmányozó konvencióval, hanem az alkotmány ratifikálásával kapcsolatban elemezte csak Madison és a háromötödös szabály kapcsolatát. Madison az új alkotmány New York-i elfogadása körüli küzdelmek során, ahogy arról már szó esett, egyik társszerzője volt *A föderalista* című esszéorozatnak. Ennek 54. darabjában a háromötödös szabály alkalmazásának helyességéről igyekezett meggyőzni az állam közönségét.⁷² Ez nem esett nehezére, mivel annak felvetése 1783-ban tőle származott, s a szabály elfogadását a konvención is támogatta. Madison azzal érvelt a háromötödös szabály mellett, hogy az összhangban van a rabszolgák kettős jogi természetére vonatkozó korabeli felfogással, nevezetesen, hogy részben személyeknek, részben pedig tulajdonnak tekintik őket. E kérdés taglalása azonban már túlmutat

⁶⁸ Beeman: *Plain, Honest Men*, 214.

⁶⁹ Beeman: *Plain, Honest Men*, 473.

⁷⁰ Beeman: *Plain, Honest Men*, 473.; Van Cleve: *A Slaveholders' Union*, i. m.

⁷¹ Dickinson feljegyzését idézi: Beeman: *Plain, Honest Men*, 215.

⁷² Hamilton–Jay–Madison: *A föderalista*, 398–403.

ennek a tanulmánynak a keretein. Gutzman lényegében a virginiai politikus érveinek ismertetésére szorítkozott, míg a Burstein–Isenberg szerzőpáros azt elemezte, hogy a New York-i ratifikációs vita alakulásában milyen szerepet töltött be Madisonnak ez az írása.⁷³

Egy utolsó, kétségbeesett próbálkozás

Madison mindkét kamarában az arányos képviselet elvét szerette volna megvalósítani. Ezért a Nagy Kompromisszummal sem értett egyet, s még annak elfogadása előtt, 1787. július 14-én elmondott beszédében kifejtette, hogy a kompromisszumot azzal az indoklással akarják alátámasztani, hogy az új központi kormányzat „részben szövetségi, részben pedig nemzeti jellegű, ezért az utóbbi vonatkozásban a nép képviselői számának a népességgel kell arányosnak lennie míg az előbbi esetében az államok számával”.⁷⁴ A majdani negyedik elnök ezzel szemben úgy látta, nincs olyan eset, amikor a központi kormányzat ne közvetlenül az egyes embereket érintő döntéseket hozna, vagyis olyan nemzeti kormányzatról van szó, amely törvényhozásának mindkét házában az arányos képviselet elvét kellene alkalmazni. Újból arra hívta fel küldött társai figyelmét, hogy az egyenlő képviselet elvével nem akadályozható meg, hogy „a nagy államok ilyen vagy olyan módon ne tudnák maguk számára biztosítani azt a súlyt, ami arányban áll a nagyobb számaikból adódó fontosságukkal. Ha ezt nem tudják elérni a kormányzatban való arányos képviseletükkel, valószínűleg soha nem fognak együttműködni egy olyan kormányzattal, amelynek hatékonysága nem függ nagymértékben az ő önkéntes beleegyezésüktől, s ebben az esetben közvetett módon biztosítanak céljaik elérését.”⁷⁵

Ezt követően sorolta fel öt ellenérvét az államok egyenlő képvisellete ellen. Az első az volt, hogy a Szenátus felhasználásával a kisebbség felülírhatja a népi, képviselőházi többség véleményét. Másodikként azt említette, hogy a Szenátus zsarolhatja a Képviselőházat azzal, hogy az utóbbi által előterjesztett javaslatok elfogadását bizonyos feltételekhez köti. Harmadik érvként megemlítette, hogy a Szenátus az elnöki kinevezések és a nemzetközi szerződések jóváhagyása által „hozzárendelt sajátos hatalmak segítségével” is ráerőszakolhatja akarátát a képviselőházi többségre. Negyedikként úgy vélte, hogy az újabb tagállamok csatlakozásával a helyzet csak rosszabbodni fog, mivel azokat is az egyenlő képviselet alapján kell felvenni. A rabszolgaság szempontjából a legfontosabb az ötödik pontja volt, amelyben azt fejtegette, hogy ez a megoldás az Észak folyamatos fölényét fogja biztosítani a Déllal szemben: „Úgy látszik, hogy most már elég jól értik azt, hogy az érdekek valódi különbsége nem a nagy és a kicsi, hanem az északi és a déli államok között húzódik. A rabszolgaság és annak következményei alkotják a választóvonalat. A vonal déli oldalán öt állam, az északon pedig nyolc található. Ha népességarányos képviselet lenne [tudniillik a Szenátusban is – L. Cs.], az északi oldal számbelileg felülmúlná a másikat, de nem ugyanakkora mértékben, és minden nap az egyensúly felé haladnánk.”⁷⁶

A Nagy Kompromisszumot a kisebb és a nagyobb államok relációjában készültek „megkötni”, s ezzel szemben igyekezett James Madison azt bizonygatni, hogy az igazi ellentét nem ebben a vonatkozásban áll fenn a tagállamok között. Úgy vélte, a szenátusi egyenlő képviselet

⁷³ Gutzman: *James Madison*, 179–181.; Burstein–Isenberg: *Madison and Jefferson*, 176–178. A rabszolgák kettős jogi természetére lásd: Ghachem: *The Slave's Two Bodies*, i. m.

⁷⁴ Madison: *Notes on Debates*, 294.

⁷⁵ Madison: *Notes on Debates*, 294.

⁷⁶ Madison: Rule of Representation in the Senate, 1787. július 14. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-10-02-0059%20JSMN-print-01-10-02-0060#JSMN-01-10-02-pb-0102> (Utolsó letöltés: 2018. május 18.)

mellett garantálva van az északi régió szenátusi fölénye, hiszen az Egyesült Államoknak több északi tagállama volt. De miért tartotta jobb megoldásnak, ha mindkét kamarában az arányos képviselet elvét érvényesítik, amikor maga is úgy látta, hogy az északi régió úgy is megőrizné fölényét? A választ az utolsó mondatban rejlik. Mint azt korábban említettem, a kortársak többségével együtt Madison is arra számított, hogy a Dél népességszámának növekedésével arányos képviselet mellett a Dél utolérheti és leghagyhatja az Északot. Azzal kecsegtette a déli államokat, hogy arányos képviselet esetén idővel a Szenátusban is fölénybe kerülhetnek, míg az egyenlő képviselet tovább biztosíthatja az Észak fölényét.

Madison a regionális konfliktus e második felvetésekor még kétségbeejtőbb helyzetben volt, mint annak első említésekor. Küszöbön állott egy olyan kompromisszum megkötése, amelyik az ő eredeti elképzelésének végső vereségét jelentette. Ebben a helyzetben, egyfajta heroikus pesszimizmus jegyében tett utolsó kísérletet küldött társai meggyőzésére. Úgy vélem, ez alkalommal is azok a tényezők motiválták, mint két héttel korábban. Most is jórészt taktikai fegyverként vetette fel az északi és a déli államok megosztottságának problémáját. Ugyanakkor ezt ebben az esetben is erősíthette, hogy a rabszolgaság kérdését továbbra is valós és súlyos problémának tekintette. A siker azonban most is elmaradt.

Közvetlenül az alkotmányozó konvenció után Madison egyáltalán nem volt elégedett a végeredménnyel. Amint azt a Burstein–Isenberg szerzőpáros találóan megfogalmazta „azután, hogy annyi alkotmányt áttanulmányozott, azután, hogy egy nagy tervet dolgozott ki, valamint másfél hónapnyi vita után, James Madisonnak azzal kellett szembesülnie, hogy gyakorlatilag minden egyes eszméjét elutasították [...], a szenátusi arányos képviseletet az útszélre vetették. A Szenátus, amelyet »az erény és a bölcsesség« tárházának szánt, legrosszabb rémálmait váltotta valóra: az állami törvényhozások szerencsétlen eszközévé vált [...] James Madison nem egy saját elképzelése alapján megalkotott kormányzat büszke szülőjeként jelent meg, hanem olyan zeneszerzőként, akinek grandiózus szimfóniája befejezetlen maradt.”⁷⁷ Érzékelve azonban, hogy az eredeti elképzeléseihez képest gyengébb szövetségi kormányzatot létrehozó alkotmányt még így is nagyon sokan ellenzik, a ratifikációs vitában Madison vállalta annak támogatását. Akkor sem habozott az új alaptörvény elfogadtatása érdekében fellépni, amikor a rabszolgaság kérdése Virginiának az új alkotmányt ratifikáló konvencióján is fontos problémaként merült fel.

BIBLIOGRÁFIA

Nyomtatott források

- Az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya.* In: Janda, Kenneth – Berry, Jeffrey M. – Goldman, Jerry: Az amerikai demokrácia. Budapest: Osiris Kiadó, 1996. 446–463.
- A konföderáció és az örökkévaló unió cikkelyei.* In: Lévai Csaba (szerk.): Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez. Debrecen: Multiplex Media – Debrecen University Press, 1997. 166–176.
- Brutus esszéi New York állam polgáraihoz.* In: Lévai Csaba (szerk.): Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez. Debrecen: Multiplex Media – Debrecen University Press, 1997. 185–191.
- Farrand, Max (ed.): *The Records of the Federal Convention of 1787.* Vol. 1. New Haven: Yale University Press, 1966.
- Hamilton, Alexander – Madison, James – Jay, John: *A föderalista: értekezések az amerikai alkotmányról.* Budapest: Európa, 1998.

⁷⁷ Burstein–Isenberg: *Madison and Jefferson*, 149–150., 159.

- Journals of the Continental Congress, 1783. március 28. <http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=lljc&fileName=024/lljc024.db&recNum=222&itemLink=r%3Fammem%2Fhlaw%3A%40field%28DOCID%2B%40lit%28jco241%29%29%230240001&linkText=1> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.)
- Journals of the Continental Congress, 1783. április 1. <http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=lljc&fileName=024/lljc024.db&recNum=230&itemLink=r%3Fammem%2Fhlaw%3A%40field%28DOCID%2B%40lit%28jco241%29%29%230240001&linkText=1> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.)
- James Madison to William Bradford, 1775. június 19. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-01-02-0047> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.)
- James Madison to Joseph Jones, 1780. november 28. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-02-02-0120> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.)
- Madison, James: Amendment to Report on Restoring Public Credit, 1783. március 28. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-06-02-0136#JSMN-01-06-02-pb-0406> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.)
- Madison, James: Notes on Debates, 1783. március 28. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-06-02-0137> (Utolsó letöltés: 2018. június 2.)
- From James Madison to Edmund Pendleton. 1787. február 24. <https://founders.archives.gov/?q=1787%20february%2024%20Author%3A%22Madison%2C%20James%22&s=1511311111&r=12> (Utolsó letöltés: 2018. június 3.)
- Madison, James: Popular Election of the First Branch of the Legislature, 1787. június 6. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-10-02-0021#JSMN-01-10-02-pb-0033> (Utolsó letöltés: 2018. május 18.)
- Madison, James: Reply to the New Jersey Plan, 1787. június 19. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-10-02-0036> (Utolsó letöltés: 2018. május 17.)
- Madison, James: Rule of Representation in the Senate, 1787. június 29. <https://founders.archives.gov/?q=June%2030%2C%201787%20Author%3A%22Madison%2C%20James%22&s=1511311111&r=24> (Utolsó letöltés: 2018. május 17.)
- Madison, James: Rule of Representation in the Senate, 1787. június 30. <https://founders.archives.gov/?q=June%2030%2C%201787%20Author%3A%22Madison%2C%20James%22&s=1511311111&r=24> (Utolsó letöltés: 2018. május 17.)
- Madison, James: Rule of Representation in the Senate, 1787. július 14. <http://rotunda.upress.virginia.edu/founders/default.xqy?keys=JSMN-print-01-10-02-0059%20JSMN-print-01-10-02-0060#JSMN-01-10-02-pb-0102> (Utolsó letöltés: 2018. május 18.)
- Madison, James: *Notes of Debates in the Federal Convention of 1787 Reported by James Madison. With and Introduction by Adrienne Koch.* Athens, Ohio: Ohio University Press, 1985.
- Population of States and Counties of the United States: 1790–1990.* Washington D. C: U. S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1996.
- A Paterson vagy New Jersey-i tervezet.* In: Lévai Csaba (szerk.): Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez. Debrecen: Multiplex Media – Debrecen University Press, 1997. 181–184.
- Randolph vagy Virginiai Tervezet.* In: Lévai Csaba (szerk.): Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez. Debrecen: Multiplex Media – Debrecen University Press, 1997. 177–180.
- Variant Texts of the Virginia Plan, Presented by Edmund Randolph to the Federal Convention, May 29, 1787, Text A http://avalon.law.yale.edu/18th_century/vatexta.asp (Utolsó letöltés: 2018. április 13.)
- Variant Texts of the Plan Presented by William Patterson, June 15, 1787. Text A https://avalon.law.yale.edu/18th_century/patexta.asp (Utolsó letöltés: 2018. április 14.)

Szakirodalom

- Adair, Douglass G: *That Politics May Be Reduced to Science. David Hume, James Madison, and the Tenth Federalist.* In: Greene, Jack P. (ed.): *The Reinterpretation of the American Revolution 1763–1789.* New York: Harper and Row, 1968. 487–503. (Eredeti megjelenése: 1957.)

- Beeman, Richard: *Plain, Honest Men: The Making of the American Constitution*. New York: Random House, 2010.
- Broadwater, Jeff: *James Madison and the Dilemma of American Slavery*. In: Leibiger, Stuart (ed.): *A Companion to James Madison and James Monroe*. London: Wiley–Blackwell, 2012. 306–323. doi.org/10.1002/9781118281369.ch19
- Burstein, Andrew – Isenberg, Nancy: *Madison and Jefferson*. Random House: New York, 2013.
- Gigantino, James J: *The Ragged Road to Abolition: Slavery and Freedom in New Jersey, 1775–1865*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015. doi.org/10.9783/9780812290226
- Ghachem, Malick W: *The Slave’s Two Bodies: The Life of an American Legal Fiction*. The William and Mary Quarterly, vol. 60. (2003) No. 4. 809–842. doi.org/10.2307/3491700
- Gutzman, Kevin R. C: *James Madison and the Making of America*. St. Martin’s Griffin: New York, 2012.
- Lévai Csaba: *A republikanizmus-vita: Vita az amerikai forradalom eszmétörténeti hátteréről*. Budapest: L’Harmattan Kiadó, 2003.
- Lévai Csaba: *Förtelmes kereskedelem. A rabszolga-kereskedelem és a rabszolgatartó rendszerek kialakulása a kora újkori Észak-Amerikában*. Budapest: L’Harmattan – Uránia Ismeretterjesztő Alap, 2020.
- Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Budapest: Osiris–Attraktor, 2000.
- Norton, M. B. – Katzman, D. M. – Escott, P. D. – Chudacoff, H. P. – Paterson, Th. G. – Tuttle, W. M: *A People and a Nation. A History of the United States*. Boston: Houghton Mifflin Co., 1994.
- Parkinson, Robert G: *The Common Cause. Creating Race and Nation in the American Revolution*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2016. doi.org/10.5149/northcarolina/9781469626635.001.0001
- Rakove, Jack N: *James Madison and the Creation of the American Republic*. HarperCollins Publishers: New York, 1990.
- Rakove, Jack N: *Original Meanings. Politics and Ideas in the Making of the Constitution*. New York: Vintage Books, New York, 1997.
- Taylor, Alan: *The Internal Enemy. Slavery and War in Virginia, 1772–1832*. New York – London: W. W. Norton and Company, 2013.
- Taylor, Alan: *American Revolutions. A Continental History, 1750–1804*. New York – London: W. W. Norton and Company, 2016.
- Vajda Zoltán: *Republikanizmus az Amerikai Egyesült Államok 18-19. századi történetében*. Aetas, 13. évf. (1998) 4. sz. 39–68.
- Vajda Zoltán: *Civilizáció és stabilitás (David Hume és James Madison köztársaságról és pártokról vallott nézetei)*. Aetas, 23. évf. (2008) 2. sz. 19–32.
- Van Cleve, George: *A Slaveholder’s Union: Slavery, Politics, and the Constitution in the Early American Republic*. Chicago: The University of Chicago Press, 2010. doi.org/10.7208/chicago/9780226846699.001.0001
- Wood, Gordon S: *Empire of Liberty. A History of the Early Republic, 1789–1815*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2009. doi.org/10.1093/oso/9780195039146.001.0001
- Zilversmit, Arthur: *The First Emancipation: The Abolition of Slavery in the North*. Chicago: Chicago University Press, 1967.

KÖKÉNY ANDREA
Szegei Tudományegyetem

Aetas 39. évf. 2024. 1. szám, 29–48.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.1.29-48

www.aetas.hu

Texas társadalmi és politikai átalakulása, 1810–1836

ABSTRACT. *The Social and Political Transformation of Texas, 1810–1836.* This paper proposes to examine the transformation of the US-Mexico borderland region from 1821, when Stephen Austin got permission from the Mexican government to settle American families in the province, to 1845, when Texas was annexed to the United States. The most important aim is to explore how the development of the world market and the intertwining effects of the economic, social and political changes in Texas, Mexico, and the United States resulted in a major shift in the ethnic composition and the geopolitical significance of the region. The main focus is on the interactions and interrelations of Native Americans, Anglo-Americans, African-Americans, and Tejanos in the first half of the 19th century. It can be argued that the transformation of the borderland region was in many ways positive for the Texas Indians as the new markets were also available to them. As a result, an extensive trading network emerged that connected Comanche, Wichita, Tonkawa and Apache raiders and traders with buyers in Texas and in the United States. These changes, however, weakened Mexico's hold on to the province and led to the independence of Texas in 1836.

Keywords: *Spanish Texas, Mexican Texas, U.S.–Mexico borderland, world market, Texas independence*

Története során Texas több államhoz tartozott. Egy rövid francia próbálkozást kivéve a 16. század elejétől közel háromszáz éven át a Spanyol Birodalom részét alkotta, majd az 1821-ben függetlenné váló Mexikó egyik tartománya lett. Mivel a peremterületeket gazdasági és politikai tekintetben is nehéz volt integrálni, az egyes kormányzatok különböző kedvezményekkel próbálták bevándorlókat vonzani a vidékre. Ennek következtében a 19. század elejétől egyre több telepes érkezett a területre a szomszédos Amerikai Egyesült Államokból, akik 1836-ban létrehozták a Texasi Köztársaságot. A jelen írás célja az amerikai–mexikói határvidék átalakulásának vizsgálata a 19. század első évtizedeiben. Egy rövid historiográfiai bevezetőt követően először a spanyol gyarmati időszak demográfiai viszonyait és a régió gazdasági, politikai helyzetét elemzem, majd azt a változást, ami Mexikó liberális bevándorláspolitikája nyomán megindult, és végül Texas elszakadásához vezetett. Az egyik legfontosabb cél azoknak az egymásra ható és egymással szorosan összefüggő folyamatoknak a vizsgálata, melyek a határvidéki tartomány világpiacba történő bekapcsolódását, etnikai összetételének és gazdasági, geopolitikai súlyának gyökeres változását idézték elő. Fontos megjegyezni, hogy az elemzés nem korlátozódik a spanyol/mexikói–amerikai viszonyra, hanem külön figyelmet fordít a területen élő őslakos indiánok helyzetére és az oda bevitt afroamerikaikra, valamint a rabszolgaság kiterjesztésével kapcsolatos dilemmákra, vitákra.

Texas az amerikai történetírásban

Az Amerikai Egyesült Államok történetéből sokáig kimaradt a spanyol/mexikói határvidék története, vagy csak az amerikai jelenlét röviden tárgyalt előzményeként jelent meg. Változást az 1920-as évek hoztak, amikor Herbert Eugene Bolton és tanítványai elkezdtek feltárni a régió hispán múltját.¹ Elsősorban a különböző intézmények szerepére, az egyház és az állam szervező tevékenységére – a missziók, erődítmények és a polgári települések létrehozására – helyezték a hangsúlyt. A spanyol gyarmatosítás jellegzetességeit és az északi határvidéken vallott kudarcát gyakran szembeállították az amerikai terjeszkedés sikereivel. Az általuk feldolgozott hatalmas mennyiségű forrás alapján készített elemzések azonban legtöbbször inkább különálló esettanulmányok voltak.

A Bolton-iskola szemléletét és módszereit követte, ugyanakkor tovább is fejlesztette az 1970-es években John Francis Bannon, aki már a kutatási eredmények szintézisére is törekedett.² Az egykor a spanyol birodalomhoz tartozó területek és a határvidék történetének az Egyesült Államokéhoz való kapcsolására azonban csak az 1980-as évektől került sor, a *New Western History* történészei révén.³ Az új módszertani megközelítés sokkal szélesebb gazdasági, társadalmi és politikai keretben történt, s a fókusz az intézmények helyett az egyes emberekre és az általuk létrehozott közösségekre, a bennük és köztük lévő kapcsolatrendszerre került át. A Bolton-iskola kutatási módszerei kiegészültek a demográfiai jellemzők, a bevándorlás, a környezeti hatások, a gazdasági kapcsolatok elemzésével és a különböző társadalmi és etnikai csoportok helyzetének vizsgálatával. A kultúrák találkozása, kölcsönös egymásra hatásuk és a különböző korszakok közötti folytonosság kimutatása került előtérbe, miközben a korábbi munkákban 1821, Mexikó függetlenné válásának éve gyakran a vizsgálgódás záró dátuma volt.

Az USA történetében Texas elhelyezésére és a spanyol–mexikói–amerikai korszakok összekapcsolására is döntően az 1970-es és 1980-as évektől került sor. Ezt megelőzően a függetlenné váló Mexikó északkeleti határvidékén elhelyezkedő tartomány történetét szinte kizárólag az amerikai bevándorlók szemszögéből vizsgálták. Ebből következett, hogy az 1836-os texasi függetlenségi háború történetének főszereplői is az amerikaiak voltak, kiváltó okként pedig legtöbbször az etnikai konfliktust, a mexikóiak és az amerikai bevándorlók közötti kulturális és faji különbségeket nevezték meg a szerzők.⁴ Az 1980-as években a *New Western History* történészei árnyalni kezdték a képet, de még mindig jelentek meg olyan munkák is, melyek a faji előítéletet jelölték meg a texasi függetlenségi háború fő mozgatórugójaként.⁵

Ezekhez a magyarázatokhoz képest új szempontokat figyelembe véve fogalmazta meg véleményét David J. Weber, akinek nézeteivel magam is egyetértek. Kutatásai főként a spanyol gyarmati korszaktól az 1846-ban kezdődő amerikai–mexikói háborúig terjedő időszakra irányultak.⁶ A *The Mexican Frontier, 1821–1846* című munkájában rámutatott arra, hogy a Spanyolországtól való függetlenség elnyerése után a fiatal mexikói köztársaság számos belső problémával küzdött. Bár alkotmánya amerikai mintára föderális és demokratikus kereteket

¹ Bolton: *The Spanish Borderlands*, i. m.

² Bannon: *The Spanish Borderlands Frontier*, i. m.

³ Lásd például: Limerick: *The Legacy of Conquest*, i. m.; Cronon–Miles–Gitlin (eds.): *Under an Open Sky*, i. m. Limerick–Milner–Rankin (eds.): *Trails. Toward a New Western History*, i. m.; White: „It's Your Misfortune and None of My Own”, i. m.

⁴ Lowrie: *Culture Conflict in Texas*, i. m.; Barker: *Mexico and Texas*, i. m.; Binkley: *The Texas Revolution*, i. m.; Robinson (trans., ed.): *The View from Chapultepec*, i. m.

⁵ De León: *They Called Them Greasers*, i. m.; Lack: *The Texas Revolutionary Experience*, i. m.

⁶ Weber: *The Spanish Frontier in North America*, i. m.; Weber: *The Mexican Frontier*, i. m.

határozott meg, a gyarmati örökség miatt ezt nem volt könnyű a gyakorlatban megvalósítani. Az állam, a hadsereg és az egyház vezetői közötti hatalmi harcok, a föderalizmus és a centralizmus híveinek összetűzései, a tapasztalatlan s nem egyszer korrupt tisztségviselők visszaélései megakadályozták a politikai stabilitást. Ráadásul sorozatosak voltak a gazdasági válságok is. Ezért a gyéren lakott határvidéki tartományokra nem tudott kellő figyelmet fordítani a kormány. Nem sikerült sem erős gazdasági kötelekeket, sem megfelelő intézményi kereteket kiépíteni, ezek hiányában viszont nem lehetett integrálni a távoli területeket.⁷

Weber arra is rámutatott, hogy Mexikó belső problémái következtében nemcsak Texasban, hanem Kaliforniában, Új-Mexikóban, Zacatecasban és a Yucatán-félszigeten is elégedetlenség alakult ki a kormánnyal szemben. Ezekben a térségekben is szerveződtek szeparatista mozgalmak. Texas esete azonban különleges volt, hiszen ott a centrum és a periféria, az ország magja és a határvidéki tartomány közötti viták során nagy szerepe volt annak, hogy lakóinak többsége az 1830-as évek közepére már amerikai származású volt. Ennek következtében az elszakadás és egy másik államhoz – az Amerikai Egyesült Államokhoz – való esetleges csatlakozás alternatívája mindvégig jelen volt. Osztom azonban James E. Crisp véleményét, aki szerint a texasi függetlenségi háború előtt „a tartomány nagy részében a béke és az etnikumok közötti együttműködés és nem a konfliktus volt a jellemző”.⁸

A jelen tanulmányban is részben ezt kívánom bemutatni, ugyanakkor a két szerző és más történészek új megközelítéseit további szempontokkal bővíteni. Kutatásaimban a texasi függetlenségi háború előzményeinek és következményeinek vizsgálata során a hispán–amerikai viszony elemzésén kívül már a kezdetektől igyekszem a régió történetét szélesebb összefüggésekben elhelyezni, és a déli, rabszolgatartó rendszer kiterjesztésének történetét a világpiacon átrendeződéséhez és az amerikai kontinens geopolitikai viszonyainak 19. századi átalakulásához kapcsolni.

A 18–19. század fordulóján a kibontakozó ipari forradalom, a felvilágosodás eszméi és a francia forradalom, majd a napóleoni háborúk következtében mélyreható változások indultak el az európai és az amerikai kontinensen is. A világpiacon kitágulása, valamint a társadalmi és politikai átalakulás nyomán átrajzolódtak a geopolitikai viszonyok, és új, független államok jöttek létre Közép- és Dél-Amerikában. Ahogy a bevezetőben már említettem, a jelen írás célja, hogy megvizsgálja az amerikai–mexikói határvidék átalakulását a 19. század első harmadában, amikor Texas a spanyol gyarmati uralomtól elszakadó Mexikó része lett (1821), majd független köztársasággá alakult (1836). Az elemzés arra kívánja helyezni a hangsúlyt, hogy milyen gazdasági, társadalmi és politikai folyamatok zajlottak a régióban, amelyek egymásra hatása alapvetően megváltoztatta a határvidék őslakos indián, mexikói, amerikai, afroamerikai lakosainak és közösségeinek életét.

Ahhoz, hogy megértsük a terület helyzetét, először érdemes megvizsgálunk a korai időszakot, amikor Texas a spanyol birodalomhoz tartozott. Előljáróban fontos megjegyezni, hogy a spanyol korona befolyása alatt lévő terület jóval kisebb volt, mint a mai Texas állam, de így is közel háromszázezer négyzetkilométerre terjedt ki. A tartomány a Nueces folyótól északra és a Medina folyótól keletre lévő területeket foglalta magában, és átnyúlt Louisiana nyugati határán.

⁷ Weber: *The Mexican Frontier*, XXII., 254–255., 12. fejezet.

⁸ Crisp: *Race, Revolution and the Texas Republic*, 37.

Texas helyzete a spanyol birodalomban

Spanyolország 1519-től formált jogot a területre, amikor Alonso Alvarez de Piñeda azt a megbízást kapta, hogy térképezze fel a Mexikói-öböl partvidékét Floridától egészen Veracruzig. Négy hajóval és közel kétszáz katonával indult útnak Florida nyugati partjáról, és az első európai volt, aki a mai Alabama, Mississippi, Louisiana és Texas partvidékére eljutott. Útja során megállapította, hogy a korábbi feltételezésekkel ellentétben Florida nem sziget, hanem félsziget, a Mexikói-öböl nyugati részének felderítésekor pedig azt is, hogy onnan nincs kijárat India és nincs átjáró Ázsia felé. Bár a huaszték indiánokkal vívott összecsapás során 1520-ban életét veszítette, az általa készített térkép fennmaradt, és ez a legkorábbi ismert ábrázolás Texasról és az Egyesült Államok déli partvidékéről.⁹

Piñeda expedíciója megteremtette a jogalapot a spanyol korona számára Texas birtokbavételére, ám a terület birodalomba történő integrálása csak azután kezdődött meg, hogy az 1680-as évek közepén René-Robert Cavelier, Sieur de La Salle egy francia kolónia létrehozására tett ott kísérletet. A francia felfedező 1682-ben a Mississippi vidékét térképezte fel a mai Kanadától egészen a Mexikói-öböl, és királyáról Louisianának nevezte el. Ezt követően arra kapott megbízást XIV. Lajostól, hogy állandó francia telepet hozzon létre a Mexikói-öböl partján, a folyó torkolatának közelében. 1685-ben négy hajójából egy ért partot Amerikában, de nem az eredetileg tervezett helyen, hanem körülbelül hatszáz kilométerrel a Mississippitől nyugatra. La Salle azonban ezt nem ismerte fel, és többször is útnak indult, hogy a közelben vélt folyóhoz eljusson. Hogy a francia igényeknek érvényt szerezzen, Fort Saint Louis néven erődöt építtetett.¹⁰ Utánpótlás hiányában azonban a kolónia lakossága hamarosan fogyatkozni kezdett, a megmaradt telepesek pedig egyre nagyobb elégedetlenséggel nézték La Salle céltalan bolyongásait. 1687 márciusában fellázadtak ellene, és meggyilkolták. A vezető nélkül maradt telepesek sorsa megpecsételődött. Saint Louis erődje nem nyújtott kellő védelmet számukra, és 1688 karácsonyán a karankava indiánok lemészárolták őket.¹¹

A francia próbálkozás több mint százötven évvel az első felfedezőutakat követően irányította ismét Texasra a spanyol kormányzat figyelmét. Mivel az amerikai kontinensen az egyes területek és az ott élő őslakosok gyarmati rendszerbe történő bekapcsolásának egyik legfontosabb eszköze a missziók létrehozása volt, 1690-ben a Kelet-Texasban élő kaddo indiánok körében is megalapították az első ferences missziót. Ezt követően az 1710-es évek közepén, majd az 1720-as évek elején további missziókat hoztak létre, többek között San Antonio de Valerót (ismertebb nevén Alamot), és megépítették Los Adaes erődjét.¹²

A néhány ezer fős őslakos indián népesség többsége azonban ellenállt a spanyol kísérleteknek. Mivel főként földműveléssel foglalkoztak, és kiterjedt kapcsolatokat építettek ki a környékbeli törzsekkel, valamint a francia és az amerikai kereskedőkkel, nem akarták feladni életmódjukat és beköltözni a missziók területére, ahol kiszolgáltatottakká váltak volna, és alkalmazkodniuk kellett volna az ottani szabályokhoz. Ezért a missziós központok és a közeliükben kialakuló települések csak nagyon lassan fejlődtek, a határvidéki körülmények és

⁹ Chipman: *Spanish Texas*, 24–25.; Weber: *The Spanish Frontier*, 34.

¹⁰ Weber: *The Spanish Frontier*, 149.; Chipman–Joseph: *Notable Men and Women*, 255–256.; Fehrenbach: *Lone Star*, 38–39.; Parkman: *France and England*, 973–975.

¹¹ Fehrenbach: *Lone Star*, 40.; Chipman–Joseph: *Notable Men and Women*, 257–259.; Parkman: *France and England*, 1011., 1037–1039.

¹² Campa: *Hispanic Culture*, 167.; Weber: *The Spanish Frontier*, 152–153., 163.; Fehrenbach: *Lone Star*, 41–42.; Meinig: *The Shaping of America*, I. 203.

a nagy távolságok miatt nehezen voltak fenntarthatók. Így a peremterületek lakosságának száma továbbra is alacsony, a régió helyzete pedig bizonytalan maradt.¹³

A spanyol korona nagy erőfeszítéseket tett a terület benépesítésére, és megpróbált telepéseket toborozni a vidékre Új-Spanyolország északi és déli területeiről, illetve Európából is. 1731-ben tizenöt család, összesen ötvenöt bevándorló érkezett a Kanári-szigetéről San Antonio de Béxar erődjébe. A korona ingyenes átkelést, a letelepedéshez szükséges eszközöket, állatokat, fegyvereket és egyéb segítséget ígért számukra. Az eredeti tervben legalább háromszáz telepes átköltöztetését tűzték célul, de két év alatt végül csupán alig több mint ötvenen jelentkeztek. Az erőd lakossága így is háromszázra nőtt, de az egész provincia területének hispán népessége még mindig alig érte el az ötszázat.¹⁴

A század közepén lassú gyarapodás kezdődött, de amikor az 1770-es évek végén Theodore de Croix a korona megbízásából beutazta a vidéket és felmérte helyzetét, kiábrándultan számolt be róla: „Egy település, két erőd, hét misszió és alig négyezer fős népesség [...] lakja ezt a hatalmas, kietlen vidéket, mely Los Adaes elhagyott erődjétől San Antonioig húzódik [...] [és] meg sem érdemli, hogy Texas tartománynak nevezzék [...] de azt sem, hogy gondot fordítsanak a fenntartására.”¹⁵

A 19. század elején a helyzet alig változott. Becslések szerint Texas hispán lakossága nem érte el az ötezer főt 1810-ben, amikor Miguel Hidalgo atya elindította a mexikói függetlenségi háborút. Texas nem sokkal korábban saját kormányzót kapott Manuel María de Salcedo személyében, aki 1808 novemberében érkezett meg a tartományba. A gyarmati kormánynak küldött jelentésében megállapította, hogy csupán 353 veterán katona és mindössze 3122 polgári lakos élt Texasban.¹⁶ Mindez azt jelentette, hogy a határvidék benépesítésére tett addigi spanyol kísérletek nem jártak sikerrel. Ráadásul közben megérkezett Új-Spanyolországba a napóleoni háborúk eseményeinek, IV. Károly spanyol király lemondatásának és a trónörökös, VII. Ferdinánd eltávolításának híre, ami tovább növelte a bizonytalanságot.¹⁷ A spanyol korona gyengeségét kihasználva az amerikai kontinensen lévő gyarmatok sorra elszakadtak az anyaországtól.

Amikor Hidalgo atya 1810. szeptember 16-án kibontotta a felkelés zászlaját Mexikóban, és elkezdődött a függetlenségi háború, a határvidéki területeken is megindult a szervezkedés Juan Bautista de las Casas vezetésével.¹⁸ 1811. január 21-én San Antonio de Béxarban

¹³ Meinig: *Imperial Texas*, 23–24.; Campa: *Hispanic Culture*, 157., 167., 169.; Weber: *The Spanish Frontier*, 1–3., 34–35., 148–158., 186–191.

¹⁴ Weber: *The Spanish Frontier*, 192–194.; Meinig: *The Shaping of America*, I. 203–204.; Campa: *Hispanic Culture*, 169.

¹⁵ A spanyol gyarmatbirodalom északi részén 1776-ban hoztak létre egy új közigazgatási egységet, Északi Belső Tartományok néven, melynek főparancsnoka 1777. január 1-jén Theodore de Croix lett. Feladatai közé tartozott a terület védelmének és az őslakos indiánok keresztény hitre térítésének megszervezése, valamint polgári települések létrehozása Új-Spanyolország nagy kiterjedésű, de gyéren lakott északi peremvidékén Textastól egészen Kaliforniáig. Weber: *The Spanish Frontier*, 224–226.

¹⁶ Fehrenbach: *Lone Star*, 120.; Chipman–Joseph: *Notable Men and Women*, 230–231.; McDonald: *José Antonio Navarro*, 20.

¹⁷ Bonaparte Napóleon 1808-ban arra kényszerítette az egymással is viszálykodó IV. Károly spanyol királyt és fiát, Ferdinándot, hogy mondjanak le a trónról Napóleon bátyja, Bonaparte József javára. Fehrenbach: *Lone Star*, 121.; Weber: *The Spanish Frontier*, 296–297.; Anderle: *Latin-Amerika története*, 77–78.; Wittman: *Latin-Amerika története*, 210–211.

¹⁸ Milligan: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 11.; Chipman–Joseph: *Notable Men and Women*, 233.; McDonald: *José Antonio Navarro*, 21.

elfogták Manuel de Salcedo kormányzót, Simón de Herrerát, Nuevo León kormányzóját és tizenkét tisztet. Las Casas ideiglenes kormányzónak nyilvánította magát, hatalma azonban mindössze harminckilenc napig tartott. 1811. március 2-án Juan Manuel Zambrano vezetésével a royalisták elfoglalták Las Casas rezidenciáját, és társaival együtt letartóztatták.¹⁹ Manuel de Salcedo kormányzót és fogoly társait szabadon engedték. Alig három héttel később Hidalgo atya és követői óriási veszteségeket szenvedtek el a Guadalajara melletti ütközetben. Texas felé menekültek, amikor váratlanul rájuk ütöttek, és 1811. március 21-én elfogták őket.²⁰ Chihuahua-ban Manuel de Salcedo kormányzó vezette a tárgyalásukat. Július 31-én Hidalgo atyát kivégezték. Hogy példát statuáljanak, egy hónappal később a royalisták Las Casas-t és társait is bíróság elé állították, halálra ítélték és kivégezték.²¹

Mindez azonban nem törte meg a lázadókat. Az északi tartományokban a felkelés vezetését José Bernardo Gutiérrez de Lara vette át. Előtte testvérével, José Antonio atyával együtt a határvidéken lévő Nuevo Santander, Coahuila és Nuevo León területén igyekeztek minél több katonát toborozni a felkelők seregébe. Hamarosan a lázadók felülegelete alatt állt Új-Spanyolország északi része San Luis Potosítól Monterrey-ig.²² Ezt követően Antonio Gutiérrez atya a Rio Grande alsó folyása mentén szervezkedett, így hamarosan Texasban is érezhető volt már a lázadás szele. Tulajdonképpen ennek a következménye volt a Las Casas-féle felkelés, melynek leverését követően Bernardo Gutiérrez de Larát a texasiak felhatalmazták arra, hogy az Egyesült Államokban keressen támogatást.²³

Számos viszontagságot követően 1811. december 11-én érkezett meg Washington D.C.-be. Naplójában részletesen beszámolt útjáról és a fővárosban folytatott tárgyalásairól.²⁴ Találkozott William Eustis hadügy- és James Monroe külügyminiszterrel, valamint James Madison elnökkel is. Vendéglátói a mexikói függetlenségi mozgalom mellett foglaltak állást, de az amerikai kormányzattól hivatalos támogatást, anyagi vagy katonai segítséget nem kaphatott.²⁵ Ezenkívül azt is tudomására hozták, hogy az Egyesült Államok egészen a Rio Grande folyóig igényt formál a délnyugati területekre, köztük Texasra.²⁶

¹⁹ Milligan: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 14.; De la Teja: *Tejano Leadership*, 31.; McDonald: *José Antonio Navarro*, 22–23.

²⁰ Wittman: *Latin-Amerika története*, 214–215.; Milligan: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 17.; Weber: *The Mexican Frontier*, 9.; Anderle: *Latin-Amerika története*, 79.

²¹ Milligan: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 18.; Chipman–Joseph: *Notable Men and Women*, 233–234.; McDonald: *José Antonio Navarro*, 24.

²² Milligan: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 7.; Chipman–Joseph: *Notable Men and Women*, 235.

²³ West: *Diary*, 57–58.; Milligan: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 16.

²⁴ West: *Diary*, 55–77.

²⁵ West: *Diary*, 73.; Milligan: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 29–30.; Chipman–Joseph: *Notable Men and Women*, 236.; Narret: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 204.

²⁶ A napóleoni háborúk alatt nehéz helyzetbe került Franciaország 1803-ban tizenöt millió dollárért eladta az Amerikai Egyesült Államoknak a Mississippi nyugati vízgyűjtő medencéjét. A Louisiana vásárlás nyomán az USA területe duplájára nőtt, és a Mississippin túli vidék megnyílt a nyugati terjeszkedés előtt. Az amerikai kormány a megvásárolt terület részének tekintette Texast is, amit Spanyolország vitatott. *The Cession of Louisiana, April 30, 1803*. In: Commager: *Documents*, 190–191.; Meinig: *The Shaping of America*, II. 9–11., 17–18.; Magyarics: *Az Egyesült Államok külpolitikája*, 45–48. Csak 1819-ben mondott le róla, amikor az Adams–Onís szerződésben megkapta Floridát. *Florida Treaty, February 22, 1819*. In: Commager: *Documents*, 223–224.; Weber: *The Mexican Frontier*, 12.; Meinig: *The Shaping of America*, II. 72–73.

Ugyanakkor a Madison kormányzat egyelőre nem szándékozott hozzászólni a területet az Unióhoz, mivel előbb egy másik területi vitát kellett megoldaniuk.²⁷ A napóleoni háborúk okozta bizonytalan helyzetet és hatalmi vákuumot kihasználva 1810-ben Kelet-Florida elszakadt Spanyolországtól, és lakói kinyilvánították az Egyesült Államokhoz történő csatlakozási szándékukat. A terület biztosítása 1812-ben fontosabb volt az USA számára, mint hogy az amerikai hadsereget Texas miatt mozgósítsák. Ez annál is inkább érthető volt, mivel a napóleoni háborúk alatt egyre növekvő feszültségek nyomán fel kellett készülniük egy esetleges háborúra Nagy-Britanniával.²⁸

Az amerikai kormányzat azért sem nyújthatott közvetlen segítséget a mexikói felkelőknek, mert azzal Spanyolországot is fegyveres fellépésre készíthette volna. Így azonban Gutiérrez nehéz helyzetbe került, ezért úgy döntött, visszatér Texasba. 1812. január 12-én indult el Philadelphiából, és március 23-án érkezett meg New Orleans-ba, onnan pedig április végén a Louisiana és Texas határán lévő Natchitochesbe, ahol számos amerikai önkéntes csatlakozott hozzá.²⁹ A köztársasági hadsereg 1812. augusztus 8-án lépte át a Sabine folyót.³⁰ Habár jelentős volt az amerikai részvétel, Gutiérrez elsődleges célja az volt, hogy a mexikói forradalmárok kezére juttassa Texast, akiknek vezetője Hidalgo atya után José María Morelos y Pavón lett.³¹

A felkelők könnyű győzelmet arattak Nacogdochesben, ahol egyetlen *tejano* (mexikói származású texasi) sem reagált a spanyol parancsnok, Manuel Zambrano felhívására, hogy önkéntesként védje meg a települést. Ezek után a város vezetői megadták magukat.³² Közben a lázadók serege százötven főről körülbelül háromszázra nőtt, ezért 1812. szeptember közepén elindultak a tartomány belseje felé. Az alig védett La Bahía erődjét könnyedén elfoglalták, és ágyúkat is zsákmányoltak. Három nappal később megérkezett Manuel de Salcedo és Simón Herrera royalista serege, és ostrom alá vette La Bahiát. Az erődnél vívott hosszú küzdelem végén a köztársaság pártiak kerültek ki győztesen, akikhez közben lipán apacs és tonkava indiánok is csatlakoztak.³³

Salcedo és Herrera négy hónap után, 1813. február 29-én felhagyott a sikertelen ostrommal, és visszavonult San Antoniába. Két nappal később a forradalmárok megindították támadásukat. A San Antoniától körülbelül tizenöt kilométerre délkeletre, Salado Creek mellett lezajlott csatában az amerikai önkéntesek, mexikóiak és őslakos indián segédcsoportok alig

²⁷ Narrett: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 204.

²⁸ Az Amerikai Egyesült Államok elnöke, George Washington 1793-ban, a francia forradalommal szemben megszervezett első koalíció létrejöttékor semlegességi nyilatkozatot tett. Így a fiatal állam mindkét féllel kereskedhetett. A koalíciós háborúk során gyakran előfordult, hogy az amerikai hajókat vagy a franciák, vagy az angolok feltartóztatták és átkutatták. A britek gyakran a teljes árukészletet lefoglalták, s az amerikai tengerészeket kényszerrel besorozták a flottájukba. A feszültségek végül az 1812–1814-es angol–amerikai háborúhoz vezettek. Meinig: *The Shaping of America*, II. 26–27., 46–48.; Magyarics: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*, 54–58.

²⁹ Az önkénteseknek havi negyven dollárt ajánlottak fel és egy *league* (4,428 acre), vagyis közel kétezer hektár földet az elfoglalandó texasi területekből. Fehrenbach: *Lone Star*, 122–123.; Milligan: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 60–61.; Stagg: *The Madison Administration*, 456.; Narrett: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 206.

³⁰ Milligan: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 54.; Chipman–Joseph: *Notable Men and Women*, 236.

³¹ Fehrenbach: *Lone Star*, 123.; Wittman: *Latin-Amerika története*, 229–230.; Anderle: *Latin-Amerika története*, 79.; Narrett: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 208–209.

³² Milligan: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 63., 66.

³³ Chipman–Joseph: *Notable Men and Women*, 237.; Narrett: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 211–212.

húsz perc alatt hatalmas vereséget mértek a royalistákra. Több mint háromszáz royalista meghalt, és hatvan fogságba esett. A köztársaságiak között mindössze hat halott és huszonhat sebesült volt, továbbá jelentős zsákmányt (ágyúkat, fegyvereket, ellátmányt) is szereztek.³⁴

Ezek után Gutiérrez felkészült San Antonio ostromára. Több százan átpártoltak hozzá, így Salcedo és Herrera számára a fegyverletétel maradt az egyetlen lehetőség. A két tiszt ezt feltételekhez kötötte volna, többek között a nem harcolók életének és vagyonának védelméhez, valamint az egyházi vagyon sérthetetlenségéhez, de hiába. Gutiérrez és az amerikai önkéntesek parancsnoka, Samuel Kemper válaszában arra figyelmeztette őket, hogy csakis a feltétel nélküli megadás mentheti meg San Antoniót attól, hogy fegyverrel foglalják el. A két spanyol tisztet azonban biztosították arról, hogy a legyőzöttekkel való bánásmód során tiszteletben fogják tartani a háborús törvényeket.

1813. április 2-án a kormányzó és a városi tanács átadta a fővárost a köztársaságpártiaknak. A felkelők San Antonio főterén felhúzták az első Texasi Köztársaság zászlaját.³⁵ Salcedo kormányzó és Herrera nem számíthatott irgalomra. Feltétel nélkül adták meg magukat, és a város utcáin gyülekező tömeg bosszút követelt. Másnap, 1813. április 3-án villámtárgyaláson őket és tizenöt tisztjüket bűnösnek találták a San Antonioban lévő felkelők ellen elkövetett tettekben és halálra ítélték.³⁶ Az amerikai katonatisztek ellenezték a kivégzések végrehajtását, és inkább azt javasolták, helyezték a royalistákat Texistől távol, amerikai területen őrizetbe. Úgy tűnt, Gutiérrez és társai egyetértettek ezzel, így a tizenhét fogoly hatvan mexikói katona kíséretében 1813. április harmadika éjjelén elhagyta San Antoniót. A védtelen foglyokat azonban hamarosan leszállították lovaikról, és Salado Creek közelében számos késszúrással meggyilkolták őket.³⁷

San Antonio bevétele után Gutiérrez dönthetett a következő lépésről: 1813. április 6-án kinyilvánította Texas függetlenségét.³⁸ Ideiglenes kormányt hozott létre addig, amíg elkészül Texas alkotmánya. San Antonio polgárait felkérte, nevezzenek meg olyan prominens személyeket, akik a kormányt megalakíthatják. Létrehozta az elnök-védnöki hivatalt, amit ő töltött be, és egy hattagú ideiglenes tanáccsal (*junta*) kezdett el kormányozni, melynek legfőbb feladata az volt, hogy segítse Gutiérrezt az alkotmány elkészítésében.³⁹

A *junta* 1813. április 17-én fogadta el az alkotmánytervezetet. Az első cikkely egyértelműen tükrözte a felkelők legfontosabb célját. Kinyilvánította, hogy „mostantól fogva Texas tartomány Texas Állam néven lesz ismeretes, a Mexikói Köztársaság részét alkotja, melynek elválaszthatatlan részét képezi”.⁴⁰ Ez könnyen elidegeníthette a mexikói ügy amerikai támogatóit, ezért az alkotmány készítői úgy döntöttek, beváltják az amerikai önkénteseknek a

³⁴ Milligan: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 73–74.; De la Teja: *Tejano Leadership*, 32.

³⁵ Chipman–Joseph: *Notable Men and Women*, 238.; Narrett: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 214.

³⁶ Milligan: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 84.

³⁷ Fehrenbach: *Lone Star*, 124.; Milligan: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 87.; Chipman–Joseph: *Notable Men and Women*, 238.; Narrett: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 212.; McDonald: *José Antonio Navarro*, 25–26.

³⁸ *Texas' First Declaration of Independence*. In: Wallace–Vigness (eds.): *Documents of Texas History*, 39–40.

³⁹ Milligan: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 77–78.; Chipman–Joseph: *Notable Men and Women*, 239.

⁴⁰ *The Constitution of the State of Texas*. In: Wallace–Vigness (eds.): *Documents of Texas History*, 40–41.

felkelés kirobbanásakor tett ígéretet. Azok, akik legalább hat hónapi szolgálatot teljesítettek, egy *square league* földet kaphattak.⁴¹

A *junta* és a kormányzó között sajátos munkamegosztás alakult ki. A *junta* feladata volt szoros kapcsolatot ápolni a szomszédos államokkal és a Mexikói Köztársaság belső tartományaival. Hatalmát addig gyakorolhatta, míg a Mexikói Köztársaság általános kongresszusa másképp nem rendelkezett. A tanácsnak jogában állt megválasztani a kormányzót, és bármelyik tisztségviselőt felmenthette hivatalából, a kormányzót is beleértve.⁴² Az 5. cikkely értelmében „a kormányzó nem indíthatott hadjáratot a *junta* beleegyezése nélkül”.⁴³ A 10. cikkely szerint pedig „az Állam minden városát egy a kormányzó által kinevezett katonatiszt fogja igazgatni, [de] ennek a tisztnak azokat a szabályokat kell követnie, amelyeket a *junta* szükségesnek tart”.⁴⁴

Ez a berendezkedés jelentősen eltért a gyarmati kori rendszertől, melyben Texas kormányzói teljes mértékben a korona kénye-kedvétől függtek. Texas első alkotmánya arra tett kísérletet, hogy helyi szinten konszolidálja a hatalmat. Ugyanakkor a szakadár mozgalom vezetőinek legfontosabb célját is tükrözte: a sikeres felkelést követően Texast a Mexikói Köztársaság részévé kívánták tenni. Ahogy azonban az oly sokszor történik, a győzelem a köztársaságiak táborában is vitákhoz és széthúzáshoz vezetett.

Salcedo és társai meggyilkolása ellenérzéseket váltott ki nem csupán az amerikai önkéntesek, de a köztársasági sereg mexikói tagjai soraiban is. Nem váratott sokáig magára a rojalisták ellenakciója sem. Ebben vezető szerep jutott Joaquín de Arredondónak, a Keleti Belső Tartományok katonai parancsnokának, aki több mint hétszáz katonát toborzott a felkelők leverésére.⁴⁵

1813. augusztus 18-án San Antonio közelében, a Medina folyó mellett került sor Texas történetének egyik legvéresebb csatájára. A körülbelül 1400 fős köztársasági sereget tulajdonképpen csapdába csalták Arredondo katonái. A *tejanó*k, amerikai önkéntesekből, őslakos indiánokból és volt rojalistákból álló felkelők előbb homoktengeren, majd sűrű tölgyerdőn vágták át magukat, és mire Arredondo seregének közelébe értek, a hőségétől és a szomjúságtól teljesen kimerültek. A közel négy órás csata végén a köztársaságiak megfutamodtak. Alig százan menekültek meg, miközben Arredondo mindössze ötvenöt embert veszített.⁴⁶

A csata után a rojalisták visszafoglalták Texast. A megtorlás elől több százan keltek át a Sabine folyón Louisianába, köztük Gutiérrez is. San Antonióban a lázadók vagyonát elkozták, és azokat a *tejanó*kat, akikről azt gyanították, hogy köztársasági érzelműek, vagy velük szimpatizálnak, kivégezték. Több mint háromszáz férfit lőttek agyon. A Nacogdochesben élők hasonló sorsra jutottak. Az utánpótlási nehézségekkel küzdő csapatok egész Texast felölték.⁴⁷ Arredondo csupán néhány hétig maradt Texasban, de a letartóztatások, birtok-

⁴¹ Chipman–Joseph: *Notable Men and Women*, 239. 1 *square league* = 4,428 *acre* = 1800 *ha*.

⁴² Article 12, *The Constitution of the State of Texas*. In: Wallace–Vigness (eds.): *Documents of Texas History*, 41.

⁴³ Article 5, *The Constitution of the State of Texas*. In: Wallace–Vigness (eds.): *Documents of Texas History*, 40.

⁴⁴ Article 10, *The Constitution of the State of Texas*. In: Wallace–Vigness (eds.): *Documents of Texas History*, 40.

⁴⁵ Meinig, *The Shaping of America*, II. 37.; Chipman–Joseph: *Notable Men and Women*, 240., 242.

⁴⁶ Milligan: *José Bernardo Gutiérrez de Lara*, 100–102.; Chipman–Joseph: *Notable Men and Women*, 245.; De la Teja: *Tejano Leadership*, 150.; McDonald: *José Antonio Navarro*, 28. Az ütközetben Arredondo mellett harcolt egy fiatal, alig húsz éves katonatiszt is, Antonio López de Santa Anna, aki később több alkalommal a független Mexikói Köztársaság elnöke lett.

⁴⁷ De la Teja: *Tejano Leadership*, 32., 197.; McDonald: *José Antonio Navarro*, 29.

elkobzások és kivégzések nyomán a tartomány szinte teljesen elnéptelenedett. Míg 1803-ban a hispán népesség meghaladta a négyezretet, ez a szám kevesebb mint kétezer-ötszáz volt, amikor Mexikó 1821-ben végül kivívta függetlenségét.⁴⁸

Fontos megjegyezni, hogy a latin-amerikai gyarmatok többségétől eltérően, ahol a függetlenségi háborút a kreolok (az amerikai kontinensen született spanyolok) vezették, Mexikóban népi mozgalom volt a Miguel Hidalgo atya, majd José María Morelos által szervezett elszakadási kísérlet, melynek tömegbázisát főként az őslakos indián és mesztic lakosság adta. A korai időszakban részben ez is volt a háború kudarcának az oka, mivel a kreolok többsége a royalista erőkkal működött együtt. Maria Morelos 1815-ös kivégzését követően azonban Augustin de Iturbide kreol tábornok felismerte, hogy meg lehet teremteni a kreolok és a mexikói nép összefogását. 1821. február 24-én közzétette az Iguala-tervet, mely egy független alkotmányos monarchia létrehozását tűzte ki célul, amit 1821. augusztus 24-én a Córdobai Egyezményben a spanyol korona is elismert. Ezt követően Iturbide a hadsereg támogatásával magához ragadta a hatalmat, és 1822. július 21-én Mexikó császárává koronázták.⁴⁹

Mindez éppen akkor történt, amikor mélyreható gazdasági átalakulás kezdődött az Atlanti-óceán mindkét oldalán. Ennek kiindulópontja a pamutipar forradalma volt, melyet a gyapotmagtalanító gép 1793-as feltalálása és széles körű alkalmazása indított el. Segítségével sokkal egyszerűbben és gyorsabban el lehetett választani a gyapotszálakat a magtól, ami sokkal nagyobb mennyiségű nyersanyag feldolgozását tette lehetővé jóval rövidebb idő alatt. Ennek következtében jelentősen megnőtt a kereslet a gyapot iránt, így az hamarosan az egyik legértékesebb árucikk lett az atlanti kereskedelemben. Ez a folyamat alapvetően átalakította a gazdaságot és a társadalmat is az amerikai kontinensen. A keleti parti és középnyugati területekről bevándorlók ezrei özönlöttek a Mexikói-öböl menti államokba, hogy ott földet vásároljanak, és gyapotültetvényeket hozzanak létre. A nyugati és déli irányba tartó népességmozgás újabb hullámaint indította el az Egyesült Államokban az 1819-es gazdasági válság, mely sokakat arra kényszerített, hogy feladja vállalkozását, és máshol keressen új lehetőségeket.⁵⁰

Texas a mexikói időszakban

Mindez egybeesett a határvidéken bekövetkező geopolitikai változásokkal, melynek kiindulópontja az 1821-ben függetlenné váló Mexikóhoz köthető, és leginkább abban ragadható meg, hogy a fiatal állam kormányzata szakított a korábbi spanyol gyarmati gyakorlattal, mely tiltotta az idegenek betelepülését, és a régió gazdasági és politikai integrációjának elősegítése érdekében megnyitotta a területet a bevándorlás előtt. A mexikói kongresszus által 1824-ben elfogadott szövetségi alkotmány és az 1825-ös liberális bevándorlási törvény nyomán az amerikaiak betelepülése is új lendületet vett.⁵¹

Az amerikai történetírásban a nyugati terjeszkedés hajtóerejeként és ideológiai háttereként sokáig az amerikai küldetéstudatot (*manifest destiny*) jelölték meg, és a demokrácia

⁴⁸ Weber: *The Mexican Frontier*, 10.; Weber: *The Spanish Frontier*, 299.; Chipman–Joseph: *Notable Men and Women*, 247.

⁴⁹ Weber: *The Mexican Frontier*, 18–19.; Horváth: *Függetlenség Mexikóban*, 88–89.

⁵⁰ Az 1819-es az első jelentős pénzügyi válság volt az Amerikai Egyesült Államok történetében. Legfőbb előidézője a napóleoni háborúk végét követő gazdasági visszaesés, a közföldekkel folytatott spekuláció és a korlátlan mennyiségű papírpénz kibocsátás volt, mely nagymértékű inflációhoz vezetett, amit az Egyesült Államok Nemzeti Bankja sem tudott kezelni.

⁵¹ *The Coahuila–Texas State Colonization Law, March 25, 1825*. In: Wallace–Vigness (eds.): *Documents of Texas History*, 49–50.

intézményeinek elterjesztésével igazolták. Egyetértek David J. Weber, Andrew Torget és más történészek véleményével, akik szerint a telepések nyugatra költözése sokkal inkább bizonyos kormánypolitikai intézkedésekhez és azokhoz a változásokhoz volt köthető, melyek lakóhelyükön és a világgazdaságban végbementek. Számos feltétel, „push” és „pull” faktor – vagyis olyan okok, amelyek a telepéseket addigi lakóhelyük elhagyására készítették, és egy másik területre vonzották – együttes jelenléte és azok egymásra hatása állt a folyamatok hátterében. Ezek a változások alapvetően átalakították Észak-Amerika Mexikói-öböl menti régiójának életét is.

Az átalakulás nyomán 1830-ra körülbelül hétezerre nőtt a Texasban élő amerikaiak száma, ami kétszer annyi volt, mint a mexikói texasiaké (*tejanoké*). Ha számításba vesszük, hogy az 1824-es mexikói szövetségi alkotmány elkészültének évében Texas nem alkothatott önállóan tartományt, mert népessége nem érte el az ahhoz szükséges minimumot, ezért a szomszédos Coahuilával kapcsolták egybe, meg kell állapítsuk, hogy méretéhez képest még 1830-ban is nagyon gyéren lakott volt.⁵² Ha azonban megvizsgáljuk, hogy népessége milyen ütemben kezdett nőni, és 1834-re már elérte a 21 000 főt, 1836-ra pedig 40 000 lett, érzékelhetővé válik, mekkora átalakulás történt a határvidéken. Ez még inkább igaz, ha figyelembe vesszük, hogy a *tejanok* és az amerikaiak aránya 1:2-ről 1:10-re változott.⁵³

Itt érdemes megjegyezni, hogy a *tejanok* többsége pozitívként értékelte az amerikaiak számának növekedését. Tisztában voltak a régió elmaradottságával, és úgy gondolták, hogy Texas gazdasági megerősödése, politikai stabilitása és biztonsága nagyban függ az amerikai bevándorlóktól. Ahogy az egyik befolyásos *tejano*, Francisco Ruíz megjegyezte: „Úgy gondolom, csak előny származhat abból, ha tisztességes, szorgalmas embereket befogadunk, jöjjenek ők bárhonnan, [...] akár a pokolból is.”⁵⁴

Amikor 1829 szeptemberében elnöki rendelettel felszabadították a rabszolgákat Mexikóban, Ramón Músqviz, Texas politikai vezetője nem volt hajlandó kihirdetni a rendelkezést. Sőt tárgyalásokat kezdett annak érdekében, hogy Texas kapjon mentességet az intézkedés hatálya alól. Azzal érvelt, hogy a tartomány számára elengedhetetlenül szükség van a munkaerőre. Ők pedig nagyrészt az amerikai ültetvényesek birtokain dolgoztak.

Fontos hangsúlyozni, hogy Mexikó közvetlenül a függetlenség kivívása után törvénytelennek nyilvánította a rabszolgaság intézményét, és ha bármikor kormányváltásra került sor az országban, azt követően is hasonló rendelkezéseket fogadtak el, de a törvények kihirdetését vagy késleltették Texasban, vagy megpróbálták mentességet szerezni az ott lakók számára a szabályok alól.

A rabszolgaság kérdése Texasban

Stephen F. Austin volt az első amerikai, aki 1821-ben engedélyt kapott a mexikói kormány helyi képviselőjétől háromszáz amerikai család Texasban történő letelepítésére, és a Brazos folyó mentén megalapította San Felipe de Austin városát, Texas első amerikai települését.⁵⁵

A mexikói kongresszus meg akarta tiltani a településen a rabszolgatartást. Maga Austin is ellenezte az intézményt, de tudta, hogy az Egyesült Államok déli részéről érkező bevándor-

⁵² Texas területe 369 500 négyzetkilométer volt, lakossága pedig 1830-ban 10 000 fő.

⁵³ Weber: *The Mexican Frontier*, 177.; Fehrenbach: *Lone Star*, 287.

⁵⁴ Idézi Weber: *The Mexican Frontier*, 176.

⁵⁵ *Permit and Conditions for Colonization, November 23, 1821*. In: Barker 1924, Mexico and Texas. 435.; Cantrell: Stephen F. Austin, 97. Austin tevékenységével kapcsolatban lásd: Kökény: Stephen F. Austin és a Texasi Köztársaság születése.

lók többsége ragaszkodna az évtizedek során megszokott munkaerőhöz. Ráadásul egyre inkább elterjedt a vidéken egy új gyapotfajta, mely jobban ellenállt a gombáknak, és nagyobb méretű termést hozott, ami nagyobb haszonnal kecsegtetett. Mindehhez gyakorlott gyapotszedőkre, vagyis rabszolgákra volt szükség. Mexikó nagy részén azonban egyáltalán nem alkalmaztak rabszolgákat, ráadásul sokan az emberi szabadságjogokra hivatkozva és erkölcsi okokból is elleneztek az intézmény fenntartását. Ugyanakkor a Texasban élő mexikóiak már ekkor is az amerikai bevándorlás ösztönzésében látták államuk gazdasági megerősödésének, védelmének és politikai stabilitásának zálogát, ezért köztes javaslatlall álltak elő. Az 1823. január 4-én elfogadott törvény értelmében a telepesek magukkal vihették rabszolgáikat, de megérkezésük után már nem adhatták el őket, a rabszolgák gyermekei pedig tizennegyedik életévük betöltése után szabadok lettek. Azaz a rabszolgaságot fokozatosan kívánták felszámolni.⁵⁶

A helyzet azonban ismét megváltozott, amikor 1823 márciusában Antonio López de Santa Anna és követői lemondatták Augustine de Iturbide császárt, és minden a császárság idején elfogadott törvényt eltöröltek, beleértve a kolonizációs törvényeket is. A császárság bukását követően a monarchista és konzervatív körökkel szemben a köztársasági és federalista érzelmű liberálisok kezébe került az irányítás. Már az újonnan megválasztott törvényhozás készítette el Mexikó alkotmányát, melynek értelmében az ország szövetségi köztársaság lett, és a központi kormányzat helyett számos kérdést az egyes tagállamok hatáskörébe utaltak.

1825-ben a mexikói kongresszus véglegesítette Mexikó északi határát, és döntött az egyes tartományok státuszáról is. Ez volt az a rendelkezés, melynek értelmében Texast alacsony népessége miatt összekapcsolták nyugati szomszédjával, Coahuilával. Az új közigazgatási egység képviselői mandátumot is kapott. Coahuila-Texas fővárosa azonban Saltillo lett, ami majdnem 800 kilométerre volt San Felipe de Austintól. Igaz, ez még mindig kedvezőbb volt, mintha Mexikóvárosban kellett volna intézniük hivatalos ügyeiket.⁵⁷

Egy másik törvény a központi kormányzat helyett az egyes államok hatáskörébe utalta a bevándorlás szabályozását. Coahuila-Texas szélesre tárta kapuit a telepesek előtt. Ezentúl nemcsak Austin és a hozzá hasonló vállalkozók kaphattak közvetlenül földet, hanem magán-személyek is. Egy felnőtt férfi 4605 *acre*, vagyis több mint 1800 hektár birtokra volt jogosult.⁵⁸ A közel kétezer hektár óriási birtoknak számított, szinte senki sem tudta megművelni az egészet, de jó befektetésnek ígérkezett, hiszen a később érkezőknek el tudták adni. Így minden gazda bizonyos értelemben földspekuláns is lett. Azok az ültetvényesek, akiknek sok rabszolgája volt, gyakran adtak bérbe másoknak. Austin maga is gyakran vett bérbe rabszolgákat, bár legtöbbször csak a ház körüli munkákra alkalmazta őket. Közben pedig minden lehetséges módon próbálta a gyapottermesztést elősegíteni. Gyapotmagtalanító gépeket vásárolt, folyamatosan tárgyalt, szervezett. Kikötők építését is szorgalmazta a Mexikói-öbölben és a Brazos folyón, mivel a gyapotot először New Orleans kikötőjébe kellett elszállítani, onnan pedig tovább az USA keleti partjára, Franciaországba vagy Nagy-Britanniába. Az 1820-as évek közepén körülbelül 400 000 fontnyi, vagyis közel 180 tonna gyapotot termeltek évente Texasban. A vállalkozások gyarapodásában óriási szerepe volt a New Orleans-i keres-

⁵⁶ *The Imperial Colonization Law, January 4, 1823.* In: Wallace–Vigness (eds.): *Documents of Texas History*, 47–48.; Wexler: *Westward Expansion*, 93.

⁵⁷ Cantrell: *Stephen F. Austin*, 176.

⁵⁸ *The Coahuila–Texas State Colonization Law, March 25, 1825, Article 8, 9, 12, 32.* In: Wallace–Vigness (eds.): *Documents of Texas History*, 49–50.

kedőknek is, egyrészt a gyapot felvásárlása, értékesítése és szállítása, másrészt a gyapottermesztőknek (amerikaiaknak és *tejanoknak*) nyújtott hitelek révén.⁵⁹

Egyre több amerikai érkezett, de még viszonylag kevés közvetlen kapcsolatuk volt a mexikóiakkal, mivel a telepesek leginkább Kelet-Texasban, a Brazos és a Colorado folyó közötti területen szereztek birtokokat, míg a *tejanok* többsége a tartomány nyugati részén élt. Eközben Coahuila–Texas törvényhozása 1825-től kezdve dolgozott az állam alkotmányának elkészítésén. A bevándorlás szabályozásán kívül számos kérdés volt napirenden, köztük a rabszolgaság engedélyezése is. Heves vitákat követően 1827. január 31-én az alkotmánytervezet 13. cikkelyében végül a következő tervezetet terjesztették a Saltillóban összegyűlt képviselők elé. „Az államban senki sem születik rabszolgaként, és attól számított hat hónap elteltével, hogy a jelen alkotmány szövegét nyilvánosságra hozzák az állam két központjában, a rabszolgák behozatala semmiféle indokkal nem engedélyezett.”⁶⁰ Ez a tervezet annyiban különbözött a korábbiaktól, hogy nem tettek benne említést a már a területen lévő rabszolgák felszabadításáról. Ugyanakkor a hat hónapos időszak leteltével további rabszolgákat nem lehetett az államba vinni, és a rabszolgák születendő gyermekei már szabadnak számítottak. Ezzel tulajdonképpen megerősítették a korábbi törekvéseket a rabszolgaság fokozatos, de teljes felszámolására. Az amerikai ültetvényesek körében heves tiltakozást váltott ki a módosított javaslat, de hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a kormány nem fog engedni még abban sem, hogy a fél éves türelmi időt meghosszabbítsák. Időközben elfogadták az állami alkotmány többi pontját is, és 1827. március 11-én Saltillóban nyilvánosságra hozták a teljes dokumentumot, benne a rabszolgaságról szóló 13. cikkelyt.⁶¹ Ezzel azonban a vita és a kompromisszumkeresés nem ért véget.

A 13. cikkely betartása érdekében pontos nyilvántartást kellett volna vezetni minden rabszolgáról, és azt rendszeresen frissíteni, nehogy az amerikai tulajdonosok eltitkolják őket. Texasban azonban, bár kihirdették a rendelkezést, nem hajtották végre. 1828 nyarán nem érkezett meg a census Saltillóba. Ramón Músquiz, Texas politikai vezetője, aki a *tejano* elit más tagjaival együtt továbbra is az amerikai bevándorlás előnyeit tartotta szem előtt, nem túl meggyőző magyarázatot adott a központi kormánynak. Azzal érvelt, hogy az ültetvényesek nem tudnak spanyolul, így nem is tudták, hogy jelenteni kell a rabszolgák számát. Ráadásul az ültetvények távol fekszenek egymástól, így nagy nehézségekbe ütközik, hogy a hatóságok mindegyikre elmenjenek, és ellenőrizték őket.⁶²

A bizonytalan helyzet azonban gátolta a további amerikai bevándorlást, ezért valamit tenni kellett. Az amerikai telepesek 1828. március 31-én Austin vezetésével gyűlést tartottak, ahol áthidaló megoldásként azt javasolták, ha a rabszolgák behozatalát tiltja a törvény, használjanak rájuk más elnevezést, legyenek „szerződéses szolgák”. Vagyis gazdájuk kössön velük határozott időre szóló munkaszerződést, és fogadjanak el egy törvényt, ami garantálja, hogy a területre történő bevándorlás előtt külföldön kötött ilyen szerződések érvényben maradnak.⁶³ A gyarmati korból már ismert volt ez a fajta szolgaság. Ha egy telepes nem tudta kifizetni az Atlanti-óceánon történő átkelést, egy másik vállalhatta helyette a költségeket, ő pedig „szerződéses szolga” lett. Az összeget azután öt-hét év alatt ledolgozta, és amikor lejárt a szerződés, szabad ember lett. A 19. század elején Mexikóban is létezett ilyen „szerződéses

⁵⁹ Torget: *Seeds of Empire*, 86–88.

⁶⁰ Cantrell: *Stephen F. Austin*, 190.

⁶¹ *The Constitution of the State of Coahuila and Texas, March 11, 1827*. In: Wallace–Vigness (eds.): *Documents of Texas History*, 41–42.

⁶² Torget: *Seeds of Empire*, 128.

⁶³ Cantrell: *Stephen F. Austin*, 203–204.

szolga” viszony. Egyfajta részesbérleti rendszer volt ez, melyben a nagybirtokokon a parasz-
tok élelemért, szállásért, ruházatért, orvosi ellátásért cserében dolgoztak. Bár személyükben
szabadok voltak, a földhöz kötötté váltak, míg megpróbálták ledolgozni adósságaikat.

Austinék tervezetét a *tejanok* többsége is támogatta. Köztük volt José Antonio Navarro
és José Miguel de Arcinlega, akik Texas képviselő voltak a saltillói törvényhozásban. 1828
áprilisában Navarro megpróbálta kihasználni, hogy a kongresszus a költségvetés vitájával
volt elfoglalva, és benyújtotta előterjesztésüket. A Mexikóban is ismert szerződéses szolgál-
ságra hivatkozva azt javasolta, hogy a texasi munkaerőhiány pótlására próbáljanak meg az
USA északi, szabad államaiból telepeseket vonzani, akik munkaerőként két, három vagy több
évre szolgálatukba fogadnának szabad férfiakat. A képviselők többsége fontosabb kérdések-
kel volt elfoglalva, mivel a konzervatívok a kiadások csökkentését és a központi kormányzat
nagyobb befolyását szorgalmazták. A politikai csatározások közepette nem tudták felmérni
a texasi kezdeményezés következményeit, így 1828. május 5-én megszavazták a javaslatot.
Az 56. dekrétum lehetővé tette, hogy egy másik országban kötött munkaszerződés révén to-
vábbi bevándorlók és további munkaerő érkezzen Texasba.⁶⁴ Engedélyezték a szerződéses
szolgálat intézményét, így, bár más elnevezéssel, de a rabszolgák bevitelét és a rabszolgaság
fenntartását is.

Az amerikai telepesek számára azonban ez nem jelentett teljes sikert, hiszen a rendelke-
zés nyomán csak megkerülni tudták az alkotmány 13. cikkelyét, de attól az még érvényben
maradt. Eközben a mexikói kormányzatot egyre nagyobb aggodalommal töltötte el a texasi
amerikaiak növekvő száma és befolyása. Ezért Guadalupe Victoria elnök Manuel de Mier y
Terán vezetésével megbízottakat küldött a határvidéken lévő helyzet felmérésére.⁶⁵ Útjuk so-
rán döbbenet tapasztalták, hogy a határvidék ellenőrizetlenségét kihasználva és a kormány
szabályozását teljesen figyelmen kívül hagyva egyre több amerikai foglalt magának földet
Texasban.⁶⁶

Az egyébként is feszült hangulatot fokozta, hogy 1829-ben kétszer is kormányváltás tör-
tént Mexikóban. Az első alkalommal az előző évi elnökválasztás eredményét megkérdője-
lezve Vicente Guerrero lázadást robbantott ki, és 1829 áprilisában magához ragadta a hatal-
mat, majd számos gazdasági és társadalmi reformot kezdeményezett. 1829. szeptember 15-
én pedig eltörölte a rabszolgaságot.⁶⁷ Ez volt az a rendelkezés, amit Ramón Músquiz nem
volt hajlandó sem kihirdetni, sem végrehajtani. Ő és a többi *tejano* arra próbálta kérni az
állam kormányzóját, José María Viescát, hogy küldjön petíciót az elnöknek, és kérje, hogy
Texasszal tegyen kivételt. Arra hivatkozott, hogy a rabszolgák felszabadítása sértené a tulaj-
donhoz való jogot, amit pedig az alkotmány garantált. Arra is figyelmeztetett, hogy az ame-
rikai telepesek így elveszítenék a munkaerőt, és megrendülne a mexikói kormányba vetett
bizalmuk.⁶⁸

1829 novemberében mégis kitudódott a hír a kolóniákon, és nagy felháborodást váltott
ki az amerikaiak és a mexikóiak körében is.⁶⁹ Az ellenállás hatására 1829 végén Guerrero
végül kiadott egy rendelkezést, mely Texast mentesítette a dekrétum hatálya alól. Ennek híre
december végén ért Texasba. Ezzel majdnem egyidőben azonban felkelés tört ki Guerrero

⁶⁴ Torget: *Seeds of Empire*, 131–132.

⁶⁵ Cantrell: *Stephen F. Austin*, 212–214.

⁶⁶ Weber: *The Mexican Frontier*, 167.

⁶⁷ Fehrenbach: *Lone Star*, 176–177.; Weber: *The Mexican Frontier*, 170.

⁶⁸ Weber: *The Mexican Frontier*, 176.; Torget: *Seeds of Empire*, 144.

⁶⁹ A *tejanok* attól féltek, hogy nem fogják tudni végrehajtani a rendelkezést, mert az amerikaiak fegy-
veres felkelést robbantanak ki.

ellen. Az elnököt lemondásra kényszerítették, és bár elmenekült, hamarosan elfogták, és 1831 februárjában kivégezték. A mexikói kongresszus Guerrero szinte minden rendelkezését eltörölte, beleértve a rabszolgák felszabadításáról szólót is.⁷⁰

Az új elnök, Anastasio Bustamente a centralizmus híve volt. A kormány több tagja is úgy érvelt, hogy a bizonytalan helyzet és instabilitás oka a federalista rendszer, ezért további központosításra törekedtek. Ennek egyik eleme az amerikai bevándorlás korlátozása volt.⁷¹ Az 1830. április 6-án elfogadott törvények fordulópontot jelentettek Mexikó és Texas viszonyában. A határvidék védelme érdekében döntöttek a meglévő erődök megerősítéséről és új katonai helyőrségek felállításáról. Ha egy amerikai Mexikóba kívánt bevándorolni, megtehetette, de nem telepedhetett le az Egyesült Államokkal közvetlenül határos mexikói területeken. A korlátozás kedvezőtlenül érintette az amerikai telepeseket, de még nagyobb problémát jelentett számukra, hogy megtiltották a rabszolgák bevitelét Texasba. A rendelkezés vonatkozott a szerződéses szolgákra is.⁷² Az 1830. április hatodikai törvény híre mind az amerikaiak, mind a liberális *tejanok* körében felháborodást váltott ki. Úgy vélték, a munkaerő elengedhetetlen az ültetvények gyarapodásához, ezért mindent megtettek, hogy akár engedély nélkül is rabszolgákhoz jussanak.

Texas Mexikóhoz fűződő kapcsolata eközben tovább lazult. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a korlátozó rendelkezések ellenére tovább folytatódott az amerikaiak bevándorlása a régióba. Ahogy fentebb említettem, számuk 1830-ban 10 000, 1834-ben már 21 000 fő volt.⁷³ Ekkorra pedig fontos engedményeket is sikerült kiharcolniuk.

A texasiak küldöttei ugyanis 1832. október 1-jén, majd 1833. április 1-jén San Felipe de Austinban találkoztak, és petíciókban követelték Texas és Coahuila különválását, valamint az 1830-as törvény bevándorlásellenes részének visszavonását. Kérvényüket Stephen Austin vitte Mexikóvárosba. A különválást nem sikerült elérnie, de közbenjárására, illetve a központosítási törekvéseket ellenző *tejanok* petíciója nyomán a mexikói kongresszus 1834. májusi hatállyal visszavonta az 1830-as törvény bevándorlásellenes részét. Ebben szerepet játszott az is, hogy 1833 januárjában a federalista programmal induló Antonio López de Santa Anna elnökké választásával ismét politikai fordulat történt az országban. A tavasz folyamán Coahuila–Texas törvényhozása a centralizáció mérséklését célzó számos változtatásról döntött a helyi kormányzás hatékonyságának növelése érdekében. Többek között lehetővé tették az angol nyelv használatát a hivatali ügyintézésben, engedélyezték a birtokszerződések meghosszabbítását, növelték a helyi bíróságok számát, és lehetőséget biztosítottak az esküdtzéki tárgyalásra. Ugyancsak emelték a texasi képviselők számát az állam törvényhozásában, és Texast három körzetre osztották.⁷⁴

Az engedmények nyomán ismét jelentős mértékben növekedni kezdett az amerikai bevándorlók száma. Ezt az amerikai gazdaság és földbirtokviszonyok átalakulása is ösztönözte. Míg egy gazda ugyanazért az összegért, amelyért az Egyesült Államokban csak kisebb birtokot kapott, Texasban óriási nagyságú földet tudott vásárolni, s azonkívül még eszközöket és rabszolgákat is. Igaz, ott eközben bizonytalan volt a politikai helyzet és a rabszolgaság intézményének jövője is.

Bár pontos adatok nem állnak rendelkezésre Texasról, becslések szerint 1831 és 1835 közötti a megtermelt gyapot mennyisége hatszorosára nőtt, évi 450 000 fontról több mint 3,1

⁷⁰ Fehrenbach: *Lone Star*, 177.; Weber: *The Mexican Frontier*, 170.

⁷¹ Cantrell: *Stephen F. Austin*, 217.

⁷² *The Law of April 6, 1830*. In: Wallace–Vigness (eds.): *Documents of Texas History*, 66–67.; Calvert – De León: *The History of Texas*, 58–59.

⁷³ Weber: *The Mexican Frontier*, 177.

⁷⁴ Calvert – De León: *The History of Texas*, 62.; Perrigo: *The American Southwest*, 118.

millió fontra, vagyis közel másfél millió tonnára.⁷⁵ A gyapottermesztés főleg Austin kolóniáján és Kelet-Texasban koncentrálódott, a régió exportjának 96%-a innen származott. Így hatalmas elmozdulás történt Texasban. Megnőtt az egyre terjeszkedő amerikai települések gazdasági súlya, de a népesség összetétele is megváltozott, és ezzel együtt az amerikaiak politikai befolyása is megnőtt.

Az őslakos indiánok helyzete a régióban

A mexikói–amerikai határvidék átalakulása és a nagyszámú bevándorló érkezése sok szempontból pozitív hatással volt a Texas területén élő őslakos indiánokra, hiszen az új piacok számukra is elérhetővé váltak.

Ezen a ponton röviden érdemes visszatérni az őslakosok és a spanyol gyarmati kormányzat viszonyára. Ahogy a bevezetőben említettem, a kormány először a peremterületeken is a birodalom más részein jól bevált stratégiát próbálta követni, és az őslakos indiánok pacifikálására és gyarmati rendszerbe történő bekapcsolására missziókat hozott létre. Ezek azonban nem működtek sikeresen, ezért a 18. század végén sorra szekularizálták őket. Ezután a kormányzat új módszert próbált alkalmazni. Ajándékokkal és különféle árucikkkel keresték fel az egyes törzseket. Texas keleti részén a kaddo indiánok falvai helyezkedtek el, a Mexikói-öböl mentén vadászó, gyűjtőgető életmódot folytató karankavák, tonkavák és vako indiánok éltek, a tartomány nyugati és középső területein pedig lovasnomád, főként bölényvadászattal foglalkozó apacsok és a nagyobb számuk és szervezethezük folytán rájuk is nyomást gyakorló komancsok.⁷⁶ A spanyol kormányzat erőfeszítéseinek köszönhetően 1785-ben békét kötöttek a komancsokkal, a következő évtől pedig a korona megbízást adott számos kereskedelmi ügynök számára, akiknek a feladata a gazdasági kapcsolatok kiépítése volt a régióban. Ezt követően rendszeresen küldtek árut San Antonioba és Nacogdochesbe, amit a különböző törzsek tagjai között ajándékként szétosztottak vagy eladtak nekik. Így próbálták további szövetségeket kiépíteni és az egyes törzsekkel a jó viszonyt fenntartani, s ezáltal garantálni a területen élő telepesek biztonságát is. Úgy tűnt, az új módszer bevált. Az egyes termékek és iparcikkek ára jóval alacsonyabb volt, mint amekkora kárt az őslakos indiánok támadásai okozhattak volna, vagy amibe a velük szembeni védelem megszervezése került volna.⁷⁷

Az ajándékok és áruk Texasba szállítása azonban a hatalmas távolságok miatt nagyon nehézkes volt. Mivel a spanyol hatóságok nem engedélyezték kikötő építését a Mexikói-öbölben, az árucikkeket szárazföldi úton, öszvérkaravánok segítségével kellett eljuttatni Mexikóvárosból a tartományba. Ez nagyon időigényes és költséges is volt. Ráadásul, amikor a napóleoni háborúk miatt meggyengült a spanyol központi hatalom, a gyarmati kormányzat nem tudott még annyi figyelmet sem fordítani a régióra, mint korábban. Így a szállítmányok akadozni kezdtek, az ajándékok elmaradása és a kereskedelem hanyatlása pedig veszélyeztette az őslakos indiánokkal megteremtett, egyébként is törekeny békét. A törzsek egy része a korábbi módon, azaz a telepesek ellen indított támadásokkal, rajtaütésekkel próbálta pótolni a kiesett készleteket. A helyzet csak súlyosbodott 1810-et, a mexikói függetlenségi háború kitörését követően. A harcok nyomán teljesen elapadtak a források, a gyarmati kormányzat pedig kilátástalan helyzetbe került.⁷⁸

⁷⁵ Torget: *Seeds of Empire*, 157.

⁷⁶ Hämäläinen: *Into the Mainstream*, 53.; Torget: *Seeds of Empire*, 25.

⁷⁷ Torget: *Seeds of Empire*, 27.; Hämäläinen: *Comanche Empire*, 128–129.

⁷⁸ Hämäläinen: *Into the Mainstream*, 71–72.

Ebben a kétségbeejtő helyzetben érkeztek az első amerikaiak, hogy engedélyt kérjenek a spanyol hatóságoktól földvásárlásra és telepesek toborzására. Köztük volt Stephen F. Austin apja, Moses Austin is. Itt érdemes megjegyezni, hogy az a Joaquín de Arredondo, aki 1813-ban az első Texasi Köztársaságot létrehozó Gutiérrez felkelést vérbe fojtotta, a Keleti Belső Provinciák főparancsnokaként azok közé a spanyol tisztviselők közé tartozott, akik 1821 januárjában átvették Moses Austin kérvényét, melyben háromszáz amerikai család Texasban történő letelepítésére kért engedélyt. Némi habozás után Arredondo, Antonio Martínez kormányzó és társai belátták, hogy talán az amerikai bevándorlók érkezése lehet az utolsó esély a határvidéki provincia számára a fennmaradásra, ezért engedélyt adtak a kolonizációra.⁷⁹ Ez volt az az engedély, amit Mexikó függetlenné válása után, 1821 novemberében Stephen F. Austin elismertetett az új állam törvényhozásával, és megalapította San Felipe de Austin városát.

Az amerikai bevándorlók érkezése azt jelentette a Texasban élő őslakos indiánok számára, hogy a bőlény- és szarvasbőrökért és egyéb termékeikért cserében ismét hozzájuthattak olyan cikkekhez, amikhez korábban a spanyoloktól. Az amerikai telepeseknek és gyapotültetvényeseknek az indiánok árui mellett lovakra és öszvérekre is szükségük volt ahhoz, hogy szántani tudjanak, működtessék a gyapotmagtalanító gépeket, és a készterméket piacra vigyék. Így széles körű kereskedelmi hálózat épült ki, ami összekötötte az amerikai telepeseket a környék komancs, vicsita, tonkava és apacs indiánjaival, akik zsákmányszerző életmódjukat is folytatni tudták, ugyanakkor a kereskedelembe és azon keresztül a világpiacba is bekapcsolódtak.

Az amerikai historiográfiában sokáig kevés figyelmet fordítottak az őslakos indiánok történetére, vagy ha megemlítették őket, akkor is leginkább oly módon kerültek szóba, mint a vadnyugat lakói, akik „akadályt” képeztek az amerikai/fehér civilizáció útjában, amely azután maga alá gyűrte őket. Az újabb kutatások azonban rávilágítottak arra, hogy az őslakosok nem kizárólag és nem feltétlenül veszélyt jelentettek, és nem is mindig voltak passzív elszenvedői az eseményeknek. Többen arra is rámutattak, hogy bár az egyes törzsek a fehér telepesek megjelenését követően jelentős veszteségeket szenvedtek, mégis megmaradt befolyásuk az adott területen, és maguk is formálták az ott kialakuló gazdasági kapcsolatokat, társadalmi és politikai viszonyokat.⁸⁰

Összegzés

A spanyol időszak sikertelenségét követően Mexikó kormánya nagyrészt azért döntött úgy, hogy északi területeit megnyitja az amerikai bevándorlók előtt, hogy azok megvédjék a határvidéket az őslakos indiánoktól. Azonban minél több telepes érkezett, annál jobban nőtt az igény az őslakos indiánok által előállított termékekre s még inkább az indiánok által a mexikói lakosoktól ellopott lovakra és öszvérekre. A mexikói kormány nem tudta a védelmet megszervezni, és így nem volt képes megtartani az ország központjától távol lévő, határvidéki régiót.

Egyetértek Andrés Reséndez és mások véleményével, akik szerint a texasi függetlenségi háború oka sokkal kevésbé az amerikai telepesek megállíthatatlan előre nyomulása volt,

⁷⁹ Torget: *Seeds of Empire*, 48–51.

⁸⁰ Már ez a szemlélet jellemezte David J. Weber 1982-ben megjelent, *The Mexican Frontier* című monográfiáját is, majd a 2000-es évektől lásd többek között: Smith: *From Dominance to Disappearance*, i. m., Anderson: *The Conquest of Texas* és Pekka Hämäläinen: *Comanche Empire*, i. m.

mint a mexikói kormány gyengesége és a kormányzati ellenőrzés hiánya, amit Reséndez „államnélküliségnek” (*statelessness*) nevez.⁸¹

A legtöbb amerikai bevándorló a gazdasági lehetőségek reményében hagyta el otthonát, és azok, akik a mexikói kormány engedélyével jutottak földhöz, mexikói állampolgárok lettek. Törvény szerint mexikóinak számítottak, de nyelvük, kultúrájuk és gondolkodásuk amerikai maradt. Amikor 1835-ben a mexikói elnök, Antonio López de Santa Anna centralista fordulatot hajtott végre, ami veszélybe sodorta az önkormányzatiság lehetőségét és a gazdasági fejlődést, Texas lakói (amerikaiak és *tejanok* egyaránt) fellázadtak ellene, 1836. március 2-án kinyilvánították függetlenségüket, és létrehozták a Texasi Köztársaságot.⁸²

A texasi függetlenségi háború alatt és után az amerikai bevándorlók száma gyorsan növekedett. A Texasi Köztársaság felvételét kérte az Amerikai Egyesült Államokba, de az amerikai kongresszus elutasította a kérelmet – nagy valószínűséggel leginkább azért, mert sokan elleneztek a déli, rabszolgatartó területek kiterjesztését. A történeti irodalomban jól ismert az az érv, hogy a texasi függetlenségi háború nem volt más, mint a rabszolgatartók összeesküvése. Ezen a ponton azonban szükségesnek tartom megjegyezni, hogy Texas amerikai lakossága nem csak rabszolgatartó ültetvényesekből állt. Sőt, inkább két, nagyjából azonos lélekszámú csoportra lehet osztani. Az USA déli területeiről bevándorló ültetvényesek mellett ugyanis jelentős számban érkeztek amerikai telepések a felső dél, Tennessee, Kentucky, Missouri és Arkansas erdős, dombos vidékéről is. Ők többségében szabad farmerek voltak, akik Texas feketeföldben gazdag, termékeny peremterületein telepedtek le. Valójában távol akartak lenni a rabszolgatartó ültetvényesektől, akikkel nem tudtak versenyezni. Kisbirtokos gazdálkodást folytattak, és főként élelmiszert termeltek, ami nagyon hasonló volt a középnyugati területeken folyó gazdálkodáshoz. Ennek következtében fokozatosan két, egymástól jól elkülöníthető régió alakult ki, melyet a San Antoniotól északkeletre húzódó képzeletbeli határ választott el. A vonaltól északnyugatra főként a felső délről érkezettek telepedtek meg, míg délkeletre az alsó dél ültetvényesei.⁸³

A Texasi Köztársaság elszakadása Mexikótól és az a tény, hogy az új állam területén engedélyezték a rabszolgaságot, ültetvényesek újabb csoportjait vonzotta az Egyesült Államok déli részéről, akik nagyszámú rabszolgát vittek be Kelet-Texasba, aminek nyomán újabb lendületet vett a gyapottermesztés. Amikor azonban a fiatal köztársaság vezetői nemzetközi elismerést és pénzügyi támogatást próbáltak szerezni és a tárgyalások során a gyapotot diplomáciai fegyverként felhasználni, a rabszolgaság intézménye minden esetben megakadályozta a megállapodást. Az 1830-as és 1840-es években Texas jövőjének kérdése szorosan összefonódott a gyapottal és a rabszolgasággal, valamint azzal, hogy ezek milyen szerepet fognak játszani a területi terjeszkedésben és a politikai hatalom tekintetében az észak-amerikai kontinensen.

A Texasi Köztársaság folyamatos gazdasági nehézségekkel küzdött, és fenyegetést jelentett számára az is, hogy Mexikó megpróbálja visszafoglalni. Ezért 1843 őszén tárgyalások kezdődtek a texasi és az amerikai kormányzat között a terület Unióhoz történő csatlakozásáról. Hosszas vitákat követően végül az amerikai kongresszus mindkét háza az annexió

⁸¹ Reséndez: *Changing National Identities*, 1–12.

⁸² *The Texas Declaration of Independence, March 2, 1836*. In: Wallace–Vigness (eds.): *Documents of Texas History*, 98–99.

⁸³ Fehrenbach: *Lone Star*, 287.

mellett szavazott, és 1845. december 29-én Texas az USA 28. tagállama lett.⁸⁴ Ez pedig további változásokat eredményezett a régió etnikai összetételében, gazdasági és geopolitikai jelentőségében.

BIBLIOGRÁFIA

Kiadott források

Commager, Henry Steele (ed.): *Documents of American History*, Vol. I. Englewood Cliffs: Prentice Hall Inc., 1973.

Wallace, Ernest – Vigness, David M. (eds.): *Documents of Texas History*. Austin: Steck, 1963.

West, Elizabeth Howard (trans. and ed.): *Diary of José Bernardo Gutiérrez de Lara, 1811–1812*, I. The American Historical Review, vol. 34. (1928 October) No. 1. 55–77. doi.org/10.2307/1836480

Szakirodalom

Anderle Ádám: *Latin Amerika története*. Budapest: Pannonica Kiadó, 1998.

Anderson, Gary Clayton: *The Conquest of Texas. Ethnic Cleansing in the Promised Land, 1820–1875*. Norman: University of Oklahoma Press, 2005.

Bannon, John Francis: *The Spanish Borderlands Frontier, 1513–1821*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1970.

Barker, Eugene C.: *Mexico and Texas, 1821–1835*. New York: Russell & Russell, 1965.

Binkley, William C.: *The Texas Revolution*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1952.

Bolton, Herbert Eugene: *The Spanish Borderlands. A Chronicle of Old Florida and the Southwest*. New Haven: Yale University Press, 1921.

Campa, Arthur L.: *Hispanic Culture in the Southwest*, Norman: University of Oklahoma Press, 1979.

Cantrell, Gregg: *Stephen F. Austin, Empresario of Texas*. New Haven – London: Yale University Press, 1999.

Chipman, Donald E.: *Spanish Texas, 1519–1821*. Austin: TX, 1992.

Chipman, Donald E. – Joseph, Harriett Denise: *José Bernardo Gutiérrez de Lara/Joaquín de Arredondo*. In: Uók: Notable Men and Women of Spanish Texas. Austin: University of Texas Press, 1999. 226–249. doi.org/10.7560/712171

Connor, Seymour V.: *Texas. A History*. Arlington Heights: AHM Publishing Corporation 1971.

Crisp, James E.: *Race, Revolution and the Texas Republic. Toward a Reinterpretation*. In: Dawson, Joseph G. (ed.): *The Texas Military Experience. From the Revolution Through World War II*. College Station: Texas A&M University Press, 1995. 32–48.

Cronon, William – Miles, George – Gitlin, Jay (eds.): *Under an Open Sky. Rethinking America's Western Past*. New York: W. W. Norton, 1992.

De la Teja, Jesus Frank (ed.): *Tejano Leadership in Mexican and Revolutionary Texas*. College Station: Texas A&M University Press, 2010.

De León, Arnoldo: *They Called Them Greasers. Anglo Attitudes toward Mexicans in Texas, 1821–1900*. Austin: University of Texas Press, 1983. doi.org/10.7560/703636

Fehrenbach, Theodore R.: *Lone Star, A History of Texas and the Texans*. New York: Collier Books. A Division of Macmillan Publishing Company Inc., 1968.

Hämäläinen, Pekka: *Into the Mainstream. The Emergence of a New Texas Indian History*. In: Buenger, Walter L. – De León, Arnoldo (eds): *Beyond Texas Through Time. Breaking Away from Past Interpretations*. College Station: Texas A&M University Press, 2011. 50–84.

Hämäläinen, Pekka: *Comanche Empire*. New Haven – London: Yale University Press, 2008.

⁸⁴ *The Resolution Annexing Texas to the United States, March 1, 1845*. In: Wallace–Vigness (eds.): *Documents of Texas History*, 146–147.; *The Annexation Offer Accepted, July 4, 1845*. In: Uo. 148.; Connor: *Texas*, 155.

- Horváth Gyula: *Függetlenség Mexikóban és Braziliában*. In: Anderle Ádám (szerk.): *Latin-Amerika: A függetlenség útjai*. Szeged: JATEPress, 2012. 87–95.
- Kökény Andrea: *Stephen F. Austin és a Texasi Köztársaság születése*. *Aetas*, 32. évf. 2017. 4. szám. 133–154.
- Lack, Paul D.: *The Texas Revolutionary Experience. A Political and Social History, 1835–1836*. College Station: Texas A&M University Press, 1992.
- Limerick, Patricia Nelson: *The Legacy of Conquest. The Unbroken Past of the American West*. New York: W. W. Norton, 1987.
- Limerick, Patricia Nelson – Milner, Clyde – Rankin, Charles E. (eds.): *Trails. Toward a New Western History*. Lawrence: University Press of Kansas, 1991.
- Lowrie, Samuel Harman: *Culture Conflict in Texas, 1821–1835*. New York: Columbia University Press, 1932.
- Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: érdekek és értékek*. Budapest: Antall József Tudásközpont, 2014.
- McDonald, David R.: *José Antonio Navarro: In Search of the American Dream in Nineteenth-Century Texas*. Austin: Texas State Historical Association, 2010.
- Meinig, Donald William: *Imperial Texas. An Interpretive Essay in Cultural Geography*. Austin – London: University of Texas Press, 1969. doi.org/10.7560/783812
- Meinig, Donald William: *The Shaping of America. A Geographical Perspective on 500 Years of History*. Vol. 1. Atlantic America, 1492–1800. New Haven – London: Yale University Press, 1986.
- Meinig, Donald William: *The Shaping of America. A Geographical Perspective on 500 Years of History*. Vol. 2. Continental America, 1800–1867. New Haven – London: Yale University Press, 1993.
- Milligan, J. C.: *José Bernardo Gutiérrez de Lara, Mexican Frontiersman, 1811–1841*. Dissertation in History Submitted to the Graduate Faculty of Texas Tech University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, 1975.
- Narrett, D. E.: *José Bernardo Gutiérrez de Lara: Caudillo of the Mexican Republic in Texas*. *South-western Historical Quarterly*, vol. 106. (2002 October) No. 2 195–228.
- Parkman, Francis: *France and England in North America*. New York: Library Classics of the United States, Inc., 1983.
- Perrigo, Lynn I.: *The American Southwest. Its People and Cultures*. Albuquerque: University of New Mexico Press, 1971.
- Reséndez, Andrés: *Changing National Identities at the Frontier, Texas and New Mexico, 1800–1850*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Robinson, Cecil (trans., ed.): *The View from Chapultepec. Mexican Writers on the Mexican–American War*. Tucson–London: University of Arizona Press, 1989.
- Smith, F. Todd: *From Dominance to Disappearance. The Indians of Texas and the Near Southwest, 1786–1859*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2006.
- Stagg, J. C. A.: *The Madison Administration and Mexico: Reinterpreting the Gutiérrez-Magee Raid of 1812–1813*. *William and Mary Quarterly*, 3rd Series, vol. 59. (2002 April) No. 2. 449–480. doi.org/10.2307/3491744
- Torget, Andrew J.: *Seeds of Empire. Cotton, Slavery, and the Transformation of the Texas Borderlands, 1800–1850*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 2015.
- Weber, David J.: *The Mexican Frontier, 1821–1846, The American Southwest under Mexico*. Albuquerque: University of New Mexico Press, 1982.
- Weber, David J.: *The Spanish Frontier in North America*. New Haven – London: Yale University Press, 1992.
- Wexler, Sanford (ed.): *Westward Expansion. An Eyewitness History*. New York – Oxford, Facts on File, 1991.
- White, Richard: *„It’s Your Misfortune and None of My Own”. A New History of the American West*. Norman: University of Oklahoma Press, 1991.
- Wittman Tibor: *Latin-Amerika története*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1971.

PETERECZ ZOLTÁN

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem

Aetas 39. évf. 2024. 1. szám, 49–68.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.1.49-68

www.aetas.hu

George F. Kennan és Magyarország

Egy Szovjetunió-szakértő gondolatai és megfigyelései hazánkról a huszadik században

ABSTRACT. *George Kennan and Hungary: A Soviet Expert's Observations about Hungary and Hungarians in the Twentieth Century.* This article reviews the career of George F. Kennan, of whom many things are known—both his professional and private life—, but some small details are still missing. This essay investigates his relations and ideas about Hungary, which so far have earned passing mentions at best. This is not surprising, because Hungary rarely became a central issue during the Cold War—with 1956 being an obvious exception. Still, occasionally Hungary received Kennan's attention throughout his long career: he made observations and took note of Hungary, Hungarian foreign policy, and Hungarians as early as the eve of World War II, and as late as Hungary's joining NATO at the end of the 1990s. It is of interest to see how the famously realist Kennan approached Hungary and Hungarian issues throughout more than half a century. By introducing Kennan's episodic views and impressions regarding Hungary in the larger part of the twentieth century, the article fills a small gap in the growing field of the history of American-Hungarian relations, and also adds to the portrait of Kennan.

Keywords: *Cold War, George F. Kennan, Hungary, Hungarian-US relations*

George F. Kennan személye aligha ismeretlen a huszadik század történelme iránt érdeklődők előtt, hiszen az egyik legismertebb amerikai Szovjetunió-szakértőről van szó, aki a hidegháború elején rövid ideig fontos szerepet játszott az amerikai külpolitika alakulásában, és akinek nevéhez köthető – még akkor is, ha ő ez ellen sokat tiltakozott – a feltartóztatás stratégiája, ami az Egyesült Államok hidegháborús külpolitikájának gerincét képezte. Mindezek mellett érdemes röviden bemutatni Kennan hosszú életének és termékeny karrierjének fontosabb mozzanatait és állomásait, és megvizsgálni külpolitikai és általános világnézetét. Ezt az is megkönnyíti, hogy a grafomán Kennan rengeteg írást hagyott hátra könyvek, cikkek, előadások és naplóbejegyzések formájában.¹ Emellett Kennan életéről és politikai felfogásáról számtalan könyv született, ezek közül számos még életében.²

¹ Kennan valószínűleg legjelentősebb írásai: Kennan: *American Diplomacy, 1900–1950*, i. m.; Kennan: *America and the Russian Future*, i. m.; Kennan: *Memoirs, 1925–1950*, i. m.; Kennan: *Memoirs 1950–1963*, i. m.; Kennan: *From Prague After Munich. Diplomatic Papers*, i. m.

² A legjelentősebbek és leghasznosabbak a következők: Isaacson–Thomas: *The Wise Men*, i. m.; Mayers: *George Kennan and the Dilemmas of US Foreign Policy*, i. m.; Miscamble: *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy*, i. m.; Barnet: *A Balance Sheet*, i. m.; Harper: *American Visions of Europe*, i. m.; George F. Kennan and the Origins of Containment, 1944–1946, i. m.; Lukacs: *George Kennan*, i. m.; Congdon: *George Kennan*, i. m.; Thompson: *The Hawk and the*

Az 1904-ben született Kennan komplikált személyiség volt: az édesanyját korán elveszítõ George mindvégig befelé forduló, sokszor túlzott érzékenységet mutató személyiséggé vált, aki gyakran volt rosszkedvű, sőt már-már depresszióra hajlamos, és lelki megpróbáltatásai nem egyszer fizikai betegség formájában jelentkeztek. Ettõl függetlenül százegy évet élt. Ez a több szempontból instabil jellem nagy tehetséggel, éleslátással és jó megfigyelõképességgel párosult, amelyek sokszor szinte már kényszeres formában törtek a felszínre. A húszas éveiben Kennan az éppen professzionális alapokra terelt külügyi szolgálatot választotta, és hamarosan Szovjetunió-szakértõ vált belõle: az orosz nyelv és kultúra megszállottjává vált. Érdekességként érdemes megemlíteni, hogy Kennan édesapja unokatestvére után kapta keresztnevét, aki szintén alaposan tanulmányozta az akkori Oroszországot, és könyvet is jelentetett meg tapasztalatairól, ami igen negatív fényben tüntette fel a tizenkilencedik század végi cári rendszert. Kennan szerencséjére az amerikai–szovjet kapcsolatok ez idõ tájt formálódtak (a diplomáciai kapcsolatokat 1933-ban vette fel a két ország – amit Kennan egyébként nem helyeselt) és váltak egyre fontosabbá, majd szinte mindent meghatározóvá az Egyesült Államok külpolitikájában, ahogy a huszadik század haladt előre. A hangját rendszerint – sőt, néha látszólag szinte állandó jelleggel – hallatni akaró Kennan számtalan alkalommal és leginkább hosszan fejtette ki álláspontját különbözõ kérdésekben – de leginkább az amerikai külpolitika kérdései domináltak írásaiban.

Kennan külügyi szolgálata sok szempontból párját ritkító volt, és számos alkalommal történelmi események közeli szemtanúja lehetett: Moszkva még az 1930-as évek második felében; Prága 1938-ban, amikor a müncheni egyezményen Csehszlovákia gyakorlatilag megszűnt a versaillesi-i és a trianoni békeszerzõdések nyomán kialakított formájában, és a húsz évvel korábban kialakított egész békerendszer kímült; Berlin a második világháború kitörésétõl egészen 1941 végéig, amíg az Egyesült Államok be nem lépett a háborúba; Liszszabon szintén a második világháborúban, ahol sikerült elérni, hogy az amerikai erõk használhassák az Azori-szigeteket, és a semleges Portugália fõvárosa megfelelõ helyet biztosított a titkos kapcsolatfelvételt a náci szatelit országok és a nyugati szövetségesek között; majd újra a Szovjetunió 1945–1946-ban, amikor már a hidegháború elsõ lépései zajlottak; a Politikai Tervezõ Csoport (*Policy Planning Staff*) vezetõje volt a Truman-doktrína és a Marshall-terv megszületésekor (1947); nagykövet a Szovjetunióban (1952), majd késõbb Jugoszláviában (1961–1963); de mindeközben és különösen 1963-at követõen: egyetemi oktató, történész, publicista stb. Hosszú életének is köszönhetõen már életében elérte a hírnév mellett az elismerés számos formája (megkapta többek között az elnöki szabadságérmet).

Kennan tehát rengeteget írt – könyveinek száma tizenkilenc, közülük több is díjat nyert –, talán szánál is több tudományos témájú cikket jelentetett meg, kiterjedt levelezést folytatott, és naplói sok ezer oldalon rögzítették gondolatait. Éppen ezért a Kennan-kutatóknak egyszerre van könnyű, ugyanakkor nehéz dolguk is. Dilemmát jelent, hogy a tömérdek mennyiségű szövegbõl mit válasszanak ki, és el kell döntenie, mely gondolatok és írások a fontosabbak, és melyek a kevésbé lényegesek. Itt nem is vállalkozhatunk politikai és történelmi felfogásának még csak rövid ismertetésére sem, csupán egy-két fontosabb szempontot emlíünk meg Kennan világnézetével kapcsolatosan.

Dove, i. m.; Lukács (ed.): *Through the History of the Cold War*, i. m.; Gaddis: *George F. Kennan*, i. m.; Costigliola (ed.): *The Kennan Diaries*, i. m. Röviden magyarul Kennanról lásd: Fehér: *Realista diplomata a hidegháborús amerikai stratégia alakításában*, i. m.; Costigliola, *Kennan: A Life between Worlds*.

George F. Kennan politikai felfogása

Alapjában az az elfogadott konszenzus George Kennan külpolitikai, illetve nemzetközi kapcsolatokról szóló nézeteiről, hogy azok alapján a világ realista megközelítéséről tanúskodnak. Az államok egymás közötti és az Egyesült Államok más országokkal való viszonyában Kennan az érdekeket és azok lehetséges érvényesülését kereste és helyezte előtérbe az értékekkel és vágyakkal szemben; nem jogi-morális elvek vezérelték, hanem az, hogy mi kedvez hazájának céljai elérésében. Maguknak a céloknak a kialakítása természetesen az ország érdekeinek felismerése és a rendelkezésre álló erőforrások józan felmérése alapján történhet. A 18. században kialakult nemzetközi kapcsolatok bűvkörében élő Kennan a 20. században is szeretett volna hasonlót látni: célkitűzése a hatalmi egyensúly megteremtése és annak mindenek feletti megőrzése volt, a nagyhatalmi érdekek egymással való szinkronba hozása, ami természetes módon párbeszéd útján és egymás megértésén keresztül történhet.

Kennan elsősorban az orosz/szovjet–amerikai kapcsolatok szakértője volt, és ezt is tartotta a központi jelentőségű ügynek hazája szempontjából. Éppen emiatt szinte egész karrierje alatt Európára koncentrált – a világ egyéb területeit nem tartotta az Egyesült Államok szempontjából vitális érdekű helyszíneknek; ezek csak perifériális szerepet játszottak a huszadik század második felének két legjelentősebb államának hatalmi játszmájában. Úgy hitte, a nemzeti felfogás és a nemzeti erők fontosabbak az ideológiai tényezőknél, és ezek alakítják a viszonyokat a nemzetközi erőterben.³ Mélyen keresztény ember volt, és humánus felfogással közelített a nagy horderejű kérdésekhez. Természetesen tisztában volt azzal, hogy hazájának szava döntő befolyást gyakorol a nemzetközi élet alakulásában, de pontosan emiatt vélte úgy, hogy nagy az USA felelőssége. Ugyanakkor pontosan tudta, hogy hazája ereje és hatalma véges, és morálisan sem feltétlenül birtokol magasabb helyet a képzeletbeli hierarchián a nemzetek között, ahogy azt annyian hirdették az amerikai történelem során. Nem hitt tehát az amerikai felsőbbrendűségben vagy kivételességben. Az 1960-as években fogalmazta meg a következő gondolatot: „Nem vagyunk az egész emberiség bosszúálló anygala. Szerényebb és sürgősebb problémáink vannak idehaza. A Mindenhatónak is kell hagynunk némi munkát, akiről azt kell feltételezzük, hogy igazsága mindenképpen felsőbbrendűbb a mi igazságunknál.”⁴ Ellenezte a nukleáris fegyverek felhalmozását és esetleges használatukat, különösen első csapásmérő eszközként; ellenezte az Egyesült Államok vietnámi beavatkozását (de támogatta a koreai félszigeten az észak-koreai agresszióra adott ellenlépést 1950-ben).

Kennan írásain keresztül próbálta – legtöbbször hiába – tájékoztatni, illetve jó értelemben nevelni az amerikai politikusokat és honfitársait, befolyásolni a magas szinten hozott döntéseket. Számára „a tanítás hitbeli kérdés” volt.⁵ Ezt tartotta legfőbb feladatának, s az emberek – elsősorban az amerikaiak – tanítását tekintette karmájának. Hivatalos életrajzírója is tanárként aposztrofálta Kennant, de ő maga, mint a kissé külön, ámbar sok igazságot leíró emberek egy része, azt is állította magáról, hogy ő „próféta. Erre születtem.”⁶ A próféta tanít, másfelől viszont az ilyesfajta tanításnak megvan az a rossz oldala – és ez Kennan esetében sem volt másként –, hogy a tapasztalat útján szerzett, tényeken alapuló hatalmas

³ Kennan: *Emlékiratok*, I. 197–198.

⁴ Kennan: *A Fresh Look at Our China Policy*, 141. Lásd még: Mayers: *George Kennan*, 248.

⁵ George Kennan John Lukacsnak, 1984. február 23. Idézi Lukacs: *Through the History of the Cold War*, 91.

⁶ John Lewis Gaddis interjúja George Kennannal, 1987. december 13. Idézi Costigliola: *Is This George Kennan?* i. m. <https://www.nybooks.com/articles/2011/12/08/is-this-george-kennan/> (Utolsó letöltés: 2021. március 5.)

tudást néha találgatásra és kinyilatkoztatásra használja. Emellett Kennan igyekezett informálni a nemzetközi közvéleményt is, amennyiben az kíváncsi volt mondanivalójára. Alapjában véve a világ változásaira érzékeny, politikailag inkább konzervatív felfogású személy volt; a tradíciókban hitt, a mély emberi gyökerekben. Pontosan ezen jellemzői miatt sokszor nem értették meg vagy félreértették, és nagyon ritkán érte el azt a hatást, amit remélt. Diplomáciai tevékenységében is a korábbi metódusokra helyezte a hangsúlyt. Az első világháború nyomán megjelenő wilsoni idealizmust a nemzetközi diplomáciában elvetette. Úgy hitte, a nyílt diplomácia kudarcra van ítélve a titkos érintkezésekkel szemben, amelyek akár ellenfelek között is sokkal gyümölcsözőbbek lehetnek, ha nem kerülnek nyilvánosságra. Ugyanakkor ahhoz már túl konzervatív vagy rugalmatlan volt, hogy megértse, a belpolitikai szeleket és az amerikai közvéleményt is figyelembe kell venni a külpolitika alakításában, ami gyakorta feszültségeket idéz elő. Azt is érdemes megjegyezni, hogy amikor kétszer is nagyköveti rangban küldték Kelet-Európába (Szovjetunió – 1952 és Jugoszlávia – 1961), elméleti elképzeléseit nem tudta a gyakorlatba átültetni, és mint diplomata kudarcot vallott – különösen igaz ez a moszkvai tartózkodására.

Leghatásosabb írása természetesen a Moszkvából a külügyminisztériumnak küldött 1946-os „hosszú távirat” volt (valószínűleg a valaha írt leghosszabb távirat, amit az amerikai külügyminisztérium kapott – 5540 szó), aminek lényegi pontjai utána egy évvel nyomtatásban mint „X-cikk” jelentek meg. Tanulmányát kormányzati munkája és beosztása miatt – Kennan ekkor már a Politikai Tervező Csoportban dolgozott – csak anonim publikálhatta a *Foreign Affairs* című folyóiratban, a szerző neve helyén egy „X” állt, ami természetesen csak fokozta az érdeklődést a tanulmány iránt. A hosszú távirat lényegi pontja az a meglátás volt, hogy a Szovjetunió nem ideológiai alapon közelít a nemzetközi kérdésekhez, hanem a hagyományos hatalmi pozíció alapján, és bár a vezető nem cári titulust visel, ugyanazok a rugók mozgatják a szovjet külpolitikát, mint korábban a cári Oroszországot: minél nagyobb terület ellenőrzése védelmi szempontra hivatkozva, amit a Nyugattal kapcsolatos kisebbségi érzés és gyanakvás szinte ellenséges érzületté nagyít. Ugyanakkor analízisét nagymértékben torzította a szovjet kormány iránt érzett gyűlölete – hiszen úgy érezte, az megfosztja őt hőn szeretett orosz népétől –, éppen ezért a „reális” elemzést ezzel együtt kell értékelni.⁷ Gaddis meglátása szerint a távirat „heves önbizalmat sugárzott, könyörtelen logikával átitatott egyértelmű szöveg volt [...] Egy orvosi röntgenfelvétel geopolitikai megfelelője, amely a riasztó szimptómák mögé látott, hogy tisztánlátást hozzon, majd megértést, és végül sejtessen a kezelést is.”⁸ Ahogy azonban Costigliola rámutatott, Kennan „valójában eltorzította a képet, és így állította be szörnyű és egzisztenciális fenyegetésnek a Kreml-t”, de „annyira hatásos stílusban írt, hogy aki ezt a fantazmagórikus dokumentumot olvasta, dicsérte annak »realizmusát«”.⁹ Ráadásul a hosszú táviratban kifejtett téziseit Kennan már évek óta szajkózta, például az 1944 szeptemberében elkészült *Oroszország – Hét évvel később* című memorandumában, amit John Lukacs „mestermű”-nek titulált.¹⁰ De csak ekkor, 1946–1947-ben vált alkalmassá a washingtoni atmoszféra arra, hogy ezeket a gondolatokat valóban magáévá

⁷ A hosszú táviratról és az X-cikkről részletesebben lásd: Costigliola: *Roosevelt's Lost Alliances*, 410–414.; Costigliola: „Unceasing Pressure for Penetration”, 1323–1338.; Gaddis: *Strategies of Containment*, 18–21.; Gaddis: *George F. Kennan*, 215–230., 250–251., 258–262., 270–275.; Isaacson: *The Wise Men*, 352–356.; Mayers: *George Kennan*, 97–100.; Kennan: *Emlékiratok*, I. 258–260., 308–319.

⁸ Gaddis: *George F. Kennan*, 228.

⁹ Costigliola: *Roosevelt's Lost Alliances*, 15., 412.

¹⁰ Kennan: *Emlékiratok*, I. 431–457.; Lukacs: *George Kennan*, 63.

tegye. „A hosszú távrat retorikai stratégiái azért működtek annyira hatásosan – állapítja meg szintén Costigliola –, mert a Truman-kormányzat egy a dolgokat tisztázó állítást keresett, és mert Kennan – saját állítólagos realizmusával és a szakértelem súlyával – képes volt az észszerűség nevében az érzelmekre hatni.”¹¹

Ahogy már említettük, Kennan nem volt vakon elfogult az Egyesült Államokkal szemben, sőt igen sok fenntartása volt saját hazáját illetően mind politikai, mind kulturális tekintetben. Ahogy Hershberg megjegyezte: „ha volt olyan téma, ami végigkísérte az írásait, a mélyseges elidegenedése és elhidegülése volt, hívhatjuk undornak is, attól az országtól, melybe született és felnőtt, és amelyet diplomáciai munkája alatt külföldön képviselt”.¹² Kennan nézete szerint egy erőskezü kormány szakértői gárdával – különösen a külpolitika terén – nagyon hasznos lett volna az Egyesült Államok számára, melynek populáris tömegdemokráciája túlságosan ki volt téve a különböző érdekcsoportoknak és a változó belföldi politikai áramlatoknak. Ellentmondásos módon tehát a demokratikus mintaállam külpolitikáját inkább féldiktatórikus módszerekkel látta volna szívesen irányítani. Ez rávilágít Kennan egyik fő hibájára is: szűk szakmai alapon és saját tudását talán felülértékelve úgy vélte, az amerikai demokráciát meg kellene változtatni, hogy az általa helyesnek vélt külpolitikai döntésmechanizmus kialakulhasson. Ez a szemlélet viszont sok szempontból épp az amerikai demokráciafejlődésnek fordított hátat, tehát saját hazáját gyengítette volna, még akkor is, ha elképzelhető, hogy valóban professzionálisabb külpolitikai döntések születtek volna egy általa elképzelt hierarchikus rendszerben.

Az amerikai–orosz viszony mellett történetesként az első világháború és annak előzményei foglalkoztatták leginkább, hiszen ebben az első nagy világhégesből látta eredni a huszadik század további tragédiáit: a bolsevik forradalmat, a második világháborút és végezetül a hidegháborút. 1951-ben megjelent legelső könyve (*American Diplomacy, 1900–1950*) sok szempontból a legemlékezetesebb is, abban az amerikai diplomáciát tekintette át az 1898-as spanyol–amerikai háborútól a második világháború végéig. Leginkább e fél évszázad mindenkorai amerikai vezetését marasztalta el, hibásnak tekintette legtöbb lépésüket, és a nemzetközi kérdések „legális-morális” megközelítésével vádolta a kormányzatot. Ezen azt értette, hogy sokszor nem a konkrét erőviszonyokat és érdekeket tartották szem előtt, hanem olyan morális kinyilatkoztatásokhoz és fennkölt jogi elvekhez próbáltak ragaszkodni, amelyek többször inkább csorbították, mintsem szolgálták az USA érdekeit. A nagyhatalmi kapcsolatrendszerek szerinte ezzel szemben jóval nagyobb szabályozó erővel bírtak a világban.¹³

Felfogása a nemzetközi diplomáciát illetően tehát a klasszikus európai erőegyensúly politikáján alapult, hitt a befolyási övezetekben, és hogy a gazdasági és katonai lépések a diplomáciát szolgálják – és nem fordítva. A realistának tartott Kennan sok szempontból talán ideológus volt, ha másért nem, mert hitt a moralitás erejében egy érdekek mentén történő döntéssorozat esetében is. Különösen az 1940-es években volt rá jellemző ez az ideológiai megközelítés – elsősorban a Szovjetunióval kapcsolatban. Imádta Oroszországot és annak kultúráját, ellenben megvetette a kommunista pártot, amely elnyomta az orosz népet, és tőle is elzárta azt – jelentősen korlátozták mozgásterét és azt is, kivel tarthat kapcsolatot. Ennek következtében személyes ellenszenv is ébredt benne, ami néha fűszerezte a szovjet rezsimről írt jelentéseit. Ahogy Frank Costigliola remekül feltárta, Kennan nyelvhasználatá elárulja, hogy sok szempontból érzelmi alapon és – talán tudat alatt – szexuális tematikát is használt „reális” megközelítésének nyelvi struktúrájában, ami azt alkalmasabbá te(he)tte szélesebb

¹¹ Costigliola: „Unceasing Pressure for Penetration”, 1338.

¹² Hershberg: Reflections on George F. Kennan, 157.

¹³ Kennan: *American Diplomacy*, 95., 100.

körben való elfogadására.¹⁴ Bizonyos kérdésekben persze Kennan véleménye szinte dogmatikus jellegű volt, azon sohasem változtatott. Leginkább azon meggyőződését említhetjük, hogy a második világháború alatt az Egyesült Államoknak és Nagy-Britanniának nem kellett volna szövetségre lépnie a Szovjetunióval. Mint emlékirataiban megfogalmazta: „nemigen láttam szép jövőt az orosz–amerikai kapcsolatok terén, inkább kölcsönös félreértések, csalódások és vádaskodások eljövendő, hosszú sorát”.¹⁵ Katonai és egyéb ellátmányok küldése rendben volt, de a szövetséges státusz Kennan szemében túl sok volt. Ez is annak példája, hogy a realizmus mint olyan kondicionált, és felesleges valakire rásütni ezt a bélyeget – Kennannak is voltak realista és érzelmi alapú véleményei, döntései.

Kennan leginkább a konzervatív jelzővel lehet jellemezni – és természetesen ebből fakadt realizmus iránti érzéke. A hobbesi világképben hitt, abban, hogy a nemzeteknek alapérdekeik vannak, amelyek érvényesítéséért mindent megtesznek. Természetesen mondhatjuk, hogy könnyű a partvonalon kívülről bírálni a döntéshozókat. Kennan azonban mindvégig következetesen, szinte már konokul hangoztatta ebbéli meggyőződését. A külügyi szolgálat után nagy gyakorisággal megjelent könyvei főleg az amerikai–orosz/szovjet viszonyt vizsgálták, és a többi írásával együtt jó példái annak, hogy nem feltétlen az akadémiai pad-sorokban képzett történész lehet csak jó és hiteles elmesélője és értője a múltnak. Vagy éppen amiatt, mert nem az átlagos történészképzést kapta, hanem sokáig részese volt a történelem alakulásának, sokkal hitelesebben és lényegre törőbben tudott a huszadik század nagy diplomáciai kérdéseiről írni, mint számos történész „kollégája”. Az sem mellékes, hogy az *Institute for Advanced Study* Princetonban olyan intellektuális otthon kínált számára évtizedeken át, ahol többnyire nyugodtan foglalkozhatott az őt érdeklő kérdésekkel.

Utolsó könyve már kilencvenhat éves korában (!) jelent meg, és ha volt olyan elme, aki rányomta bélyegét a huszadik századi amerikai diplomáciatörténeti felfogásra, az George Kennan volt.¹⁶ Feltartóztatási politikája – noha állítása szerint ő nem teljesen úgy értette azt, mint ahogyan azt az amerikai kormányzatok kivitelezték – végülis meghozta gyümölcsét, és a hidegháború véget ért, ráadásul úgy, ahogy ő annak idején megjósolta: a Szovjetunió belső felbomlásával. Gondolatainak befolyására az is remek bizonyíték, hogy még életében számos könyv foglalkozott személyével, karrierjével és kiváltképp elképzeléseivel, s 2005-ös halála után különösen „felkapott” lett életműve.

Írásai nem csupán gondolatainak mélysége és meglátásainak élessége miatt hoztak leggyakrabban sikert, hanem azok színvonala miatt is. Sokszor szinte irodalmi jelleget öltöttek, ami megkülönbözteti őt számos történésztől. Barátja és történészkollégája, John Lukacs írta a következő sorokat: „Kennan volt, és marad is a legjobb és legkitűnőbb amerikai író, aki Európáról írt abban az időben: jobb, mint száz másik, Hemingway is beleértve [...] Szövegei minősége kivételes, nyelvezete, a színek és formák, tájak és házak, a vidéki természet és a városi hangulat, férfiak és asszonyok kifejezéseinek és megjelenésének megjelenítése sokkal több, mint impresszionista vázlat. Olyan megértésről tanúskodnak, amely egyszerre érzékeli a felszínt, de egyben mélyreható is, akár személyekről, akár helyszínekről legyen szó, akiknek a múltját jól ismeri, így olyan történelmi dimenziót teremt, amelyet festő nem képes megalkotni és más íróknál is ritkaság.”¹⁷ Kennan briliáns elemző és néha szinte profetikus meglátásai mellett – vagy éppen azok ellenére – igen hiú ember is volt, aki egyrészt elvárta, hogy figyelembe vegyék véleményét, amit sokszor az egyetlen helyes véleménynek tartott, más-

¹⁴ Costigliola: “Unceasing Pressure for Penetration”, i. m.

¹⁵ Kennan: *Emlékiratok*, I. 79.

¹⁶ Kennan: *An American Family*, i. m.

¹⁷ Lukacs: *George Kennan*, 30–31.

részt gyakran érzékeny sértődöttséggel reagált a bírálatokra. Emellett jellemző volt rá a morórus világlátás, apokaliptikus jövőkép; rengeteg csalódást élt át saját hazájának politikai intézményeivel, külpolitikájával és magával az amerikai társadalommal kapcsolatban is. Előszörban a leírt szavak embere volt, alapjában introvertált, a csillogást nem kereső tudóselemző fajta. Mély gondolatait, szinte már filozofikus történetiszemléletét sokan nem értették meg vagy félreértették, ami nyilván fájt Kennannak, de nem lepte meg, és sohasem adta fel.

George F. Kennan magyar „kapcsolatai”

A Kennan életműve iránt érdeklődők nyilvánvalóan tisztában vannak azzal az érdekes tényvel, hogy George Kennan apja, Kossuth Kent Kennan (1851–1933) keresztnévét Kossuth Lajos 1851–1852-es Egyesült Államok-béli körútjának és beszédeinek, az északi és középnyugati államokban aratott sikereinek köszönhetette. Hogy ez a skót felmenőkkal rendelkező családban az angolokkal szembeni ellenállás tudatalatti megnyilvánulása volt-e vagy csupán a korszellem népszerű szabadságfigurájának köszönhető, mindegy is. Tény, hogy a saját családjának történetével meglehetősen tisztában lévő Kennan tisztelte és nagyra értékelte apai nagyszülei névválasztását, és a magyar történelemmel is valamilyen szinten már korán megismerkedett. Négy olyan alkalom volt az életében, amikor némileg közelebb került a magyar külpolitikához vagy magához az országhoz. Az első prágai szolgálata idejére esik 1938-ban, az utolsó pedig majd fél évszázaddal később magánjellegű budapesti tartózkodására. Érdekes közelebbről megvizsgálni, mit gondolt Magyarországról és a magyarokról, illetve az ország európai külpolitikában játszott szerepéről ezalatt a majd ötven év alatt.

Prága

Kennan a második világháború előestéjén és közben némileg közelebb került Magyarországhoz és annak a világháborúban játszott szerepéhez. A Szovjetunióban töltött évek után 1938 őszén Prágába rendelték diplomáciai szolgálatra. Szinte napokkal megérkezése után írták alá a Münchener Paktumot (1938. szeptember 30.), ami Csehszlovákia többségében németlakta területeinek átadását írta elő a Német Birodalom számára. A négyhatalmi megegyezéssel (Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és Olaszország) létrejött szerződés a márciusi *Anschluss* egyenes folytatása volt, amennyiben a nyugati hatalmak képtelenek és kedvetlenek voltak ellenállni a német követeléseknek abban a hiszemben, hogy ezzel esetleg sikerül elkerülni a háborút. Csehszlovákia tehát hiába reménykedett nyugati segítségben. 1939. március 15-én a maradék független csehszlovák területet is megszállták a német csapatok, és német protektorátust hoztak létre, míg a szlovákok elszakadtak, és abban az országrészben német bábállam jött létre. Így megszűnt a versailles-i békemű egyik sikerének tartott állam, és az egyik fő pillér kiesése után megingott az egész békerendszer.¹⁸

Kennan Prágából – noha némileg közvetett módon –, folyamatosan és közlőrl követte Magyarország lépéseit a Münchener Paktum utáni időszakban. Mint jól ismert, Magyarország kihasználva az eseményeket, először bevonult az első bécsi döntés által megszerzett északi területekre. Kennan a prágai amerikai követség ügyvivőjeként többször is írt jelentéseket a katonai, politikai és gazdasági helyzetről Közép-Európa ezen szegletében. Egyébként a Münchener Paktum nem rázta meg, sőt eleinte inkább megkönnyebbüléssel vette tudomásul a történeteket. Részben azért, mert nem értett egyet az Osztrák–Magyar Monarchia első világháború utáni feldarabolásával. Prágába érkezésekor korántsem lelkesedett a Beneš-féle politi-

¹⁸ Kennan prágai tartózkodásáról lásd még: Kennan: *Memoirs*, I., 91–109.; Kennan: *From Prague After Munich*, i. m.; Gaddis: *George F. Kennan*, 120–131.

káért és azért a Közép-Európában létrehozott békerendszerért, amit számos amerikai liberális üdvözölt. Emlékirataiban úgy fogalmazott: „nem volt számomra szimpatikus a Duna-medencében található szuverén hatalom feldarabolása, amihez az első világháború végkimenetele vezetett. Sajnáltam és helytelenítettem az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását.”¹⁹ Az e térségben működő más amerikai diplomaták is hasonlóan vélekedtek. A Magyarországon 1933 óta szolgálatot teljesítő John Flourney Montgomery hasonlóan nagyra értékelte a Monarchia történelmi szerepét, és így írt már a második világháború legelején: „...személy szerint nem osztom azt a felfogást, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia egy politikai szörny-szülött volt. Minden, amit azóta tapasztaltam, hogy itt vagyok, pontosan az ellenkezőjéről győző meg.”²⁰ Érdekességként meg lehet említeni, hogy voltak hasonló angol vélemények is. A prágai angol nagykövet, Sir Joseph Addison az ottani magyar követnek azt mondta: „Anglia 1919-ben nem bünt, hanem annál is többet, ostobaságot követett el, midőn a négyéves élethalál harc lelki behatása alatt nem gondolt arra, hogy a háború befejezése után is szükség van az európai egyensúly biztosítására. Minden, ami most történik, tapogatózás az esztelenül szétrombolt Osztrák–Magyar Monarchiának valamilyen más formában való rekonstruálására.”²¹

A magyar külpolitikát illetően Kennan a volt Csehszlovákia keleti területén végbemenő változásokra reagált. Kérdéses volt ugyanis Kárpátalja jövőbeni sorsa, amit a békeszerződések az első világháború után Csehszlovákiának juttattak. Kennan úgy tartotta, hogy sem a szlovákok, sem a ruszinok „nem rendelkeznek azokkal a szükséges előfeltételekkel, hogy független politikai létre tegyenek szert”.²² Sőt egyik feljegyzésében a ruszinokat „fél millió, a Kárpátok lábainál élő primitív szláv”-nak nevezte.²³ Nem meglepő, hogy osztotta azt a szertinte más külföldi megfigyelők által is vallott véleményt, miszerint a terület hamarosan ismét Magyarországhoz fog tartozni, ami politikai és gazdasági tekintetben is indokolt.²⁴ Néhány nappal Kennan ezen feljegyzése után a magyarok tettek róla, hogy ez be is következzen: Magyarország március 15-én megszállta Kárpátalját, amint az Csehszlovákia megszűnésével kiálította függetlenségét. Kennan a német külpolitika helyi taktikáját úgy értékelte, hogy az megpróbálja minél jobban egymás ellen uszítani a szlovákokat és a magyarokat és ezzel elősegíteni a német érdekek érvényesítését.²⁵ Kennan 1939 júliusában rövid autós túrát tett Szlovákiában. Az itt szerzett tapasztalatai alapján azt írta, nem meglepő, ha Magyarország újabb szlovák területeket kap, de ezért cserében vagy segítenie kell majd a német katonai

¹⁹ Kennan: *Memoirs*, I. 95. Lásd Kennan hasonló véleményét 1938-ból is: Kennan: *From Prague After Munich*, 5.

²⁰ John Flournoy Montgomery Robert D. Coe-nak, 1939. december 4. Folder 1, Box 3, John Flournoy Montgomery Papers, Manuscripts and Archives, Yale University Library.

²¹ Ormos: *Franciaország és a keleti biztonság*, 100. Noha csak a második világháború negyedik évében, de Winston Churchill is azt írta, hogy „az Osztrák–Magyar Birodalom avatatlan kezek általi elpusztítása az egyik legsúlyosabb hiba volt, ami az előző háború után történt”. Bán D.: *Föderációs és konföderációs tervek Kelet-Közép- és Délkelet-Európáról*, 141.

²² Excerpts from a personal letter of December 8, 1938. In: Kennan: *From Prague After Munich*, 9. Sajnos a kötetből nem derül ki, Kennan kinek írta a levelet.

²³ Report on conditions in Ruthenia, written March 1939. In: Kennan: *From Prague After Munich*, 58.

²⁴ Report on conditions in Ruthenia, written March 1939. In: Kennan: *From Prague After Munich*, 74.

²⁵ Report, written about May 1, 1939, on conditions in Slovakia. In: Kennan: *From Prague After Munich*, 137.

erőfeszítéseket Románia ellen, vagy át kell engednie a német csapatokat Magyarország területén.²⁶ Pontosan így történt.

A második világháború – Lisszabon és Moszkva

Prága után Kennan Berlinbe vezényelték, ahol egészen az Egyesült Államok elleni német hadüzenetig szolgált az ottani ügyvivők (Alexander Comstock Kirk, majd Leland B. Morris) keze alatt, majd több hónapos internálás után jutott vissza hazájába. Nincsen arra adatunk, hogy itteni tartózkodása alatt foglalkozott volna Magyarországgal. 1943-ban azonban Kennan ismét Európába küldték, ezúttal Portugáliába. Itt, noha Prágánál földrajzilag messzebbről, de mégis némileg közvetlenebb módon – és csupán nagyon rövid ideig – szintén foglalkozott a magyar ügyekkel. 1943-ra már eldőlt, hogy Németország előbb vagy utóbb elveszíti a háborút (a sztálingrádi csata és az észak-afrikai ütközetek ezt világossá tették). Éppen ezért a Németországhoz hű csatlós országok elkezdték keresni a kiutat, és megpróbálták felvenni a kapcsolatot a nyugati szövetségesekkel, hogy jobb esélyeket biztosítsanak maguknak Németország veresége esetére. Ezeket a kísérleteket Európa semleges országaiban tették (Svájc, Törökország, Svédország vagy éppen Portugália). Lisszabon kifejezetten kémközpontnak számított. Így került egy rövid időre Kennan kapcsolatba a magyar kiugrási tárgyalások korai szakaszában magyar diplomatákkal.

Bert Fish követ 1943. júliusi halála után a Lisszabonba követi tanácsosi rangban érkező Kennan vette át a követség irányítását. Ebben a minőségben legfontosabb feladata az volt, hogy az amerikai légierők számára lehetővé tegye a Portugáliához tartozó Azori-szigetek katonai bázisként való használatát. Némileg unortodox módon, de Kennannek sikerült elérnie ezt.²⁷ Ősszel engedélyezte, hogy az ottani amerikai katonai attasé felvegye a kapcsolatot Hollán Sándorral, aki a Portugáliában szolgáló magyar követi tanácsos volt. Hogy a németek lehetőleg minél kevésbé értesüljenek a magyar lépésekről, egy portugál diplomata közvetítésével találkozott az amerikai katonai attasé magyar tárgyaló partnerével. Hollánnal közölték, hogy politikai és katonai információkra is igényt tartanak, viszont semmiféle ígéretet nem hajlandók tenni. Hollán kijelentette, hogy magyar részről készek az első adandó alkalommal szakítani Berlinnel és együttműködni a szövetséges csapatokkal, amennyiben azok megközelítik a Kárpát-medencét. Az amerikaiak végül azt közölték Hollánnal, hogy a magyar érdeklődést csak a teljes megadás elve alapján tudják értelmezni, és a magyar félnek egyidejűleg kell a megadást felajánlani a három szövetséges felé.²⁸ A tárgyalások mindenesetre ígéretesnek tűnhettek, mert a lisszaboni magyar követséget az 1944-es német megszállásig vezető Wodianer Andor is találkozott Kennannel még szeptember vége felé, tehát mielőtt az előbb említett amerikai válasz megérkezett volna. Sok új információt a beszélgetés nem tartalmazott – Kennan ismételte, hogy valami sürgős és látványos lépésre kellene elszánnia magát Magyarországnak, hogy az amerikai közvéleményt is befolyásolni tudja –, érdekesebb volt azonban Kennan demokráciáról kifejtett véleménye. Már szóltunk arról, hogy Kennan számos fenntartással élt általában a demokrácia és különösen az amerikai demokrácia előnyeit illetően. A Wodianernek mondtak ezzel egybecsengtek. A követ beszámolója szerint Kennan így fogalmazott: „a demokráciának számos előnye van, de az a nagy hátránya is, hogy

²⁶ Report of July 13, 1939, on conditions in Slovakia. In: Kennan: *From Prague After Munich*, 206. Noha Gaddis Kennanról írt életrajzában azt állítja, hogy Kennan egészen Budapestig jutott, Kennan ezt nem említi. Gaddis: *George F. Kennan*, 130. Sajnos nem tudunk az itt szerzett élményeiről, mert az egyébként igen terjedelmes naplőbejegyzései hiányoznak ebből az időszakból.

²⁷ Kennan lisszaboni szolgálatáról lásd: Gaddis: *George F. Kennan*, 158–166.

²⁸ Lásd: Borhi: *Nagyhatalmi érdekek hálójában*, 47–48.

hosszú idő telik el, amíg megszületik egy közös vélemény. És amikor két demokráciának kell közös véleményt kialakítania...!”²⁹

A portugáliai tárgyalások végül semmi konkrét eredményre sem vezettek, Kennan pedig hamarosan Londonba vezényelték, hogy az Európai Tanácsadó Bizottság munkájában vegyen részt. 1944 nyarán visszahelyezték moszkvai szolgálatra, így a magyar ügyekkel továbbra is csak közvetett módon foglalkozott. Ugyanakkor mivel a Szovjetunió kelet-európai térnyerésével hamarosan Magyarország is a szovjet érdekszférába került, a magyar kérdések folyamatosan Kennan radarján voltak, és tisztában volt a dolgok állásával.

A háború végét közvetlenül megelőzően – noha ismét csak érintőlegesen – az újra Moszkvában szolgáló Kennan foglalkozott a magyar helyzettel. Tájékoztatta Washington, miszerint egy Magyarországról érkezett személy beszámolója szerint Budapesten a helyzet kritikus, és a szovjet ostrom végére a város nagy része várhatóan romokban lesz, ami a helyreállítás kérdésében jelentős szerepet fog játszani.³⁰ Egy évvel később Kennan újabb táviratban jelentett a magyar gazdasági helyzetről és arról, hogy milyen szovjet hozzáállás várható e tekintetben. Mint írta, a szovjetek elzárkóztak attól, hogy nyugati szövetségeseikkel megoszszák a magyar gazdasági problémákat, és közösen találjanak azokra megoldást. A magas jóvátételi kötelezettségek és a megszálló szovjet erők – a háborús pusztításokkal együtt – a tönk szélére sodorták a magyar gazdaságot. Úgy gondolta, a szovjeteket fel kell szólítani, hogy hagyjanak fel ezzel a módszerrel, és hagyják Magyarországot is részesülni az általános európai gazdasági újjáépítés előnyeiből.³¹

Az Egyesült Államok számára a második világháború befejezése után Kelet-Európa és benne Magyarország nem volt kulcsfontosságú. Nyilván szerettek volna demokratikus államokat látni a térségben, de megértették a Szovjetunió stratégiai és védelmi nézőpontját, és így mintegy átengedték az elsőbbséget. Inkább a gazdasági élet szempontjai felől közelítve, szerették volna, ha egész Európa integrálódik a közös újjáépítésbe és gazdasági konszolidációba. Ezzel ellentétben a szovjeteknek a térség és benne különösen Magyarország, földrajzi elhelyezkedésénél fogva, a katonai stratégia szempontjából volt igen fontos, és mint legyőzött országot egyfajta gazdasági prédának tekintették. Az amerikaiaknak mindössze annyit sikerült elérniük, hogy a szovjet jóvátételi követelés 400 millióról 300 millióra dollárra csökkent, ez viszont csak szimbolikus értékkel bírt, mivel a szovjetek ennek az összegnek sokszorosát vitték ki az országból az elkövetkező időszakban. A szovjetek kifejezetten gazdasági gyarmatosításra törekedtek, ami ellenében az amerikaiak nem tudtak és nem is akartak komoly ellenerőt kifejteni.³²

1956

A legközelebbi alkalom, amikor Kennan – és gyakorlatilag mindenki más – Magyarországra irányította figyelmét, természetesen az 1956-os szabadságharc volt. Mint a tanulmány első részében már említettük, Kennan eddigre kikerült az amerikai külügyi döntéshozatali mechanizmus fő áramköréből, és félig-meddig szakmai száműzetésben dolgozott Princeton-

²⁹ Wodianer Andor jelentése Lisszabonból, 1943. október 1. MNL OL P 2066, Bakach-Bessenyei György irathagyatéka 19. dosszié, 1. tekercs, MF 53671.

³⁰ George Kennan Edward Stettinius Jr.-nak, 1945. február 8. NARA Hungary 1945–1949, Internal Affairs of Hungary 1945–1949. 864.5017/2-845, Roll 20..

³¹ George Kennan James F. Byrnesnek, 1946. február 20. Uo. 864.60/2-2046, Roll 20.

³² A második világháborút közvetlenül követő amerikai politikai és gazdasági lépésekről, illetve azok sikertelenségéről a térséget és Magyarországot illetően jó összefoglalót ad Borhi: *Nagyhatalmi érdekek hálójában*, 80–95.

ban. Szellemi tekintetben viszont ugyanolyan elánnal foglalkozott az őt érdeklő problémákkal és témákkal: az amerikai külpolitika főbb kérdéseivel, és természetesen a szovjet- és németkérdéssel Európában. Mindkettő értelemszerűen érintette bizonyos fokig a keleti tömb valamennyi országát, hiszen ezek az államok a Szovjetuniótól függtek politikai-gazdasági értelemben. Ugyanakkor Kennan továbbra is reménykedett abban, hogy megfelelő és taktikus hozzáállással a szovjet vasmarok szorítása gyengíthető a szocialista tömb tagállamaiban, ami ideális esetben párhuzamosan menne végbe a Szovjetunió belüli rendszer rothadásával. Mindezek tükrében érdemes felidézni Kennan reakcióját és véleményét az 1956-os őszi eseményekkel kapcsolatosan, amikor rövid időre felvillant a reménye annak, hogy az egyik tagállam – Magyarország – kivívja függetlenségét Moszkvától.

E tanulmány keretében természetesen nem adhatunk részletes elemzést az 1956-os eseményekről, amelyeket egyébként is remekül feltártak, és jól ismertek. Annyit azonban érdemes elmondani, hogy az 1953-as kelet-berlini lázongások már rámutattak, hogy a hivatali idejét 1953 januárjában megkezdő Eisenhower-kormányzat kampánypropagandájának egyik elemét – a kelet-európai rabállamok felszabadítását – inkább retorikai elemként használta, semmint cselekvési programként. A Berlinben történetekhez, az 1956 nyarán és őszén történt lengyel eseményekhez hasonlóan az október végi magyar események meglepték az amerikai vezetést, akik nem voltak felkészülve arra, hogy egyáltalán segítsenek a magyarokon. Az gyakorlatilag nem volt kérdés, hogy az amerikai fél nem fog beavatkozni és ezzel megkockáztatni egy fegyveres konfliktust a Szovjetunióval. Minden amerikai retorika és politikai propaganda ellenére Magyarország szovjet érdekszférában feküdt, és noha hatalmas sikert jelentett volna, amennyiben Magyarország elszakad a szovjet tömbtől, az Egyesült Államok globális és saját nemzetbiztonsági érdekei nem engedték meg, hogy az Eisenhower-kormány komolyan fontolgassa egy katonai beavatkozás lehetőségét. Egy rövid ideig úgy tűnt, Moszkva engedékenyen szemléli a magyar eseményeket, és hajlik a kompromisszumra.³³ De néhány nappal az október 23-i események után a szuezi válság is kitört (október 29.), ami jóval fontosabb epizód volt Washington számára, és némileg elterelte a figyelmet a magyar helyzetről. Az egyiptomi konfliktushelyzetben az Egyesült Államoknak nyugati szövetségesei ellen is fel kellett lépnie diplomáciai téren. Amikor a szovjetek ellencsapást mértek a magyar felkelőkre, némi tiltakozást leszámítva nem hallatszott komoly nyugati ellenhang a szovjet lépésre.³⁴

Kennan természetesen módon nyomon követte az 1956-os magyarországi eseményeket, hiszen olyan helyzet állt elő, amely esetlegesen előre vetíthette saját korábbi jóslatait és elképzeléseit. Gondolatait ezzel kapcsolatosan elsősorban naplójában rögzítette. Itt kétféle feljegyzés található. Az egyik két telefonbeszélgetés John M. Mauryval, az egyik 1956. november 1-jéről, a másik 1957. február 19-éről.³⁵ Ezek gépelt, minden valószínűséggel szó szerinti lejegyzések. Ezenkívül találhatók kézzel írt és gépelt naplóbejegyzések is az eseményekről 1956. november 7. és 15. között. Mindezekből megfelelően megismerhetők Kennan gondolatai a budapesti eseményekről és azok következményeiről.

³³ A szovjet vezetés elnökségi ülésein elhangzott véleményekről, illetve azok értelmezéséről lásd: Szereda – Rainer M. (szerk.): *Döntés a Kremlben, 1956*, 26–99.; Rainer M.: *Döntés a Kremlben*, i. m.

³⁴ A magyar forradalom nemzetközi politikai térben való megítéléséhez lásd: Békés: *Az 1956-os forradalom a világpolitikában*, 60–115.

³⁵ John M. Maury (1912–1983) szintén szolgált a moszkvai amerikai követségen a második világháború előtt, 1954 és 1962 között pedig a CIA szovjet-orosz osztályának vezetője volt. Kennan „washingtoni barát”-ként utalt rá a feljegyzett beszélgetéshez illesztett megjegyzésében.

Kennan Mauryval folytatott november 1-jei telefonbeszélgetéséből kiderül, hogy egyértelműen szovjet belpolitikai okokra vezette vissza a kezdeti szovjet kivonulást. Azt gyanította, hogy a Vörös Hadseregnek elege volt abból, hogy a helyi elégedetlenségek elfojtásához szükséges rendőri feladatokat lássanak el. Noha Kennan szerint a Tito-féle rendszert képes Moszkva elfogadni, amennyiben az komolyan fellép a Moszkvától való önállósodás terepén, de az a fajta megaláztatás, ami a magyar helyzet nyomán érte Moszkvát, csakis komoly belső viták eredménye lehet. „Nem tudom elképzelni – fogalmazott –, hogy a magyar légierőtől fenyegetve a kivonulás tudatos politika eredménye. Inkább döntésképtelenség és zűrzavar okozta.”³⁶ Ugyanakkor az észak-afrikai eseményeknek nem tanúsított komoly jelentőséget a magyarországi helyzet megoldása szempontjából. De arra, hogy mennyire zavarban volt Kennan is a lehetséges szovjet lépések kapcsán, jó példa saját „vallomása”: „Ami eddig Budapesten történt, egyáltalán nem illeszkedik abba, amit eddig hittem és mondtam. Ha a dolgok valóban a szovjet politikát tükrözik, akkor átkozottul nem tudok róluk semmit.”³⁷ A helyzet viszont reménnyel is eltöltötte Kennant: ha a szovjetek kivonulnak Magyarországról, az lehet egy általánosabb kivonulás előjele; és amennyiben kivonulnak Kelet-Németországból, az ottani rezsim napokon belül összeomlik. Ez viszont olyannyira ellenkezett az addig folytatott moszkvai politikai irányvonallal, hogy Kennan számára egyértelműen „megmagyarázhatatlan” és „zavarba ejtő” volt.³⁸

1956. november 4-én a szovjet csapatok bevonultak Budapestre és több vidéki városba, és felszámolták a magyar forradalmat. Kennan november elején egy héten át szinte minden nap kommentálta az eseményeket naplójegyzeteiben, pedig ebben az évben egyébként meglehetősen nagy kihagyásokkal reagált naplóiban a világ dolgaira. A november 7-i bejegyzés előtt például három hétig nem írt semmit. Az apropót az is adta, hogy november 6-án Eisenhower újráválasztották, így az előző négy év külpolitikájához képest nem lehetett komoly változásra számítani. Ez szíven ütötte Kennant, hiszen a magyarországi események fényesen bizonyították, hogy a „felszabadítás” politikájával kapcsolatos „félelmeim és figyelmeztetéseim [...] legvadabb elképzeléseimet is beigazolják”.³⁹ Attól félt, hogy egyrésztől háború fog kitörni, másrésztől mellőzöttségében önsajnálatot érzett. Mint majdnem mindig, most is úgy látta, az ő Szovjetunióval kapcsolatos szakértelme nélkülözhetetlen kellene hogy legyen a kormányzat számára. Ez azért is furcsa, mert a néhány nappal korábbi telefonbeszélgetésben épp arról beszélt Magyarország kapcsán, hogy nem érti, pontosan mi történik.

Másnap, miután egy csendes esős napon felszállt a köd, kormányzati barátai hívták, hogy kikérjék véleményét. Kennan úgy látta, az oroszok nem akarnak háborút, viszont az egyiptomi helyzetet kihasználják arra, hogy a figyelem minél jobban elterelődjön Magyarország kérdéséről, illetve hogy a nyugati szövetségesek közötti civakodás nyomán a Szovjetunió helyzeti előnybe kerüljön Egyiptomban. Ha ez bekövetkezik – mert Kennan szerint Washington nem ismeri fel kellően az ország érdekeit –, akkor a közel-keleti olajtárság feletti részleges dominanciájával zsarolhatja az Egyesült Államokat és szövetségeseit. „De azt is be kell látni – tette hozzá mindehhez Kennan –, hogy a helyzet részben kicsúszott a kezük közül, ahogy a miénk közül is.”⁴⁰ Az Egyesült Államok az Egyesült Nemzetek Szervezetén belül próbálta a magyar ügyet életben tartani és így helyezni nyomást Moszkvára. Amikor az ENSZ

³⁶ Feljegyzés a Kennan és Maury közti telefonbeszélgetésről, 1956. november 1. Kennan Papers, 1956, Box 233, Folder 4, Subseries 4C: Diaries, 1924–2004.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Naplőbejegyzés, 1956. november 7. Kennan Papers Box 233, Folder 4, 1956.

⁴⁰ Naplőbejegyzés, 1956. november 8. Kennan Papers Box 233, Folder 4, 1956.

megfigyelőket kívánt küldeni Magyarországra, a szovjetek által felállított Kádár-kormányzat megtagadta a belépési engedélyt, noha Kennan is ezt tartotta a szervezet részéről tehető egyetlen pozitív lépésnek. Az egyértelmű magyar elzárkózás ismét bebizonyította, amit Kennan mindig is gondolt, történetesen azt, hogy az ENSZ csupán papírtigris, valódi szerepe nincs a világpolitikában. Viszont a felszínes jelképeket ártalmasnak találta, főleg amiatt, mert meg volt arról győződve, hogy az amerikaiak túlnyomó többsége úgy vélte, az amerikai vezetés helyesen, sőt példamutatóan járt el. Holott az amerikai érdekek sérülnek, éspedig csak azért, mert az eljárás legális és a szavazatok morális emelkedettségét tükrözik ugyan, de a problémát nem orvosolják.⁴¹ Kennan meg volt győződve arról, hogy a nagyhatalmaknak egymás között kell rendezni ügyes-bajos dolgaikat. Az ENSZ létrehozása szép ötlet volt, de ott érdemi megegyezésre nem lehet jutni. A réalpolitika mást kíván. A magyar helyzet kezelése csak tovább mélyítette ebbéli meggyőződését.

Hónapokkal az őszi események után újbóli telefonbeszélgetés zajlott Maury és Kennan között. Az október végének és november legelejének zavaros ködje már valamennyire eloszlott, így Kennan minimális visszatekintéssel próbálta elemezni a budapesti eseményeket és az azzal kapcsolatos szovjet lépéseket, különösen azok utóhatását. Arra a véleményre jutott, hogy érthető, hogy a szovjetek annak dacára, hogy próbáltak magabiztosságot mutatni, és sokat mosolyogtak, nagyon idegesek voltak, hiszen addigi külpolitikájuk Kelet-Európában sok szempontból csődöt mondott. Nem akartak és nem is tudtak lemondani erről a térségről, de Kennan szerint „a barátságos politika mögött vasöklös is rejtőzik”.⁴²

Azt is érdemes megemlíteni, hogy a magyar forradalom Kennan számára is felcsillantotta a reményt, hogy talán halálos seb eshet a Szovjetunió, ami előre mozdíthatja az ő általa annyira remélt belülről történő felbomlást. Pontosan ezért érthető egyfelől csalódottsága, hiszen ez nem következett be. Másfelől azt is látni kell, hogy Kennan „realista” szemmel mindig azt figyelte, mik az amerikai külpolitika érdekei – ahogy ő látta azokat. Éppen ezért elfogadta Európa ketté osztottságát, ahol a keleti rész a szovjet érközlőzába esik, ezért ott az Egyesült Államok szinte tehetetlen érdemi változások előmozdítása tekintetében. Fenn kell tartani a nyomást Moszkván, de az igazi változások belülről fognak megindulni – ahogy ez harminc évvel később valóban be is következett.

Ezután sokáig, pontosan három évtizedig Kennan érdemben nem foglalkozott Magyarországgal. Talán érdekes, hogy legszemélyesebb és leghathatósabb szubjektív tapasztalatai Magyarországról már idős korában érték őt, amikor 1986 tavaszán Magyarországra látogatott.

1986

Az 1980-as évek közepére a magyar–amerikai viszonyok jelentősen javultak a hidegháború korábbi szakaszaihoz képest, különösen az 1950-es és 1960-as évekhez viszonyítva. Noha az 1980-as évtized legelején a szovjet–amerikai kapcsolatok igen megromlottak, a Reagan-kormány az évek előrehaladtával finoman bátorító és támogató lépéseket tett a kelet-európai országokban esetlegesen tapasztalható liberalizációval és demokratikusnak vélt intézkedésekkel kapcsolatosan. Másfelől az évtized elejére a magyar gazdaság a tönk szélére jutott, és csak nyugati tőkével tudott a víz felszíne felett maradni. 1982-ben belépett a Világbankba, hogy így biztosítsa a nyugati hitelekhez való hozzáférését. Emellett Magyarország megítélése

⁴¹ Naplóbejegyzés, 1956. november 13. Kennan Papers Box 233, Folder 4, 1956.

⁴² Feljegyzés a Kennan és Maury közti telefonbeszélgetésről, 1957. február 19. Kennan Papers Box 233, Folder 4, 1956.

kedvezőnek volt mondható Washingtonban, és az évtized közepére kezdett az amerikai kulturális befolyás is nőni hazánkban (könyvek, filmek és tv-sorozatok), megalakultak az első vegyesvállalatok, és Magyarországra Moszkva és Washington között egyfajta közvetítőként is tekintettek Amerikában. George Bush alelnök 1983. szeptemberi budapesti látogatása sikeres és konstruktív volt, mint az 1985. év végén George Schultz külügyminiszteri látogatása is. Ekkortájt indultak sikeres útjukra a Soros György-féle alapítványok, ami szintén hozzájárult a rendszer felpuhításához.⁴³ Ebben a politikai-gazdasági-kulturális miliőben tett látogatást hazánkban a korábbi amerikai diplomata és a Szovjetunió sok szempontból első számú szakértője.

George Kennan 1986-os magyarországi látogatásának apropója elsősorban egészségügyi volt. Régóta kínozták reumás térdei, kezelésükre a budapesti termálvizeket választotta; három hétig a Margit-szigeti Termál Hotel vendége volt. A magyar orvostudomány ezen kezeléseken terén messzi földön ismert volt, és „sokkal olcsóbb, mint amit az ember egy elsőosztályú nyugat-európai termálfürdőhelyen kaphat”.⁴⁴ Ugyanakkor Kennan kíváncsi volt „Kelet-Európa két legérdekesebb országa közül az egyikre”, és a princetoni március különösen nyomasztó volta helyett is kecsegtető volt „egyfajta kaland”.⁴⁵ Házi Vencel amerikai magyar nagyköveten keresztül értesítette a magyar kormányt érkezéséről, nehogy bármilyen kellemtelenséget okozzon, Házi pedig egy Budapestről szóló útikönyvvel kedveskedett neki az út előtt.⁴⁶

Természetesen Kennan felbukkanása bárhol a világon esemény volt, a még mindig létező vasfüggöny nyugati, de keleti oldalán is. Ugyanakkor ez még mindig a hidegháború időszaka volt, még mindig acsarkodtunk az imperialistákra, és Kennan neve egy kicsiny, a huszadik század nemzetközi kapcsolatait ismerő intellektuális réteget leszámítva semmitmondó volt hazánkban. Mégis Kennan látogatása – legalábbis a kevés érintett számára – igen komoly esemény volt.

A magyar újságok érthetően nem foglalkoztak Kennan budapesti látogatásával. Mindössze egy rövid MTI-hírt közöltek a napilapok a következő szöveggel: „Szűrös Mátyás, az MSZMP Központi Bizottságának titkára, az Országgyűlés külügyi bizottságának elnöke csütörtökön délután a Parlamentben találkozott George F. Kennan neves amerikai közéleti személyiséggel. A szívélyes légkörű találkozón beható véleménycserét folytattak a nemzetközi viszonyok főbb folyamatairól, a kelet–nyugati kapcsolatok néhány időszerű elméleti és gyakorlati kérdéséről. A megbeszélésen részt vett Balogh András, a Magyar Politikatudományi Társaság nemzetközi politika szakosztályának elnöke is.”⁴⁷ A hivatalos sajtóérdektelenség egyik oka az volt, hogy Kennan szigorúan magánjellegű látogatáson vett részt. Másrészt olyan korábbi amerikai diplomatáról volt szó, akit annak idején kiutasítottak a Szovjetunióból, ráadásul az ő nevéhez volt köthető a feltartóztatás politikája, az ellentábor hivatalos

⁴³ Részletesebben erről a témáról lásd: Borhi: *Nagyhatalmi érdekek hálójában*, 371–396.

⁴⁴ George Kennan William Leursnak, 1986. február 28. Kennan Papers Hungary Trip, Box 96, Folder 2, Subseries 1C: Miscellaneous Correspondence, 1939–2004, Series 1: Correspondence, 1912–2004.

⁴⁵ Naplőbejegyzés, 1986. március 9. Kennan Papers Box 326, Folder 2, 1985–1987, Subseries 4C: Diaries, 1924–2004. A naplőbejegyzésből sajnos nem derül ki, melyik volt a másik ország, amire gondolt.

⁴⁶ George Kennan Házi Vencelnek, 1986. január 15 és február 3. Kennan Papers Hungary Trip, Box 96, Folder 2, Subseries 1C: Miscellaneous Correspondence, 1939–2004.

⁴⁷ *Közélet – diplomácia*. Magyar Hírlap, 19. évf. 74. szám, 1986. március 28., 6.; *George Kennan Budapesten*. Magyar Nemzet, 49. évf. 74. szám, 1986. március 28. 3.; *Szűrös Mátyás találkozott George Kennannal*. Népszabadság, 44. évf. 74. szám, 1986. március 28. 5.

politikája a szovjet tömbbel szemben. Noha 1986-ban Mihail Gorbacsov reformpolitikájának köszönhetően lassan már más szelek kezdtek fújni, a hivatalos propaganda szintjén a magyar tömegtájékoztatás óvatosan járt el. Ugyanakkor a magyar vezetés előtt jól ismertek voltak Kennan kritikai kinyilatkoztatásai saját hazájának kormányzatáról – amely kritika már évtizedekre nyúlt vissza. Így nem csoda, hogy fontos emberek is fogadták, mint például a fent említett Szűrös. Noha hosszú listája volt arról, kikkel lenne érdemes találkozni és eszmét cserélni, a fennmaradt dokumentumokból nem tisztázható, hogy végül maradéktalanul sor került-e ezekre a találkozókra – valószínűleg többségükre nem. Mindenesetre az Egyesült Államokba delegált magyar nagykövet, az amerikai külügyminisztérium, Kennan lánya és szoros barátja, a már említett, magyar származású John Lukacs által összeállított listán többek között a következő nevek szerepeltek: Berecz János, a Központi Bizottság tagja, Péter János korábbi és Várkonyi Péter jelenlegi külügyminiszter, Nicholas Salgo amerikai követ, Baló György és Hajdú János televíziós riporterek, Ságvári Ágnes, a Fővárosi Levéltár főigazgatója, Szegedy-Maszák Mihály irodalomtörténész és Balogh András történész.⁴⁸

Itteni tartózkodása alatt az utoljára említett Balogh András volt a hivatalos kapcsolattartó. Többször is nagyokat sétáltak a Margit-szigeten, ahol esetenként a beszélgetés angol nyelvről oroszra váltott. Balogh mesélt neki Szovjetunió-béli tapasztalatairól, amik Kennan-nak igen tetszettek, és Balogh érzése szerint emiatt volt hajlandó az amerikai bővebben beszélgetni vele. Balogh emlékei szerint Kennan szellemileg teljesen friss, barátságos és kollegiális volt vele. Itteni tartózkodása alatt is mindig volt nála *Pravda*. Kennan ugyan dicsérte Gorbacsovot és annak reformtörekvéseit, de kétségesnek tartotta, elég lesz-e, amit tenni akar, illetve nem idéz-e elő több problémát, mint megoldást. A Szovjetunió felbomlása sem volt számára világos folyamat, noha mindvégig ebben reménykedett. Balognak arra a kérdésére, hogyan látja azt a lehetőséget, hogy Jugoszlávia felbomlik, Kennan úgy reagált, hogy az egész eddig kialakult világrendnek a felbomlását jelentené, aminek beláthatatlan következményei lennének, és végső soron tragédia lenne. Ezek szerint tehát Kennan a részben általa megalkotott kétpólusú világban hitt, elfogadta azt a normának, és tartott az ebben a rendszerben bekövetkező gyökeres változásoktól.⁴⁹

A fővárosban viszonylag alaposan körbenézett – ahhoz elég alaposan, hogy bizonyos alapbenyomásokat szerezzen. Ellátogatott az Operába is, ahol – szinte magától értetődően – Csajkovszkij *Anyegin* című darabját élvezhette, még ha magyar nyelven is folyt az előadás. Két kiránduláson vett részt Budapesten kívül: egyszer Szentendrére és a Dunakanyarba mentek, majd az itt tartózkodás vége felé Egerbe utaztak egy-egy napra. Ezekkel kapcsolatosan Kennan megjegyezte, hogy nehéz, sőt gyakorlatilag lehetetlen volt információt kapni a történelmi emlékművekkel és épületekkel kapcsolatban.⁵⁰ Egri útja során a műút jó állapota és felszereltsége, az út mellett látható, jó állapotú szőlőültetvények némileg meghökkentő és téves következtetésre ragadtatták Kennant: „Az volt az általános benyomásom, hogy a magyaroknak a maguk nem kérdéses módján sikerült egy nevében szocialista rendszert éppen olyan jól működtetni, mint egy »kapitalista vagy jóléti« rendszert a Nyugaton.”⁵¹

⁴⁸ Kennan Papers “List of Names of Various People to See while in Hungary”, Hungary Trip, Box 96, Folder 2, Subseries 1C: Miscellaneous Correspondence, 1939–2004, Series 1: Correspondence, 1912–2004.

⁴⁹ A szerző interjúja Balogh Andrásal, 2017. február 14.

⁵⁰ Naplóbejegyzés, 1986. március 18. Kennan Papers, Box 326, Folder 2, 1985–1987, Subseries 4C: Diaries, 1924–2004.

⁵¹ Naplóbejegyzés, 1986. március 29. Kennan Papers, Box 326, Folder 2, 1985–1987, Subseries 4C: Diaries, 1924–2004.

Kennan naplóbejegyzéseinek és John Lukaccsal folytatott levelezésének köszönhetően képet kaphatunk Kennan magyarországi benyomásairól, a Magyarországot, illetve a magyarokat illető gondolatairól. A lehetőségekhez képest felkészült Magyarországból és annak történelméből. Korábbi munkájának köszönhetően, ahogy ezt korábban ecseteltük, a huszadik századi magyar történelemmel teljesen tisztában volt, de a korábbi századok homályos foltot jelentettek számára. Elolvasott néhány könyvet, és az ezekből nyert információk és saját közvetlenebb ismeretei alapján megállapította, hogy a magyar történelem „szívszaggató”, és „a gyakran és oly szörnyen lerombolt” Budapest esetében „az a csoda, hogy az emberek készletét érezték – és konok hitet –, hogy újjáépítsék”.⁵² Több naplóbejegyzésében is megemlítette, mennyire imponál neki, hogy Budapestet annyi háborús pusztítás után is újjáépítették.

Az első két héten sem Kennan, sem felesége, Annelise nem érezte magát túl jól fizikailag – elsősorban a jelentős időeltolódás miatt, emellett Kennant lumbágója gyötörte, és szinte senkivel sem találkozott. Inkább csak élvezték a szálloda gyógyszolgáltatásait, sétáltak a téli Margit-szigeten, és Kennan szokásához híven olvasott. Így a sűrűbb programok az utolsó hétre maradtak, mint például a Szűrőssel vagy Várkonyi külügyminiszterrel való találkozás. Az utóbbival való megbeszélésen jókedélyűen konstatálták, hogy majdnem egyidejűleg utasították ki mindkettőjüket a Szovjetunióból, illetve az Egyesült Államokból.⁵³

A Magyarországon szerzett benyomásai nem voltak teljesen letisztultak. „Figyelemre méltó nép gazdag civilizációs tulajdonságokkal” – írta naplójában Kennan.⁵⁴ Kiemelte az intellektuális, technológiai és zenei képességeket a magyarokban. Összeségében a magyarok nagyon imponáltak neki, noha tisztában volt vele, hogy nem értheti meg őket. „Olyan nép ez – írta Lukácsnak –, amelyik – a túlzottan is szentimentális cigányzene és Budapest szépsége ellenére – nem tárulkodik ki, nagy belső büszkeséggel vagy önbecsüléssel rendelkezik, ami miatt se nem hajbókoló, se nem arrogáns. Legbelül tisztában van számos szokatlan tehetséggel.”⁵⁵ A magyar történelemnek és a rá jellemző földrajzi determinizmusnak köszönhetően az ország földrajzi adottságainak tulajdonította, hogy az általa megismert bölcsőbb emberek „letompítottak, zavarban lévők és lehangoltak”.⁵⁶ Kennan úgy érezte, a lenyűgöző parlamenti épület is azt a disszonanciát jelképezte, hogy a magyarok dicsőségebb történelmi sorsra vágytak, és álmaik és vágyaik mindig túlnőttek a realitás határain. Az ilyen egymásnak ellentmondó megfigyelések folytán volt zavarban Kennan a magyarok természetrajzát illetően. A különleges magyar nyelvet egyszerre érezte előnynek és hátránynak: előny a nemzeti összetartozás tekintetében egy kis népességű ország esetén, de hátrány a Nyugattal való kapcsolatokban és a magyar nacionalizmussal való intim kapcsolatnak köszönhetően. Úgy gondolta, a magyarok tehetsége talán nagyobb területet igényelt volna, és elhibázottnak gon-

⁵² Naplóbejegyzés, 1986. március 9. Kennan Papers, Box 326, Folder 2, 1985–1987, Subseries 4C: Diaries, 1924–2004.

⁵³ Naplóbejegyzés, 1986. március 28. Kennan Papers, Box 326, Folder 2, 1985–1987, Subseries 4C: Diaries, 1924–2004. Kennan 1952-ben nyilvánították *persona non grata*-nak a szovjet hatóságok. Várkonyi 1951 nyarán mintegy két hónapi ottlét után utasították ki az Egyesült Államokból. Érdekesképpen megjegyezzük, hogy 1989 augusztusától Várkonyi tíz hónapig Magyarország nagyköveteként szolgált Washingtonban. Nincs tudomásunk arról, hogy ez idő alatt találkozott volna Kennannal.

⁵⁴ Naplóbejegyzés, 1986. március 23. Kennan Papers, Box 326, Folder 2, 1985–1987, Subseries 4C: Diaries, 1924–2004.

⁵⁵ George Kennan John Lukácsnak, 1986. március 27. In: Lukács: *Through the History of the Cold War*, 119.

⁵⁶ George Kennan John Lukácsnak, 1986. március 27. In: Lukács: *Through the History of the Cold War*, 119.

dolta azt a módot, ahogyan „kapcsolatait Horvátországgal és Erdély nagyobbik részével oly brutálisan és hirtelen megszüntették a világháborúk után”.⁵⁷

Örömmel folytatott egy majdnem hét órás beszélgetést egy közel harmincöt fős szelektált csoporttal a Magyar Politikatudományi Társaság szervezésében, akik meglepően őszintén s visszafogottság nélkül kérdeztek és nyilvánítottak véleményt. Az esemény fizikai és lelki megpróbáltatást is jelentett Kennannak: „Ezek a megbeszélések, noha személy szerint tanulságosnak találom őket, szomorú célt szolgáltak: nevezetesen azt, hogy meggyőzzenek arról, hogy soha többé nem szabad a szovjet-blokk másik országába látogatnom, amíg a jelenlegi politikai helyzet fennáll. Mindnyájunkat – jómagamat és a helyi amerikai külügyi szolgálatot is – félreérthető helyzetbe sodor ez, de különösen engem. Ezek az emberek olyasmit várnak el tőlem, amit én nem tudok nekik megadni: a remény szavait, amikben én magam sem hiszek. De ha mégis azt mondom, amit igaznak hiszek – hogy nincs mit remélniük az Egyesült Államoktól –, azzal a helyi amerikai diplomaták dolgát nehezítem csak meg, akik pusztán a kötelességüket végzik, és közben velem is nagyon kedvesek. Magamat pedig olyan helyzetbe hozom, hogy egy idegen országban látszólag saját kormányom ellen dolgozom – olyan helyzet ez, amibe remélhetőleg sohasem fogok kerülni.”⁵⁸ A hét órás program szörnyen kifárasztotta Kennant, és a kettősség, amit érzett, végig vele volt.

Két héttel később, némi ülepedés után és már otthoni környezetben, Kennan ismét beszámolt Lukácsnak a Magyarországon szerzett élményeiről és tapasztalatairól, ezúttal egy hosszabb levélben. Úgy találta, a magyar tehetség messze nincsen kihasználva. A Magyar Politikatudományi Társaság szervezésében megvalósult ankét résztvevőiről Kennan úgy vélte, lát bennük egy jó adag „izgatottságot és boldogtalanságot – elsősorban az orosz árnyék jelentette visszafogott helyzetük miatt. De volt ennél szerintem egy mélyebb ok is. Nevezetesen az, hogy egyidejűleg az újonnan jött viszonylagos jóléttel, amely közelebb hozta őket a Nyugathoz, elkezdték megtapasztalni az unalmas, de a bőség jellemezte társadalom bizonyos üres kielégületlenségét, és nem tudták, mit kezdjenek ezzel az érzéssel.”⁵⁹ Ez Kennanra nagyon jellemző megjegyzés volt, aki mindig extra szenzorokkal felszerelve figyelte az őt körülvevő világot és különösen az embereket. Felmerülhet az olvasóban, vajon mit szólt volna Kennan, ha néhány évvel később, az 1990-es évek elején látogat több hétre Magyarországra, amikor beköszöntött a politikai pluralizmus, és valóban közelebb jött hozzánk a Nyugat – legalábbis bizonyos szolgáltatásoknak és a hirtelen jött szabad mobilitásnak köszönhetően.

A Margit-sziget nagyon szép környezet volt, és a szállodát is rendben találta – főleg egy kommunista ország szintjéhez képest –, bár személytelennek. A vendégeknek muzsikáló zenészek ugyan remekek voltak, de Kennan szerint nem az igazi magyar népzenet játszották, hanem sokkal inkább azt, amit a főleg idős, német turisták hallani akartak. Noha hatvan évvel korábban még nem nézett ferde szemmel erre, „most nem okoz örömet, ha az asztalomt körbeveszik és nekem szerenádoznak olyan lelketlen hegedűsök, akik megjátsszák, hogy akár én, akár a zene bármit is jelentene a számukra”.⁶⁰ Mivel a szállodában semmilyen jel

⁵⁷ Naplóbejegyzés, 1986. március 23. Kennan Papers, Box 326, Folder 2, 1985–1987, Subseries 4C: Diaries, 1924–2004.

⁵⁸ Naplóbejegyzés, 1986. március 28. Kennan Papers, Box 326, Folder 2, 1985–1987, Subseries 4C: Diaries, 1924–2004.

⁵⁹ George Kennan John Lukácsnak, 1986. április 16. In: Lukács: *Through the History of the Cold War*, 123.

⁶⁰ Naplóbejegyzés, 1986. március 11. Kennan Papers, Box 326, Folder 2, 1985–1987, Subseries 4C: Diaries, 1924–2004.

sem utalt arra, hogy a vendégek kommunista országban lennének, Kennan azt a következtetést vonta le, hogy „ez csak egy nagyon apró bizonyíték arra, ami már évek óta nyilvánvaló: nevezetesen arra, hogy a marxista-leninista ideológia akár hitként vagy lelkesedésként, de akár csak érdeklődés szintjén is [az itteni politikai vezetésnek] kellemetlen módon halott egész Közép- és Észak-Európában”.⁶¹ (Egy érdekes személyes anekdota ide kívánczik. Néhány hónappal Kennan látogatása után e tanulmány szerzője egy amerikai és egy kanadai turistával találkozott egy budapesti étteremben, akik titkolódzva mutattak egy körülbelül A/3-as méretű posztert – ki tudja, honnan szerezhették –, és izgatottan kérdezték, hogy Lenin látható-e rajta. Ő volt.)

Utoljára érdemes megemlíteni, hogy amikor Magyarország – a csehekkel és lengyelekkel egyetemben – csatlakozott a NATO-hoz 1999-ben, Kennan elborzasztotta az. Bármennyire is a feltartóztatás atyja volt, a Szovjetunió hirtelen összeomlása megrémítette, és abból egyfajta tragédiát olvasott ki. Ő ugyanis mindig érzékeny volt az orosz/szovjet állaspontra, nem osztotta hazája hegemon törekvéseit, túlzott biztonsági igényeit, és emiatt kifejezetten ellenezte, hogy a volt szovjet csatlós államok – a Cseh Köztársaság, Lengyelország és Magyarország – csatlakozzanak a NATO-hoz. De volt más érve is a NATO-bővítés ellen: a földrajz. Már a NATO megalakítása után is rosszalotta, hogy Törökország és Görögország tagok lehetnek, hiszen az „észak-atlanti” jelző nem illett rájuk. Meggyőződése volt, hogy „a tagság egyetlen józan feltétele a földrajzi helyzet. Ez volt az egyetlen, ami nem félreérthető, és világosan bemutatatható úgy, hogy a felvételnek csak védelmi dimenziói vannak.”⁶² Érthető tehát, miért ellenezte olyannyira a katonai szövetség kelet-európai kibővítését. Az 1997. júliusában Madridban tartott NATO-megbeszélésen ezzel szemben elfogadták a kibővítést. Ez részben ellenkezett a korábban Bill Clinton által Oroszországnak adott garanciákkal, melyek szerint csak politikai bővítésről lenne szó, holott állandóan a fegyverzet modernizációjáról lehetett halalni. Kennan elvi alapon tehát elfogadhatatlannak találta az amerikai lépést, és úgy vélte, ezzel csak feleslegesen megalázzák az oroszokat. Megjelentetett egy véleménycikket erről, amiben kritizálta a Clinton-kormányzat külpolitikáját. Elsősorban a régi Lippmann-réssel hozakodott elő, miszerint a kötelezettségvállalásoknak egyensúlyban kell lenniük a rájuk fordítható erőforrásokkal, sőt tartalékot is kell biztosítani. Ráadásul Kennan úgy érezte, sem a Kongresszus, sem az amerikai közvélemény nem támogatja az elnök ilyen irányú külpolitikáját.⁶³

Összegzés

George F. Kennan páratlan életutat járt be, hihetetlen hosszú és termékeny élete gyakorlatilag végigkísérte az egész huszadik századot. Szerencsés időben volt szerencsés helyen, és saját tehetsége révén sikerült először egészen közel kerülnie az amerikai külpolitika irányításának középpontjához, alakítani és részt vennie az amerikai diplomáciában, majd külső szemlélőként és kommentátorként figyelni az utódok munkáját. Noha a feltartóztatás irányvonalának fő alakítója volt, legjobb megfigyeléseit akkor tette, amikor már kikerült a külpolitika fő sodrából. Sok szempontból excentrikus volt, egy félreértett zseni, ami viszont nem segített abban, hogy szavai nagyobb hatást gyakoroljanak Washingtonban, amit pedig igazán

⁶¹ Naplóbejegyzés, 1986. március 13. Kennan Papers, Box 326, Folder 2, 1985–1987, Subseries 4C: Diaries, 1924–2004.

⁶² Kennan: *Emlékiratok*, I. 354.

⁶³ Kennan: *U.S. Ambitions Outstrip Its Domestic Appetite*, i. m.; Naplóbejegyzés, 1997. július 11. Kennan Papers, Box 326, Folder 5, 1994–1998. A Lippmann-részhez lásd: Lippmann: *U.S. Foreign Policy*, 9.

szeretett volna elérni. Szinte elkerülhetetlen volt, hogy az elsősorban Európát szerető és arra koncentráló diplomata-történész horizontján ne tűnjön fel itt-ott Magyarország.

Kennan alkalmankénti, Magyarországgal, a magyar külpolitikával és a magyarokkal kapcsolatos találkozásai alapján jól tükrözték itt bemutatott természetét és nézőpontját. A béke utolsó évében, majd a világháború alatt a magyar állam lépéseit realista szemmel vizsgálta: a magyar érdekek és a nemzetközi körülmények, mind az első bécsi döntés, mind Ruténia elfoglalása szükséges és tolerálható volt. A magyar kiugrási próbálkozások kapcsán Kennan megint realista megközelítést használt, amikor feltétel nélküli megadást követelt a magyaroktól esetleges későbbi kedvezményekért cserébe. Az 1956-os események megmutatták, hogy egy élesszemű megfigyelő is zavarba jöhet, ha nem jut megbízható információhoz: noha jól ismerte a szovjet politikai és katonai lépések mozgatórugóit, Kennan mégsem volt képes lemodellezni, mi lesz a következő szovjet lépés. Háromhetes tartózkodása Magyarországon a hidegháború vége felé jelentette legközelebbi kapcsolatát az (ekkor szocialista) országgal. Ekkor inkább a magyar emberekről alakított ki találó véleményt. A tanulmányban bemutatott történelmi epizódok és Kennan gondolatai a magyar külpolitikát és a magyarokat illetően joggal gazdagítják a magyar–amerikai kapcsolatokat egyre bővülő irodalmát.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

John Flournoy Montgomery Papers, Manuscripts and Archives, Yale University Library, USA.

Bakach-Besseney György irathagyatéka, Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár P 2066. (=MNL OL)

Internal Affairs of Hungary 1945–1949, National Archives and Records Administration (=NARA). Washington, D. C., USA.

George F. Kennan Papers, Mudd Manuscript Library, Princeton University, USA. (=Kennan Papers)

Nyomtatott források

Costigliola, Frank (ed.): *The Kennan Diaries*. New York – London: W. W. Norton & Company, 2014.

George F. Kennan and the Origins of Containment, 1944–1946: *The Kennan-Lukacs Correspondence*, Introd. John Lukacs. Columbia, Mo.: University of Missouri Press, 1997.

Kennan, George F.: *Memoirs, 1925–1950*. Boston: Little Brown & Company, 1967.

Kennan, George F.: *Memoirs 1950–1963*, An Atlantic Monthly Press Book. Boston–Toronto: Little Brown and Company, 1972.

Kennan, George F.: *Emlékiratok I. (1925–1950)*. Budapest: Antall József Tudásközpont, 2020.

Lukacs, John (ed.): *Through the History of the Cold War: The Correspondence of George F. Kennan and John Lukacs*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2010.

Magyar Hírlap, 1986.

Magyar Nemzet, 1986.

Népszabadság, 1986.

Szakirodalom

Bán D. András: *Föderációs és konföderációs tervek Kelet-Közép- és Délkelet-Európáról 1939–1947*. In: Romsics Ignác (szerk.): *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században* Budapest: Teleki László Alapítvány, 1997.

Barnet, Richard J.: *A Balance Sheet: Lippmann, Kennan, and the Cold War*. In: Hogan, Michael J. (ed.): *The End of the Cold War: Its Meaning and Implications* Cambridge: Cambridge University Press, 1992. 113–126.

- Békés Csaba: *Az 1956-os forradalom a világpolitikában*. 2. bőv. és átd. kiadás. Budapest: 1956-os Intézet, 2006.
- Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest: Osiris, 2015.
- Congdon, Lee: *George Kennan: A Writing Life*. Wilmington, DE: ISI Books, 2008.
- Costigliola, Frank: "Is This George Kennan?" *The New York Review*, December 8, 2011. <https://www.nybooks.com/articles/2011/12/08/is-this-george-kennan/> (Utolsó letöltés: 2021. március 5.)
- Costigliola, Frank: *Kennan: A Life between Worlds*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2023.
- Costigliola, Frank: *Roosevelt's Lost Alliances. How Personal Politics Helped Start the Cold War*. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 2012.
- Costigliola, Frank: 'Unceasing Pressure for Penetration': Gender, Pathology, and Emotion in George Kennan's Formation of the Cold War. *The Journal of American History*, vol. 83. (March 1997) No. 4. 1309–1339. doi.org/10.2307/2952904
- Fehér Zoltán: *Realista diplomata a hidegháborús amerikai stratégia alakításában*. In: Frank Tibor (szerk.): *Gyarmatokból impérium. Magyar kutatók tanulmányai az amerikai történelemről*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2007. 205–216.
- Gaddis, John Lewis: *George F. Kennan: An American Life*. New York: Penguin, 2011.
- Harper, John Lamberton: *American Visions of Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Hershberg, James G.: *Reflections on George F. Kennan*, *Journal of Cold War Studies*, vol. 15., (Fall 2013) No. 4. 155–160.
- Isaacson, Walter – Thomas, Evan: *The Wise Men: Six Friends and the World They Made*. New York: Simon and Schuster, 1986.
- Kennan, George F.: *American Diplomacy, 1900–1950*. Chicago: Chicago University Press, 1951.
- Kennan, George F.: *America and the Russian Future*. *Foreign Affairs*, vol. 29. (1951 April) No. 3, 351–370.
- Kennan, George: *A Fresh Look at Our China Policy*. *New York Times Magazine*, 22. November 1964.
- Kennan, George F.: *From Prague After Munich. Diplomatic Papers, 1938–1939*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1968.
- Kennan, George F.: *An American Family: The Kennans, the First Three Generations*. New York: W. W. Norton & Company, 2000.
- Lukacs, John: *George Kennan: A Study of Character*. New Haven: Yale University Press, 2007.
- Mayers, David Allan: *George Kennan and the Dilemmas of US Foreign Policy*. Oxford: Oxford University Press, 1988.
- Miscamble, Wilson D.: *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947–1950*. Princeton: Princeton University Press, 1992.
- Ormos Mária: *Franciaország és a keleti biztonság*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969.
- Rainer M. János: *Döntés a Kremlben – Kísérlet a feljegyzések értelmezésére*. In: Szereda, Viacseszlav – Rainer M. János (szerk.): *Döntés a Kremlben, 1956 – A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest: 1956-os Intézet, 1996. 111–154.
- Szereda, Viacseszlav – Rainer M. János (szerk.): *Döntés a Kremlben, 1956 – A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest: 1956-os Intézet, 1996.
- Thompson, Nicholas: *The Hawk and the Dove: Paul Nitze, George Kennan, and the History of the Cold War*. New York: Henry Holt & Company, 2009.

GLANT TIBOR
Debreceni Egyetem

Aetas 39. évf. 2024. 1. szám, 69–89.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.1.69-89

www.aetas.hu

Kvéker segélyakciók Magyarországon az első és a második világháború után*

ABSTRACT. *Quaker Relief Operations in Hungary After the Two World Wars.* British and American Quakers (who call themselves Friends) extended relief work to defeated Austria and Hungary in 1919, working with the American Relief Administration European Children's Fund until 1922. British Friends returned to Hungary in 1939 to administer relief to Polish refugees, while American Friends launched their second Hungarian project in November 1946. Working together with the Jewish Joint Distribution Committee (JDC) after both World Wars the Quakers became celebrities in Hungary and received the Officers' Cross of the Hungarian Republic's Order of Merit in 1947, the same year they were awarded the Nobel Peace Prize. The American Friends were forced out of Hungary in the spring of 1949 by the very same communist leaders (of 1919 experience) whom they publicly defended despite the fact that they viewed Bolshevism as a threat to society.

Keywords: *Quakers, relief, Hungary, World War I, World War II*

Bevezetés

A kétoldalú amerikai–magyar kapcsolatok egyik legérdekesebb, ám – részben szándékosan – elfelejtett dimenziója a magyar polgári lakosságnak nyújtott amerikai segélyezés mindkét világháború után. Ebben a tanulmányban ennek egy kis szeletét, az amerikai (és a velük szorosán együttműködő brit) kvéker tevékenységét ismertetjük. Elsőként áttekintjük, hogyan kapcsolódik össze az amerikai altruizmus hagyománya a háborúkra adott válaszokkal, és hogy a segélyezés és a politika összekapcsolása hogyan szolgálja a különböző amerikai birodalmi (*Pax Americana*) projekteket, majd röviden kitérünk arra, hogy miért került a legyőzötteknek is nyújtott amerikai kormányzati, egyházi és civil segélyezés a felejtés karanténjába 1945 után. Az amerikai és brit kvéker bemutatása után áttekintjük előbb az 1920 és 1922, majd az 1946 és 1949 közti magyarországi segélyakcióik eredményeit és fogadtatását. Vizsgálódásunk során elsősorban a korabeli sajtóra, a témához kapcsolódó memoárookra és az amerikai kvékerok philadelphiai archívumára támaszkodunk.

Altruizmus, segélyezés, politika és birodalomépítés

Az altruizmus – tágabb értelmében a nemes célokra és az elesettek megsegítésére folytatott adakozás – az amerikai társadalom sajátja volt már jóval azelőtt, hogy az újkori hatalom kilépett a világpolitika színpadára az első világháború során. Ezt egy-egy ikonikus francia, magyar és amerikai példával kívánjuk szemléltetni, hiszen – ahogyan arról még lesz szó –

* A tanulmány a Lendület Trianon 100 Kutatócsoport keretében készült.

a szovjet típusú kommunista és az amerikai újbals történetírás a 20. század közepétől azt a narratívát terjeszti, hogy az amerikai humanitárius politika az amerikai imperialista törekvések szolgálatában állt és áll.

Az újvilági altruista mentalitást Alexis de Tocqueville, a 19. századi amerikai kultúra mára kanonizált kommentátora a „jól felfogott érdek tanával” kapcsolta össze:

„[A]z amerikaiak szívesen magyarázzák – természetesen a jó felfogott érdekre hivatkozva – életük majd minden cselekedetét; elégedetten bizonygatják, hogy a felvilágosult önszeretet szüntelenül egymás segítésére serkenti és arra készíti őket, hogy az állam javára készséggel áldozzák föl idejük és vagyonuk egy részét. [...] A jól felfogott érdek tana nem készítet ritka, odaadó tettekre, viszont naponta apró áldozatokat sugall; egymaga nem volna képes erényessé tenni egy embert, viszont rendes, mértékletes, szerény, előrelátó, önmagukon uralkodni tudó polgárok sokaságát formálja; és bár nem vezet közvetlenül az erényhez, az akarat által észrevétlenül közelít hozzá a szokások segítségével.”¹

Az amerikaiak altruista hajlandóságát elsőként Nendtvich Károly mutatta be a magyar közönség számára az Akadémia különdíját is elnyert, 1855-ben megjelent amerikai útbeszámolójában. A tudós-utazó erről így írt:

„Azon önkényes adó, melyet az amerikai hasonló [jótékonyági] czélokra magára vállal, oly jelentékeny, s azon hagyományok, ajándékozások, melyek hasonló czélból tétetnek, oly roppant terjedelműek, hogy méltán bámulásra ragadnak. [...] Az igaz, hogy bőkezűség csak nemes czélokra, oly czélokra terjed ki, melyek az emberiség érdekét mozdítják elő, s alig van eset Amerikában, hogy méltatlan s közérkölcsiséget botránkoztató czélokra ezerek áldoztattak volna. [...] Ha pedig valamely közhasznú vállalatra, valamely nemes czélra szükségeltetik bizonyos összeg pénz, pillanat alatt száz meg száz résztvevő találkozik, kik tetemes összeget irnak alá; ott a jótékonyági szellemet nem szükséges hangversenyek, akadémiák, táncszínművek által felpíszkálni, s lutrik s más csiklándó szerek által serkenteni a részvételt.”²

Andrew Carnegie acélmágnás, a korszak egyik legismertebb üzletembere „A gazdagság evangéliuma” (1889) című írásában úgy érvel, hogy a vállalkozás működtetését és a család ellátását biztosító összegen felüli vagyont morális kötelezettség visszaforgatni a társadalomba. „A vagyonát megtartó ember szegényben hal meg” – írja –, hiszen a gazdagok és szegények közti testvéri harmónia az elesettek támogatásával állítandó helyre.³ Ez az írás az amerikai jótékonyági-alapítványi kultúra alapidokumentuma, hiszen az első generációs „rablóbárók” közkönyvtárakat, kórházakat, egyetemeket és békealapítványokat hozta létre. A Rockefeller-alapítvány például 1920-ban budapesti értelmiségieket étkeztetett és ruházott, miközben az Egyesült Államok és Magyarország még hivatalosan hadban álltak egymással. Ez az amerikai magatartás éles kontrasztban állt mind a térség hagyományos háborús tapasztalatival (pl. a török és az orosz hadsereg viselkedésével a polgári lakossággal szemben), mind a Párizs-környéki békék büntető szándékával.

Az első tengerentúli, alulról jövő civil kezdeményezésre indított amerikai segélyakció az 1891-es orosz éhínség áldozatait segítette meg. Az 1900-as boxerlázadás kínai és európai áldozatait az akkor bányamérnökként Tientsinben dolgozó Herbert Hoover és felesége részesítette életmentő segélyben. Az első világháború kirobbanásakor Hoover ismét magánvagyonából segített az Európában rekedt amerikaiaknak hazatérni, majd nemzetközi segélyprogramot szervezett a németek által lerohant Belgium számára. Az amerikai civil szféra által

¹ Tocqueville: *A demokrácia Amerikában*, 416–417.

² Nendtvich: *Amerikai utazásom*, 2. 227–228.

³ Carnegie: *The Gospel of Wealth*, i. m.

kezdeményezett nemzetközi humanitárius segélyezésnek 1918-ra tehát két-három évtizedes hagyománya volt, Hoover személyében pedig igazi, világszerte ismert „arca” is.⁴

Az amerikai közgondolkodás a háborút katasztrófának („*disaster*”) tekinti, és összekapcsolja a rászorultak megsegítésével („*relief*”, az azonnali, vészhelyzeti segélyezés pedig „*emergency relief*”), valamint a háború utáni újjáépítéssel („*reconstruction*”). Az ilyen típusú segélyezés az első világháború végéig elsősorban egyházi vonalon és civil kezdeményezésre folyt, valamint az 1863-ban létrehozott Nemzetközi Vöröskereszt (*International Red Cross, IRC*) égisze alatt. 1919-ben azonban az amerikai szövetségi kormány is belépett a támogatók sorába. Wilson elnök 1917-ben Hoovert azzal bízta meg, hogy irányítsa az amerikai társadalom gazdasági mobilizálását a háború érdekében, 1919-ben pedig elvitte Párizsba, és először az amerikai, majd a szövetséges segélyezési politika élére állította őt. Ahogyan ezt máshol már részletesen kifejtettem, ezen a ponton kapcsolódott össze a diplomácia és a segélyezés – és vált az amerikai birodalomépítés egyik leginkább egyedi vonásává. Ezt a történetet azonban a keleti és a nyugati szerzők közel hat évtizedre (az 1960-as évek óta) a felejtés karanténjába zárták.⁵

Feledésre ítélve

A korai hidegháború idején még pozitív kontextusban tárgyalt téma volt az amerikai segélyezés. A *Russian Review* 1955. áprilisi számában jelent meg George S. Queen tanulmánya az 1891-es orosz éhínség áldozatainak megsegítésére indított amerikai akcióról,⁶ és 1959-ben kerül a mozikba a Peter Sellers által jegyzett *Ordító egér*. A rövid idő alatt kultuszfilmmé váló alkotásban egy parányi európai ország (Grand Fenwick) parlamentje úgy dönt, hogy a gazdasági összeomlás elkerülése céljából hadat üzen Washingtonnak, gyorsan elveszti a háborút, majd az automatikusan érkező amerikai újjáépítési forrásokból stabilizálja helyzetét.⁷ A hatvanas évekre azonban ezek a pozitív hangok eltűntek a tudományos és a populáris közbeszédből is. Az új, fősodratúvá váló narratívát – amely Hoovert élelmiszerrel politikai célként zsaroló gonosz nagytőkésnéként állította be – a szovjet-típusú kommunista történetírás és az amerikai újbaldal más-más megfontolásból tűzte zászlajára.

A szovjetek számára a Hoover-féle segélyprogram PR-rémálmnak számított, hiszen a „gonosz imperialisták” Lenin konkrét kérésére, részben amerikai kormányzati pénzen évenként át étkeztették a szovjet-orosz lakosság egy jelentős részét: az 1921–22-es nagy éhínség idején összesen 11 millió embert, 63 millió (mai értéken kb. 1 milliárd) dollár értékben.⁸ A hivatalos értelmezési keret az volt, hogy az amerikai rablótőke így próbálta magát bevásárolni az új, szovjet gazdasági csodába – ám Moszkva átlátott a szitán. Ezt a szovjet szerzők által vég nélkül ismételtetett narratívát a kommunista magyar történetírás is átvette.⁹ 1952-ben Magos György így írt a háborús amerikai politikáról és a háború utáni segélyezésről: „Az Egyesült Államok célja az volt, hogy megállítsa a forradalmi erők előrenyomulását Európá-

⁴ Nash: *The Life of Herbert Hoover: The Engineer, 1874–1914.*; uő: *The Life of Herbert Hoover: The Humanitarian, 1914–1917.*; uő: *The Life of Herbert Hoover: Master of Emergencies, 1917–1918.*

⁵ Glant: A felejtés karanténjában. Amerikai segélyezés az I. világháború után, 270–271.

⁶ Queen: *American Relief in the Russian Famine of 1891–1892*, i. m.

⁷ *The Mouse That Roared.*

⁸ Patenaude: *The Big Show in Bololand*, i. m.; Fisher: *The Famine in Soviet Russia, 1919–1923*, i. m.

⁹ A Történettudományi Értesítőben 1951–52-ben, valamint a Századokban 1952-ben legalább hat ilyen témájú írás jelent meg. Egy tipikus példa Gál Éva 4 oldalas szemléje: A. E. Kunyina: Az amerikai világhatalmi tervek kudarca 1917–1920-ban c. könyvről: Századok, 86. évf. (1952) 2. sz. 265–268.

ban, és hogy Németországot a béketárgyalásokon megmentse a teljes vereségtől, és saját hatalmi törekvéseinek támaszává tegye. [...] Színre lépett a legfiatalabb imperialista rabló, a történelem új korszakának *előestéjén*, amikor – amint Sztálin elvtárs tanítja – »eljött a kapitalizmus összeomlásának korszaka«.» Horthyékát szerinte az vonzza Amerikához, hogy „az Egyesült Államok lett a legerősebb imperialista állam. Nála kerestek gazdasági segítséget és politikai oltalmat, az Egyesült Államok felé vonzotta Horthyékát az az »állati gyűlölet«, amelyet »minden ország kizsákmányolói a bolsevikokkal szemben táplálnak«.» Magos szerint „az amerikai világuralmi tervek kudarcot vallottak” ugyan, de „1922 végére lehetővé vált, hogy amerikai segítséggel hajtsák végre a Horthy-fasizmus politikai és gazdasági stabilizációját”.¹⁰ A teljes kommunista időszakban L. Nagy Zsuzsa 1963-as tanulmánya volt az egyetlen kísérlet Hoover és az amerikai segélyakciók tudományos igényű értékelésére, de ő is elsősorban politikai motivációt sejtett a háttérben.¹¹ A tizkötetes akadémiai Magyarország-történet is ezt az értelmezést hozta – immár természetesen a Magos-féle gyűlöletbeszéd nélkül. A szovjet táborban a hivatalos értelmezés tehát mindvégig az volt, hogy az amerikai segélyakció tulajdonképpen az imperialista terjeszkedés trójai falova volt, és hogy Wilson és Hoover az éhező szovjet lakossággal próbálta kizsarolni a szovjet állam összeomlását.

Az 1950-es években feltűnő újbalos amerikai történetírás az amerikai birodalom kritikájától jutott el a „Hoover, a gonosz imperialista ellenforradalmár” toposzig. A hagyományos amerikai történetírás korábban a konszenzusra és a birodalomépítés folyamatos sikerességére helyezte a hangsúlyt, a hidegháborúért pedig a sztálini expanziós külpolitikát tette felelőssé. Az újbalos, revizionista történetírás alaptézise az volt, hogy az amerikai imperializmus erőszakos fellépése provokálta ki a hidegháborút, és hogy ennek az ideológiai konfliktusnak a gyökerei egészen Wilsonhoz és Leninhez nyúlnak vissza. Az Arno J. Mayer nevével fémjelzett vonalnak abban igaza van, hogy a wilsoni és a lenini új világrend között feloldhatatlan ellentét húzódott, és hogy ezt az amerikai elnök meg is értette már 1917 decemberében. A békekonferencia kapcsán azonban kizárólag csak „ellenforradalom”-ról és „feltartóztatás”-ról beszélni¹² azért félrevezető, mert a Párizs-környéki békerendszer megalkotóit (az amerikai béketerv megtorpedózása mellett) egyaránt foglalkoztatta a „bolsevik vírus” terjedésének megakadályozása és a lehetséges német keleti terjeszkedés megelőzése. Ebben a hidegháborús retorikát használó és – ideológiáját tekintve alapvetően – marxista narratívában az Egyesült Államok volt a történelmi bűnelkövető. Így az altruizmus és az őszinte humanitárius indíttatású segélyezés egyszerűen nem fért (nem férhetett) bele ebbe az értelmezési keretbe sem, főleg nem az 50. évfordulón, 1968–69-ben. Ráadásul az időközben (1964-ben) elhunyt Hoover utolsó nagy humanitárius segélyakciója az 1956-os magyar menekültek megsegítése volt:¹³ ez pedig tovább erősítette az őt 1919 óta harcias szovjetellenességgel vádolók retorikai pozícióját. Így jutott el az 1980-as évekre fősodratúvá váló újbalos amerikai történetírás is a „Hoover, a gonosz imperialista” toposzig (illetve a segélyezés jelentőségének trivializálásáig), és került – akaratlanul is – Moszkvával egy platformra.

¹⁰ Magos: *Az amerikai imperialisták szerepe a Horthy fasizmus stabilizálásában (1924–1929)*, az idézetek helye sorrendben: 8., 9., 12.

¹¹ L. Nagy: *Az antant segélyprogramja és az 1918–1919. évi forradalmak*, 37–68.

¹² Mayer: *Wilson vs. Lenin: Political origins of the Diplomacy, 1917–1918*, i. m.; uő: *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles, 1918–1919*, i. m.; Levin: *Woodrow Wilson and World Politics*, i. m.

¹³ Eckhardt Tibor kérésére elvállalta a First Aid for Hungary nevű segélyszervezet tiszteletbeli elnökségét, miközben korábbi munkatársai szervezték a menekültek ügyét. A részleteket lásd: Glant: *Emlékezzünk Magyarországra 1956*, 217–260.

A szovjet típusú kommunista és az újbalos amerikai történetírás alapvető ellentmondása, hogy egy előre legyártott végső következtetéshez igazította saját Hoover-értelmezését. Így mindkét nagy iskola figyelmen kívül hagyta Hoover személyiségét, motivációit és szocializációs hátterét, különösen kvéker neveltetését és hitét. Hoover „rehabilitációja” az 1980-as években kezdődött, amikor George H. Nash kiadta Hoover-életrajzának első két kötetét (1983-ban és 1988-ban).¹⁴ Bertrand M. Patenaude 2002-ben tette közzé az első modern, tudományos igényű elemzést a Hoover-féle szovjet-oroszországi segélyakcióról,¹⁵ és (a jelen szerző néhány írásán kívül) csak az első világháborút lezáró békekonferenciák centenáriuma kapcsán került az amerikai segélyezés ismét a kutatók célkeresztjébe.¹⁶

Vizsgálódásunkat elsősorban azért a kvékerekkel kezdjük, mert a 20. századi amerikai humanitárius segélyezés „arca” az a Herbert Hoover, aki ennek a felekezetnek volt hitét nyíltan felvállaló, aktív tagja. (A további szempontokról a tanulmány végén szólnunk.) A brit és amerikai kultúrában egyaránt markánsan jelen lévő kvéker hit kulcsa a fegyveres erőszak (ezzel együtt a háború) elutasítása és a rászorulókat megsegítése, valamint ebben az időszakban, elsősorban brit vonalon a nők fokozott bevonása a felekezet munkájába. A magukat hivatalosan Barátok Társaságának (*Society of Friends*) nevező kvékerek korábban maguk is üldözött felekezetek voltak, és már a 17. század vége óta folytattak humanitárius segélyezést. A brit kvékerek 1914-ben hozták létre a Háború Áldozatait Segélyező Bizottságot (*War Victims Relief Committee*, WVRC), az amerikaiak pedig 1917-ben az Amerikai Barátok Szolgálóbizottságát (*American Friends Service Committee*, AFSC).¹⁷

A Barátok mindkét háború után önkéntes segélyakciót szerveztek a legyőzött Magyarországra (is) – és tették ezt úgy, hogy tudatosan Hoovertól függetlenül tevékenykedtek. Először 1920 és 1922 között voltak aktívak Magyarországon, majd 1946-ban visszatértek. 1947-ben Tildy Zoltán köztársasági elnök magas állami kitüntetéssel adományozott az amerikai kvékeket képviselő Thomas-házaspárnak, a kommunisták viszont 1949 februárjában a segélyező munka befejezésére kényszerítették őket. Lássuk a részleteket.

A wilsoni paradigmaváltás

1914-ben, a háború kitörésekor, de még 1915-ben, a háború első teljes évében sem utalt semmi arra, hogy az Egyesült Államok főszerepet játszik majd a globális konfliktus lezárásában, és hogy Wilson elnök kísérletet tesz a nemzetközi kapcsolatok radikálisan új alapokra helyezésére. A 14 pontra még mondhatjuk, hogy az 1918. januári amerikai hadicélok összefoglalása volt, de az azt kiegészítő további 9 pont már a tervezett paradigmaváltást reklámozta és próbálta elfogadtatni a világ közvéleményével. A tudományos, szakértők által kidolgozott béke, a Nemzetek Szövetségében testet öltő nemzetközi együttműködés, a titkos diplomácia felszámolása, a tengeri kereskedelem szabadsága vagy a nemzetek önrendelkezési jogának prioritásként való meghirdetése mind radikálisan új elem volt – és együttesen képviselték azt az új világrendbe vetett hitet, amely Wilsont kora legnépszerűbb politikusává, egy „új világ prófétájává” tette. Ennek az amerikai diplomáciái kezdeményezésnek volt egy

¹⁴ Lásd a 4. jegyzetet, ante.

¹⁵ Lásd a 8. jegyzetet, ante.

¹⁶ Glant: *Herbert Hoover magyarországi tevékenysége, 1918–1920*, i. m.; uő: *Segélyezés és politika: a kétoldali amerikai-magyar kapcsolatok kialakítása 1919-ben*, i. m.; Glant–Juhász–Abblonczy: *Nemzetközi segély- és segítőakciók az első világháború után*, i. m.; Kind-Kovács: *Budapest's Children*, i. m.; Aalders–Pusztai–Réthelyi (szerk.): *A gyermekvonatok*, i. m.

¹⁷ Forbes: *The Quaker Star Under Seven Flags*, i. m.; Greenwood: *Quaker Encounters. Volume 1: Friends and Relief*, i. m.

másik vonala is: a fentebb említett segélyezési-újjaépítési dimenzió behozatala a nagypolitikába. Wilson már 1918 decemberében megbízta Herbert Hoovert az amerikai segélyakciók koordinálásával, majd elérte párizsi tárgyalópartnereinél, hogy Hoovert állítsák a szövetséges segélyezési program élére is. Wilson februári washingtoni útja során (amikor hazavitte bemutatni a Nemzetek Szövetségének új alapokmányát) az amerikai Kongresszus törvényben szavazta meg a segélyezés beindítását, és megszervezésére létrehozta az Amerikai Segélyosztó Szervezetet (*American Relief Administration*, ARA), önálló kormányzati szervként, hat hónapos megbízatással. A programhoz 100 millió dollárt (mai értéken 1,7 milliárd) rendeltek, ám tették ezt azzal a kikötéssel, hogy a program ebből a pénzből a legyőzött államokra nem terjeszthető ki.¹⁸

Az 1919 januárjától a német területeket és a Habsburgok utáni Közép-Európát bejáró amerikai tényfeltáró missziók viszont azt jelezték az amerikai béke delegáció párizsi központja felé, hogy a legyőzött országokban, főleg Ausztriában azonnali beavatkozás nélkül minden korábbinál súlyosabb humanitárius katasztrófa fenyeget, elsősorban az élelmiszer- és szénhiány, valamint a közegészségügyi helyzet miatt. Hoover ezért az amerikai segélyek egy részét – a briteken átfolyatva – eljuttatta a legyőzöttekhez is, Ausztria számára pedig a pénzügyminisztériumtól szerzett külön forrást.¹⁹ Ennek az elsősorban Németországot és Ausztriát célzó, forradalmian új, transznacionális amerikai kezdeményezésnek lett a polgárháborútól és külső támadásoktól fenyegetett Magyarország is haszonélvezője, miközben az Amerikai Egyesült Államok hivatalosan egészen 1921 nyaráig formálisan hadiállapotban volt mindhárom legyőzött országgal.²⁰

Az ARA hivatalos megbízatása 1919 júliusában járt le. Hoover szeptember 3-án be is nyújtotta a hivatalos beszámolót az ARA tevékenységéről, majd átalakította azt civil szervezetté (mai szóval élve NGO-vá): Alapítvány az Európai Gyermekéért (*American Relief Administration European Children's Fund*, ARA ECF) néven. A már felépített „brand” megtartásával az ARA ECF hivatalosan a segélyezésben részt vevő szervezetek fölötti ernyőszerveként működött, és Wilson engedélyével tovább használhatta az 1919 első felében kiépített infrastruktúrát és személyzetet is. Az amerikai adományozási kedv hanyatlásával párhuzamosan, 1919 decemberében indult az ARA raktárprogramja (ARA Warehouse program): ezen keresztül küldhettek amerikai magyarok előre elkészített és beárazott segélycsomagokat (10 és 50 dollár értékben) otthoni hozzátartozóiknak. 1920 júniusában hét segélyszervezet erőforrásainak összevonásával megalapították az Európai Segélyezési Tanácsot (*European Relief Council*, ERC), és egyre nagyobb mértékben próbálták bevonni a helyi eliteket is a segélyezésbe. Míg az amerikai segélyezés Németországba és Ausztriába már 1919 tavaszán eljutott, az érdemi munkát Magyarországon csak 1919 augusztusában, a tanácskormány bukása után tudták megkezdeni.²¹ Ebbe a munkába kapcsolódtak be előbb a brit, majd az amerikai kvékerek.

Első felvonás: 1919–1922

A brit kvékerek (Magyarországon a Tanácsköztársaság kapcsán ismert) Jan C. Smuts tábornok biztatására vették fel a kapcsolatot Hooverrel, aki 1919. április utolsó hetében egyórás

¹⁸ Glant–Juhász–Ablonczy: *Nemzetközi segély- és segítő akciók*, 1321–1327.

¹⁹ Surface–Bland: *American Food in the World War and Reconstruction Period*, 153–161., 189–200.

²⁰ Pastor: *The United States' Role in the Shaping of the Peace Treaty of Trianon*, i. m.; Glant: *Az Amerikai Egyesült Államok kormányának elképzelései*, i. m.

²¹ Glant: *A felejtés karanténjában*, 273–275.

beszélgetést folytatott a Barátok képviselőivel Párizsban. A Főnök („Chief”: ez volt Hoover beceneve munkatársai körében) a kvékerek esetleges oroszországi misszióját (a Nansen-terv részeként) túl veszélyesnek tartotta, de német, lengyel és osztrák vonalon látott lehetőséget az együttműködésre, étkeztetési és egészségügyi téren egyaránt.²² A beszélgetésen részt vevő Hilda Clark brit doktornő ekkor döntötte el, hogy ellátogat Bécsbe, és felméri a lehetséges munka kereteit. A bécsi gyermekétkeztetési program május elején indult, és ehhez a brit kvékerek azonnal (Clark vezetésével), az amerikai Barátok pedig a nyár folyamán csatlakoztak (Frederick Kuhn vezetésével). Ennek a bécsi székhelyű, közös angol–amerikai kvéker segélyprogramnak az égisze alatt működött – nem önálló egységként – a magyarországi program. A Hooverrel kötött megállapodás úgy szólt, hogy a Barátok Társasága által mozgósított pénzügyi források terhére az ARA beszerzi és eljuttatja a megrendelt segélyszállítmányokat Bécsbe, illetve Budapestre.²³

A kvékerek szerepének fontosságát jelzi, hogy az ARA NGO-vá alakulását követően Hoover a Barátok Társaságára bízta a teljes németországi segélyező munka koordinálását, sőt ennek lehetőségét már a fentebb említett áprilisi beszélgetésben hangsúlyosan felvetette. Hoover támogatásával erős kvéker jelenlét volt Lengyelországban (A. Ruth Fry vezetésével), valamint Csehszlovákiában és az új délszláv állam területén is. Ausztria csak ez után következett, Magyarország pedig a sor legvégén „kullogott”. Magyarország a teljes amerikai segélyprogram alig egytized százalékát kapta meg 1919 és 1924 között (akkori értéken 4,3 millió, mai értéken 80 millió dollár értékben), ám ebből a kvékerek hozzájárulását az ARA kimutatásaiban soha nem számszerűsítették.²⁴ Ez azért is különösen érdekes, mert a Barátok Társasága ragaszkodott ahhoz, hogy önálló entitásként szerepeljen, és ne az ARA részeként vagy az amerikai kormányzat képviseletében, Hoover pedig több ízben arra bízta az AFSC-t, hogy „amerikaiként” (és ne a brit kvékerekkel együtt) jelenjen meg a nagyközönség előtt és a sajtóban.²⁵ Ebből jól látszik, hogy bár Hoover az amerikai kvékerekre fontos szerepet osztott, mindkét fél kényszerűen ügyelt arra, hogy felekezeti alapon nyugvó személyes kapcsolatok ne legyen nyilvános – ne tűnhessen úgy, hogy a kvékerek „egyenlőbbek” a többieknel. Amikor Hoover 1921 tavaszán az új Harding-kormány kereskedelmi minisztere lett, hivatalos levélben mondott le az AFSC-ben betöltött pozíciójáról.²⁶ Az ARA és később az ERC által koordinált tucatnyi amerikai és nemzetközi segélyszervezet között nem volt másik olyan, amelynek Hoover 1919 februárja előtt (az ARA létrehozatala amerikai kormányzati szervként) hivatalosan is tagja lett volna. Az is figyelemre méltó, hogy az AFSC hittérítő munkát látványosan nem végzett a segélyezés mellett.

Az amerikai és brit segélyprogramok képviselői a tanácskormány bukása után, a román hadsereggel egyszerre érkeztek Budapestre. Az ARA, az Amerikai Vöröskereszt és a kvéker misszió ekkor szembesült a bolsevik uralom és a menekültválság által teremtett humanitá-

²² Henry J. Scattergood levele A. Ruth Fryhoz, 1919. április 26. Doboz: General Administration 1919: Admin to Committees and Orgs, Folder: American Relief Administration, AFSC Archivum, Philadelphia, PA.

²³ Fry: *A Quaker Adventure*, 193–247.; Wilson: *In the Margins of Chaos*, 114–150.; Hankinson: *Relief Work in Hungary*, i. m. Hankinson cikke egy rövid életű, magyarbarát oxfordi folyóiratban jelent meg. Erről lásd: Barta: *Oxfordi Magyar Liga a magyar önrendelkezésért*, i. m.

²⁴ Surface–Bland: *American Food*, 82–83., 202–205.

²⁵ Forbes: *The Quaker Star Under Seven Flags*, 78–79.

²⁶ Hoover levele Wilbur K. Thomashoz (az AFSC titkára), 1921. március 2. és Thomas válasza, 1921. március 4. Doboz: General Administration 1921: Administration to Committees and Orgs. (American relief Administration), Folder: Agreements with American Relief Administration (Hoover), AFSC Archivum, Philadelphia, PA.

rius katasztrófa-helyeztetel és a román hadsereg fosztogatásaival. 1919 augusztusában az ARA például leállította a kórházi felszerelések szállítását, mert a románok kicsomagolni sem engedték a szállítmányokat, egyből küldték azokat tovább Bukarest felé.²⁷ További problémát jelentett, hogy a románok az 1919-es termést is lefoglalták és elszállították, így Budapest (és az oda érkező „vagonlakók”) élelmezését újra kellett tervezni és szervezni.

Az amerikaiak által koordinált segélyezés tehát az ARA NGO-korszakában (hivatalos ARA terminológiával az „újjaépítés” időszakában) kezdődött Magyarországon, és 1924 elejéig tartott. Még 1919 tavaszán az ARA átvette a volt Osztrák–Magyar Monarchia vasúthálózatának felügyeletét (Frank B. Causey irányításával), és – katonai segítséggel – közvetlen távirókapcsolatot létesített az egyes regionális központok (Bécs, Trieszt és Varsó) és Párizs között. Ahogyan azt már fentebb említettük, ezt az infrastruktúrát az ARA ECF Wilson elnök engedélyével tovább használhatta 1919 második felétől. A magyarországi segélyezést is az ARA koordinálta. A raktárprogram mellett az Amerikai Vöröskereszt (Pedlow kapitány vezetésével) és a Joint (*Jewish Joint Distribution Committee*, JDC: az első globális zsidó segélyszervezet) volt a legaktívabb. Kisebb, de nem elhanyagolható szerepet játszottak továbbá a kvékerek, a YMCA-vel és annak női társszervezetével a YWCA-vel, a Commonwealth Fund-dal és a Rockefeller-alapítvánnyal együtt. Brit vonalon a Mentsük meg a Gyermekeket Alapítvány (*Save the Children Fund*, SCF) és az *Action Lodge Fund* volt még aktív, és számos európai országba szerveztek magyar gyerekek számára nyaralást, hosszabb kinti tartózkodást (a gyermekvonatok ügye).²⁸

Első lépésként a bécsi kvéker-misszió 1920 áprilisában eljuttatott Budapestre egy nagyobb szállítmány gyermek lábbelit, 10 ezer pár téli cipőt. Ezt a szállítmányt a Magyar Vöröskereszt kérésére szerezték be, és – Edith Pye, a bécsi kvéker iroda egyik vezetőjének kérésére – a Nemzetközi Női Liga (*Women's International League*, WIL) osztotta ki. A WIL kapcsán azonban felmerült, hogy sok köztük a zsidó, és hogy a segélyek kiosztásakor felekezeti alapon válogatnak. A WIL egyik budapesti tagjáról azután kiderült, hogy minden valószínűség szerint bolsevik ügynök, ezért 1920 végére fokozatosan kiiktatták őket a kvéker segélyek elosztásából.²⁹

A budapesti, nem önálló misszió 1920 májusában kezdte meg működését Frederick Hankinson vezetésével, aki a háború előtti időkből jól ismerte Magyarországot, és unitárius vonalon élénk kapcsolatai voltak Erdélyben.³⁰ A Barátok a brit SCF 10 ezer angol fontos adományával érkeztek a magyar fővárosba. A pénzt elsősorban a TBC-s beteg gyermekek ellátására és egyes gyermekek svájci és balatoni nyaraltatására szánták. Ennek megfelelően a kvékerek állták az Erzsébet-szanatórium (Dunakeszi) újraindításának költségeit (25 ágyat finanszíroztak), valamint 500 gyermekek svájci és balatoni (Almádiban és Szabadiban) nyaraltatását. A vagonlakók, valamint az Augusztá- és Bocskai-telepen élő menekültek körében ruhát és élelmet osztottak. Az Augusztá-telepen például 1921 júliusában óvodát és iskolát nyitottak a menekült gyermekek számára. A költségek döntő többségét Hankinson állta, a megnyitón pedig megjelent gróf Bethlen István miniszterelnök is, aki korábban menekült-

²⁷ Deák: *Hungary at the Paris Peace Conference*, 112–113.

²⁸ Surface–Bland: *American Food*, 202–205.; Kind-Kovács: *Budapest's Children*, 153–183.; az *Action Lodge*-ról lásd: *Az Újság*, 1921. április 4-i, valamint a *Pesti Napló* 1921. június 14-i számát. A gyermekvonatok kapcsán lásd Réthelyi Orsolya különböző írásait, valamint a 20. jegyzetet, ante.

²⁹ Hilda Clark levele Alice Clarkhoz, 1920. november 10. Doboz: General Administration 1920, Foreign Service, Country – Austria (Finance to Quaker Embassy), Folder: Letters, Vienna to London, AFSC Archívum, Philadelphia, PA.

³⁰ Hankinson: *Relief Work in Hungary*, 53–54.

ügyi vonalon dolgozott. Az új iskolát „Hankinson-otthon” névre keresztelték. A szövetséges segélyezési munkamegosztás keretében a kvékek vették gondozásba az öngyilkosok családtagjait, aktívan védtek a bolsevik uralom utáni letartóztatási hullám bebörtönzött áldozatait és azok családját is.³¹

A börtönügy a fehérterror kapcsán a brit sajtóba is bekerült, hiszen 1920 februárjában egy parlamenti munkáspárti (Labour) képviselőcsoport Magyarországra utazott, és a budapesti brit főmegbízott, Sir Thomas Hohler állításait cáfolva súlyos visszaélésekről számolt be.³² Az ügy több szempontból is kínos volt. Egyfelől Hankinson maga is a brit Munkáspárt tagja volt, ám sem ő, sem más humanitárius munkát végzők nem jeleztek ilyen súlyos problémákat. Egy ízben a túlbuzgó helyi hatóságok a misszió egyik (ma már azonosíthatatlan) magyar összekötő tisztjét is lecsukták. Két nappal később valahogy értesíteni tudta a kvékeket, akik természetesen kihozták. A magyar hatóságok sűrű bocsánatkérések között jelezték, nem tudták, hogy az illető a missziónak dolgozik. Erről Hilda Clark így számolt be: „[T]eljesen nyilvánvaló, hogy befolyásos barátok nélkül még mindig börtönben ülne, mint sokan mások, tárgyalás nélkül. Semmi komoly vád nem merült fel vele szemben. Arról lehetett szó, hogy el akarták távolítani az otthonából, amíg átkutatják a házát, mert kapcsolatban áll a britekkel.” Ezért a kvékek hivatalosan is jelezték, hogy budapesti jelenlétünk nem jelenti a magyar kormány támogatását. A budapesti brit gyermekmentő munkát már 1919 őszén megkezdő Dr. Armstrong Smith (az *Action Lodge* képviselőjében, szintén az SCF támogatásával) felvetette, hogy további működésük is veszélybe került.³³ Ezért Hankinson különös hangsúlyt helyezett a börtönügyre, és a program kivezetésekor (1922 első felében) is azt tartotta prioritásnak. 1924-ben azután a magyar közvélemény örömmel fogadta, hogy Hankinson egy börtönügyi szaklap számára írt cikkében a magyarországi börtönviszonyokat követendő példaként mutatta be brit kollégáinak.³⁴

Az angol–amerikai kvéker misszió 1922 áprilisában távozott Budapestről, de Hankinson már 1923-ban visszatért, és folytatta a segélyezést (immár az *English Relief Mission* képviselőjében). Főhadiszállása a Gyermekbarát Egyesület (Rákóczi u. 42.) irodájában volt, ám tovább járta a vidéket is. A nyíregyházi Erzsébet-hadiársvaházat például április elején látogatta meg. Ugyancsak 1924-ben kezdte meg magyarországi működését az Üdvhadsereg, és Hankinson ezzel a szervezettel is szoros kapcsolatot ápol.³⁵

Hankinson szerette a magyarokat, és ennek rendszeresen jelét adta akkor is, amikor Magyarország nemzetközi megítélése mélyponton volt. 1947-ig lejárt Hódmezővásárhelyre ígét hirdetni, Szegeden pedig emlékbeszédet mondott Létay Balázs, a kolozsvári egyetem háborúban elhunyt tanára (és 1914-es mentoráltja) tiszteletére. 1920-ban rövid, angol nyelvű pamfletben tiltakozott a trianoni békefeltételek ellen, 1923-ban az *Anglo-Hungarian*

³¹ Fry: *Quaker Adventure*, 243–247.; Hankinson: *Relief Work in Hungary*, 57. Az iskola megnyitásáról lásd: *Néptanítók Lapja*, 1921. július 21. 36.

³² *The White Terror in Hungary*; Bátonyi: *Britain and Central Europe*, 116–119.; Loykó: *Meddling in Middle Europe*, 34–38.

³³ Hilda Clark levele Alice Clarkhoz, 1920. június 26. Doboz: General Administration 1920, Foreign Service, Country – Austria (Finance to Quaker Embassy), Folder: Letters, Vienna to London, AFSC Archívum, Philadelphia, PA.

³⁴ A sok pozitív beszámoló mellett a *Népszava* (egyedülként) súlyos kiritkákat is megfogalmazott Hankinsonnal szemben, lásd a lap 1924. október 3-i számát. Hankinson írása a *The Howard Journal* 1. évfolyamának 3. számában jelent meg, a 175. oldalon.

³⁵ Sorrendben lásd a *Világ* 1924. június 22-i, a *Nyírvidek* 1924. április 10-i, valamint a *Segélykiáltás* (az Üdvhadsereg hivatalos lapja) 1933. évi 1-2. számát. Az utóbbi képet is közöl Hankinsonról.

Reiewba írt cikket a magyarországi segélyezésről, és ezt követte a fentebb említett, 1924-es cikke a börtönügyről.³⁶

Az első budapesti kvéker segélyakció történetét csak részben tudtuk rekonstruálni, mert sem a brit, sem az amerikai Barátok nem vezettek külön kimutatást a nem önálló misszió tevékenységéről, összetételéről és költségvetéséről sem. Azt biztosan tudjuk, hogy Ausztria az „újjáépítési” (a német békeszerződés aláírását követő) időszakban közel tízszer annyi támogatást kapott, mint Magyarország (46,7, illetve 4,3 millió dollár összértékben), illetve hogy a Singerstrasse 16. szám alatt működő bécsi kvéker képviselő átlagosan havi 60 ezer angol fontnyi (kb. 250 ezer dollár) segélyt kezelt.³⁷ Azt is tudjuk, hogy Hankinson közvetlen munkatársa volt két ikonikus brit kvéker hölgy, a francia és szerb segélyakciók során korábban komoly hírnévre szert tett Francesca Wilson és Kathleen Courtney, de az amerikai munkatársak névsora nem áll rendelkezésünkre. Az AFSC nyomtatásban megjelent éves beszámolóí közül csak az 1921-es említi a magyar programot, a húszas évek közepétől pedig (az egyébként unitárius) Hankinsont adja meg budapesti kvéker kontaktszemélyként. A *Népszava* 1930. július 20-i számában Vámbéry Ruztem méltatta a Barátokat, és külön kiemelte Hankinson következetes és magyarbarát tevékenységét. Az *Angol jótékonyosság és magyar elismerés* címmel megjelent írásban a kvékerek által Magyarország érdekében, 1920 és 1930 között mozgósított forrásokat 100 ezer angol fontra becsüli, és külön kiemeli, hogy a nálunk letelepedett brit lelkeseknek sikerült megvalósítani a „fogság demokráciáját”, hiszen tevékenysége a számára nem szimpatikus (bolsevik) politikai foglyokra is kiterjedt.

Az első világháború utáni kvéker segélyakciók közül csak a bécsi volt közös amerikai–brit vállalkozás, és ez bizonyos nehézségeket is szült. Mivel a Hoover–Wilson páros hangsúlyosan beemelte a segélyezést a nagypolitikába (az új, „Amerika, a globális jótevő” imázs részeként), a brit kvéker kezdeményezés PR-problémát jelentett Hoover számára. A Főnök több ízben jelezte, hogy ragaszkodik ahhoz, hogy az amerikai támogatásokat amerikai zászló alatt osszák ki, az ARA estében éppúgy, mint a Barátok tevékenysége kapcsán.³⁸ Az amerikai és brit kvékerek közti nyilvánvaló feszültségről később Francesca Wilson így írt: „Az amerikaiak túl későn csatlakoztak hozzánk ahhoz, hogy úttörő szerepet játszhasanak, de részben alárendelt szerepüket önuralommal és nagyvonalúsággal fogadták. [...] Rajtuk keresztül megismertünk egy olyan Amerikát, amely nagyon más volt, mint az európaiak által korábbról ismert üzleti és világjáró Amerika.”³⁹

További feszültséget jelentett az is, hogy míg a segélyezést irányító amerikaiak kivétel nélkül mind férfiak voltak, a brit kvékerek látványosan a határozott fellépésű, jó nemzetközi kapcsolatokkal bíró, több nyelven beszélő női munkatársakat állították előtérbe. Míg Bécsben (Hilda Clark) és Varsóban (A. Ruth Fry) ezt meg lehetett tenni, Budapesten – a jelek szerint – nem. Ezért küldték oda Hankinsont misszióvezetőnek, de azonnal mellé is állították az egyik női „nagygátyút” Wilson személyében, akit Clark alig akart elengedni Bécsből. Az

³⁶ Sorrendben lásd az ígéhirdetésről a *Vásárhelyi Ujság*, 1947. június 8-i, Létay kapcsán a *8 Órai Újság*, 1923. december 18-i, a pamfletről a *Világ* 1920. április 18-i számát, a segélyezésről szóló cikk adatait pedig lásd a 22. jegyzetben, ante.

³⁷ Ez egy betörés kapcsán került szóba, amikor ismertelen tettesek elvittek 180 angol fontot a kvéker irodából. Hilda Clark levele Wilbur K. Thomashoz, 1921. február 21. Doboz: General Administration 1921, Foreign Service, Country – Austria (Letters to Finance), Folder: Austria, Letters from, AFSC Archívum, Philadelphia, PA.

³⁸ Kind-Kovács: *Budapest's Children*, 217–224.; Forbes: *The Quaker Star Under Seven Flags*, 78–79. Az ARA étkeztetési pontjain az amerikai zászló mellett sok helyen ki volt téve a „Nem-Nem-Soha” poszter is.

³⁹ Wilson: *In the Margins of Chaos*, 149–150.

1919 és 1924 közti időszak tanulsága, hogy egy joviális amerikai katonatiszt (Pedlow kapitány, az Amerikai Vöröskereszt misszióvezetője) és egy brit unitárius lelkész (Hankinson) egyaránt igazi magyar közönségkedvencé (egyfajta korabeli politikai celebritássá) tudott válni azáltal, hogy lelkesen kiállt az elesettek és a megcsonkított Magyarország mellett.⁴⁰

Átmenet és felkészülés: 1922–1945

Az AFSC éves nyomtatásban megjelent beszámolóiból láthatjuk, hogy a kvéker segélyezés (és hittérítő munka) a két háború közti időszakban sem szűnt meg. Ahol erre igény volt, ott „kvéker nagykövetségeket” (*Quaker Embassy*) hoztak létre – de erre Magyarországon például nem került sor. A második világháború kitörése azonban mindent megváltoztatott. Kvéker vonalon Francesca Wilson (ismételten a felejtés karanténjába zárt) magyarországi küldetése (a lengyel menekültek támogatására), illetve egy különleges segélyezésügyi tankönyv érdemel figyelmet.

1945-ben kiadott emlékiratában Francesca M. Wilson az 1920–1922 közti budapesti missziót nem is említi, 1939-es magyarországi küldetésének viszont külön fejezet szentel „Lengyelekkel Magyarországon” címmel. Wilson és csapata 1939 októberében, az első segélyszállítmány pedig 1940 januárjában érkezett meg: tíz teherautónyi ruha a brit kormány ajándékaént, 30 ezer (mai értéken 2,4 millió) angol font értékben. Wilson végül 1941. június 2-án hagyta el Budapestet, addig a Lengyel Segélyalap (*Polish Relief Fund*) és a brit kvékerek magyarországi képviselője volt, és – visszaemlékezései szerint – aktívan részt vett a Citadellaiban őrzött cseh hadifoglyok és a fokozatosan célponttá váló zsidók kimenekítésében is. 1941 során ő és munkatársai testükhöz kötözött dollárkötegekkel és naprakész román és jugoszláv vízummal várták az elkerülhetetlent. Amikor Magyarország megtámadta Jugoszláviát (és Teleki öngyilkos lett), Románia felé igyekezett elhagyni az országot, de a határon letartóztatták összeesküvés vádjával. A határőrök ugyanis találtak nála egy olyan francia nyelvű röplapot, amelyben a visszacsatolt területeken élő szlovákokat biztatták fegyveres ellenállásra a magyarokkal szemben. Végül a budapesti rendőrfőkapitány igazolta személyazonosságát, és kísérelőjével együtt elhagyhatta az országot. Ezt az alkalmat használta fel arra, hogy meglátogassa azt a mintegy 35 ezer lengyel menekültet, akit 1939 őszén Romániát válasszattak. Ezt követően visszatért Budapestre, majd hazatért.⁴¹

Francesca Wilson nevét az Arcanum adatbázisban mindössze két cikkben találtuk meg. 1939. november 24-én a *Dunántúl* számolt be arról, hogy egy magyar és nemzetközi előkelelősekből álló csoport meglátogatta Sikondán (Pécs mellett) a lengyel menekülteket. Wilson „előkelő angol hölgy”-ként említették, és szóba sem került, hogy a húszas években már dolgozott Magyarországon, és hogy ekkor is a brit kvékereket képviselte. A másik írás a Kéthly Anna által szerkesztett *Szivárvány* c. lapban jelent meg 1946-ban. A cikk Odescalchi Kája (Andrássy Klára grófnő, Andrássy Katinka testvére) kapcsán említi „amerikai írónő”-ként.⁴² A brit kvéker aktivistának memoárjában három oldalt szentel „Caya”-nak, akit így jellemez: „Képes volt országát kívülről is látni – ami nem túl gyakori a magyar felsőbb körökben... Bátran nézett át a határon, és hajlandó volt tanulni akár a Szovjetuniótól, noha annak nevét is csak ritkán ejtették ki hazájában, és akkor is csak elborzadva.” Budapestről való távozása kapcsán azt írja, hogy tőle volt legnehezebb elválni: „Ha belépett gyéren megvilágított

⁴⁰ Kind-Kovács: *Budapest's Children*, 230–234.; Glant–Juhász–Ablonczy: *Nemzetközi segély- és segítő akciók*, 1330–1334.

⁴¹ Wilson: *In the Margins of Chaos*, 256–291.

⁴² *Szivárvány*, 1. évf. (1946) 3. sz. (1946. június 15.) 11–12.

irodánkba, ahol dolgoztunk, olyan érzésem volt, mintha valaki felkapcsolta volna a lámpát. Számomra Caya nemcsak Magyarország bátorságát és nagyvonalúságát testesítette meg, számomra ő volt Magyarország jövője is.”⁴³ A grófnő egyébként 1941 áprilisában egy légitámaszpályán halt meg Raguzában (a mai Dubrovnikben).⁴⁴

Az amerikai kvékerek 1917-től folyamatosan képezték a segélyprogramok potenciális munkatársait, sőt Hertha Kraus szerkesztésében, 1944-ben Philadelphiában (ahol az AFSC központja van) tankönyvet is adtak ki számukra. Az összesen bemutatott 57 esettanulmány 30 évet (1914–1943) ölel fel, és négy kontinenst fed le.⁴⁵ Minden esetet egy-egy eredeti forrással mutatnak be, és minden témához mellékelnek 3–5 kérdést is. A függelékben részletes tanmenetet találunk 15 alkalomra tervezve, valamint a kötetben szereplő segélyszervezetek rövid leírását és legutóbbi ismert elérhetőséget. Az újpesti gyermekétkeztetési projekt (ARA ECF, 1920–22, napi szinten 7 ezer gyermek) kapcsán például ilyen kérdéseket olvashatunk (25–27.): Hogyan oldaná meg logisztikailag nagy mennyiségű meleg étel kiszállítását olyan körzetben, ahol az étkeztetési pontok között viszonylag nagy a távolság? Hogyan lehetett volna a forrásban bemutatott nehézségeket előre feltérképezni és elkerülni? A (bécsi és budapesti) városi középosztálybeli családok segélyezése kapcsán (28–31.): Milyen alapvető információkra van ahhoz szüksége, hogy el tudja dönteni, egy adott család valóban támogatásra szorul-e? Hogyan segítene azokon, akik „túl büszkék” ahhoz, hogy a segítséget elfogadják? Az orosz területekről hazatérő kiskorú lengyel menekültek kapcsán (180–182.): Látja-e értelmét annak, hogy az átutazóban lévő menekültek számára „utazó valutát” vezessenek be azért, hogy út közben ne kelljen elkótyavetyélni értékes személyes tárgyaikat élelemért cserébe? Ezt hogyan oldaná meg, és hogyan terítené az „utazó valutát”? Milyen élelmezésügyi szempontokra kell odafigyelni ortodox zsidó étkeztetési program esetében?

A Kraus-féle kötet azért figyelemre méltó, mert egyetemi szintű felkészítést nyújt a segélyezés gyakorlatilag minden ismert problémáját felvetve. 1918-ban még keresni kellett a szakértőket, és az adott feladat ellátására (véltetően) alkalmas embereket ki kellett kérni az amerikai hadseregtől, 1945-re már professzionális képzésen átesett, jól felkészített szociális munkások sora várta, hogy terepre mehessen. Erre pedig egy generáción belül a második világhégés és a Holocaust után jelentős igény mutatkozott. A kérdés az volt, hogy a munkát mikor és milyen nemzetközi környezetben lehet majd elkezdni.

Nemzetközi segélyezés a második világháború után

A Roosevelt-kormány sokat tanult az első világháborúból és az azt követő békerendszer bukásából. A legfontosabb tanulság az volt, hogy a háború utáni új rendet nem a békekonferencián kell megalkotni és elfogadtatni a világgal, hanem jóval előbb, még a háború folyamán – amikor az USA tárgyalási pozíciója a legerősebb. 1919-ben sem a szövetségesek, sem az amerikai Kongresszus republikánus többsége nem volt vevő a wilsoni *Pax Americanára*, így egy életképtelen hibrid modell jött létre. A új, két háború közti nemzetközi kapcsolatrendszer szerves része volt a Nemzetek Szövetsége és számos más, nemzetközi szervezet (ILO) és megállapodás (közös fellépés az ember- és drogkereskedelem ellen), ám a kereteket mégis csak a győztesek büntető békéje és az Egyesült Államok távolmaradása szabta meg. Roosevelt éppen ezért helyezett különös hangsúlyt arra, hogy a háború utáni világ politikai és gazdasági

⁴³ Wilson: *In the Margins of Chaos*, 286., 288.

⁴⁴ Odescalchi Kája életéről lásd: Tóth Vársárhelyi: *Gróf Andrássy Klára, a szociális legitimista*, i. m.; Hajdu: *A magyar ellenállás legitimista hercegnője*, i. m.

⁴⁵ Kraus (szerk.): *International Relief in Action, 1914–1943*, i. m.

játékszabályait még a német kapituláció előtt rögzítsék. Természetesen a háború utáni segélyezés és újjáépítés kiemelt szerepet kapott ebben a projektben. 1943 novemberében Washingtonban hozták létre az ENSZ Segélyezési és Rehabilitációs Hivatalát (*UN Relief and Rehabilitation Administration*, UNRRA): tehát még jóval a háború vége előtt, a hivatalosan még meg sem született ENSZ égisze alatt. A szervezet 1945-ben vált az ENSZ részévé, 1948-ban megszűnt, 1950-ben az ENSZ Menekültügyi Főbiztosának (*United Nations High Commissioner for Refugees*, UNHCR) hivatala váltotta. Az UNRRA egyfajta globális ARA-ként működött, tucatnyi civil és egyházi segélyszervezet ernyőszerveként.⁴⁶ Az „újjáépítés” már a Washington által kezdeményezett és finanszírozott Marshall-terv keretében zajlott 1948 nyarától.

1945 novemberében hozták létre a CARE (*Cooperative for American Remittances*) névre keresztelt amerikai segélycsomag-küldő programot, amely kimondottan hasonlít az ARA raktárprogramjára: az Amerikában élő ismerősök és rokonok előre kicsomagolt küldeményt vehettek európai hozzátartozóik számára. (1946 és 1956 között a csomagok felét Németországba küldték.)⁴⁷ 1945–1946 telén Truman elnök (aki 1945. áprilisban váltotta hivatalában az elhunyt Rooseveltet) hivatalosan is engedélyezte a civil és egyházi segélyszervezetek részvételét a háború utáni újjáépítésben. 1945. április 1-jén New Yorkban hozták létre az Amerikai Magyar Segélyszervezetet (*American Hungarian Relief, Inc.*, AHR), amely az UNRRA és a Vöröskereszt közreműködésével – állításuk szerint – 1,25 (mai értéken 21,3) milliárd dollár értékben jutatót el segélyt Magyarországra: elsősorban élelmiszert, gyógyszert, ruhát és traktorokat.⁴⁸ 1946-ban azután Truman európai és ázsiai tényfeltáró misszióra küldte Hoovert, aki természetesen a segélyezés kiterjesztését javasolta, elsősorban német és osztrák vonalon.⁴⁹ Ebbe az amerikai politikába illik a berlini légihíd, valamint az európai kontinens Amerika befolyása alá került nyugati felének gazdasági talpra állítását célzó Marshall-terv is.

Az első világháborút követő időkhöz hasonlóan Magyarország ismét sokadrangú szempontnak számított az amerikaiak által koordinált nemzetközi segélyezés keretein belül. A nagy huszadik századi kataklizmák közül ez volt az egyetlen, melynek során Hoover személyesen nem vett részt magyar programban. A két nagy nemzetközi szervezet – a hivatalból jelenlévő UNRRA és a Nemzetközi Vöröskereszt (*International Red Cross*, IRC) – mellett a Holocaust túlélőire összpontosító Joint (JDC) és az AFSC viszont célzottan magyarországi programmal jelentkeztek. Zárásként az utóbbi kettőt mutatjuk be, természetesen az AFSC-re összpontosítva.

Második felvonás: 1946–1949

A háború utáni vészhelyzeti segélyezést („*emergency relief*”) Magyarországon a már korábban is jelen lévő IRC, valamint a felszabadítást követően azonnal Budapestre érkező Joint kezdte. Hozzájuk csatlakozott 1945 őszétől az UNRRA az első gyermekétkeztetési és ruhaosztó programmal. A Vöröskereszt magyarországi kiadásait nem ismerjük, az UNRRA mintegy 4 (mai értéken 63) millió dollárt, a JDC pedig 50 (mai értéken 785) millió dollárt költött

⁴⁶ Balogh: „Köszönömszépenaczipőt”, 54–92.

⁴⁷ A CARE történetéről lásd: <https://www.care-international.org/who-we-are/75-years-care> (letöltés: 2023. október 18.)

⁴⁸ *Amerikai Magyar Népszava Aranyjubileumi Díszalbuma*, 96. Ez a társaság saját beszámolója, az összeg hihetetlenül nagyra tűnik.

⁴⁹ Schaefer: *Hoover and 20th Century Presidents: Harry Truman*, i. m.

1945 és 1947, illetve 1945 és 1952 között.⁵⁰ Ahogyan azt már fentebb említettük, az UNRRA 1948-ban megszűnt, a Jointot pedig a kommunista rezsim üldözte el az 1950-es évek elején.

1946-ban, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az UNRRA magyarországi akciója 1947 első felében véget ér, az amerikai kvékerek megfigyelőket küldtek a Kárpát-medencébe. A hivatalos AFSC-misszió novemberben érkezett meg Magyarországra, és 1949 márciusáig maradt: 1949 februárjában ugyanis a (kommunista) magyar kormány felszólította őket, hogy fejezzék be a segélyezést, mert azt a magyar gazdaság teljesítménye szükségtelenné teszi. A működése során összesen 12 főt foglalkoztató küldöttséget L. Ralston Thomas és felesége, Editha vezetett, hivatalos „arca” pedig Simon Albert volt, aki amerikai magyarként jól beszélt magyarul. A Barátok – Budapest mellett – intenzív segélyezést folytattak Pécsen, Szegeden, Hódmezővásárhelyen, Debrecenben, Miskolcon és Salgótarjánban is. Összesen 480 tonna élelmiszert, 200 tonna ruházatot és 52 tonnányi egyéb segélyszállítmányt juttattak el és osztottak szét két és fél év alatt.⁵¹ A pontos adatokat nem ismerjük, de volumene alapján ez valamivel több lehetett, mint a UNRRA hozzájárulása, bár jelentősen elmaradt mind az amerikai magyarok (AHR), mind a Joint által mozgósított forrásoktól.

Az 1920–1922 közti időszakkal ellentétben ezt a programot az amerikai kvékerek kezdeményezték, és (egy kivételével) minden munkatársuk amerikai volt, összesen nyolc férfi és négy nő.⁵² A *Foreign Service Bulletin* címmel, nyomtatásban kiadott havilapjukban 1946 áprilisa és 1948 januárja között folyamatosan tudósítottak magyarországi munkájukról és tapasztalataikról: összesen hét számban, egy-egy hosszabb (legalább féloldalas) cikkben. Teljes felszerelésük induláskor három-három teherautó és katonai dzsip volt. A kvékerek Magyarországon igen népszerűek voltak, s presztízsüket tovább növelte, hogy a brit és amerikai kvéker segélyszervezetek (az első felvonásban bemutatott WVRC és az AFSC) 1947-ben megosztva kapták meg a Nobel-békedíjat. Munkájukat Nagy Ferenc kormánya is elismerte. A *Magyar Nemzet* 1947. július 11-i számában számolt be arról, hogy a magyarországi segélyprogramok vezetői különböző, magas állami kitüntetésekkel vehettek át Tildy Zoltán köztársasági elnöktől. L. Ralston Thomas a köztársasági érdemrend tisztikeresztjét, felesége, Editha pedig arany érdemkeresztet kapott. Következő lépésként azt vizsgáljuk, hogy az amerikai kvékerek mit láttak a háború utáni Magyarországon, és hogy korlátozott költségvetésükkel (az első félévre összesen 300 ezer dollárt kaptak a philadelphiai központtól) kit, hol és milyen módon támogattak.

A Budapestre érkező kvékerek azt látták, hogy a romok eltakarítása és az ország újjáépítése terén a magyarok Bécs és Berlin előtt jártak. A boltok polcain ugyan bőséggel volt élelmiszer, de olyan áron (1946-ban az 1938-as árak négy-hatszorosán), amit a városiak – a pengő folyamatos romlása miatt – nem tudtak megfizetni.⁵³ Az utolsó, 1948. januári cikkben azt írják, hogy a havi fejadag egy kiló krumpli volt, „ami hét közepes és két kisméretű burgonyát

⁵⁰ Balogh: „Köszönőszépenaczipiót”, 56.; JDC in Hungary 1945–1952 (1953. március 23.) JDC Archivum, New York, New York Collection 1945–1954, Folder: Hungary General, 1953–1956. Item ID 683589. (Ezután: JDC in Hungary – JDC.)

⁵¹ American Friends Service Committee Program in Hungary. Summary Report. (1949. április 29.) JDC Archivum, New York, New York Collection 1945–1954, Folder: Hungary General, 1948–1949. Item ID 683853. (Ezután: AFSC Program in Hungary – JDC.)

⁵² A Thomas-házaspár és Simon mellett Bob Dent, Adelbert Eberhardt, Joan Freeth, Bertam Mitchell, Corwin Perisho, Ellis Roberts, Rebecca L. Taft, Margaret Willington és Edward Wright.

⁵³ Thomas–Billings: *Hungary, Land of Contrasts*, 7.

tett ki. Más szóval, egy ember három és fél naponta ehetett meg egy krumplit, és nincs semmi, amivel azt kiválthatnák.”⁵⁴ Ezért kapcsolódtak be a már futó élelmezési projektekbe.

Az AFSC tudatosan kereste azokat a pontokat, ahol gyorsan látványos eredményeket lehetett elérni. Az előzetes felmérések alapján ilyennek tűnt a budapesti ifjúmunkások és tanoncok élelmezésének feljavítása, és ez lett az első nagy projekt. 1948 nyaráig 5 ezer, azt követően 3 ezer (12 és 18 év közötti) fiatal élelmezését egészítették ki napi 600 kalóriával. 1947 nyarán, három hónapon keresztül 4 ezer iskoláskorú gyermeket etettek Debrecen környékén, 1948 tavaszán pedig további 4 ezret Borsod, Abaúj és Zemplén megyékben. A harmadik nagy étkeztetési program az egyetemi hallgatókat célozta meg Budapesten és a vidéki egyetemi városokban. A svéd és dán segélyszervezetekkel összefogva az AFSC összesen 5 ezer egyetemista táplálkozását egészítette ki.⁵⁵

A legnagyobb problémát azonban nem az élelmezésben, hanem a ruha- és cipőhiányban látták. Minden beszámolójukban feltűnik egy egyetemi professzor, aki lyukas teniszcipőben jár, egy anyukát elvesztett, hétgyermekes család apukával, vagy a cipőket felváltva hordó és ezért két turnusban iskolába járó falusi gyerekek.⁵⁶ Ezért a kész ruhák, új és használt cipők folyamatos osztása mellett a Magyarországra szállított textilanyagokból helyi együttműködéssel ruhát varrattak, és azt is osztották. Ezek a segélyek a legkisebb településekre is eljuttottak, általában teherautón. A fentebb már idézett, 1948. januári cikkben ezt olvashatjuk: „A ruhák ára folyamatosan emelkedik, így az emberek 75%-a nem engedheti meg magának, hogy elkopott ruháit és cipőit lecserélje. Egy szociális munkás szerint az iskoláskorú gyermekek 50–60%-a azért nem jár iskolába, mert nem tudnak felöltözni.”⁵⁷

A háború következményei mellett természeti csapások nehezítették az újjáépítést, különösen az 1947 nyarán és 1948 januárjában bekövetkezett két nagy árvíz. Ez a források részleges átcsoportosítására készítette az AFSC-t: így került sor a fentebb már említett Debrecen környéki programra 1947 nyarán, valamint 1948 tavaszán a mai Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében élők vészhelyzeti segélyezésére. A Tisza felső folyása és a Bodrog közti területen sokan még az otthonukat is elvesztették, ezért ebbe a térségbe irányították át az „egyéb segélyszállítmányok” (fertőtlenítőszer, gyertyák, szappan, takarók, gyógyszerek) egy részét is.⁵⁸

Erre a kvékerek azért voltak képesek, mert valóban az ország minden pontján jelen voltak. A fennmaradt jelentések és beszámolók alapján legalább száz kisebb-nagyobb településre juttattak el szállítmányokat. Simon Albert 1949 januárjában közzétett beszámolója szerint például aktívan keresték a kapcsolatot a helyi magyar közegészségügyi szervezetekkel, és a Tiszántúlon számos programot a Zöldkereszttel együtt bonyolítottak le.⁵⁹ 1948 nyarára a kvékerek a mindennapi élet részévé váltak a magyarok számára, és népszerűségük vette kezdetét az ARA és az Amerikai Vöröskereszt 1919 és 1924 közti presztízsével. Ebben az is szerepet játszott, hogy a Thomas-házaspár egyfajta „kulturális nagyköveti” posztot is betöltött. Zárásként nézzünk erre egy-egy érdekes példát.

⁵⁴ *The Crisis in Hungary*. AFSC Bulletin, 1948. január, 4–5. Az idézet a 4. oldalról van. Ezzel a számmal megváltozott a lap neve és számozása.

⁵⁵ AFSC Program in Hungary – JDC (lásd az 50. jegyzetet, ante).

⁵⁶ Sorrendben: Thomas–Billings: *Hungary, Land of Contrasts*, i. m.; Freeth–Taft: *Service to Hungarians*, i. m., valamint az 52. jegyzetben idézett, 1948-as cikk.

⁵⁷ Lásd az 54. jegyzetet, ante.

⁵⁸ AFSC Program in Hungary – JDC.

⁵⁹ Simon: *Husz hónap Magyarországon*, 7. A Zöldkeresztről lásd: <https://etszk.u-szeged.hu/levelezo-verseny/mi-is-zoldkereszt> (letöltés: 2023. október 18.)

A Pázmány „Egyetemi Amerikai Intézete” 1947 májusában előadássorozatot szervezett a tanárképzésben részt vevő hallgatók számára, mely „az amerikai civilizációt [kívánta] általánosságban ismertetni”. A meghívott előadók között szerepelt a kvéker misszió vezetője, aki saját szakterületéről, az amerikai közoktatásról adott elő. A másik két előadás az amerikai demokratikus intézményeket és a kortárs amerikai költészetet mutatta be.⁶⁰ 1947 első felében Editha Thomas több alkalommal ellátogatott Hódmezővásárhelyre – az akkor már két és fél évtizede többé-kevésbé folyamatosan Magyarországon élő Hankinson „kedvenc” városába. A „zenével teli városban” találkozott egy fiatal és tehetséges csellista hölgyvel, aki azonban nem tudta a hangszerét rendesen használni, mert nem tudott új húrokat venni rá. Ezért Editha legközelebbi amerikai látogatásakor hirdetést tett közzé az egyik legnagyobb napilapban, miszerint Magyarország egyik legkiválóbb csellóművésznőjének új húrokra van szüksége. Egy magát megnevezni nem kívánó adományozó nyolc garnitúra minőségi húrt vitt be a szerkesztőségbe, s ezt az adományt a lap juttatta el Farkas Máriához.⁶¹

Utójáték: a Rákosi-rendszer a nemzetközi segélyszervezetek ellen

A Rákosi-rendszer egyik legsötétebb és legizléstelenebb, ám az elemzésekből rendre kimaradó vagy nem súlyán kezelt bűnei közé tartozik a Joint és az AFSC elüldözése Magyarországról.⁶² Az előbbi a mintegy 130 ezer, el nem hurcolt (és később a visszatért mintegy 70 ezer) Holocaust-túlélő sorsát egyengette egyik legköltségesebb projektjében, az utóbbi pedig minden tőle telhetőt megtett azért, hogy – hangsúlyosan politikai és felekezeti preferenciák nélkül – a lehető legtöbb rászorulóon segítsen.

A JDC 1945 és 1953 januárja között összesen 50 millió dollárnyi segélyt juttatott el Magyarországra. Ez a szervezet teljes segélyezési költségvetésének 14,4%-a volt. Ebből csak a ruhaadományok 17 500 tonnát tettek ki. 1945 és 1947 között 120 ezer főt támogattak, 1952-ben már csak 26 ezret. Magyarországi költségvetésük 5%-át célzottan nem zsidó személyek támogatására fordították.⁶³ A magyarországi kommunista hatalomátvétel és Izrael állam létrehozása azonban drámaian átalakította a helyzetet. Az új, kommunista vezetés nyíltan cionista összeesküvéssel vádolta meg a JDC-t, vezetőit pedig azzal, hogy a hatályos magyar törvények megszegésével szervezik a zsidók tömeges kivándorlását Izraelbe. A JDC magyarországi igazgatóját 1949. december 15-én letartóztatták, ami komoly diplomáciai botrányhoz vezetett.⁶⁴ A stáb megerősítésére érkezett Budapestre 1950 elején Charles H. Jordan, a szervezet egyik alelnöke, aki 1951 végétől folyamatosan azt jelentette a New York-i irodának, hogy a magyar kormány nyíltan ellenséges viselkedése miatt a munkát nem tudják folytatni.⁶⁵ Amikor a szervezet munkatársait ismét elkezdték letartóztatni, a JDC kivonult Magyarországról, és 1953. január 1-jével lezárta a programot.

⁶⁰ Köznevelés, 1947. május 15. (10. szám) 217.

⁶¹ Thomas: *Beyond Budapest*, 37. A húrok megérkezéséről lásd: *Vásárhelyi Független Ujság*, 1947. augusztus 17.

⁶² Sem Borhi, sem Gyarmati nem tárgyalja érdemben a kérdést. Lásd: Borhi *Nagyhatalmi érdekek hálójában*, i. m.; Gyarmati: *A Rákosi-korszak*, i. m.

⁶³ JDC in Hungary – JDC. L. a 49. jegyzetet, ante.

⁶⁴ Borhi: *Nagyhatalmi érdekek hálójában*, 105.

⁶⁵ Charles H. Jordan levele Moses A. Leavitthez és M. W. Beckelmanhoz, 1951. november 22. JDC Archívum, New York, New York Collection 1945–1954, Folder: Hungary, General, 1950–1951, Item ID 683666; Jordan levele Leavitthez, 1952. február 24. JDC Archívum, New York, New York Collection 1945–1954, Folder: Hungary, General, 1952, Item ID 683654. A második levélben a magyar kormányt – joggal – „hostile government”-nek nevezi.

A JDC és az AFSC között élő munkakapcsolat volt Magyarországon. Az amerikai barátok 1949. április 29-i keltezéssel (fentebb többször idézett) rövid összefoglalót is küldtek a JDC-nek magyarországi munkájukról. Ebből derül ki, hogy a magyar kormány már 1948 nyarán felszólította őket, hogy csökkentsék a misszió létszámát két főre, ezt azonban nem tették meg. 1949-ben februárjában azután hivatalos állami felszólítást kaptak, hogy fejezzék be a segélyezést, hiszen arra már nincs szükség. Ezért a két évvel korábban Nobel-békedíjjal és magas állami kitüntetésekkel elismert AFSC március 10-én kénytelen volt kivonulni Magyarországról.⁶⁶

Az új magyar kommunista rendszer szempontjából az AFSC és a JDC elüldözése logikus lépésnek tűnhetett, és mindez nyilvánvalóan szovjet nyomásra történt. Ugyanakkor gazdasági és lélektani szempontból egyaránt kontraproduktív volt. A JDC jelentéseiből és az amerikai kvékerok nyomtatásban olvasható beszámolóiból egyértelműen látszik, hogy szó sem volt a magyar gazdaság talpra állásáról, és hogy a segélyezésre nemcsak szükség volt, de országszerte örömmel fogadtak minden külső segítséget is. Ez a kommunista akció részben a hagyományos zsidó-keresztény emberbaráti hagyományba vetett hitet volt hivatott aláásni (a „klerikális reakció” és „cionista összeesküvés” elleni harcban), másfelől azt demonstrálta, hogy – Ausztria és Németország nyugati megszállási övezeteivel ellentétben – Magyarországon nem a „fényes nyugat” mutatja az utat, hanem a Szovjetunió.⁶⁷ Ennek megfelelően a *Ludas Matyi* 1948. március 10-i száma a címlapon Truman elnök várható választási vereségén, a 7. oldalon pedig a kvékerekkel szimpatizáló, jól öltözött városi értelmiségin gúnyolódott.⁶⁸ Nagy Ferenc megpuccsolását követően szaporodtak el a Hoover szalonképtelen stílusban kritizáló (ál)tudományos cikkek először szovjet szerzők tollából, majd 1952-ben kiadták Magos fentebb részletesen bemutatott írását is. Magyarországon ekkor és így zárták a felejtés karanténjába a két világháború utáni nyugati humanitárius segélyakciókat.

Záró gondolatok

A történelmi narratívákat bemutató alapművében Todorov azt írja, hogy a huszadik századi totalitárius diktatúrák sajátja, hogy az emlékezet ellen is háborút vívnak. Teszik ezt négy alapvető módszerrel: a tanúk megfélemlítésével és elhallgattatásával, a bizonyítékok megsemmisítésével, tagadással és/vagy relativizálással, valamint alternatív narratívák megteremtésével.⁶⁹ A fentiekben konkrét példákkal szemléltettük, hogy a két világháború utáni amerikai segélyezés esetében a kommunista magyar elit mind a négy eszközzel élt. Az ideológiák által vezérelt történelmi narratíváknak azonban sajátja, hogy részben a valóság tagadására épülnek, s ezért előbb-utóbb ellentmondásba keverednek önmagukkal. A Joint és az AFSC elüldözésének ráadásul volt egy erősen ironikus vonatkozása is.

Közismert, hogy a Rákosi-rendszer a Tanácsköztársaságot tekintette jogelődjének, az 1919 és 1945 közti időszakot pedig a „Horthy-fasizmus” történelmi zsákutcájának tartotta.⁷⁰ Amikor Rákosiék az 1940-es és 1950-es évek fordulóján elüldözték először az AFSC-t majd a JDC-t Magyarországról, a magyar társadalom emlékezetében nemcsak a kortárs (1945 és

⁶⁶ Lásd az 50., 53. és 55. jegyzetet, ante.

⁶⁷ Erről Bacsó A tanújának (1968) ikonikus jelenete jut az ember eszébe, amikor Pelikán lánya elmondja a feketevegásért halálraítélt apjának, hogy a védőügyvédje is halálbüntetést fog kérni rá, mert „a statuálás a lényeg”.

⁶⁸ A kvéker-karikatúra a „következetesség világ bajnoka” [sic] cím alatt kérdezi „Zilahy Urat”, hogy miért lett kvéker. A válasz: „Pont az ne legyenek?”

⁶⁹ Todorov: *A rossz emlékezete, a jó kísértése*, 109–112.

⁷⁰ Apor: *Az elképzelt köztársaság*, i. m.

1952 közti) segítség emlékezete élt még élénken, hanem az egy generációval korábban történetké is. A kommunista narratíva ellentmondásossága abban rejlik, hogy 1919 őszétől csak ez a két szervezet vette nyíltan védelmébe a tanácskormány bukása utáni megtorlás kommunista áldozatait. 1919-ben a JDC egyik fő programja a joggal vagy jogtalanul bebörtönzött zsidók, szociáldemokraták és kommunisták jogi védelme és családjaik támogatása volt.⁷¹ Hankinson és csapata Horthyval is felvállalta a konfliktust a bebörtönzött kommunisták és szociáldemokraták (például Ágoston Péter népbiztos) érdekében,⁷² 1929-ben pedig demonstratív látogatást tett a váci fogházban, amikor a nemzetközi sajtóban írások jelentek meg arról, hogy a kommunista foglyokat kínozzák.⁷³ Fentebb bemutatott, 1930-as *Népszav* cikkében ezt nevezte Vámbéry a „fogság demokráciájának”. Ezért a JDC és az időközben ráadásul még Nobel-békedíjjal is kitüntetett AFSC elüldözése okán a rezsim saját eredettörténetét is kénytelen volt újragondolni.

Valószínűleg emiatt a nehezen tagadható, kínos ellentmondás miatt választották a teljes elhallgatást és nem a hangsúlyos alternatív narratíva megteremtését (ellenétben például 1956-tal). Az Arcanum adatbázisban az 1950 és 1989 időszakban a Thomas házaspárra egyetlen utalást sem találtunk, Hankinsonra pedig mindössze egyet. Ez utóbbi 1957. január 27-én jelent meg a *Népszabadság*ban, és Kéthly Annát támadta az ötvenes éveket idéző stílusban. Ebben az írásban a két generáció számára a magyar–angol barátságot személyében megtestesítő Hankinson egyszerűen csak „angol ügynök”-ként szerepel.

Visszatérve a bevezetőben felvetett témaválasztás kérdésére, Hoover egész életét felölelő humanitárius teljesítménye iránti tiszteletünk mellett azért is választottuk a kvékereket az első ilyen (mindkét nagy segélyezési kampányt feldolgozó) elemzés tárgyává, mert háborúellenességüket és azt a következetes álláspontjukat, miszerint felekezeti és politikai szempontoktól függetlenül minden embert egyelőnek tartanak, még a kommunisták sem kérdőjelezték meg. Az AFSC őszinte jóindulata a magyarok felé nehezen volna elvitatható: a szervezet saját akaratából jött Magyarországra mindkét világháború után, és segített talpra állni legyőzött ellenfelének, miközben nem végzett érdemi hittérítő tevékenységet. Az ilyen önzetlen segítség pedig köszönetet, tiszteletet és elismerést érdemel, nem üldöztetést és felejtést. További szempont volt a témaválasztás során, hogy az itt bemutatott történet számos ponton kapcsolódik más, izgalmas, folyamatban lévő kutatásokhoz itthon és külföldön egyaránt. Ilyen az első és második világháború utáni humanitárius segélyezés visszaemlése a fő sodratú történetírásba (Kind-Kovács, illetve Balogh), a két háború közti Amerika-kép vizsgálata,⁷⁴ vagy konkrétabban a brit titkosszolgálati szál Francesca Wilson és Odescalchi „Caya” esetében. A kvéker női munkatársak magyarországi tevékenységének bemutatásával pedig az egyre színvonalasabb hazai nőtörténeti kutatásokhoz magunk is megpróbáltunk új adalékokkal szolgálni.⁷⁵

⁷¹ Bodó: *A fehérterror*, i. m.; Lazaroms: *As the Old Homeland Unravels: Hungarian-American Jews' Reactions to the White Terror in Hungary, 1919–1924*, i. m.

⁷² H. E. Stanton levele Alice Clarkhoz, 1921. október 11. Doboz: General Administration 1921: Foreign Service, Country – Austria (Letters to Finance), Folder: London to Vienna, 1921 (17–23), AFSC Archivum, Philadelphia, PA. Ágostonról szóló monográfiájában Ormos Mária csak annyit ír, hogy egy angol misszió látogatta meg a börtönben, de beszélni sem tudott vele. Ormos: *A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter 1874–1925*, 194.

⁷³ *Magyarság*, 1929. december 25. A 18. oldalon olvasható cikk Hankinsont tévesen a *Manchester Guardian* munkatársának nevezte.

⁷⁴ Sipos: „Amerika, ezeremeletes mennyország”, i. m.

⁷⁵ A teljesség igénye nélkül, Tóth Vásárhelyi és Hajdu fentebb bemutatott írásai mellett (lásd a 43. jegyzetet, ante): Pető: *Elmondani az elmondhatatlant*, i. m.; Papp–Sipos: *Modern, diplomás nő a*

A Magyarországot segélyező két kvéker misszió történetének egyik legfontosabb tanulsága az, hogy csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatunk azokról a brit kvékerekről, akik felvállalták, hogy egy kimondottan férfiak által dominált világban – s ez egyszerre igaz felekezetükre és arra a világra, ahova eljöttek segíteni – számos esetben vezető szerepet bíznak nőtársaikra. Ezek az Anne Wiltsher által találóan „igen veszélyes nőknek” nevezett hölgyek⁷⁶ ezeket a feladatokat imponáló határozottsággal és eredményességgel látták el, Hilda Clarktól kezdve Francesca Wilsonon át Editha Thomasig, s ezzel beírták nevüket a magyar történelembe is. 75 évvel azután, hogy a kvékereket a kommunista vezetés elűldözte Magyarországról, és 35 évvel a rendszerváltás után ideje őket visszaemlíteni a magyar történetírásba és a közösségi emlékezetbe.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források:

JDC Archívum, New York:

New York Collection 1945–1954, Hungary General, 1953–1956

American Friends Service Committee Archives, Philadelphia, PA:

AFSC Archives, General Administration, Country Files, 1919–1949

Annual Reports, 1917–1950

Film:

Arnold, Jack (dir.): *The Mouse That Roared*. (1959)

Szakirodalom:

Aalders, Maarten J. – Pusztai Gábor – Réthelyi Orsolya (szerk.): *A gyermekvonatok. Élő híd Magyarország, Hollandia és Belgium között az első világháború után*. Budapest: L'Harmattan, 2020.

Amerikai Magyar Népszava Aranyjubiléumi Díszalbuma, Az. New York, 1950.

Apor Péter: *Az elképzelt köztársaság: a Magyarországi Tanácsköztársaság utóélete 1945–1989*. Budapest: MTA BTK TTI, 2014.

Balogh Róbert: „Köszönömszépenaczipőt”. *A második világháború utáni Magyarország a budapesti UNRRA-misszió iratainak tükrében*. Múltunk, 66. évf. (2021) 1. sz. 54–92.

Barta Róbert: *Oxfordi Magyar Liga a magyar önrendelkezésért*. Debreceni Szemle, Új folyam, 2. évf. (1994) 3. sz. 370–376.

Bátonyi, Gábor: *Britain and Central Europe, 1918–1933*. Oxford: Clarendon Press, 1999.

Bodó Béla: *A fehérterror. Antiszemita és politikai erőszak Magyarországon 1919–1921*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2022.

Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest: MTA BTK TTI – Osiris, 2015.

Carnegie, Andrew: *The Gospel of Wealth*. *The North American Review*, 1889. június: <https://www.swarthmore.edu/SocSci/rbannis1/AIH19th/Carnegie.html> (letöltés: 2023. október 18.)

Deák, Francis: *Hungary at the Paris Peace Conference. The Diplomatic History of the Treaty of Trianon*. New York: Columbia UP, 1942.

Fedeles-Czeferner Dóra: *Nőmozgalom, nemzetköziség, önreprezentáció. Feministák az Osztrák–Magyar Monarchia alkonyán*. Pécs: Kronosz Kiadó, 2003.

Horthy-korban, i. m.; Fedeles–Czeferner: *Nőmozgalom, nemzetköziség, önreprezentáció. Feministák az Osztrák–Magyar Monarchia alkonyán*, i. m.

⁷⁶ Wiltsher: *Most Dangerous Women*, i. m. Nagyjából a 2010-es évekig ez volt a korszak nemzetközi nőtörténeti kutatásainak alapműve.

- Fisher, H. H.: *The Famine in Soviet Russia, 1919–1923. The Operations of the American Relief Administration*. Stanford: Stanford UP, 1935.
- Forbes, John: *The Quaker Star Under Seven Flags. The Work of the American Friends Service Committee with Seven Governments to Relieve Civilian Victims of World War I*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1962.
- Freeth, Joan – Taft, Rebecca L.: *Service to Hungarians*. AFSC Foreign Service Bulletin, vol. 4 (1947) No. 6, 46.
- Fry, A. Ruth: *A Quaker Adventure: The Story of Nine Years' Relief and Reconstruction*. London: Nisbet & Co., 1926.
- Glant Tibor: *Az Amerikai Egyesült Államok kormányának elképzelései a Magyarországgal kötendő békével kapcsolatban*. In: Hermann Róbert – Ligeti Dávid (szerk.): 1920 – Kényszerpályán. A trianoni békediktátum ratifikálása. Budapest: Országház Könyvkiadó, 2021. 89–105.
- Glant Tibor: *A felejtés karanténjában. Amerikai segélyezés az I. világháború után*. In: Seres Attila (szerk.): „Fejtágító”. Ünnepi tanulmányok Pásztor Péter 80. születésnapjára. Pécs: PTE BTK TTI MOSZT Kutatócsoport, 2022. 265–281.
- Glant Tibor: *Emlékezzünk Magyarországra 1956: Tanulmányok a magyar Forradalom és Szabad-ságharc amerikai emlékezetéről*. Budapest: Kiss József Könyvkiadó, 2008.
- Glant Tibor: *Herbert Hoover magyarországi tevékenysége, 1918–1920*. In: Angi János és Barta János szerk.: Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára. Debrecen: Debrecen UP, 2000. 381–399.
- Glant Tibor: *Segélyezés és politika: a kétoldalú amerikai-magyar kapcsolatok kialakítása 1919-ben*. Századok, 154. évf. (2020) 3. sz. 495–518.
- Glant Tibor – Juhász Balázs – Ablonczy Balázs: *Nemzetközi segély- és segítőakciók az első világháború után a volt Osztrák-Magyar Monarchia területén (1918–1923)*. Századok, 152. évf. (2018) 6. sz. 1321–1352.
- Greenwood, John Ormerod: *Quaker Encounters. Volume 1: Friends and Relief*. York: William Sessions Limited, 1975.
- Gyarmati György: *A Rákosi-Korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1946*. Budapest: ÁBTAL – Rubicon, 2011.
- Hankinson, Frederick: *Relief Work in Hungary*. The Anglo-Hungarian Review, vol. 3 (1923) No 5. 53–61.
- Hajdu Tibor: *A magyar ellenállás legitimista hercegnője: Odescalchi Károlyné*. In: Baráth Magdolna – Molnár Antal (szerk.): A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Budapest–Győr: Magyar Országos Levéltár, 2012. 431–439.
- Kind-Kovács, Friederike: *Budapest's Children: Humanitarian Relief in the Aftermath of the Great War*. Bloomington: Indiana UP, 2022.
- Kraus, Hertha (ed.): *International Relief in Action, 1914–1943. Selected records, with notes*. Scottsdale, PA: The Herald Press, 1944.
- L. Nagy Zsuzsa: *Az antant segélyprogramja és az 1918–1919. évi forradalmak*. Párttörténeti Közlemények, 9. évf. (1963) 3. sz. 37–68.
- Lazaroms, Ilse Josepha: *As the Old Homeland Unravels: Hungarian-American Jews' Reactions to the White Terror in Hungary, 1919–1924*. Austrian History Yearbook, 50 (2019) 150–165. doi.org/10.1017/S0067237819000080 (letöltés: 2023. október 18.)
- Levin, N. Gordon, Jr.: *Woodrow Wilson and World Politics: America's Response to War and Revolution*. Oxford – New York: Oxford UP, 1968.
- Loykó Miklós: *Meddling in Middle Europe: Britain and the 'Lands Between', 1919–1925*. Budapest – New York: CEU Press, 2006.
- Magos György: *Az amerikai imperialisták szerepe a Horthy fasizmus stabilizálásában (1924–1929)*. A történettudomány kérdései 17. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952.
- Mayer, Arno J.: *Wilson vs. Lenin: Political origins of the Diplomacy, 1917–1918*. New York: Meridian Books, 1963.
- Mayer, Arno J.: *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles, 1918–1919*. New York: Vintage Books, 1967.

- Nash, George H.: *The Life of Herbert Hoover: The Engineer, 1874–1914*. New York – London: W. W. Norton, 1983.
- Nash, George H.: *The Life of Herbert Hoover: The Humanitarian, 1914–1917*. New York – London: W. W. Norton, 1988.
- Nash, George H.: *The Life of Herbert Hoover: Master of Emergencies, 1917–1918*. New York – London: W. W. Norton, 1996.
- Nendtvich Károly: *Amerikai utazásom*. 2. köt. Pest: Heckenast, 1858.
- Ormos Mária: *A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter 1874–1925*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2011.
- Papp Barbara – Sipos Balázs: *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2017.
- Pastor, Peter: *The United States' Role in the Shaping of the Peace Treaty of Trianon*. The Historian, vol. 76. (2014) No. 3. 562–565. doi.org/10.1111/hisn.12047 (letöltés: 2023. október 18.)
- Patenaude, Bertrand M.: *The Big Show in Bololand: The American Relief Expedition to Soviet Russia in the Famine of 1921*. Stanford: Stanford UP, 2002.
- Pető Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak története Magyarországon a II. világháború alatt*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2018.
- Queen, George S.: *American Relief in the Russian Famine of 1891–1892*. The Russian Review, vol. 14. (1955) No. 2. 140–150. doi.org/10.2307/125573 (letöltés: 2023. október 18.)
- Schaefer, Matthew: *Hoover and 20th Century Presidents: Harry Truman*. <https://hoover.blogs.archives.gov/2020/05/20/hoover-and-20th-century-presidents-harry-truman/> (letöltés: 2023. október 18.)
- Simon Albert: *Husz hónap Magyarországon*. (Amerikai Magyar) Reformátusok Lapja, 1949. január 1., 7.
- Sipos Balázs: „Amerika, ezeremeletes mennyország”. *Amerika és az amerikanizmus a Horthy-kori nyilvánosságban*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2023.
- Surface, Frank M. – Bland, Raymond L.: *American Food in the World War and Reconstruction Period. Operations of the Organizations Under the Direction of Herbert Hoover, 1914 to 1924*. Stanford: Stanford UP, 1931.
- The Crisis in Hungary*. AFSC Bulletin, vol. 5 (1948) No. 1, 4.
- Thomas, Editha: *Beyond Budapest*. AFSC Foreign Service Bulletin, vol. 4 (1947) No. 5, 37.
- Thomas, L. Ralston – Billings, Arthur G.: *Hungary, Land of Contrasts*. AFSC Foreign Service Bulletin, vol. 4 (1947) No. 1, 7.
- Tocqueville, Alexis de: *A demokrácia Amerikában*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1983.
- Todorov, Tzvetan: *A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2005.
- Tóth Vásárhelyi Éva: *Gróf Andrássy Klára, a szociális legitimista*. Múltunk, 53. évf. (2008) 2. sz. 105–121.
- White Terror in Hungary. Report of the Joint British Labour Delegation to Hungary*. London, 1920.
- Wilson, Francesca M.: *In the Margins of Chaos. Recollections of Relief Work in and Between Three Wars*. New York: Macmillan, 1945.
- Wiltsher, Anne: *Most Dangerous Women: Feminist Peace Campaigners of the Great War*. London: Pandora Press, 1985.

VENKOVITS BALÁZS
Debreceni Egyetem

Aetas 39. évf. 2024. 1. szám, 90–107.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.1.90-107

www.aetas.hu

„Megy a gőzös Kanadába”

*Változó migrációs politika Észak-Amerikában és illegális magyar bevándorlás az 1920-as években**

ABSTRACT. *“The Train Keeps a Rollin’ to Canada: Shifting Migration Policies in North America and Illegal Hungarian Immigration in the 1920s”.* The culmination of restrictions on immigration to the United States in the 1920s resulted in the restructuring of migration trajectories and had both inter-American and transatlantic repercussions. Simultaneously with the end of mass immigration to the USA from Central and Eastern Europe, including Hungary, and due to Canada opening its border to formerly non-preferred nations as well, the northern neighbor of the USA became one of the main destinations of Hungarian immigrants. The restrictions, however, also created a space for illegal immigration, with Hungarians also attempting to cross the US-Canada border unlawfully. This article presents this so far neglected topic by introducing how and why illegal immigration was seen by some Hungarians as a viable alternative to legal immigration to the US and Canada due to changes in migration policies, and discusses the extent and perception of this phenomenon in Hungary based on the analysis of archival sources, contemporary newspaper articles and reports.

Keywords: *Hungarian immigration, Canada, USA, illegal immigration, restriction, immigration policy*

Egy vidéki vasútállomáson
Volt minap e fájó látomásom:
Befutott a gyorsvonat robogva
Szélesebb gép volt elébe fogva,
Dübörgését a sok vaskeréknek
Túlharsogta vad-vidám karének,
Szerte zengett a szívembe vágva:
„Megy a gőzös, megy a gőzös
Kanadába.”¹

Az első világháborút követően kivándorolni vágyó magyarok a háborút megelőző időszakhoz képest teljesen átalakult szabályozási környezettel találták szembe magukat, ami alapvetően átstrukturálta az elérhető migrációs útvonalakat és lehetőségeiket. Ez elsősorban az amerikai bevándorlási politika szigorítása miatt következett be, amelynek köszönhetően az 1914-et megelőzően első számú célpontnak számító Egyesült Államok gyakorlatilag véget vetett a

* A kutatás a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az FK 143388 pályázat finanszírozásában valósult meg. A tanulmány korábbi, angol nyelvű verziójáért lásd: Venkovits: *From Non-Preferred to Unlawful*, i. m.

¹ Kóboz. Budapesti Hírlap, 1926. május 30. 1.

tömeges bevándorlásnak. Ugyanakkor társadalmi, gazdasági okok, illetve Trianon következtében a magyarok kivándorlási szándéka nem szűnt meg, az országot (vagy immár leginkább a szomszédos országokat) elhagyni szándékozók alternatív lehetőségeket kerestek. Az amerikai szigorítással párhuzamosan zajló kanadai „nyitás” és a nyugati területek betelepítésére irányuló tervek nyomán az 1920-as években Kanada az egyik legfőbb kivándorlási célponttá nőtte ki magát, mindössze öt-hat év alatt közel háromszor annyi magyar érkezett az országba, mint az első világháborút megelőző időszakban összesen. Bár a gazdasági világválság ezt a folyamatot rövidre zárta anélkül, hogy az kicsúcsosodhatott volna, a kanadai–magyar kapcsolatok és a magyar kivándorlás történetének egyik legintenzívebb és legérdekesebb időszakáról beszélhetünk, amelynek számos aspektusa még további tudományos kutatást igényel.

Hordósy Iván, a Kanadai Magyar Bevándorló Védőiroda vezetője a *Külföldi Magyarság* hasábjain hasonló módon emelte ki Kanada változó szerepét az 1920-as években: „Valljuk meg: Kanada és a kanadai magyarság a háború előtt nem nagyon érdekelt bennünket. Az egyetlen, ami ezt a messzi északi országot aktuálissá tette: a kivándorlás megindulása volt. Az amerikai kontinenst mi ebből a szempontból elintéztük az Egyesült Államokkal. [...] Most azonban, hogy az Egyesült Államok bezárták sorompóikat és nekünk a nyomasztó gazdasági viszonyok és a megszállott területek Duca-féle politikája folytán szomorú szívvel, de mégis el kellett készülnünk jelentékeny kivándorlási vérvesztésre – két országot [sic] kezdtünk Csonkamagyarországon mindinkább emlegetni: Dél-Amerikát és Kanadát.”² Kanada a meginduló kivándorlással egy időben növekvő figyelemben részesült, változott mind Kanada percepciója Magyarországon, mind pedig a magyarok képe Kanadában. A korábbiakhoz képest jóval szignifikánsabb bevándorlási hullám a kanadai magyar közösségre is jelentős hatással volt,³ ugyanakkor ez a korszak lehetőséget nyújt arra, hogy megvizsgáljuk az amerikai szigorítások Amerika-közi és transzatlanti hatásait, a kanadai vasúttársaságok és ügynökök (magyarországi) tevékenységét vagy a betelepítési akciók sikerességét is. A jelen tanulmányban egy eddig kevésbé kutatott témát járok körbe: a vizsgált időszakban Kanadába érkező magyarok közül ugyanis többen nem végállomásnak tekintették az országot, hanem egyfajta ugródeszkanak az Egyesült Államok felé, és megpróbáltak Kanadából illegálisan átjutni oda. Az ilyen jellegű próbálkozások elég magas számban történtek ahhoz, hogy a téma megjelenjen a korabeli sajtóban (konkrét magyar vonatkozásokkal is), a politikai szintéren, Kanadáról szóló könyvekben, konzuli iratokban, sőt akár rendeleti szinten is. A tanulmány rávilágít az illegális magyar migráció száz évvel ezelőtti történetére az 1920-as évek nemzetközi migrációs politikájának kontextusában.

Az Észak-Amerikába irányuló magyar kivándorlással foglalkozó szakirodalom, jelentőségének köszönhetően, elsősorban az 1870-es évek és az első világháború közötti időszakra és az Egyesült Államokra összpontosított, ami érthető, hiszen ez volt az addigi legnagyobb kivándorlási hullám, amely több százezer embert vonzott Észak-Amerikába. Puskás Julianna publikációi e tekintetben kiemelkedőek, de fontos megemlítenünk Albert Tezla, Steven Bela Vardy vagy korábban akár Thirring Gusztáv munkásságát is. A legtöbb esetben a jelen tanulmányban taglalt időszak, az 1920-as évek ezen korszak lezárásaként jelenik meg és kevesebb figyelmet kap, hiszen az Észak-Amerikába bevándorlók számában óriási csökkenés

² Csonkamagyarország és a kanadai kivándorlás. *Külföldi Magyarság*, 1925. május 2. 1. LAC RG76-I-A-1, Vol. no.: 145, Microfilm reel no.: C-7302, File no.: 34274, Image 100.

³ Lásd például: Dreisziger: *Struggle and Hope*, i. m.; Patrias: *Hungarians in Canada* és *Patriots and Proletarians*, i. m.; Paizs: *Magyarok Kanadában*, i. m.

figyelhető meg. A korábbi korszakra irányuló intenzív érdeklődés az 1956-os eseményeket követő kivándorlás kapcsán mutatkozott újra.

Ebben a kontextusban az északi szomszéd Kanada kisebb figyelmet kapott szakirodalmi munkákban. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne születtek volna fontos munkák ezen tekintetben. Az országba irányuló migráció korai szakaszával, az első magyar telepekkel több kutató is foglalkozott (például Martin Louis Kovács vagy Dojcsák Győző), illetve az 1920-as évek is fontos időszakként jelenik meg Dreisziger Nándor, Bakó Ferenc, John Kosa vagy akár Carmela Patrias munkáiban. Ugyanakkor, bár az illegális határátlépés tényét olykor megemlítik, erről részletes munka nem készült, a szerzők elsősorban az új bevándorlási hullám kanadai magyarságra gyakorolt hatását vizsgálták.

Az amerikai kvóták szomszédos országokat befolyásoló hatásáról magyarországi Mexikó-kutatók is írtak. Torbágyi Péter és Szente-Varga Mónika érinti a témát, azonban az ő munkáikban sem az illegális migráció vizsgálata kap kiemelt szerepet. Az 1920-as években zajló illegális határátlépések kérdését több külföldi kutató is boncolgatta (lásd például Mae M. Ngai és Thomas Klug munkásságát). A magyarokra leginkább vonatkoztatható átfogó kutatást Ashley Johnson Bavary végezte, aki a Detroit–Windsor régiót vette górcső alá, és részletes elemzést nyújtott a kérdésről, néhány magyar példát is említve.⁴ A jelen írás a fent említett szakirodalmi munkákra épít, azonban ki is egészíti azokat, hiszen az amerikai–kanadai határon az 1920-as években zajló illegális magyar migráció mértéke és percepciója kapcsán nincsenek kiterjedt kutatási előzmények.

Mindezek fényében a jelen tanulmány célja az, hogy részletesebben vizsgálja ezt az időszakot és régiót az illegális magyar migráció szempontjából, s felmérje, mennyire játszhatott fontos szerepet a magyar kivándorlás történetében ez a jelenség, illetve milyen módon befolyásolta a magyarországi Kanada- és a szélesebb értelemben vett Amerika-képet. Ehhez szükséges a kanadai bevándorlás egyedi jellemzőinek figyelembevételével a téma Amerika-közi és transzatlanti vizsgálata, hiszen az illegális migráció az amerikai, kanadai és magyar körülmények és szabályozások erőterében jelent meg. Mindez tanulságokkal szolgálhat akár a mai migrációs diskurzus számára is, rávilágítva arra, milyen módon válhat az illegális migráció lehetséges alternatívává a jobb életet keresők számára egyes országok intézkedései nyomán.

A nemzetközi migrációs politika változásai és a magyar kivándorlás

Az 1920-as évek magyar kivándorlási trendjeinek megértéséhez, illetve az illegális migráció megjelenésének megfelelő kontextualizálásához szükség van egy rövid Amerika-közi és transzatlanti áttekintésre, amely megmutatja, milyen hatással vannak a szigorító vagy lazító intézkedések nemcsak az azokat meghozó országokra, hanem a szomszédos nemzetekre is, illetve arra is rávilágít, hogy a napjainkban zajló (illegális) bevándorlással, korlátozásokkal, szigorúbb határőrzéssel kapcsolatos viták száz évvel ezelőtti gyökerekkel is rendelkeznek.

A magyar kivándorlás történetének egyik legfontosabb időszaka az 1870-es évek és az első világháború közötti tömeges kivándorlás periódusa, amikor több mint egy millióan hagyták el Magyarországot, és vándoroltak ki elsősorban az Egyesült Államokba.⁵ Már ebben az időszakban többször felmerült az országba érkező (többek között közép- és kelet-európai) bevándorlók szigorúbb szűrésének igénye, sőt akár a bevándorlás korlátozása is.⁶ Már 1894-

⁴ A könyvről szóló magyar nyelvű recenziót lásd: Venkovits: *Csempészett idegenek*, i. m.

⁵ Az időszakról lásd például Puskás és Tezla műveit a bibliográfiában.

⁶ Áttekintéshez lásd: Daniels: *Coming to America*, i. m.; Venkovits: „Záródó kapuk”, i. m.

ben megalakult az ez utóbbit sürgető *Immigration Restriction League*, de az általuk javasolt *literacy test* bevezetésére 1917-ig kellett várni, amikor az Egyesült Államokban elfogadták azt a törvényt, amely minden olyan tizenhat évnél idősebb idegentől megtagadta a belépést, aki nem tudott harminc–negyven szót elolvasni a saját anyanyelvén. Egyre többen azonban még szigorúbb szabályozást követeltek, amelyre végül az 1920-as évek elején került sor, ezzel lezárva az Egyesült Államok történetének szabad bevándorlással jellemezhető szakaszát. A magyarok (más „nem kívánatos” bevándorlókhoz hasonlóan) előtt szinte teljesen bezárultak az USA kapui.

1921-ben megszületett a bevándorlók számát már számszerűen is szabályozó első törvény, ami az egyes országokra kvótákat állapított meg (az 1910. évi népszámlálásban országonként kimutatott népesség 3%-ában). Ez már önmagában jelentős korlátozást jelentett, azonban a kvótát a következő évek során tovább csökkentették. Az 1924-ben elfogadott bevándorlási törvény a teljes éves limitet már 165 000 főben maximalizálta, és az országonkénti kvótát az 1890. évi népszámlálás szerint országonként kimutatott népesség 2%-ában állapította meg. Ez azt jelentette, hogy az 1890 után nagy számban érkezők kvótája jelentősen csökkent, miközben a nyugati félteke országaiból származókra a kvóta nem vonatkozott. A kvóták bevezetésével a Közép- és Kelet-Európából legálisan érkezők száma jelentősen csökkent. Míg az 1907-es csúc évében majdnem 200 000-en érkeztek Magyarországról az Egyesült Államokba, a kvóta értelmében ez a szám évi 473 főre korlátozódott.⁷

Kevésbé szoktuk hangsúlyozni, de a kvóták bevezetése mellett (és témánk szempontjából nem elhanyagolható tényezőként) a határőrizetre is egyre nagyobb figyelmet fordítottak. Ahogyan Johnson Bavery is megjegyzi, 1924-ben 1 millió dollárt különítettek el a szövetségi határőrség létrehozására, amely egyik fő célja az volt, hogy megakadályozza a bevándorlók és embercsempészek általi törvénszegést, mégpedig kezdetben főleg az ország északi határára összpontosítva, ahol az illegális alkohol-kereskedelem mellett az embercsempészet is egyre érezhetőbben megjelent.⁸ A határőrizet szigorítását jól mutatja (az ebből a szempontból kiemelt fontosságú) detroiti bevándorlási ellenőrök számának növekedése: míg 1894-ben egyetlen hivatalnok dolgozott a detroiti régióban, ez a szám 1913-ra lassan 18-ra emelkedett, míg 1931-re már 115-en felügyelték az emberek mozgását a két ország között.⁹

Ugyanekkor a deportálási szabályok is megváltoztak, amiről az *Amerikai Magyar Népszava* évkönyve is tájékoztatta olvasóit: „Ami a deportálási szabályzatot illeti, igen nagy különbséget tesz a törvény azok között, akik 1924 július elseje óta jöttek be törvénytelenül és azok között, akik az előtt szöktek be valamilyen módon. Azok, akik 1924 július elseje után jöttek be törvénytelenül és azok, akik az azóta kiadott ideiglenes tartózkodási engedéllyel visszaéltek és itt maradtak, deportálhatók bármikor és nincs időhöz kötve, hogy mikor veszti el hatályát ez a rendelkezés. Viszont, akik 1924 július elseje előtt jöttek be törvénytelenül, csak öt éven belül deportálhatók.”¹⁰ Az újságcikk mutatja, hogy az amerikai magyarokat is érintette, foglalkoztatta az illegális bevándorlás kérdése és a deportálás fenyegetése. Ugyan ebben az írásban az 1925. július 1. és 1926. július 1. közötti időszakra vonatkozóan meg-

⁷ „Immigration Quotas – A Proclamation by the President of the United States of America.” Washington: G.P.O., 1924. HLCC. Elérhető online: <https://curiosity.lib.harvard.edu/immigration-to-the-united-states-1789-1930/catalog/39-990070752250203941> (letöltés: 2023. június 25.)

⁸ Johnson Bavery: *Bootlegged Aliens*, 39., 42.

⁹ Klug: *Residents by Day*, 79.

¹⁰ *Mikor deportálhatók a törvénytelenül érkezett bevándorlók?* Az Amerikai Magyar Népszava képes naptára az 1926-27-es évre, 182.

említik, hogy az amerikai kormány 902 személyt deportált, mivel azok törvénytelenül érkeztek az országba.

Mindezen változásokra a magyar kormány is reagált, a belügyminisztérium már egy 1923-as körlevelében felhívta a figyelmet arra, hogy az új szabályozások miatt csak nagyon kevés magyar léphet be az USA területére (ami később még tovább csökkent), így a Kanadába indulók számát kifejezetten magasra prognosztizálták, hiszen ugyanebben az évben Kanada eltörölte a magyarok bevándorlását korlátozó rendelkezéseit.¹¹ A magyar vezetés várákozása beigazolódott, a kanadai korlátozások eltörlése nagy változásokhoz vezetett. Az első világháborút megelőzően az Egyesült Államokhoz képest csak a magyarok töredéke érkezett Kanadába: Kósa adatai szerint 1911 előtt kevesebb, mint 10 000 magyar élt Kanadában¹² (Bódy kimutatása szerint az első világháború előtt mindössze 8000-en vándoroltak ki Kanadába¹³). Ez a szám azonban 1921-re (már megbízhatóbb népszámlálási adatok alapján) 13 181-re, majd 1931-re 40 582-re emelkedik, jelentős részben a '20-as években újonnan érkező bevándorlóknak köszönhetően.¹⁴

A századfordulón Kanadában is felerősödtek a korlátozást követelő hangok, ezt tükrözte az 1906-os bevándorlási törvény (jelentősen kiszélesítette a nemkívánatos bevándorlók körét, megerősítette az amerikai–kanadai határ felügyeletét, és megnövelte a kormány hatáskörét az ellenőrzés és a deportálások tekintetében).¹⁵ Az 1910-es bevándorlási törvény lehetővé tette a bevándorlás etnikai vagy foglalkozás szerinti szabályozását, míg más intézkedések a közép- és kelet-európai bevándorlók számát igyekeztek csökkenteni.¹⁶ Összességében azonban a közép- és kelet-európai bevándorlást, az ázsiaival ellentétben, nem sikerült számottevően csökkenteni.¹⁷ Az első világháború itt is további szigorítást hozott, hiszen 1914-ben megtiltották az ellenséges országokból történő bevándorlást, majd az 1919-es *Immigration Act* még több korlátozást vezetett be (kiszélesítette a be nem engedhető bevándorlók körét), illetve konkrétan kizárta az olyan országokból történő bevándorlást, amelyek a háborúban Kanada ellen harcoltak. A felhatalmazás alapján meg lehetett tiltani bármely nemzetiségű, fajú, osztályú vagy foglalkozású egyén bevándorlását, ha nem felelt meg a kanadai éghajlati, ipari, társadalmi és gazdasági, munkaerőpiaci vagy egyéb feltételeknek sajátos szokásai, életmódja folytán, vagy valószínűleg nem lenne képes megfelelően asszimilálódni.¹⁸

Bár James Robb bevándorlási miniszter Európát „preferált” és „nem preferált” országokra osztotta fel¹⁹ (ahol Magyarország az utóbbi kategóriába tartozott), a munkaerőigény növekedése miatt 1923-tól mégis megnyílt a lehetőség a Kanadába történő bevándorlásra, hiszen ebben az évben eltörölték a korábban az ellenséges országokra kirótt tilalmat, még ha az csak bizonyos kategóriájú bevándorlókra vonatkozott is. Az engedélyezett bevándorlók ugyanis földvásárláshoz elegendő pénzzel rendelkező gazdálkodók, foglalkoztatásukra nézve

¹¹ „Royal Hungarian Ministry of the Interior – Circular Order No. 130.000/1923. XII. B. M.” LAC RG76-I-A-1, vol. no.: 145, Microfilm reel no.: C-7302, File no: 34274, Image 8.

¹² Kósa: *Land of Choice*, 4.

¹³ Bódy: *Emigration from Hungary*, 28.

¹⁴ Kósa: *Land of Choice*, 5.

¹⁵ Knowles: *Strangers at Our Gates*, 107–110.

¹⁶ Knowles: *Strangers at Our Gates*, 110–112.

¹⁷ Knowles: *Strangers at Our Gates*, 123.

¹⁸ A kanadai bevándorlási rendeletek, törvények gyűjteménye megtalálható online a kanadai bevándorlási múzeum honlapján: <https://pier21.ca/research/immigration-history/canadian-immigration-acts-and-legislation> (letöltés: 2023. június 25.)

¹⁹ Johnson Bavery: *Bootlegged Aliens*, 34.

garanciával rendelkező mezőgazdasági munkások, női háztartási alkalmazottak vagy kanadai lakosok közeli rokonai lehettek. Ezenkívül is számos elvárásnak meg kellett felelniük: jó fizikai és mentális állapotban kellett lenniük, tudniuk kellett olvasni, érvényes útlevéllel kellett utazniuk, és rendelkezniük kellett vonatjeggyel végső kanadai úticéljukhoz (nehogy a keleti városokban kössenek ki).²⁰

Annak érdekében, hogy a megfelelő mezőgazdasági munkaerőt a bevándorlás propagálásával biztosíthassák, a kanadai kormány 1925-ben megállapodott a *Canadian Pacific Railway* és *Canadian National Railway* vasúttársaságokkal (az ún. *Railway Agreement* keretében) az európai mezőgazdasági munkások toborzásáról (köztük immár korábban nem preferált országokból is). Így a két vasúttársaság (és azok ügynökei) kiemelt szerepet kaptak a kanadai bevándorlási politika menedzselésében,²¹ sőt gyakorlatilag a két vasúttársaság és a velük dolgozó hajótársaságok felügyelték és működtették a kanadai bevándorláshoz kapcsolódó kiválasztási rendszert Európában.²²

A kanadai levéltári dokumentumok tanúbizonysága szerint már 1922-ben is mutatkozott érdeklődés Magyarországon a Kanadába történő kivándorlás iránt (először valószínűleg magyar újságokban elérhető téves információk következtében), azonban ekkor az érvényben lévő rendelkezések miatt magyarok még nem vándorolhattak be az országba.²³ Ugyanakkor egy kanadai bevándorlási tisztviselő már az év végén felhívja a figyelmet a döntés igazságtalanságára, például arra, hogy a Romániában élő magyarok kivándorolhatnak, míg a magyarországiak nem, mindemellett azzal is érvel, hogy a magyar földművesek kifejezetten magas színvonalat képviselnek, így a kanadai telepítési törekvések megfelelő célközönsége lehetnének.²⁴ Ezzel mintegy előre vetítette a szigorú korlátozás eltörlésének lehetőségét. Mire a tiltást ténylegesen feloldják, már egyre több jelentés érkezik magyar bevándorlókról, és 1924 márciusában elindul az első nagyobb magyar csoport Antwerpenből százhatvan fővel.²⁵

Dreisziger és Kósa is megemlíti, hogy nehéz pontos számokat közölni az ekkor Kanadában lévő és ide érkező magyarokról, hiszen magyarok az utódállamokból (Bakó szerint 4000 fő Romániából, Jugoszláviából, Csehszlovákiából érkezett, de magyarnak vallotta magát²⁶) és az USA-ból is érkeztek (a kanadai statisztikai adatok azt mutatják, hogy évente közel száz-an az Egyesült Államokból települtek át²⁷), másrészt a Magyarországról érkezők nem mindig magyarok voltak.²⁸ Azt sem tudjuk pontosan, hányan tértek haza, illetve hányan mentek tovább az Egyesült Államokba, akár illegálisan. A statisztikák alapján azt látjuk, hogy körülbelül 28 000 magyar (a kimutatásokban nem „Hungarian”, hanem „magyar” kategória szerepel) érkezett az országba 1923 és 1930 között, ami jelentős ugrás a korábbi időszakhoz képest, és csak 1956 után érkezik rövid idő alatt ennél több honfitársunk Kanadába (körül-

²⁰ A magyar bevándorlókra vonatkozó szabályokra vonatkozóan lásd például: “Canadian Immigration Office, May 19th, 1923”, LAC RG76-I-A-1, Vol. no.: 145, Microfilm reel no.: C-7301, File no.: 34274, Image 1615, illetve a 19. lábjegyzet.

²¹ Lásd például: Marchildon (ed.): *Immigration and Settlement*, 59–129.

²² Vineberg: *Settlement Needs*, 14.

²³ LAC RG 76-I-A-1, Vol. no.: 145, Microfilm reel no.: C-7301, File no.: 34274, Images 1525–26.

²⁴ LAC RG 76-I-A-1, Vol. no.: 145, Microfilm reel no.: C-7301, File no.: 34274, Image 1557.

²⁵ Dreisziger: *Struggle and Hope*, 99.

²⁶ Bakó: *Kanadai magyarok*, 35. Bakó szerint 4000 magyar az utódállamokból érkezett.

²⁷ LAC RG 26, Vol 7. Fiscal Year Statement 1925–26, 1926–27, 1929–30. Az 1925–1926-os évben 75 fő, 1926–1927-ben 77 fő, 1929–1830-ban 99 fő magyar érkezett Kanadába az Egyesült Államokból (a többi évre nincsen adat).

²⁸ Dreisziger: *Struggle and Hope*, 100.

belül 37 000 fő). A gazdasági világválság és az ennek következtében meghozott (kanadai munkaerőt védő) bevándorlási törvények miatt ez a gyorsan emelkedő trend véget ért, 1930/31-ben már mindössze 2041 bevándorlóról tanúskodnak a statisztikák.²⁹ Ez a nagy kivándorlás időszaka alatt az Egyesült Államokban letelepült magyarok számához képest elenyészőnek tűnik, de a környezet is nagyban megváltozott, s a magyarok így is az egyik legnagyobb csoportot képezték: 1925 és 1929 között (a briteken kívül) csak a német (46 225), lengyel (24 042) és rutén (39 953 fő) bevándorlók érkeztek nagyobb számban.³⁰ Kanada szerepét jól mutatja az, ahogy az országba kivándorlók aránya eltolódott. Korábban mindössze a kivándorló magyarok kevesebb mint 2%-a választotta az országot úticélként, a '20-as évektől ez már 20%-ra emelkedett,³¹ és lokálisan természetesen lehetett ennél jóval magasabb is. A derecskei járás területéről történő kivándorlásról szóló 1927. évi kimutatás szerint például az összes kivándorló (6 fő) Kanadába indult.³² Ugyanakkor úgy tűnik, sokan nem végállomásként, hanem ugródeszkeként tekintettek az országra, és elszántak voltak, hogy akár illegális úton is átjutnak az Egyesült Államokba.

Ami azonban Kanada számára lehetőség volt, Magyarországnak veszélyt jelentett, hiszen a nagyszámú (fiatal férfi) kivándorló elvesztése gazdasági, társadalmi, illetve katonai (biztonsági) veszteséget és veszélyt jelentett. A magyar kormány attitűdjé követte a 20. század elején már kialakult alapelveket: a migrációt tiltani nem lehet (és nem is szabad), ehelyett bizonyos esetekben (az ország és a kivándorlók érdekében) szabályozni, akár korlátozni kell: akadályozni a kivándorlás ösztönzését, illetve szigorúan ellenőrizni a hajótársaságok és ügynökeik tevékenységét, másrészt pedig megfelelően informálni kell a kivándorolni vágyókat.³³

Ez a fajta attitűd jellemezte már az 1909-es kivándorlási törvényt is (például a kivándorlásra csábítás szigorú szabályozásával),³⁴ s a nagyszámú kanadai kivándorlónak köszönhetően ez érvényesült az 1920-as években is. A megfelelő védelem és tájékoztatás érdekében 1922-ben létrejött a *Kivándorlókat és Visszavándorlókat Védő Iroda*, amelynek céljai között szerepelt, hogy megvédje a magyarokat a csaló ügynököktől, akik akár azt is felajánlották, hogy a bevándorlási szabályokat megkerülve juttatják el a kivándorlókat végső úticéljukra.³⁵ Tanulmányutak és jelentések révén igyekeztek felmérni a kanadai magyarok helyzetét, illetve Winnipegben létrehozták a *Kanadai Magyar Bevándorlókat Védő Irodát* is. A propaganda tiltása mellett a magyar kormány a vasúttársaságokat is igyekezett korlátozni. Egy a *Canadian National Railways* által írott levél 1927-ben azt hangsúlyozza, hogy míg Romániában, Jugoszláviában, Csehszlovákiában és Ausztriában problémáktól mentes a *Railway Agreement* érvényesítése, a magyar kormány szerint a vasúttársaságokhoz tartozó, bevándorlási engedélyeket kiadó tisztek alkalmazása megsérti a kolonizációs tevékenységek folytatásának tilalmára vonatkozó törvényt.³⁶ A kivándorlóknak szóló tájékoztatás részeként

²⁹ LAC RG 26, Vol 7, Fiscal Year Statement 1930–1931.

³⁰ LAC RG 26, Vol 7. Fiscal Year Statement 1928–1929.

³¹ Dreisziger: *Struggle and Hope*, 28–29.

³² MNL HBML „Kimutatás a folyó évben a derecskei járás területéről kivándoroltakról.” Alispáni iratok, 3168/1927.

³³ Áttekintéshez lásd például: Venkovits: *Magyar kivándorlás Észak-Amerikába*, i. m.

³⁴ Lásd az 1909. évi II. törvénycikk indokolását a kivándorlásról. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90900002.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyve%3Fpagenum%3D46> (letöltés: 2023. június 25.)

³⁵ Dreisziger: *Struggle and Hope*, 99.

³⁶ LAC RG 25, G-1, Vol. 1501, File 911, 1927. december 7. 2.

egyre többször szóba került az illegális bevándorlás kérdése is, és ahogy látni fogjuk, számos módon igyekeztek eltántorítani attól a magyar állampolgárokat.

Illegális bevándorlás a kanadai–amerikai határon

Kanada vonzó kivándorlási célpontot jelentett, a vasút- és hajótársaságok ügynökei, illetve a már letelepedett magyarok beszámolóí pozitív képet közvetítettek az országról (még ha sokszor túlzó formában is), a bevándorlókat váró körülményekről és lehetőségekről.³⁷ Ezt a fajta pozitív képet igyekezett ellensúlyozni a magyar kormány, de Kanadában is érte kritika a nehéz körülményeket sokszor eltitkoló bevándorlási propagandát (például a *United Farmers of Canada* kiadványa *On Immigration* címmel, amely bírálja a sokszor félrevezető kommunikációt³⁸). Ugyanakkor úgy tűnik, Kanada az Egyesült Államok közelsége miatt is vonzó célpontot jelentett. Az Egyesült Államokba történő bejutás időigényesebb módja az lehetett, ha a kvótatörvény rendelkezéseit kihasználva öt év kanadai tartózkodás után legális módon, „nem kvóta bevándorlóként” áttelepültek az Egyesült Államokba.³⁹ Ngai szerint ez népszerű stratégia volt, ugyanis Kanadából a nem ott született személyek törvényes belépésének aránya az 1925-ös 20%-ról az 1930-as évekre már több mint 50%-ra emelkedett.⁴⁰

Az ennél rövidebb, azonban egyre inkább kockázatos megoldást az jelenthette, ha a Kanadába történő legális bevándorlást követően megpróbáltak illegális úton átjutni az Egyesült Államokba, ahol még jobb körülményeket reméltek. Így előfordult, hogy bevándorlók azért vettek részt mezőgazdasági programokban Kanada nyugati tartományaiban, hogy megérkezésüket követően átszökhessenek az Egyesült Államokba.⁴¹ Arra, hogy az illegális bevándorlás számos magyarnak is lehetőséget nyújtott, közvetett és közvetlen bizonyítékunk is van.

1924. március 6-án *Az Est* cikke (amelynek angol fordítása Kanadába is eljutott) már arról ír, hogy Kanadában különös figyelmet fordítanak arra, hogy a kanadai bevándorlási engedélyt ne használhassák az Egyesült Államokba történő törvénytelen belépésre, illetve ha valaki ilyen módon jut be az Egyesült Államokba, azt ennek leleplezése után deportálják.⁴² 1928-ban Németh János, egy Saskatchewanban élő magyar bevándorló levelet írt a winniepegi magyar konzulnak, amelyben kérte útlevele kiterjesztését az Egyesült Államokra. Válaszában a konzul megkérte Némethet, hogy küldje el az ilyenkor szokásos fényképeket és dokumentumokat (beleértve a belépéshez szükséges amerikai engedélyt), de arra is figyelmeztette a levélíró, hogy „csakis szabályszerűen lépje át az U.S.A. határát, mert különben súlyosan megbüntetik, és ne üljön fel csaló ügynököknek”.⁴³ Egy évvel később a montreali főkonzulátus iratai között felbukkan egy magyar belügyminisztériumi rendelet az útlevelek Egyesült Államokra való kiterjesztéséről, amely szerint „az Egyesült Államokra útlevelet csakis a m. kir. Belügyminisztérium előzetes hozzájárulásával lehet kiállítani, amely rendelet főleg azt célozza, hogy megakadályozza azoknak a kivándorlását Kanadába, akik azzal a szándékkal távoznak hazulról, hogy idővel átmehessenek az Egyesült Államokba”. A rendelet mind-ezek mellett a következőket is előírja: „Végül figyelmeztesse a kivándorlókat arra is, hogy

³⁷ Lásd például: Venkovits: *The New Mecca of Immigrants*; Patrias: *Patriots and Proletarians*, 49–75.

³⁸ United Farmers of Canada: *On Immigration*.

³⁹ Sadowski-Smith: *Unskilled Labor Migration*, 789.

⁴⁰ Ngai: *Strange Career of the Illegal Alien*, 84.

⁴¹ Sadowski-Smith: *Unskilled Labor Migration*, 789.

⁴² LAC RG76-I-A-1, Vol. no.: 145, Microfilm reel no.: C-7302, File no.: 34274, Image 65-66.

⁴³ HU-MNL-OL-K 139 Winnipegi konzulátus iratai, 1927–1941. 3339/1928. 1928. augusztus 22.

Canadából az Egyesült Államokba átszökni most már majdnem lehetetlen, a határellenőrzés oly tökéletes, hogy az ez ideig nagyszámban működő csempészek is felhagynak lassanként vállalkozásukkal, mert az már nem fizeti ki magát és amellett életveszélyes is, mert az amerikai határon levő őrségnek fegyverhasználati joga is van. A még régebben az Egyesült Államokba jogosulatlanul beszköttek ellen is erélyes vizsgálat folyik ez idő szerint, és azok kiutasítása (deportálás) folyamatban van. Aki pedig deportálva lett, az többé az Egyesült Államokba soha nem bocsáttatik be.⁴⁴ A konzulátus igyekezett felhívni arra a figyelmet, hogy az útlevelek kiterjesztése sok más okból is szükséges lehet, de a következőkben bemutatott egyéb forrásokkal együtt mindez jelzi, hogy az amerikai–kanadai határ illegális átlépése, az embercsempészekkel való együttműködés az 1920-as évek magyar kivándorlástörténetének is részét alkotta az amerikai kvóták bevezetését követően.

1924-től kezdődően egyre több újságcikk jelent meg arról a világsajtóban, és ahogy látni fogjuk, Magyarországon is, hogy az alkoholtilalom időszakában a kanadai–amerikai határon az alkoholtcsempészet mellett egyre többen foglalkoznak embercsempészettel is.⁴⁵ Johnson Bavary szerint ez akkor váltott ki igazán nemzetközi aggodalmakat, amikor az ilyen társaságok külföldre is kiterjesztették tevékenységüket, és Európában is igyekeztek lehetséges (illegális) bevándorlókat toborozni. Nagyobb szervezetek működtek Hamburgban, Brüsszelben, Párizsban, Prágában és Nápolyban is.⁴⁶ Nem volt ez persze teljesen előzmények nélküli, hiszen a kínai bevándorlást tiltó 1882-es amerikai rendelkezések után számos ázsiai bevándorló próbált hasonló módon bejutni az Egyesült Államokba: becslések szerint legalább 17 300 kínai bevándorló lépett be illegálisan az Egyesült Államokba Kanada és Mexikó felől 1882 és 1920 között.⁴⁷

A '20-as években a kvótákat követően a dél/kelet/közép-európaiak is csatlakoztak ehhez a csoporthoz, és az illegális bevándorlás tömeges méreteket öltött, aminek következtében a deportálás a bevándorlási politika központi elemévé vált.⁴⁸ Az, hogy pontosan hány embert is érintett mindez, nehéz (ha nem lehetetlen) meghatározni, mivel illegálisan érkeztek az országba, nyilván próbálták elkerülni, hogy leleplezzék őket. Ezért nagymértékben különböző adatokat találunk erre vonatkozóan a szakirodalomban: Johnson Bavary kutatásai szerint 1927 és 1929 között a detroiti csempészek minden egyes hónapban körülbelül kétezer európaiat csempészték az USA-ba, s a dél- és kelet-európaiak tették ki ezek legnagyobb részét. Az Egyesült Államokban élő dokumentálatlan bevándorlók számát egyesek több mint egymillióra becsülték, ami még akkor is magas, ha tudjuk, hogy az ilyen számok sokszor túlzók lehetnek.⁴⁹ Bár a deportálási statisztikák sem mindig megbízhatók, azért arra rávilágítanak, hogy milyen mértékben ugrott meg ebben az időszakban az illegális bevándorlók száma. Ngai adatai szerint az USA-ból kiutasított idegenek száma az 1920-as 2762 főről 9495-re nőtt 1925-re, majd 1930-ra már 38 795-re ugrott. Természetesen a deportálásra számos más okból is sor kerülhetett (sőt a hivatalos kategóriák sem mindig tükrözték a valóságot), de a

⁴⁴ Külügyi Közlöny, 1929. augusztus 21. 9. szám. HU-MNL-OL-K 128 Montreali főkonzulátus iratai, 1924–1941.

⁴⁵ „Újságkivágások”. LAC RG76-I-A-1, Vol. no.: 167, Microfilm reel no.: C-7323, File no.: 48185, Image 1520, 1532, 1533; Lásd még: LAC RG76-I-A-1, Volume no.: 81, Microfilm reel no.: C-4748, File no.: 8051.

⁴⁶ Johnson Bavary: *Bootlegged Aliens*, 46.

⁴⁷ Lee: *Enforcing the borders*, 55.

⁴⁸ Ngai: *Strange Career of the Illegal Alien*, 70.

⁴⁹ Johnson Bavary: *Bootlegged Aliens*, 8., 46., 40., 48.

megfelelő vízum nélküli idegenek a deportáltak legnagyobb csoportját, azok több mint felét jelentették.⁵⁰

A magyar sajtóban is jelentek meg erre vonatkozó becslések. 1928-ban a *Nyírvidék* például arról írt, hogy „a lefolyt esztendőben a kanadai valamint mexikói határokon és Florida partjain nem kevesebb mint 19 000 embert fogtak el a határőrök, amikor ezek megkísérelték beutazási engedély nélkül az Egyesült Államokba bejutni. A hatóságok becslése szerint a lefolyt évben 170 000 ember jutott be csempész úton az Egyesült Államok területére.”⁵¹ Külön felhívták a figyelmet arra, hogy „embercsempész ügynökök egész légiója” dolgozik Kanadában, Mexikóban és Kubában. A magyar illegális bevándorlók számát talán még nehezebb meghatározni, részben azért, mert közöttük lehettek utódállamokból érkezők, másrészt a beszámolóknak, statisztikáknak használt kategóriák nem mindig egyértelműek, illetve a sajtóban szereplő számok is gyakran egymásnak ellentmondók. Ahogyan látni fogjuk, számos forrásban „sok” ilyen bevándorlóra vagy deportáltra hivatkoznak (ahogyan Torbágyi is Mexikó kapcsán), míg máskor jelentéktelennek tüntetik fel az érintettek számát. Már 1924-ben egyenesen azt írják, hogy „a kivándorlók túlnyomó része illegális úton próbálkozik eljutni Amerikába”.⁵² A *Bácsmegyei Napló* a Jugoszláviából 1927-ben kivándorolt 674 magyar kapcsán megemlíti, hogy „ugyanebben az időszakban a tengerentúli országokból 1898 embert tért vissza, köztük száznégyszer magyar. Sokat deportáltak, mert illegális úton próbálkozott átszökni Kanadából vagy más déli államból északra.”⁵³ Ugyanakkor 1928-ban Moldásy József miniszteri tanácsos, a belügyminisztérium kivándorlási osztályának vezetője az *Esti Kurir* megkeresésére ezt írja: „Olvastam az amerikai lapokban a kegyetlen csempészek viselt dolgairól és konkrét esetekről is tudomásom van. Meg kell azonban jegyezni, hogy magyarokat ilyen veszély csak elvétve, a legkritikább esetben fenyeget.” Majd hozzáteszi: „Hangsúlyozom, hogy konkrét magyar esetről csak egyről tudok s akkor is Kubából, ahol sok magyar letelepült van, merészkedett néhány illegális úton Amerikába, akiket az ellenőrző hatóságok elől a tengerbe dobtak, majd az ellenőrző hajó kihalászott. Ezek között volt néhány magyar, akik azonban nem Magyarországból, hanem Kubából hajóztak át Amerikába.”⁵⁴ Az ilyen ellentmondásos hírek nehezé teszik az illegális bevándorlással érintett magyarok számának meghatározását, miközben azt is figyelembe kell venni, hogy az adott beszámoló célja befolyásolhatta az ilyen jellegű becslések jellegét (elbogatellizálás vagy éppen felnagyítás).

Mindezt figyelembe véve azt valószínűsíthetjük, hogy 1924 és 1930 között több száz, akár több ezer magyar is próbálkozhatott az illegális határátlépéssel a kanadai–amerikai határon; azt viszont biztosan állíthatjuk, hogy a számuk elért egy olyan szintet, amely a politikusokat és a sajtót is arra sarkalta, hogy foglalkozzanak ezzel az üggyel. Az illegális bevándorlás témája megjelent konzuli üggyiratokban, Magyarországon rendelet születik ezzel kapcsolatban, miközben a témáról a korabeli magyar nyelvű sajtó is beszámol (Magyarországon belül és kívül egyaránt), részben az embercsempészet általános jelensége, másrészt pedig konkrétan magyar vonatkozású ügyek kapcsán.

⁵⁰ Ngai: *Strange Career of the Illegal Alien*, 77.

⁵¹ *Amerika megszorítja a bevándorlást*. *Nyírvidék*, 1928. január 3. 3.

⁵² *A külföldi hajóstársaságok közös irodát akarnak*. *Uj Nemzedék*, 1924. július 3. 9.

⁵³ *674 jugoszlávai magyar vándorolt ki az év első felében a tengerentúlra*. *Bácsmegyei Napló*, 1927. november 22. 4.

⁵⁴ *Amerika szigorú vizsgálatot indít a lelketlen embercsempészet megakadályozására*. *Esti Kurir*, 1928. január 4. 6.

Az illegális bevándorlás percepciója a magyar nyelvű sajtóban

A fent bemutatott kivándorlási hullám következtében az 1920-as években, ahogy a bevezetőben idézett Hordósy cikk is mutatja, Magyarországon megnőtt az érdeklődés Kanada iránt. Paizs Ödön 1928-ban megjelent, *Magyarok Kanadában* című könyvében azt állítja, övé az első részletes beszámoló az országról és az ott élő magyarokról, de néhány éven belül számos más kötetben is megjelent Kanada és azon belül a kivándorlás és a kanadai-magyarok kérdése (lásd Zágonyi Sámuel, Drozdy Győző, Wéber Pál könyveit). Az újságok hasábjain is egyre többen foglalkoztak az országgal, részben a kivándorlást támogató és gyakran kifejezetten pozitív képet közvetítő, részben pedig a kivándorlás veszélyeit, a negatívumokat hangsúlyozó cikkekkkel. Az előbbieket gyakran kapcsolhatók a vasút- és hajótársaságok tevékenységéhez, míg az utóbbiak esetén a magyar kormány és a kivándorlókat védő iroda igyekezett a kanadai kivándorlás veszélyeire felhívni a figyelmet. A Magyarországon ekkor alakuló Kanada-kép szerves részét alkotta a kivándorlás kérdése. Kanada gyakran jelenik meg az Egyesült Államokkal történő összehasonlításban, de a két ország közös határa és az azon zajló illegális bevándorlás kérdése is a déli szomszédal összevetésben pozicionálja az országot, s ez mindkét esetben Kanadát kevésbé vonzó köntösben mutatja be.

Zágonyi Sámuel (m. kir. nyugalmazott alezredes) 1926-ban megjelent könyve (*Kanada egy európai bevándorló megvalósításában*) az egyik legjobb példája annak, hogyan próbálták Magyarországon ellensúlyozni a kanadai bevándorlást ösztönző propagandát: Zágonyi beszámolója egyértelműen a kanadai nehézségekre összpontosít, és a szerző próbálja (a könyv mellett egy előadói körút keretében is) lebeszélni a kivándorolni szándékozókra arról, hogy Kanadába induljanak. Egyértelműen összeköti a kanadai kivándorlás fellendülését az amerikai szigorításokkal: „Az Amerikába vágyók legnagyobb része a bevándorlási korlátozások miatt nem kaphat az Egyesült Államokba beutazási engedélyt. De mivel már kivándorlásra szánta el magát, s állítólag már Kanadából is többen kaptak kedvező híreket, az önbizalom és a bevándorlás lehetősége Kanadába vezet.”⁵⁵ Azt is hozzáteszi, hogy „sokaknál – titkolt gondolatban – Kanada csak egy állomást jelent, melyből tiltott utakon az Egyesült Államokba fog eljutni”. Sőt, Zágonyi beszámolójában külön alfejezetet szentel a témának a következő címmel: „Kanadából az Egyesült Államokba engedély nélkül bejutni céltalan ábrándozás”.⁵⁶ A szerző bemutatja az amerikai bevándorlási kvóták hatását, a Kubából már ismert embercsempészetet, illetve a kanadai–amerikai határ kiterjedtségét és jellegét (3000 kilométeres közös határ, ami minden természetes akadályt nélkülöz), amely „körülmeny készíti az Államokba engedély nélkül bejutni akarókat arra a gondolatra, hogy oda tiltott utakon Kanadán át igyekezzenek bejutni, mert a korlátozások keretében a beutazási engedélyt megkapni nincs kilátásuk”.⁵⁷ Nem egyszerűen nehéznek írja le az ilyen vállalkozást (a szigorú határzár és az újabb technikai vívmányok miatt), hanem kifejezetten veszélyesnek is: „Nem is szólva a gyakran előforduló gyilkosságokról, a könnyen hívó bevándorlókat lelketlen lélekfufárok az átjuttatási díjak fejében gyakran az utolsó fillérüktől is megfosztva engedik át bizonytalan sorsuknak. Ezek legnagyobb része már a határzónában a határőrség kezeibe kerül s az amerikai hatóságok őket bezárásra és deportálásra ítélik. [...] Ugyanilyen sors éri azokat, akiknek a határon átjönni és munkát kapni sikerült ugyan, de később-utóbb kiderül, hogy beutazási vagy tartózkodási engedéllyel nem bírnak. Ennek felfedezésére eleget egy haragosnak vagy elbocsájtott munkatársnak feljelentése, nem is szólva a hatósá-

⁵⁵ Zágonyi: *Kanada*, 70–71.

⁵⁶ Zágonyi: *Kanada*, 73–75.

⁵⁷ Zágonyi: *Kanada*, 74.

goktól időszakonként e célból megejtett kutatásokról.”⁵⁸ Mivel Zágonyi egyértelmű célja, hogy a magyarokat lebeszélje a Kanadába való kivándorlásról, elképzelhető, hogy valamelest túloz e tekintetben (is), az azonban bizonyos, hogy létező jelenségről számol be, állításai az újságokban megjelenő hírekkel is egybecsengnek.

A '20-as évek második felében publikált újságcikkek többször is foglalkoznak a kanadai–amerikai határon zajló embercsempészettel. Teszik ezt részben külföldön megjelent cikkek fordításainak közlésével, de egyre többször megjelennek magyar vonatkozású hírek is, sokszor a manapság zajló migrációs diskurzushoz is hasonló formában. Már 1924-ben több újság hasábjain megjelenik ugyanaz a híradás, amely az embercsempészet kialakulására és annak veszélyeire hívja fel a figyelmet. A *Nyírvidék* és a *Prágai Magyar Hírlap* is közzéteszi azt a New York-i jelentést, amely szerint a „határmenti börtönök zsúfolva vannak letartóztatott olyan emberekkel, akik engedély nélkül és kvótán felül akartak az Egyesült Államok területére jutni, de kísérletük a hatóságok éberségén meghiúsult. A szökevények túlnyomó részben nem kívánatos elemek. Azokat, akiket a besurranáson rajtaérnek, börtönbe zárják, ahonnan kettésével összebilincselve Ellis Islandra szállítják. A legközelebbi Európába induló hajóval azután deportálják ezeket a kalandorokat. A határok mentén a felügyelők jelentése szerint jól megszervezett kanadai és amerikai csempésztársaságok működnek, amelyek 75–150 dollárért vállalkoznak a csempészésre. A csempészek munkája azonban egyre kevesebb eredménnyel jár, mert a határőrségek olyan gonddal őrködnek, hogy szinte lehetetlenséggé vált az embercsempészés.”⁵⁹ Feltehetőleg nem véletlen, hogy mindkét lap a kivándorlással erősebben érintett területen jelent meg.

A hírekben egyértelműen megjelenik a kanadai–amerikai határ mint az embercsempészet tere. A *Bács megyei Napló* 1924-ben „Embercsempészet tengeralattjárón” címmel jelentetett meg beszámolót: „Amióta életbe léptették a kvótatörvényt, kialakult Amerikában egy újabb iparág: az embercsempészet. Kanada és Mexikó felől szórványosabban, egyéni akciók formájában csempészik be az idegeneket kisvállalkozók, akik között nemrégiben lefogtak néhány kanadai magyart is.”⁶⁰ Az *Új Kelet* ugyanebben az évben arról számolt be, hogy „a bevándorlóknak ez a fajtája leginkább a délamerikai államokból, Kanadából és Mexikóból kerül ki. A miniszter megállapításai szerint a kanadai és mexikói határokon átlag ezer bevándorló jön illegális úton havonta az Egyesült Államok területére. Jellemző, hogy milyen eszközökkel lopják be magukat ezek az emberek az országba. Ma már repülőgépeket is igénybe vesznek.”⁶¹ Az *Amerikai Magyar Népszava* is különböző módokon foglalkozott a jelenséggel, 1930-ban ők is az embercsempész bandák kiterjedt tevékenységéről írnak „Repülőgépen csempészték az italt és embert Canadából” címmel: „Az is kiderült azonban, hogy nemcsak italt, hanem útlevelemmel és vízzel nem rendelkező idegeneket is tömegesen szállítottak át kanadai területről azon a 30 repülőgépen, amelyekkel a nagyarányú csempésztést lebonyolították. A csempészbanda működése majdnem kizárólag Detroitra és környékére szorítkozott, a detektívek azonban megállapították, hogy néha messzebb fekvő területekre is kiruccantak és Indiana és Illinois államok területére is csempészték italt és idegeneket.”⁶²

⁵⁸ Zágonyi: *Kanada*, 75.

⁵⁹ *Az amerikai hatóságok erőlyesen védekeznek az embercsempészek ellen.* *Prágai Magyar Hírlap*, 1924. november 9. 6.; *Az amerikai hatóságok erőlyesen védekeznek az embercsempészek ellen.* *Nyírvidék*, 1924. november 9 10.

⁶⁰ *Embercsempészet tengeralattjárón.* *Bács megyei Napló*, 1924. szeptember 27. 3.

⁶¹ *Enyhítenek az amerikai bevándorlási kvótatörvényen.* *Új kelet*. 1924. december 6. 3.

⁶² *Repülőgépen csempészték az italt és embert Canadából.* *Amerikai Magyar Népszava*, 1930. november 20. 3.

A fentebb már említett *Esti Kurir* cikk is hasonló képet fest: „Az idők folyamán valósággal embercsempészség alakult ki az amerikai határok közelében, sőt direkt csempészvállalatok alakultak, amelyek horribilis összegekért vállalkoztak a bevándorolni szándékozók átcsempészésére. Az amerikai hatóságok azonban rendkívül szigorúsággal őrzik a határt s így az embercsempészség nemcsak nagy rizikóval, de egyenlően életveszedelemmel jár. Épp ezt a körülményt használják ki a lelketlen csempészek, részben a kivándorlók megzsarolására, részben arra, hogy a kivándorlókat áldozzák fel, ha esetleg az amerikai határon bajba keverednek.”⁶³ Ezekben a közleményekben az illegális bevándorlás, az embercsempészek, maga az átkelés, illetve az azt követő időszak komoly fenyegetésként jelenik meg, ami valószínűleg hű képet is adott a körülményekről és a következményekről.

A potenciális kivándorlók azonban valószínűleg a többi negatív hírhez hasonlóan (lásd például a téli hideg okozta nehézségeket) figyelmen kívül hagyhatták az ilyen jellegű figyelmeztetéseket, feltehetőleg inkább hallgattak az akár túlzó történeteket mesélő falubeliekre, mint a veszélyekre összpontosító és egyszerűen kormánypropagandának minősíthető (még ha valós kihívásokat is bemutató) információkra. Ahogy Glant Tibor az amerikai kivándorlás kapcsán megjegyezte: „...az emberek nem hittek a kormányuknak, habár az az igazat állította, inkább fogadták el azt, amit a rokonaik és falubeliek mondtak nekik, még akkor is, ha ezek teljesen egyoldalúan túlzóak voltak.”⁶⁴ Erre Patrias is egyértelmű példákat közöl, illetve bemutatja, hogyan szelektáltak a kivándorlók a hozzájuk eljutó információk között, és hagyták teljesen figyelmen kívül a pozitív Amerika/Kanada képükbe nem illő figyelmeztetéseket (konkrétan például Zágonyi előadókörútja kapcsán).⁶⁵

A fent említett miniszteri tanácsos által hivatkozott alacsony magyar érintettséget megcáfolni látszik számos egyéb sajtóközlemény, ugyanis több konkrét esetről számolnak be, amikor magyarok egyértelműen érintettek voltak az illegális határátlépésben. 1926-ban például az *Új Kelet* írt arról, hogy „Detroitban elfogtak egy kanadai léghajót, amely négy magyar emigrálat akart Amerikába csempészni. A léghajót, amely Detroit állam közelében szállott földre, az Amerikai Egyesült Államok javára konfiskálták és azt a négy magyar emigránst, akiket keresztül akart csempészni, őrizetbe vették. A hivatalos jelentés, amely ezzel az esettel foglalkozik, különböző okok következtében nem adta még ki a négy magyarországi emigráns nevét.”⁶⁶ A *Magyarság* 1930. augusztus 10-i száma szerint „hat magyart hivatásos csempészek át akartak vinni csónakon az Egyesült Államokba, de a parti őrök elfogták őket. A hat magyart egy-egy évi kényszerszolgára fogták, hogy aztán a deportálás legyen a jussuk. Pár héttel ezelőtt pedig két nyíradonyi magyart deportáltak. Egyenként 155 dollárt fizettek az útlevélért, amelyről kiderült, hogy a hiénák hamisították.”⁶⁷ 1932-ben az *Amerikai Magyar Népszava* mutatja be az embercsempészet negatív következményeit egy konkrét magyar példán keresztül, amely az újság szerint száz és száz eset egyike: „Sztancs György megírja levelében, hogy az élet 1927-ben kényszerítette ki Kanadába, ahol esztendőig nehezen dolgozott szerencse nélkül. Amikor volt már néhány megtakarított dollárja, nyakába szakadt a munkanélküliség, amely nagy hamar felemésztette kis tartaléktőkéjét. [...] jelentkezett náluk néhány magyar ember, akik minden széppel, jóval kecsgettették őket és végül abban egyeztek

⁶³ *Amerika szigorú vizsgálatot indít a lelketlen embercsempészet megakadályozására.* *Esti Kurir*, 1928. január 4. 6.

⁶⁴ Glant: *Travel Writing as a Substitute*, 176.

⁶⁵ Patrias: *Patriots and Proletarians*, 58–59.

⁶⁶ *Hárommillió illegális bevándorló él Amerikában, akiket sem deportálni, sem nem lehet.* *Új Kelet*, 1926. november 13. 5.

⁶⁷ *Magyarok a nagyvilágban.* *Magyarság*, 1930. augusztus 10. 28.

meg velük, hogy fejenként 100 dollárért egy éjszaka átcsempésznek tíz kanadai magyart a határon. [...] ugyanazok az emberek jelentették fel őket, akik 1000 dollárért átszállították őket a határon. Mi azonban sok ilyen levelet kapunk magyar áldozatoktól és így tudjuk, hogy a hiénák csak azt várják ki, hogy az általuk átcsempészett emberek munkához és néhány dollárnyi keresethez jussanak, hogy a további zsarolási hadjáratot megkezdhessék ellenük. Ennek a zsarolásnak aztán se vége se hossza. Az áldozat pedig, aki deportálástól fél, kénytelen mindenét odaadni a hiénáknak. Ha pedig végül is türelmét veszíti s megtagadja a további adófizetést, minden lelkiismeretfurdalás nélkül feljelentik a bevándorlási hatóságoknál, hogy a többi áldozatokat megfélemlítsék.” A szerző ezt is hozzáteszi: „A hozzánk beérkező tanácsot kérő levelekből tudjuk, hogy százával, ezrével vannak itt az országban ily áldozatul esett szerencsétlen magyarok, akiket az embercsempészek még évek hosszú során át is zsarolnak.”⁶⁸ Bár elképzelhető, hogy ezek a jelentések túlzók, azt mindenképpen jól mutatják, hogy nem egy-egy elszigetelt, kivételes magyar esettel kell számolnunk.

Az *Amerikai Magyar Népszava* több más alkalommal is foglalkozott a témával, és nem csak embercsempészetről szóló beszámolóiban. 1926-ban az újság hasábjain megjelent a „Bevándorlási és polgárosodási tanácsadó” című kiadvány hirdetése, amely azzal reklámozta magát, hogy a következő kérdésekben is segítséget nyújt az olvasóknak (angol és magyar nyelven): „Hogy jöhet valaki Magyarországból Kanadába, s hogy jöhet Canadából és Cubából Amerikába? Mi történik a törvénytelenül itt tartózkodó magyarokkal? Lehet-e törvényesíteni a beszökött ember itt tartózkodását? Mikor deportálhatók a beszököttek?” A reklámszöveg igyekszik célzottan megszólítani az érintetteket: „Rendelje meg azonnal, mert mindig szükségére lehet rá.”⁶⁹ Ha érdemes volt egy ilyen kiadványban külön foglalkozni a törvénytelen bevándorlás és deportálás kérdésével, az szintén a magyarok nagyobb fokú érintettségére utal.

A Kanadából az Egyesült Államokba történő átszökés témaköre konkrét esetek kapcsán az újság szerkesztői üzenetei között is megjelent, többek között ilyen jellegű kérdések formájában, amelyekre az érintett válaszokat is kapott:

„KÉRDÉS: 1. Kanadából törvénytelenül jött be és most az óhazába akar utazni, de nem mer útlevelet váltani, mert attól fél, hogy elfogják. Mitévő legyen ?

2. Háború előtt törvényesen jött ki, azután hazament és a háború után törvénytelenül jött ki. Szeretne hazamenni, de vissza ide nem kérne útlevelet, hanem az első kijövelele alapján jönne ki. Lehetséges-e? N. N. Trenton.

VÁLASZ: Csak magyar útlevéllel utazhat haza, azt a magyar konzulátuson kell megszereznie. Itt nem érheti baj. De vissza nem jöhet az Egyesült Államokba, mert a visszatérési permitet nem kaphatja meg, sőt nem is kérheti, mert rájönnek, hogy törvénytelenül tartózkodik itt, mely esetben biztosan deportálnák. 2. Nem jöhet vissza első kijövelele alapján, csak magyar útlevéllel és amerikai vízummal.⁷⁰

KÉRDÉS: Öcsém 1927-ben jött be illegális úton. Szeretné 5 év után kivenni az első papírját. Nem származhatik-e ebből kellemetlensége? Régi olvasó, Akron.

VÁLASZ: Első papírt nem kaphat és bármikor deportálható.

⁶⁸ *Roszzabbak az útonállóknál*. Amerikai Magyar Népszava, 1932. január 5. 4.

⁶⁹ *A bevándorlási és polgárosodási tanácsadó most 50 cent*. Amerikai Magyar Népszava, 1927. június 18. 3.

⁷⁰ *Szerkesztői üzenetek*. Amerikai Magyar Népszava, 1928. augusztus 27. 4.

KÉRDÉS: Kanadából jöttem be törvénytelen úton. Jelentkezhetem-e a regisztrálásnál anélkül, hogy ebből kellemetlenségem származna? Bányász, W. Va.

VÁLASZ: Nem valószínű, hogy a kötelező regisztrálást behozzák. Ne aggódjon emiatt.

KÉRDÉS: 1924 június 1-je előtt jöttem törvénytelenül Kanadából az Egyesült Államokba. Útközben elfogtak és 500 dollár bond alá helyeztek, mely alól megszöktem. Deportálható vagyok-e? 2) A menyasszonyomat hozatom ki Kanadába. Ott kell-e lennem a leány partraszállásánál? Hervadó rózsza.

VÁLASZ: Ez egy rendkívül ritka eset. Véleményünk szerint nem deportálható. Ezt az esetet csak a bíróság döntheti el. (2) Nem kell ott lennie.⁷¹

Mindez kiváló láttelepet ad arról, milyen módon érintette az illegális bevándorlás az amerikai magyarokat. Éles határvonalat húz az Amerikába bevándorolt magyarok két csoportja között 1924, nemcsak a kvóták, hanem az átalakult deportálási szabályok miatt is. Bár az illegálisan érkező magyarok számát ezen dokumentumok alapján nem tudjuk meghatározni, az egyértelműnek tűnik, hogy a jelenség az USA-ban, Kanadában és Magyarországon is látható mértékű volt, és hosszabb távú következményekkel járt.

Konklúzió

A tanulmány egyik fő kérdése az volt, hogy milyen szerepet játszhatott az illegális migráció a magyar kivándorlás történetében a vizsgált időszakban Kanada és az Egyesült Államok vonatkozásában. Pontos számokat meghatározni szinte lehetetlen vállalkozás, hiszen a törvénytelenül sikeresen belépők nyilvánvalóan igyekeztek ezen státuszukat eltitkolni, másrészt mind a számok felnagyítására, mind azok elbagatellizálására történhettek kísérletek. Az megállapítható azonban, hogy a magyarok illegális határátlépése Kanada és Amerika között más országok bevándorlóihoz hasonlóan zajlott, és egyértelműen elért olyan szintet, amely a magyar politika és (a magyar, illetve az amerikai magyar) sajtó érdeklődését is felkeltette. A nem hivatalos, sajtóban megjelent adatok szerint akár több száz vagy ezer magyart is érintetett a Kanadából az Egyesült Államokba tartó illegális bevándorlás egy viszonylag rövid, mindössze néhány éves időszak alatt.

A tanulmány másik fontos megállapítása az, hogy az 1920-as években alakuló magyarországi Kanada képhez szervesen hozzátartozott a kivándorlás kérdése, s az az USA-val való állandó összehasonlításban formálódott. Ebben a keretben pedig az Egyesült Államok tűnt fel pozitívabb színben, ami azzal a szándékkal is összefüggethetett, hogy a kanadai kivándorlás még nagyobb hullámát igyekeztek megakadályozni. Az illegális határátlépést azonban, hasonlóan a kanadai kivándorláshoz általában, rövidre zárta a nagy gazdasági világválság és az annak következtében Kanadában is elhatározott szigorítások, 1931-ben ugyanis Kanada kormányzata komolyan korlátozta a kontinentális európaiak bevándorlását, köztük a magyarokét is.⁷² A *Keleti Újság* már 1930-ban jelezte az új problémákat „Kanada sem Eldorádó” című írásában: „A Kanadába kivándoroltak legnagyobb része nem azzal a szándékkal vándorolt ki Kanadába, hogy ott is maradjon, hanem hogy az első alkalommal átszökjön az Egyesült Államokba. A szökés nem volt túlságosan nehéz, hiszen egész üzletszerűen foglalkoztak csoportok az átszöktetéssel. [...] Újabban azonban nem az Egyesült Államokba szöknek az emberek... hanem Amerikából Kanadába. [...] Amióta a rendőrség a feljelentőknek még

⁷¹ Szerkesztői üzenetek. Amerikai Magyar Népszava, 1930. március 31. 4.

⁷² Lásd a 18. lábjegyzetet.

pénzbeli honoráriumot is ad, azóta naponta százával jelentik fel az embereket. Akiket még nem fogtak el, azoknak egyedüli mentségük az, hogy visszaszöknek Kanadába. De a nagy munkanélküliség óta, a kanadai határrendőrség is jobban vigyáz. És ha az elfogott delikvens már egy évnél hosszabb ideig volt illegitim módon az Egyesült Államokban, úgy ezeket Kanada is visszadeportálja Európába. Montreal ez idő szerint tele van olyanokkal, akik az összefogdosástól való félelmükben visszaszöktek Kanadába, de látván az itteni nyomorúságot, önszántukból jelentkeznek és örülnek, ha a hatóságok kimondják a szentenciát, hogy vissza Európába. És jellemző, hogy az emberek még a deportálásnak is tudnak örülni.”⁷³

Az illegális bevándorlás mértékének növekedését jól mutatja az amerikai bevándorlási politika Amerika-közi és transzatlanti hatásait, azt, hogy a korlátozások hogyan járultak hozzá az illegális határátlépések és ebből következően a deportálások számának növekedéséhez, s a kanadai migrációs politika változásaival párhuzamosan hogyan teremtettek olyan nemzetközi környezetet, amelyben az illegális bevándorlás annak minden nehézségével és kockázatával együtt is kívánatos alternatívaként jelent meg. Az illegális migráció, a határőrizet szigorítása, a deportálás intézménye a jelenkori migrációs diskurzusnak is fontos alkotóeleme, akár a politikai közbeszédben is. A száz évvel korábbi események rávilágítanak arra, hogy a szigorú korlátozások milyen nemzetközi hatásokat generálnak, hogyan kapcsolódnak össze az illegális bevándorlók kriminalizálásával és a nemzetközi migrációs útvonalak átalakulásával. Ugyanakkor a történelmi példából az is látható, hogy mindaddig, amíg a vonzó és taszító tényezők szimultán módon fennállnak a migráció két végpontján, az emberek egy jobb élet reményében a tiltások és veszélyek ellenére is vállalják akár az illegális határátlépést is.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Library and Archives Canada, Ottawa, Kanada (LAC)

LAC RG 76, LAC RG 26, LAC RG 25

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest (MNL-OL)

K 139 Winnipegi konzulátus iratai, 1927–1941

K 128 Montreali főkonzulátus iratai, 1924–1941

Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú Bihar Megyei Levéltára, Debrecen (MNL HBML)

Alispáni iratok, 1927

Online adatbázisok

Arcanum Digitális Tudománytár

Harvard Library, Curiosity Collections, „Immigration to the United States, 1789–1930” (HLCC)

Héritage – Canadiana

Hungaricana közgyűjteményi portál

Nyomtatott források

Drozdy Győző: *Amerika*. Budapest: Magyar Ugar Kiadóvállalat, 1924.

Paizs Ödön: *Magyarok Kanadában (Egy most készülő országról)*. Budapest: Athenaeum, 1928.

United Farmers of Canada. *On Immigration*. Saskatoon: Publicity and Research Dept., 1929.

Wéber Pál: *Feljegyzések: Róma, Amerika, Kanada*. Veszprém: Egyházmegyei Könyvkereskedés, 1928.

⁷³ *Kanada sem Eldorádó*. Keleti Újság, 1930. október 4. 4.

Zágonyi Sámuel. *Kanada egy európai bevándorló megvilágításában*. Budapest–Bridgeport: a szerző kiadása, 1926.

Amerikai Magyar Népszava, 1927–1932

Bácsmegyei Napló, 1924–1927

Budapesti Hírlap, 1926

Esti Kurir, 1928

Keleti Újság, 1930

Külföldi Magyarság, 1925

Magyarság, 1930

Nyírvidék, 1928

Prágai Magyar Hírlap, 1924

Uj Kelet, 1924–1926

Uj Nemzedék, 1924

Szakirodalom

Bakó Ferenc: *Kanadai magyarok*. Budapest: Gondolat, 1988.

Bódy, Paul: *Emigration from Hungary, 1880–1956*. In: Dreisziger, N. F. – Kovacs, M. L. – Bódy, P. – Kovrig, Bennett: *Struggle and Hope: The Hungarian–Canadian Experience*. Toronto: McClelland, 1982. 27–60.

Daniels, Roger: *Coming to America: A History of Immigration and Ethnicity in American Life*. New York: Perennial, 2002.

Dojcsák Győző: *A kanadai Esterházy története*. Budapest: Magvető, 1981.

Dreisziger Nándor F., et al.: *Struggle and Hope: The Hungarian–Canadian Experience*, Toronto: McClelland, 1982.

Dreisziger Nándor: “Rose-Gardens on Ice-Floes:” *A Century of the Hungarian Diaspora in Canada*. Hungarian Journal of English and American Studies, vol. 6. (2000) No. 2. 239–258.

Glant, Tibor: *Travel Writing as a Substitute for American Studies in Hungary*. Hungarian Journal of English and American Studies, vol. 16. (2010) No. 1–2. 171–184.

Johnson Bavery, Ashley: *Bootlegged Aliens: Immigration Politics on America’s Northern Border*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2020. doi.org/10.9783/9780812297379

Klug, Thomas A.: *Residents by Day, Visitors by Night: The Origins of the Alien Commuter on the U.S.–Canadian Border during the 1920s*. Michigan Historical Review, vol. 34. (2008) No. 2. 75–98. doi.org/10.1353/mhr.2008.0030

Kosa, John: *The Land of Choice: Hungarians in Canada*. Toronto: Toronto University Press, 1957. doi.org/10.3138/9781487589431

Kovacs, Martin Louis: *Esterhazy and Early Hungarian Immigration to Canada*. Regina: Canadian Plains Research Centre, 1974.

Knowles, Valeria: *Strangers at Our Gates: Canadian Immigration and Immigration Policy, 1540–2006*. Toronto: Dundurn Press, 2007.

Lee, Erika: *Enforcing the Borders: Chinese Exclusion along the U.S. Borders with Canada and Mexico, 1882–1924*. The Journal of American History, vol. 89. (2002) No. 1. 54–86. doi.org/10.2307/2700784

Marchildon, Gregory P.: *Immigration and Settlement, 1870–1939*. Regina: Canadian Plains Research Center, University of Regina, 2009.

Ngai, Mae M.: *The Strange Career of the Illegal Alien: Immigration Restriction and Deportation Policy in the United States, 1921–1965*. Law and History Review, vol. 21. (2003) No. 1. 69–107. doi.org/10.2307/3595069

Patrias, Carmela: *The Hungarians in Canada*. Ottawa: The Canadian Historical Association, 1999.

Patrias, Carmela: *Patriots and Proletarians: Politicizing Hungarian Immigrants in Interwar Canada*. Montreal: McGill–Queen’s University Press, 1994.

Puskás, Julianna: *From Hungary to the United States (1880–1914)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.

- Puskás Julianna: *Kivándorló Magyarok az Egyesült Államokban, 1880–1940*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982.
- Puskás, Julianna: *Ties That Bind, Ties That Divide: 100 Years of Hungarian Experience in the United States*. New York: Homes and Meir, 2000.
- Sadowski-Smith, Claudia: *Unskilled Labor Migration and the Illegality Spiral: Chinese, European, and Mexican Indocumentados in the United States, 1882–2007*. *American Quarterly*, vol. 60. (2008) No. 3. 779–804. doi.org/10.1353/aq.0.0037
- Szente-Varga Mónika: *A gólya és a kolibri: Magyarország és Mexikó kapcsolatai a XIX. századtól napjainkig*. Budapest: Áron Kiadó, 2012.
- Szente-Varga, Mónika: *Migración húngara a México entre 1901 y 1950*, Puebla, Instituto de Ciencias Sociales y Humanidades, 2007.
- Tezla, Albert: „Egy szívvel két hazában:” *Az amerikai magyarok, 1895–1920*. Budapest: Corvina, 2005.
- Tezla, Albert: *The Hazardous Quest: Hungarian Immigrants in the United States, 1895–1920*. Budapest: Corvina, 1993.
- Thirring Gusztáv: *A magyarországi kivándorlás és a külföldi magyarság*. Budapest: Fritz Armin, 1904.
- Torbágyi Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*. Budapest: Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2004.
- Várdy, Steven Béla: *The Hungarian-Americans*. Boston: Twayne, 1985.
- Venkovits Balázs: *Csempészett idegenek: dél- és kelet-európai illegális bevándorlók a kanadai-amerikai határon a két világháború között*. *Klió történettudományi szemlélő folyóirat*, 32. évf. (2023) 1. sz. 28–33.
- Venkovits Balázs: *From Non-Preferred to Unlawful: Illegal Hungarian Immigration on the US-Canada Border in the 1920s*. In: Venkovits Balázs (szerk.): *Stalwart Peasants, Undesirables, Refugees: Central and Eastern European Immigration to Canada*. Warsaw/Berlin: Sciendo/DeGruyter Poland, 2023. 73–91. doi.org/10.2478/9788367405454-005
- Venkovits Balázs: *Magyar kivándorlás Észak-Amerikába: transzatlanti és Amerika-közi áttekintés a nemzetközi migrációs politika alakulásáról, 1870–1929*. In: Bozzay Réka – Pete László (szerk.): *Migráció tegnap és ma*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2021. 139–157.
- Venkovits, Balázs: *“The New Mecca of Immigrants”: Hungarian Emigration to Canada and the Role of Immigration Propaganda*. In: Miklós Vassányi, et al. (szerk.): *Minorities in Canada – Intercultural Investigations*. Budapest: L’Harmattan, 2021. 99–121.
- Venkovits Balázs: „Záródó kapuk, új lehetőségek: magyar kivándorlás Észak-Amerikába a 20. század elején.” *Aetas*, 33. évf. (2018) 1. sz. 131–143.
- Vineberg, Robert: *Responding to Immigrants’ Settlement Needs: The Canadian Experience*. Dordrecht: Springer, 2012. doi.org/10.1007/978-94-007-2688-8

VAJDA ZOLTÁN
Szegedi Tudományegyetem

Aetas 39. évf. 2024. 1. szám, 108–118.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.1.108-118

www.aetas.hu

Egy amerikai – nem csak – Párizsban

Thomas Jefferson és a franciaországi szegények

ABSTRACT. *An American – not Only – in Paris: Thomas Jefferson and the Poor in France.* Thomas Jefferson often expressed his interest in French culture, society, and politics, citing various issues with poverty as a primary point of curiosity. Studies have shown how his concept of American exceptionalism *via-à-vis* Europe in general also involved indigence, yet, no attempt has been made at probing into his understanding of indigence in France with respect to the nature and typology of poverty there. Filling this gap, I propose to argue that, in the first place, the ultimate concern of Jefferson in connection with the indigent in France was largely shaped by his republican frame of mind. Furthermore, he refused to regard the indigent in France as a homogeneous category, and while in some ways he found French poverty unique in contrast to America, in others he did not. Finally, I also aim to point out the sharp contrast between his concept of poverty in France before and after his travels through the country on the eve of the Revolution.

Keywords: *Thomas Jefferson, poverty, France, United States, republicanism*

1784 augusztusában, nem sokkal az amerikai függetlenségi háborút lezáró párizsi békét követően Thomas Jefferson az amerikai Kongresszus megbízásából Franciaországba utazott. Feladata alapvetően az volt, hogy rendkívüli meghatalmazott követként képviselje hazája érdekeit az ekkor már Párizsban tartózkodó, az ottani előkelőségek körében nagy népszerűsége szert tett Benjamin Franklin és a későbbi amerikai elnök, John Adams társaságában. Jóllehet Jefferson korábban nem fogadta el a tisztséget, ezúttal nagy lelkesedéssel és eltökéltséggel igyekezett teljesíteni küldetését – a francia kultúra iránt érzett szimpátiájának köszönhetően is –, hogy megerősítse a két ország kapcsolatait.¹

Jefferson 1789 szeptemberéig tartózkodott az országban, ahol így alkalma volt megfigyelni a forradalom kezdeti eseményeit. Ugyanakkor lehetősége nyílt arra is, hogy utazásokat tegyen az országban, sőt azon kívül is, tapasztalatot és ismereteket szerezve több nyugat-európai ország kulturális, társadalmi és gazdasági viszonyairól. Ezenkívül levelezést folytatott és személyesen is találkozhatott a francia politikai és kulturális elit egyes képviselőivel, akiktől szintén informálódott az ország viszonyairól.² Az így szerzett benyomásaira, valamint az országról összegyűjtött ismereteire alapozva – a francia kultúra iránt érzett rokonszenve mellett – komoly kritikát is megfogalmazott az *ancien régime*-mel szemben, többek között a társadalmi viszonyokat, legfőképpen pedig a szegénység problémáját illetően.

¹ O'Brien: *The Long Affair*, 3–4.; Wilson: *Thomas Jefferson's Library*, i. m.; Peterson: *Thomas Jefferson and the New Nation*, 107.; Hahner: *Thomas Jefferson és a francia forradalom*, 38–39.; Kaplan: *Jefferson on France*, 3–4., 19.; Boles: *Jefferson: Architect of American Liberty*, 153., 157.

² Boles: *Jefferson: Architect of American Liberty*, 157–158.

Nem meglepő ez az érdeklődés Jefferson részéről, ugyanis a társadalmi egyenlőtlenségek kérdését alapvető fontosságúnak tartotta, ezen belül is a szegénység jelenségét, melyet előszeretettel vizsgált az amerikai köztársaság és néhány nyugat-európai állam viszonylatában. Ennek legfőbb célja az volt, hogy igazolja az amerikai köztársasági társadalmi és politikai berendezkedés sikerességét az Óvilág országaival szemben a társadalmi egyenlőtlenségek, az önkormányzatiság és az egyéni szabadságjogok tekintetében. Ebben az összehasonlításban pedig Franciaországnak kiemelkedő szerep jutott, különösen a társadalmi osztályok kapcsolatát, a társadalmi előjogokat vagy a szegénységet illetően.

A jelen tanulmányban ez utóbbi témát vizsgálom, ugyanis az eddigi szakirodalom csak meglehetősen érintőlegesen foglalkozott a szegénység problémájával Jefferson gondolkodásában – ha egyáltalán sor került arra. Ennek oka pedig elsősorban az az álláspont, mely szerint Jefferson nem tartotta jelentősnek a szegénység mértékét az Egyesült Államokban, és úgy vélte, többek között ez teszi kivételessé hazáját az európai államokkal szemben. Ráadásul Jefferson európai szegénységgel kapcsolatos nézeteit homogén módon kezelte az eddigi kutatás, nem véve tudomást arról, hogy országonként, így Franciaországot illetően is az általános jellemzők mellett specifikus nézeteket is megfogalmazott. Végül az eddigi szakirodalom nem használta fel a történeti kutatások szegénységgel kapcsolatos eredményeit a korai amerikai köztársaság viszonyait illetően, ezért nem is adhattak a szerzők kellő mélységű elemzést Jefferson idevonatkozó véleményéről a külföldi államok viszonylatában.³

A fentiek fényében ebben a tanulmányban megkísérlem bebizonyítani, hogy Jefferson olyan államként tekintett Franciaországra, ahol a szegénység specifikusan jellemző problémaként jelentkezik, jöllehet a jelenséget abból a nézőpontból vizsgálta, ami az Egyesült Államok vonatkozásában is meghatározta véleményét. Ennek megfelelően, bár több azonosságot is kimutatott a két ország tekintetében, elemzésében a különbségek még inkább szembeötlőek. Így például a földművelést alapvető fontosságúnak ítélte az *ancien régime* társadalmában a szegényellátás szempontjából, ugyanakkor a vidéki utazásai során tapasztalt viszonyok alapján a francia parasztokat a szegények közé sorolta.

Hogy mindezt megfelelően lássuk, mindenekelőtt Jefferson szegénységgel és szegényellátással kapcsolatos általános nézeteit kell megismernünk. Jefferson szegénység-felfogása alapvetően a republikánus ideológia keretrendszerébe illeszkedett, amennyiben úgy gondolta, azok tekinthetők szegénynek, akik nem függetlenek, nem képesek magukról gondoskodni, csak ha ehhez segítséget kapnak.⁴ Ez a meghatározás a szegényt a köztársasági társadalmi berendezkedés alapvető eszményének ellentétéként értelmezte, mely eszmény Jefferson számára a független termelőt jelentette, akit ő általában a szabad fehér férfiakkal azonosított. E csoporton belül pedig a szabad földtulajdonnal rendelkező farmereket részesítette előnyben, mint akik nem pusztán saját magukat tudják eltartani, hanem másokról, így családjukról is képesek gondoskodni. Jefferson szerint a gazdasági önellátás képezte az erkölcsi és politikai értelemben vett függetlenség alapját, így azt a republikánus erény és a köztársaság állampolgárai fontos ismervének is tekintette.⁵

³ Scheer: *Thomas Jefferson's 'Poor Woman'*, i. m.; Guzzetta: *Jefferson, Rumford, and the Problem of Poverty*, i. m.; Steele: *Thomas Jefferson's Gender Frontier*, 31.; Steele: *Thomas Jefferson and American Nationhood*, 104.

⁴ Jefferson, „Query XIV”, *Notes on the State of Virginia*, 259.

⁵ „Query XIX”, *Notes on the State of Virginia*, 290.; Pocock: *The Machiavellian Moment*, 506–552.; Kennedy: *Mr. Jefferson's Lost Cause*, 26–27. A republikánizmus amerikai jelenségéről a magyar szakirodalomban lásd: Lévai: *A Republikánizmus-vita*, i. m.; Vajda: *Republikánizmus*, i. m.

Ráadásul Jefferson elképzelése szerint a szabad farmernek saját munkaerejére támaszkodva kell megművelnie a földjét, tehát a befektetett munka szempontjából is a függetlenséget preferálta, és ez számára, mint később látni fogjuk, különös jelentőségre tett szert a francia viszonyok értelmezésében. Ezzel a republikánus eszménnyel állt szemben a szegénység jelensége: a szegények ugyanis nem lehettek gazdasági és így morális és politikai értelemben sem függetlenek, hiszen nem rendelkeztek szabad földtulajdonnal, amiből eltarthatták volna magukat és családjukat.

Mindezek ismeretében érthető, hogy a republikánus eszmény antitéziseként megjelenő szegénység mint társadalmi jelenség elsősorban a szabad amerikai fehér férfiak vonatkozásában foglalkoztatta Jeffersont. A nőket, gyermekeket vagy a fekete rabszolgákat, akik a korabeli kulturális, gazdasági és jogi konvenciók alapján *ab ovo* függő helyzetben lévőknek számítottak, a szegénység szempontjából nem tekintette relevánsnak, csak olyan esetben, ha nem részesültek megfelelő ellátásban abban a háztartásban, ahol éltek. Az amerikai indiánok szintén szegénynek számítottak Jefferson szemében a fehér amerikaiakétól eltérő, náluk fejletlenebb életvitelük folytán.⁶

Ugyanakkor a fent vázolt függetlenségi eszmény és a szegénység jelensége más szempontból is összefüggött egymással. Amint Jefferson 1786-ban részletesen kifejtette a francia Jean Nicholas Démenunier-nek, akivel konzultálva írta az *Encyclopédie méthodique* Egyesült Államokról szóló szócikét, a szabad farmer erkölcsi eszményével szembenáll az a „lusta” ember, aki „túl büszke ahhoz, hogy dolgozzon”, és a családja nyakán él. Jefferson szerint az ilyen ember valójában az arra jogosan rászorulókat ellátását veszi igénybe ahelyett, hogy dolgozna. Ezért, ha szegényellátásban részesülne, az gátolná őt abban, hogy képességeit kibontakoztatva előrejusson az életben.⁷

Nem meglepő, hogy Jefferson szemében a szegénység meghatározása ily módon fontos erkölcsi dimenziót is nyert, amennyiben egyértelműen elítélte azokat, akik munkaképes dolgozóként nem vállaltak munkát. Ennek alapján különböztette meg az „rászoruló” (*deserving*) és a „dologtalan” (*idle*) szegények csoportját az amerikai társadalmon belül, a korabeli általános gyakorlatnak megfelelően. Míg az előbbieket jogosultnak ítélte a helyi szegényellátásra, mivel nem voltak munkaképesek, az utóbbiak képesek lettek volna dolgozni, ám nem tették, ezért dologházba kényszerítették őket, ahol ellátásért cserébe munkát kellett végeznük.⁸ A szegények legszükségesebb csoportját pedig a „csavargók” (*vagrants*) alkották, akik nem vehették igénybe a helyi szegényellátást, egyik helységről a másikra vándorolva próbáltak munkát vagy alamizsnát szerezni maguknak. Jefferson őket a dologtalan szegények közé sorolta, azt állítva róluk, hogy nem akarnak dolgozni.⁹

Ezek a kategóriák, melyeket Jefferson az amerikai szegénységgel kapcsolatban használt, a munkanélküli szegények nagyobb csoportjához tartoztak, amelyet ugyanakkor kiegészített a dolgozó szegények csoportja. Ők voltak azok, akik ugyan végeztek munkát, ám egyik napról a másikra kellett élniük, így könnyen lecsúszhattak a munkanélküliek sorába. Jefferson számára a legfontosabb ide tartozó társadalmi csoportot azok az amerikai farmerek jelentették,

⁶ Jefferson levele Maria Cosway-hez, 1786. október 12. In: Jefferson: *Writings*, 875.; Jefferson levele Clement Caine-hez, 1811. szeptember 16. In: Jefferson: *Works*, XI. 214.; Jefferson: „Memorandums on a Tour from Paris to Amsterdam, Strasburg, and back to Paris, March 3., 1788”. In: Jefferson: *Writings*, 651. Lásd még: Steele: *Jefferson's Gender Frontier*, 30–33.

⁷ „Observations on the Article États-Unis Prepared for the Encyclopédie,” 1786. június 22. In: Jefferson: *Works*, V. 58–59.

⁸ Jefferson: *Writings*, 259.

⁹ Rothman: *The Discovery of the Asylum*, 5.; Jefferson: *Writings*, 259.

akik a 19. század elejére bekapcsolódtak a világkereskedelembé, és akiket ezért a különféle válságok érzékenyen érintettek, így többen közülük nagy eséllyel szorultak szegénységi ellátásra.¹⁰

Jefferson és a franciaországi szegénység

Jefferson a franciaországi szegényeket is a fentebb vázolt szegénység-felfogás kategóriával értelmezte. Az ország korabeli gondolkodói ugyanis a szegénység jelenségét szintén egyrészt azokkal a dolgozó férfiakkal kapcsolták össze, akik nem tudták eltartani a családjukat, másrészt pedig az egyéneknek az önfenntartásra való képtelenségével azonosították. A mezőgazdasági munkások körében például gyakori jelenség volt, hogy kénytelenek voltak a gyermekeik és feleségeik által megkeresett extra jövedelemre támaszkodni megélhetésük biztosításához.¹¹ A kisbirtokosok körében pedig az 1700-as évek közepétől kezdve volt jellemző, hogy egyre nehezebben tudtak megélni a csökkenő területű szántóföldekből, és kiegészítő jövedelemforrásokat igyekeztek találni. Ezért a legtöbb „parasztgazda” nem volt abban a helyzetben, hogy a földjén elegendő élelmiszert termeljen a családja ellátásához, és kiegészítő jövedelemre szorult például „háziipari” termelésből, melyben általában a család nő tagjai vettek részt. Az ilyen és ehhez hasonló jövedelemszerző tevékenységek a francia paraszti gazdálkodás polikulturális jellegét erősítették. A szegény családok túlélése szempontjából elengedhetetlen volt, hogy a családi költségvetéshez minden családtag hozzájáruljon, így akár csak egyetlen tag kiesése a komplex jövedelmi rendszerből a mélyszegénységbe való lecsúszáshoz vezetett.¹²

Ugyanakkor, amint a továbbiakban látni fogjuk, Jefferson franciaországi szegénységgel kapcsolatos megjegyzései elsősorban a vidéki népességre szorítkoztak, és nem foglalkozott más csoportokkal. Például nem volt tisztában azzal a ténnyel, hogy – amint arra a szakirodalom rámutat – a francia társadalmat alkotó három rend (a papság, a nemesség vagy a harmadik rend, mely magában foglalta a parasztságot) mindegyike számos olyan alcsoportból tevődött össze, melyek között megtalálhatók voltak a rosszabb anyagi helyzetben lévő népeséghez tartozók. A francia lakosság egyharmada szegénynek számított, nehéz körülmények között élt, és a legszegényebbek az alapvető élelmiszereknek is híján voltak.¹³

Mindazonáltal nem véletlen, hogy a franciaországi szegénység vonatkozásában elsősorban a mezőgazdasági szektorban dolgozó népesség váltotta ki Jefferson érdeklődését. A 18. század végére a huszonnyolc milliós Franciaország népességének 85%-át parasztok alkották, akiknek többsége ekkor megélhetési gondokkal küszködött.¹⁴ Ennek többek között az volt az oka, hogy a parasztok számtalan adóval és kötelezettséggel tartoztak a királynak, a földesúrnak, valamint a papságnak is, így a termelőknél már alig maradt a megélhetésükhöz

¹⁰ Jefferson levele Thomas Cooperhez, 1814. szeptember 10. In: *Founders Online*, National Archives, <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/03-07-02-0471> (letöltés: 2020. december 8.) [Eredeti forrás: *The Papers of Thomas Jefferson*, Retirement Series, vol. 7, 28 November 1813 to 30 September 1814. Ed. J. Jefferson Looney. Princeton: Princeton University Press, 2010. 649–655.] Jefferson levele Thomas Ritchie-hez, 1826. február 28. In: *Jefferson: Works*, XII. 464.

¹¹ Hufton: *The Poor of Eighteenth-Century France*, 12., 18.; McPhee: *A Social History of France*, 10–11.

¹² Hufton: *The Poor of Eighteenth-Century France*, 15., 37., 38., 43.

¹³ Duby: *Histoire de la France*, 251–258.; Hufton: *The Poor of Eighteenth-Century France*, 20., 24.

¹⁴ Duby: *Histoire de la France*, 304.; McPhee: *A Social History of France*, 7.

szükséges élelmiszerből.¹⁵ Ráadásul, az állami költségvetés kívánalmaival összhangban, a parasztság viselte az adóterhek döntő hányadát, a másik két rend részesedése relatíve csekély volt.¹⁶

Ezen túlmenően leginkább a túlnépesedés és az abból fakadó földhiány következtében az 1770-es évekre az általános gazdasági helyzet is romlott. Az ország paraszti népességén belül egyre többen voltak híján munkalehetőségnek, illetve földhöz is nehezebben tudtak hozzájutni, és sokan csavargóként járták a vidéket.¹⁷ A helyzetet tovább rontotta a mezőgazdasági termelés kedvezőtlen szerkezete és feltételrendszere, ami önellátó gazdálkodás folytatására kényszerítette a parasztokat. Ennek következtében viszont nagymértékben csökkent a helyi piacokra termelt áruk volumene, a csökkenő bevételeik miatt viszont a parasztok nem tudtak lépést tartani a növekvő élelmiszerárakkal.¹⁸

Egy másik, még nagyobb horderejű tényezőnek, amely szintén hozzájárult a franciaországi áremelkedéshez, az uralkodó adóemeléssel kapcsolatos igénye tekinthető, amit végső soron az 1780-as évekre kibontakozó általános pénzügyi válság okozott. Ekkorra ugyanis a francia állam – nagyrészt a határon túli befolyási övezetének kiterjesztésére irányuló törekvései következtében – a csőd szélére került. A hétéves háborút követő nemzetközi kereskedelem bővülésével és a francia szerepvállalás növekedésével az ország gazdasága a jelentős kereskedelmi növekedés szakaszába lépett, és a folyamatot végső soron külföldi befektetők-től felvett hitelek-ből finanszírozták. A kereskedelmi adminisztráció terjeszkedése nyomán jelentkező növekvő költségek szintén hozzájárultak a pénzügyi terhekhez. A nagyhatalommá válás pénzügyi követelményei, úgymint a növekvő igény a haditengerészet, valamint a hadsereg fejlesztésére és fenntartására hasonlóképpen folyamatos hitelfelvételre kényszerítette a francia államot. Ezt a szükségletet pedig a nemzetközi befektetők a nagyobb haszon reményében még inkább voltak készek kielégíteni Franciországban, mint más európai államokban.¹⁹

E szélesebb körű pénzügyi válság közvetett hatásai mellett 1786 után a mezőgazdaság általános visszaesése is fokozta a francia parasztok gondjait, és a társadalmat általánosan jellemző szegénység, valamint az élelmiszerhiány a lakosság nagy részét súlyosan érintette.²⁰ Az élelmiszerhiányt az is előidézte, hogy a népesség növekedési üteme nagyobb-nak mutatkozott, mint a gazdasági növekedés üteme.²¹ Mindenekelőtt a kenyér árának növekedése jelentett komoly nehézséget, amit súlyosbított, hogy az országban hiány mutatkozott ebből az alapvető élelmiszerből, és a kereskedők a városi piacokat részesítették előnyben az értékesítés során, mivel ott nagyobb bevételre tudtak szert tenni.²² A kenyérre árkorlátozást vezettek be, ami a parasztok érdekeit és a társadalmi nyugalmat szolgálta.²³

¹⁵ McPhee: *The French Revolution*, 12., 13.; McPhee: *A Social History of France*, 11.; Duby: *Histoire de la France*, 249–250.

¹⁶ Hunt: *The French Revolution*, 3.

¹⁷ Duby: *Histoire de la France*, 250.

¹⁸ McPhee: *The French Revolution*, 8.

¹⁹ Hunt: *The Global Financial Origins of 1789*, 33.

²⁰ Duby: *Histoire de la France*, 286.; McPhee: *The French Revolution*, 12.

²¹ Hufton: *The Poor of Eighteenth-Century France*, 14.

²² Bouvier–Armengaud et al.: *Histoire économique et sociale de la France*, 1712.; McPhee: *The French Revolution*, 12.

²³ Duby: *Histoire de la France*, 250.

A szegények helyzetét tovább nehezítették az alacsony bérek, a rossz életkörülmények, valamint a járványok és más betegségek.²⁴ A gazdasági nehézségekkel szembeni védekezés jegyében a franciaországi rászorulókat csak a katolikus egyház által fenntartott szegényellátásra számíthattak. Mivel azonban az a plébániákhoz volt rendelve, és azok egyenlőtlenül oszlottak meg az országban, a jótékonyági segélyek elosztása nagyfokú anomáliát mutatott.²⁵

Mindezek következtében az 1780-as évek közepére a francia vidék gazdasági és társadalmi válságba süllyedt,²⁶ a mezőgazdaságban kialakult feszültségek pedig erőszakot generáltak a parasztok körében. Ennek legszélsőségebb formájának tekinthető az, amikor elkecserekedtségükben megtámadták és kifosztották a nemesség birtokait.²⁷ A francia vidéken jelentkező nehézségek nagy mértékben hozzájárultak az 1787. évi társadalmi elégedetlenséghez és feszültséghez, mely a francia forradalomban és az *ancien régime* megdöntésében csúcsosodott ki. Jeffersonnak a franciaországi szegénységről alkotott elképzeléseit ebbe a kontextusba illeszkedve értékelhetjük.

Jefferson aggasztották a franciaországi szegényeket sújtó általános társadalmi és politikai megrázkódtatással járó folyamatok, melyek azonban egyáltalán nem érték váratlanul, mivel már jóval a forradalmi események előtt, sőt még az országban tett utazásai során szerzett tapasztalatait megelőzően is értekezett a korabeli társadalmi viszonyokról, köztük a szegények helyzetéről. Jefferson tisztában volt a francia társadalomban jelentkező elszegényedéssel, és követi megbízatása lejártá közeledtével, a forradalom kitörésének előestéjén intenzíven foglalkozott a kérdéssel. 1789 márciusában például megállapította, hogy a szokatlanul hideg tél miatt Párizs dolgozó szegényei munka nélkül maradtak, és pénzzel segítyezik őket.²⁸ A nyár vége felé pedig, amikor a forradalom már javában zajlott, a párizsi kenyérhiány kapcsán a szegények helyzete ismét megragadta a figyelmét. Amint azt James Madisonhoz intézett levelében megjegyezte, a túlélés érdekében a nincstelenek elkecserekedtségükben pékségeket támadnak meg élelemért.²⁹ A nyomor tehát a városok ellenére – állapította meg Jefferson szeptemberben – a tél elmúltával is mindennapos jelenség volt a nincstelenek körében, akik a nyári „bőséges termés” ellenére még mindig kenyérhiánytól szenvedtek.³⁰

A szegénység mögött rejlő strukturális okokról azonban már korábban is megfogalmazta véleményét Jefferson, elsősorban a francia vidékre koncentrálván.

A munkanélküli szegények Franciaországban

Bár Jefferson szegénységgel kapcsolatos általános megállapításai fontos szerepet játszottak a francia helyzetről kialakított értékelésében, mint látni fogjuk, a franciaországi viszonyokkal

²⁴ Hufton: *The Poor of Eighteenth-Century France*, 38–68.

²⁵ McPhee: *A Social History of France*, 20–21.

²⁶ McPhee: *A Social History of France*, 28.

²⁷ Furet–Richet: *La Révolution Française*, 85–86.

²⁸ Jefferson levele Madame Brehanhoz, 1789. március 14. In: Jefferson: *Works*, V. 460.

²⁹ Jefferson levele James Madisonhoz, 1789. augusztus 28. In: Jefferson: *Works*, V. 487.

³⁰ Jefferson levele Ralph Izardhoz, 1789. szeptember 18. In: Jefferson: *Works*, VI. 16. Jeffersonnak ezek a személyes megfigyelései a párizsi élelmiszerellátást érintő problémákról meglehetősen pontosnak tekinthetők. A megtermelt élelmiszer elosztása például visszatérő probléma maradt az *ancien régime* alatt, különösen akkor, amikor a termés nem volt elegendő a népesség ellátására. Ekkor a vidéki és a városi szegények általában vagy a kenyér árának rögzítését követelték a helyi adminisztrációtól, vagy pedig azt, hogy akadályozza meg a nagyobb gazdákat abban, hogy a szabad piacon értékesítsék a búzakészleteik feleslegként jelentkező részét, mivel arra a szegények – megszabott áron – tartottak igényt mindennapi megélhetésükhöz. McPhee: *A Social History of France*, 15., 24.

összefüggésben nem jelenik meg a dologtalan és rászoruló szegények közötti különbségtétel, mert az nem bizonyult számára relevánsnak a francia kontextusban. Ugyanakkor mind a francia munkanélküli, mind pedig a dolgozó szegények esetében a földművelés állt érdeklődésének homlokterében. Nem meglepő tehát, hogy elsősorban a földművelés perspektíváján keresztül elemezte a franciaországi szegények helyzetét – legyenek bár munkanélküliek vagy dolgozók.

Szegénységgel kapcsolatos általános nézetrendszerében – mint fentebb már láttuk – a szegények egyik meghatározó csoportját azok alkották, akiknek nem volt munkájuk, bár hajlandók lettek volna dolgozni, a munkanélküli, de „dolgos” szegények csoportjaként. Még a forradalom előtt kifejtett véleménye szerint a francia társadalom meghatározó részét szintén ez a csoport alkotta.³¹ A velük kapcsolatban megfogalmazott nézeteiben – mint látni fogjuk – a földhasználat mint a megélhetés alapja játszott meghatározó szerepet.

Jefferson gondolatainak alapvető eleme a munkalehetőségek hiánya és a szegénység közötti összefüggés. A franciaországi nincstelenség okát alapvetően a földtulajdon egyenlőtlen elosztásával, valamint azzal magyarázta, hogy a francia arisztokraták nem adták bérbe a megműveletlen földeket a dolgos, munkaképes szegényeknek. A francia társadalomról James Madison számára készített elemzésében kifejtette, hogy annak nagy részét a nyomorban élő, munkanélküli szegények teszik ki, akik koldulni kényszerülnek a megélhetésért.³² Jefferson szerint ezek az emberek hajlandók lennének dolgozni, mégsem találnak munkát a megélhetésükhöz. Ez annál is súlyosabb probléma, állította, mivel egyébként elegendő mennyiségű föld áll rendelkezésre. A földtulajdonosok azonban nem érdekeltek abban, hogy hasznot húzzanak földjeik bérbe adásából, és olyanok műveljék meg azokat, akik képesek és hajlandók munkát végezni a birtokaikon. Ehelyett, mivel arisztokraták, csak rendkívül korlátozott mértékben használják ezeket a földeket, kedvtelésből, elsősorban vadászatra. „Ezeket a földeket nem művelik”, „csak vadászat céljára használják őket” – állította Jefferson.³³ Fontos látnunk, hogy ezek a gondolatai még a franciaországi kiküldetése előtti véleményét tükrözik, amely viszont változott az ottani tartózkodása során szerzett tapasztalatai nyomán.

Ez a gyakorlat azonban – érvelt – sérti a „természeti jogot”, mivel a „műveletlen” földek mellett nagyszámú „munkanélküli szegény” él az országban. Ez pedig nem helyénvaló, hiszen – ahogyan fogalmazott: „...a földet közös tulajdonként kapták az emberek, hogy dolgozzanak és éljenek rajta.” Ezért, amennyiben rendelkezésre áll szabad, megművelhető föld, azt a munkanélküli szegények rendelkezésére kell bocsátani, mert ebben az esetben „a föld művelésének alapvető joga visszakerül a munkanélküliekhez”.³⁴ Más szóval: Jefferson szerint a munkanélküli franciáknak jogukban állna megművelni a tulajdonosok által műveletlenül hagyott földet. Mivel azonban a földtulajdon rendszere Franciaországban kötött, az arisztokráciát privilegizáló jogi konstrukcióra épül, a munkanélküli szegények nem juthatnak földtulajdonhoz, így megélhetésüket csak más munkalehetőségek révén lehetett volna biztosítani. Ennek hiányában azonban a földet a bérlet intézménye révén kellene munkára képes és hajlandó rászorulóknak számára elérhetővé tenni. Ez a megoldás a potenciális szegénységélyezés egyik fő formájaként jelent meg Jefferson gondolkodlatmenetében.

Jefferson érvelése a szegénység és a francia arisztokrácia pazarló földhasználatának közötti kapcsolatról fontos párhuzamot mutat azzal a gondolatmenettel, amelyben az amerikai indiánok földhasználatát elemezte, mivel az a vadászterületként való hasznosításon alapult.

³¹ Jefferson levele James Madisonhoz, 1785. október 28. In: Jefferson: *Writings*, 841.

³² Jefferson levele James Madisonhoz, 1785. október 28. In: Jefferson: *Writings*, 841.

³³ Jefferson levele James Madisonhoz, 1785. október 28. In: Jefferson: *Writings*, 841.

³⁴ Jefferson levele James Madisonhoz, 1785. október 28. In: Jefferson: *Writings*, 841–842.

Életmódjukat a civilizációval ellentétes életmódként határozta meg, mivel úgy gondolta, a nyugati típusú mezőgazdasághoz mint fejlettebb megélhetési formához képest alacsonyabb termelékenységi módszerek jellemzik, és azok összességében az indiánok elszegényedését eredményezik.³⁵

Végül itt kell megjegyezni, hogy létezett egy olyan társadalmi csoport a munkanélküli francia szegények között, amelyre Jefferson nem tért ki, mégpedig a csavargók, akik jellemzően a francia vidéken kóborló és gyakran a városokban menedéket találó koldusok voltak. Mindazonáltal ők is a munkanélküli szegények kategóriájába tartoztak, a leggyakrabban munkát keresve járták az országot, ami nem volt veszélytelen számukra, mivel még kisebb törvénytértés miatt is súlyos büntetésben részesültek.³⁶

A franciaországi dolgozó szegények

A munkanélküliek mellett Jefferson figyelme a franciaországi dolgozó szegényekre is kiterjedt, pontosabban azokra, akiknek lehetőségük volt földet művelni. Ugyanakkor, érdekes módon, őket is szegénynek minősítette, mivel családjuk munkájára kellett támaszkodniuk, azaz nem tudtak megfelelni a független, önmagát és családját is eltartani képes farmer eszményének. Ezért úgy látta, nem érték el a civilizációnak azt a szintjét, amely az amerikai köztársaságot jellemezte.

Azt látta, hogy a francia paraszti gazdaságban az egész család részt vesz a földművelésben, tehát a családfő nem képes egyedül ellátni feladatát. Ahogyan 1788-as útinaplójában a francia vidéken tett látogatásának tapasztalatait összegezve fogalmazott: „A férfiak tekintetében tiszteletre méltó körülmény, hogy abban a pillanatban, amikor anyagilag megnyugtató helyzetbe kerülnek, a házi munkát női házas társukra osztják, a külsőt [azaz a földművelést] pedig magukra vállalják. És ez a körülmény vagy ennek ellentettje, elég jól mutatja, hogy egy nép jómódban él-e, vagy sem.”³⁷ Jefferson ugyanezt a megfigyelést tette dél-franciaországi utazásai során, ahol úgy látta, a mezőgazdasági közösségek nagyfokú szegénységben élnek, ugyanis a férfiak a földeken dolgoztatták a nőket és a gyerekeket. Véleménye szerint a szegénység a férfi függetlenség és a civilizáció hiányának következménye volt: „...megfigyeltem, hogy a nők és gyermekek nehéz terheket cipelnek és kapálnak. Ez a rendkívüli szegénység egyértelmű jele. A férfiak egy civilizált országban soha nem teszik ki feleségüket és gyermekeiket olyan munkának, mely meghaladja erejüket vagy nemükhöz nem illő, amennyiben saját munkaerejüket elegendőnek bizonyul annak elvégzéséhez.”³⁸

Jefferson úgy látta, a francia parasztok nem érték el a civilizációnak azt a szintjét, amely az amerikai köztársaságot jellemezte. Ugyanis a civilizált társadalmakban élő nők nem végeznek mezőgazdasági munkát, mert azzal „természetes” jogaik sérülnek. Sajátos párhuzam mutatkozott e tekintetben is a francia és az indián nők között. Az utóbbiaknak ugyanis

³⁵ Vö. Vajda: *From Poverty to Assimilation*, i. m. Ez az álláspont jól illeszkedett Jeffersonnak az európai arisztokráciáról vallott általános véleményéhez, mely olyan társadalmi elitnek tekintette őket, amely nem racionális módon gondolkodik. Úgy vélte, a jelenben élnek, és nem számolnak a jövővel, ellentétben az amerikaiakkal, akik a tevékenységeiket a jövőre való tekintettel tervezik. Spahn: *Thomas Jefferson, Time, and History*, 48., 84.

³⁶ McPhee: *A Social History of France*, 24.

³⁷ Jefferson: *Writings*, 651.

³⁸ Notes of a Tour into the Southern Parts of France, etc., 1787. március 3. In: *Founders Online*; lásd még Jefferson levele William Shorthoz, 1787. március 15. Uo.

Jefferson szerint kényszerűségből mezőgazdasági munkát kellett végezniük, és a folyamatosan hadakozó indián férfiakra kellett gondot viselniük, akik nem dolgoztak a földeken.³⁹

Másrészt viszont léteztek olyan vidékek is Franciaországban, ahol a helyzet kevésbé volt reménytelen a parasztság életviszonyai tekintetében – ismerte el Jefferson. A térség, ahol a nők helyzetét kedvezőbbnek ítélte, „Burgundia és Beaujolois (sic)” volt, mivel ott főként házimunkát végeztek, és kedvező körülmények között éltek.⁴⁰ Mint Jefferson megjegyezte egyik levelében, ezekben a régiókban a nők „jól öltözöttek”, „jól tápláltak”, és „csak könnyű munkát végeznek a földeken”.⁴¹

Egészében véve azonban – legalábbis Jefferson gondolatmenete szerint – a francia parasztok, még ha a föld munkásai is voltak, nem feleltek meg az amerikai farmerek által képviselt eszménynek, mivel nem voltak teljesen függetlenek. A munkanélküli, földtulajdon nélküli nincstelenekhez hasonlóan ők sem feleltek meg a független termelő eszményének.

Általános republikánus elméletében a földművelés és a jólét között szilárd kapcsolatot tételezett, azzal együtt, hogy az előbbi a szegénység elkerülése garanciájának tekintette, mely az utóbbi számára a függetlenség hiányát jelentette, illetve mások foglalkoztatását a föld megművelése során. Feltételezése szerint – a republikánus modell alapján – a földtulajdonos férj képes megművelni a földbirtokát anélkül, hogy házastársát vagy gyermekeit munkára kényszerítené.

Abban, ahogy Jefferson a francia vidéken élő férfiak és nők helyzetét meghatározta, a munka világához kapcsolódó nemi szerepekről alkotott tágabb víziójának is része volt. Amint azt máshol már kifejtettem, éles határvonalat húzott a francia férfiak és nők között, azt állítva, hogy az előbbieket inkább a nőkre természetből fogva kiszabott feladatokat végzik. A nemi szerepek felcserélődése így szerinte a dolgok természetes rendjének megsértését jelentette a francia társadalomban.⁴² Ugyanakkor Jefferson nem érzékelte, hogy a francia vidéki nők többsége olyan ipari tevékenységekben is részt vett, mint a textilgyártás, amely fejlődésének ebben a korai szakaszában a nagyrészt paraszti háztartásokra épülő kiadási rendszerre épült. Ezek a nők tehát a családi gazdaság fontos részét képezték a többletjövedelem megszerzésével, amire ott általában nagy szükség volt, különösen akkor, amikor a házastársuk szezonális munkát vállalt a lakóhelyükön kívül.⁴³

Megállapítható tehát, hogy mivel Jefferson a földtulajdont megművelő termelőket tekintette a függetlenség megtestesítőinek, valamint az önállóságra képes személyeknek, a független, szabad földbirtokkal rendelkező mezőgazdasági termelők a jeffersoni logika szerint nem lehettek szegények. Hogy az ilyen férfiak elégedetten élhetnek, azt jelentette számára, hogy nem kell mások munkájára támaszkodniuk, ezért nem szegények a szó két értelmében: az önállóság kizárja a másoktól való függést mind a megélhetés, mind a munka tekintetében. A francia mezőgazdasági termelők azonban nem feleltek meg ennek az ideálnak.

Végkövetkeztetés

Amint láttuk, Jefferson franciaországi szegényekkel kapcsolatos gondolkodásának fontos vonása, hogy miközben csoportjukat nem tekintette homogénnek, és különbséget tett a munkanélküli és a dolgozó szegények között, ellentétben saját hazájára vonatkozó nézetei-

³⁹ „Notes”. In: Jefferson: *Writings*, 185–186.

⁴⁰ „Notes”. In: Jefferson: *Writings*, 186.

⁴¹ Jefferson levele William Shorthoz, 1787. március 15. In: *Founders Online*.

⁴² Vajda: *Thomas Jefferson on Class and the European Perspective*, 85–86.

⁴³ McPhee: *A Social History of France*, 11.

vel, nem tett utalást a franciaországi „dologtalan” szegényekre. A munka nélkül maradt nincstelenek helyzetéért a francia arisztokráciát és annak földhasználatához való hozzáállását hibáztatta. Így elemzésében leginkább az ország „rászoruló” szegényeit tárgyalta, mint a nincstelenek fő csoportját.

Ezen túlmenően Jeffersonnak a franciaországi szegényekről alkotott elképzelései megélhetésük tekintetében is megkülönböztetésekre épült. A legfontosabb ezek közül, hogy éles ellentétet vélt felfedezni az amerikai köztársaság és Franciaország között a földhasználat szempontjából. Míg hazája szabad földeket tudott biztosítani a népességfelesleg ellátására, addig Franciaország csak olyan földterülettel rendelkezett, amely arisztokraták tulajdonában volt, akik azonban nem voltak hajlandók azt bérbeadni a nincsteleneknek. Szerinte ezen a gyakorlaton kellett volna változtatni, ez lehetett volna a szegényellátás fő formája Franciaországban.

Ugyanakkor, mint franciaországi utazásai során szerzett benyomásaiból kiderült, Jefferson szemében még azok a francia parasztok is problémákkal szembesültek, akik földet művelhettek, mivel csak családjuk segítségével tudták megművelni a földet. Ráadásul úgy vélte, a nők által végzett mezőgazdasági munka a civilizáció alacsonyabb fokát jelezte egy adott társadalom esetében. Mi több, az a helyzet, amelyet Jefferson a francia vidéken megfigyelt, valójában szöges ellentétben állt a rászoruló földhöz juttatására vonatkozó korábbi, még franciaországi tartózkodása előtt megfogalmazott javaslatával, a bérleti rendszer elterjesztésével, hiszen az valójában a családtagok munkájától függő szegény parasztok tömegét eredményezte volna.

Végül, mivel Jefferson nem volt tisztában a francia paraszti gazdálkodás polikulturális jellegével, valamint a nők részvételével a családi háztartások számára többletjövedelmet biztosító tevékenységekben, meglehetősen korlátozott képet festett a franciákat sújtó szegénységről. A francia földművesek messze nem voltak önellátók, a földművelésen kívül más tevékenységekben is nagymértékben részt vettek megélhetésük biztosítása érdekében. Az, hogy a földeken a feleségük és a gyermekeik segítségére támaszkodtak, nem mentette fel őket azon feladat alól, hogy más jövedelemszerző gazdasági tevékenységek után nézzenek. Így még csak meg sem tudták közelíteni Jeffersonnak az önellátó amerikai szabad farmerről alkotott ideálját.

BIBLIOGRÁFIA

Nyomtatott és internetes források

Founders Online <https://founders.archives.gov/> (letöltés: 2022. július 10.)

Jefferson, Thomas: *The Works of Thomas Jefferson* [Federal Edition] Ed. Paul Leicester Ford. 12 vols. New York: The Knickerbocker Press, 1904–1905.

Jefferson, Thomas: *Writings*. Ed. Merrill D. Peterson. New York: The Library of America, 1984.

Szakirodalom

Boles, John B.: *Jefferson: Architect of American Liberty*. New York: Basic Books. 2017.

Bouvier, Jean – Armengaud, André et al.: *Histoire économique et sociale de la France: L'ère industrielle et la société d'aujourd'hui (siècle 1880–1980). Années 1950 à nos jours*. Tome IV. Paris: Presses Universitaires de France, 1982.

Duby, Georges (dir.): *Histoire de la France. Dynasties et révolutions de 1348 à 1852*. Paris: Larousse, 1987.

Furet, François – Richet, Denis: *La Révolution Française*. Paris: Hachette, 1999. (1963)

- Guzzetta, Charles: *Jefferson, Rumford, and the Problem of Poverty*. The Midwest Quarterly, vol. 26. (1985) No. 3. 343–356.
- Hahner Péter: *Thomas Jefferson és a francia forradalom (Thomas Jefferson and the French Revolution)*. Budapest: Századvég, 1998.
- Hufton, Olwen H.: *The Poor of Eighteenth-Century France 1750–1789*. Oxford: Clarendon Press, 1974.
- Hunt, Jocelyn: *The French Revolution*. London: Routledge, 1998.
- Hunt, Lynn: *The Global Financial Origins of 1789*. In: Desan, Suzanne – Hunt, Lynn – Nelson, William Max (eds.): *The French Revolution in Global Perspective*. Ithaca–London: Cornell University Press, 2013. 32–43.
- Kaplan, Lawrence S.: *Jefferson on France. An Essay on Politics and Political Ideas*. New Haven – London: Yale University Press, 1967.
- Kennedy, Roger G.: *Mr. Jefferson's Lost Cause: Land, Farmers, Slavery, and the Louisiana Purchase*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Lévai Csaba: *A republikanizmus-vita: Vita az amerikai forradalom eszmétörténeti hátteréről*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2003.
- McPhee, Peter: *A Social History of France, 1780–1880*. London: Routledge, 1993. (1992)
- McPhee, Peter: *The French Revolution, 1789–1799*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- O'Brien, Conor Cruise: *Thomas Jefferson and the French Revolution*. Chicago–London: The University of Chicago Press, 1996.
- Peterson, Merrill D.: *Thomas Jefferson and the New Nation*. Oxford–London: Oxford University Press, 1978.
- Pocock, J. G. A.: *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton: Princeton University Press, 1975.
- Rothman, David J.: *The Discovery of the Asylum: Social Order and Disorder in the New Republic*. Boston: Little and Brown, 1971.
- Scheer, Arthur: *Thomas Jefferson's 'Poor Woman': A Symbol of Sentiment or Social Inequality?* The Midwest Quarterly, vol. 39. (1998) No. 3. 329–346
- Sellers, Charles: *The Market Revolution: Jacksonian America, 1815–1846*. New York: Oxford University Press, 1994.
- Spahn, Hanna: *Thomas Jefferson, Time, and History*. Charlottesville – London: University of Virginia Press, 2011.
- Steele, Brian: *Thomas Jefferson's Gender Frontier*. The Journal of American History, vol. 95. (2008) No. 1. 17–42. doi.org/10.2307/25095463
- Steele, Brian: *Thomas Jefferson and American Nationhood*. New York: Cambridge University Press, 2012.
- Vajda Zoltán: *Republikanizmus az Amerikai Egyesült Államok 18–19. századi történetében*. Aetas, 13. évf. (1998) 4. sz. 39–68.
- Vajda Zoltán: *From Poverty to Assimilation: Thomas Jefferson on Native Americans As Indigent People*. Hungarian Journal of English and American Studies, vol. 28. (2022) No. 1. 148–181. doi.org/10.30608/HJEAS/2022/28/1/6
- Vajda Zoltán: *Thomas Jefferson on Class and the European Perspective* In: Ciugureanu, Adina – Vlad, Eduard – Stanca, Nicoleta (eds.): *National and Transnational Challenges to the American Imaginary*. Berlin: Peter Lang, 2018. 81–92.
- Wilson, Douglas L.: *Thomas Jefferson's Library and the French Connection*. Eighteenth-Century Studies, vol. 26. (1993) No. 4. 669–685. doi.org/10.2307/2739489

BALÁZS PÉTER
Szegedi Tudományegyetem

Aetas 39. évf. 2024. 1. szám, 119–140.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.1.119-140

www.aetas.hu

„Tiszteljétek az észet, ám inkább a szívetekre hallgassatok!”

*A francia forradalom érzelmetörténeti perspektívából**

ABSTRACT. “Respect Reason, but Listen to Your Heart.” *The French Revolution from an Emotional History Perspective.* In recent decades, a number of French and English-language publications have discussed the French Revolution from an emotional history perspective. This paper will attempt to present their methodology, report on their results and occasionally criticize certain aspects of their approach. The history of emotions attempts to bring new areas of human existence under systematic historiographical scrutiny, obviously enriching our knowledge and complexity of the past, but the cardinal question for any such expansive effort is whether the representatives of the new paradigm can meaningfully combine their achievements with those of more traditional forms of historiography.

Keywords: *historiography, French Revolution, emotional history, passions, Terror*

A francia forradalom historiográfiájában az utóbbi évtizedekben feltűnő érzelmetörténeti paradigma bemutatására és értékelésére tett kísérletet érdemes néhány előzetes megjegyzéssel felvezetni, s a problémakört szélesebb történeti kontextusban tárgyalni. A feladatot könnyen meg lehetne oldani azzal, hogy bemutatjuk a *history of emotions/histoire des émotions* (sokak által vitatott) hozzájárulását a forradalom kutatástörténetének eredményeihez. Az alábbiakban tárgyalandó francia és angol nyelvű könyvek és tanulmányok jelentős része meg is elégszik ennyivel, s ez talán jól is van így, hiszen a francia forradalom historiográfiája olyan átláthatatlanul kiterjedt, módszertanilag pedig olyan változatos képet mutat, hogy figyelmünket csak erre a részterületre koncentrálni is lehetséges tartalmas állításokat tenni. Dolgozatom második felében magam is így fogok eljárni. Választott perspektívánk ugyanakkor ennél lehet valamivel szélesebb is: tehetünk kísérletet arra, hogy a történettudomány általános előfeltevéseit és célkitűzéseit az utóbbi évtizedekben érintő elvi és módszertani változások fényében is vizsgáljuk a forradalmat tárgyaló érzelmetörténeti munkákat. Nem kétséges ugyanis, hogy a történettudomány állapotát érintő, számos helyen olvasható diagnózis – a nagy elbeszélésekbe, metanarratívákba vetett hit megingása s ennek következtében a történészek figyelmének a nagy társadalmi struktúrákról és az átfogó, makroszintű folyamatokról az *egyénre* való átfókuszálódása, az individuum megélt tapasztalatainak középpontba kerülése – adja az alább tárgyalandó munkák szélesebb kontextusát. Az érzelmetörténet egyértelműen a kultúrtörténet (*cultural history*) része: a kutatási irány bemutatása helyet is kap (bár nem túl illusztrisat) Peter Burke jeles áttekintő munkájában;¹ az érzelmetörténeti

* A címben szereplő idézet Saint-Just-tól származik.

¹ Burke: *What is cultural history?* 108–110.

tanulmányok, bizonyos pontig legalábbis, rokonságba állíthatók például a történeti antropológia vagy éppen mentalitástörténet rubrikájába sorolt művekkel éppúgy, mint azokkal a roppant érdekes mikrotörténeti kísérletekkel, amelyekről Szijártó M. István írásaiban olvashatunk.² A *cultural turn* után vagyunk, azaz egy olyan világban élünk, amelyben Samuel Huntington kijelentheti, hogy a kulturális faktorok sok szempontból felülírni látszanak a politikai-gazdasági tényezőket. Ernst Breisach a pszicho-történetírás szubjektívizáló előfeltevései közé sorolja azt a szemléletet, amely a világ rendjét inkább a megfigyelő tudatából származtatja, s egyre kevésbé tartja ezt az állítólagos rendet a világ valódi jellemvonásának – úgy gondolom, hogy az alábbiakban tárgyalandó munkákról való gondolkodás során egy percre sem érdemes elfelejtenünk ezen „kopernikuszi fordulat” jelentőségét.³

A történetírás dilemmáinak aktuális állapotáról egyébként is sokat elárul, hogy – más humán tudományok képviselői által esetenként megkérdőjelezett – tudományos státusát⁴ a historikusok milyen más diszciplínák felől érkező segítséggel próbálják alátámasztani: a francia historiográfia ismerői jól emlékezhetnek például arra, hogy az első világháborút megelőzően a földrajz és a szociológia, a két világháború között a szociológia és a közgazdaságtan, később (Hayden White hatására) az irodalomtudomány, az alábbiakban tárgyalt könyvekben és tanulmányokban pedig a kulturális antropológia, a pszichológia, sőt a pszichoanalízis elemeit látjuk hasznosulni. Mindig is megfigyelhető volt tehát a történészek körében valamiféle nyitottság az interdiszciplinaritás irányába, mára azonban a legóvatosabb fogalmazásban is azt mondhatjuk, hogy szakmánk az „új eklekticizmus” korát éli.⁵ A korábbi időkét jellemző átfogó modellek és a zárt értelmezési rendszerek helyére most egymással rivalizáló, ám exkluzivitás-igényt meg nem fogalmazó módszertanok és a kutatási területek alig átlátható sokfélesége lépett – ezt a történészek egy része tragédiaként, a szakma szinte gyógyíthatatlan identitásválságaként éli meg, mások viszont (például Roger Chartier) örömmel fogadják a perspektívák ilyenén megnyílását, amelyből – reményeik szerint – lassacskán kiformálódhatnak a jövő új iskolái.

Nos, ami az érzelemtörténetet illeti: e Magyarországon is recipiált és művelt irányzat képviselői a történelmi aktorok (és az események „elszenvedői”) egyéni vagy kollektív emócióinak próbálnak magyarázó jelleget tulajdonítani, s így beépíteni azokat a történeti narratívába.⁶ A hagyományos történeti források mellett ego-dokumentumokat (emlékiratok, naplók, levelek) is szívesen feldolgozó érzelemtörténeti munkák gyakran kezdődnek azzal, hogy szerzőik hitet tesznek a monokauzális magyarázatok elvetésének szükségessége mellett,⁷ saját közelítéseiket pedig (esetenként dicséretes önmérsékletet tanúsítva) általában a hagy-

² Szijártó: *A történész mikroszkópja*, i. m.

³ Breisach: *Historiográfia*, 350.

⁴ Vannak olyan történészek is, akik szerint a történetírásnak nincs igazi módszertana, s ennek megfelelően nem is tekinthető tudománynak a szó szoros értelmében. Lásd például: Veyne: *Comment écrit-on l'histoire*, i. m. A történetírás a „tudományok legkevésbé tudományosabbika”, idézi Burckhardtot Arno Mayer: Mayer: *The Furies*, 16.

⁵ E címet adta könyve vonatkozó fejezetének Biziére–Vayssiére: *Histoire et historiens*, i. m.

⁶ Az érzelemtörténet első kézikönyve 2012-ben jelent meg: Plamper: *Geschichte und Gefühl*, i. m. Magyarul Eperjesi Zoltán ismertette. Fontos epizód, hogy a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 2017-ben rendezett konferenciát az érzelemtörténethez kapcsolódóan (<http://ujkor.hu/content/uj-megközelites-szaz-nezopontbol-az-erzelmek-tortenete>). Néhány magyar példa: Cieger: *Az érzelmek viharában*, i. m.; Sajó: *Az emberi és polgári érzelmek nyilatkozata*, i. m.

⁷ Arno Meyer (*The Furies*, 17.) például a történelmi események egyetlen okra való visszavezetésére való hajlandóságot a moralizálásra való (történészhez méltatlan) hajlammal kapcsolja össze. Lásd e kérdésben Carr bölcs eszmefuttatásait is: Carr: *Mi a történelem*, 85.

mányos – társadalom-, politika- vagy gazdaságtörténeti – értelmezések hasznos kiegészítőiként próbálják „eladni”. Az is világos, hogy nehéz és kockázatos vállalkozás az övék, hiszen az érzelemtörténészek nem építhetnek olyan kézzelfogható, esetenként statisztikailag is feldolgozható tényanyagra, mint mondjuk társadalom- vagy gazdaságtörténész kartársaik, így az önkényesség vagy a megfoghatatlanság vádja könnyen éri az irányzat képviselőit. Magának a forráskritikának a fogalma is nehezen értelmezhető egyébként az érzelemtörténeti munkáknak gyakran alapjául szolgáló ego-dokumentumok esetében, hiszen az azokban kifejeződő érzéseket (például a rettegést vagy a lelkesedést) mentalitástörténeti faktumnak kell tekintenünk⁸ – legfeljebb megalapozottságukat vagy magyarázó erejüket vizsgálhatjuk.

Könnyen támadhat az az érzésünk egyfelől, hogy e módszertanilag igen kreatív – esetenként források új típusait is vizsgálat alá vonó vagy korábban már használt forrásokra új módokon építő – paradigmában talán nem minden annyira új, mint amilyennek néhány kutató megpróbálja azt bemutatni; másfelől pedig fogalomhasználata esetenként zavarba ejtően elnagyoltnak tűnik, harmadrészt pedig az érzelemtörténeti közelítés vívmányaiként bemutatott eredmények helyenként ellentmondásosnak, helyenként pedig kifejezetten üresnek, semmitmondónak tűnnek. A közelmúltban megjelent témába vágó tanulmányok átböngészése után elmondható, hogy az irányzat megítélésében nem alakult ki konszenzus. Vannak történészek, akik komoly ellenérzésekkel fogadják az új paradigmát: Rebecca L. Sprang például az irracionális vágyak és félelmek átfogó magyarázó elvvé emelését és a történetírás fokozatos „pszichologizálódását” egyértelmű kudarcnak és történeti önfeladásnak nevezi, pontosabban olyan zsákutcaként írja le, amelybe végső soron a *cultural history* túlkapásai juttatták a történeti diskurzust⁹ – igaz persze, hogy kritikájának elsődleges célpontját nem azok az (alábbiakban részben tárgyalandó) munkák jelentik, amelyek *explicite* felvállalják az érzelmek és szenvedélyek eseményalakító szerepének tárgyalását, s ennek megfelelően hajlandók kísérletet tenni vállalásaik módszertani alátámasztására. Sprangot inkább azok a szerzők látszanak dühíteni, akik az eseményekről szóló narrációjukat a forradalmárok rettegését, mániás depresszióját, traumatizáltságát, megszállottságát, elmebetegségét, irracionális impulzusait stb. tárgyaló megjegyzésekkel színesítik, ily módon megpróbálván kitölteni elbeszélésük esetleges fehér foltjait. Fentebb már idézett munkájának *The Revenge of Social History* című fejezetében Peter Burke is beszámol azokról az ellenérzésekről, amelyeket a kultúrtörténet (s különösen az érzelemtörténeti paradigma) kivált néhány történészből.¹⁰

Az új paradigma egyik jeles védelmezője, Sophia Rosenfeld viszont historiográfiai jellegű tanulmányában¹¹ a cselekvőség, a *human agency* helyreállításának érdemét tulajdonítja az érzelemtörténet jegyében fogant munkáknak, amire azért van szerinte szükség, mert a francia forradalom historiográfiájának elmúlt fél évszázadát két teljességgel determinista, kizárólag struktúrákban gondolkodó, az egyén szabad döntéseinek különösebb magyarázó erőt nem tulajdonító interpretáció¹² uralma jellemezte. A marxista és a furetiánus-revizionista „nagy elbeszélés” kifulladásá azonban olyan – kissé anarchikus – historiográfiai helyzetet teremtett, amelyben lehetségessé válik a kísérletezés ezzel az újító attitűddel.¹³ Természete-

⁸ Gyáni: *Az ego-dokumentumok történetírói haszna*, i. m. (letöltés: 2023. június 4.)

⁹ Sprang: *Paradigms and Paranoia*, i. m.

¹⁰ Burke: *What is cultural history*, 112–116.

¹¹ Rosenfeld: *Thinking about feeling*, i. m.

¹² A marxizmus természetesen a gazdasági-társadalmi struktúrák, míg a Furet-iskola a diskurzusok oltárán áldozza fel az egyént.

¹³ Nem a francia forradalom historiográfiájának privilégiuma egyébként a rendszerelmélet cselekvésemlélettel való felváltása. Az egyén és a cselekvőség rehabilitálásának szándéka húzódik meg a

sen e kérdés vonatkozásában is megpróbálkozhatunk a perspektíva óvatos kiterjesztésével, hiszen e tendenciák nyilvánvalóan nem kizárólag a francia forradalom historiográfiájában mutatkoznak, hanem inkább csak lecsapódásai a történettudományban megfigyelhető útke-reső törekvéseknek. Közismert, hogy a különféle történetírói iskolák némelyike a szabad döntés képességével rendelkező egyént állítja figyelmének középpontjába, mások viszont az individuum életének gazdasági, társadalmi vagy éppen nyelvi/kulturális determináltságát vallják. Ahogyan láttuk, az érzelmetörténeti kutatások művelői büszkén vallják, hogy szemléletük középpontjában az egyén mint legfőbb cselekvő áll. Ez rendben is van, de felmerül a kérdés: vajon az érzelmetörténeti paradigma valóban alkalmas-e az *agency*-be, a cselekvőségbe vagy az egyéni szabad döntésbe vetett hit helyreállítására? Ha ugyanis azt állítjuk, hogy a politikai cselekvő tetteit jelentős mértékben vezérlik egyéni vagy kollektív érzelmei és szenvedélyei (vágyai és félelmei) – nagyban felülírva benne a racionális megfontolásokat és az akarati tényezőket –, akkor a társadalmi struktúrák „magasából” leereszkedve kétségtelenül „közelebb lépünk” ugyan az egyénhez, de vajon mit mondunk ezzel az egyén cselekvési szabadságáról? Szabad-e az a cselekvő, akit racionális megfontolások helyett irracionális impulzusok (például félelmek) irányítanak?¹⁴ E ponton szükségesnek tűnik óvatos kísérletet tennünk a fogalmak tisztázására – vagy legalábbis a használt fogalmak tisztázat(hat)lanságának hangsúlyozására. Nem kétséges, hogy érzelmei nagyban befolyásolhatják az ember döntéseit, s hogy ezt az érzelmi befolyásoltságot a racionalitás megingásaként vagy visszaszorulásaként szokás értelmezni. „Érzelem” és „gondolat”, illetve „szenvedély” és „racionalitás” egymástól való elkülönítése és radikális szembeállítása azonban, bár komoly filozófiatörténeti pedigrével rendelkezik, az utóbbi időkben meginogni látszik. Az *érzés/érzelem* és a *gondolat* egyaránt mentális folyamat: emocionális és racionális jellegű szellemi műveleteinket nem különböző „metafizikai szerveinkkel”, hanem egyképp az elménkkal hajtjuk végre. A szembeállítás exkluzivista hirdetésénél érdemesebb érzelem és értelem kapcsolatáról és kölcsönösségi viszonyáról beszélni, ahogyan azt a kognitív pszichológia és a modern filozófia számos iskolája teszi. Az érzelmek „fogalmi megmunkáltságát” húzza alá Boros Gábor is: „...az érzés akkor válik igazán emberi értelembe vett érzelemmé, amikor komplex nyelvi eszközök révén azonosítjuk a kultúránk részeként szocializálódva elsajátított érzelmekészlet valamelyik elemével.”¹⁵ William Reddy (később még hivatkozandó) könyvében olvashatunk azokról az érdekes vitákról, amelyek arról szólnak, hogy vajon az érzelmek automatikusan jelentkezőnek-e és nyilvánulnak meg, vagy szükségszerűen megelőzi létrejöttüket a helyzet kognitív azonosítása. Ha ez utóbbi állítást fogadjuk el, akkor világos, hogy a legprimérebbernek tűnő érzelmi megnyilvánulásoknak is van valamiféle értelmi előzménye vagy összetevője, ráadásul az sem tagadható, hogy ezek a megnyilvánulások nem egyszerűen univerzálisak vagy biológiaiak, hanem az adott kor és a történelmi helyzet által determináltak. Mi más például a forradalmi lelkesedés (*enthusiasm, fervour*), mint a szabadság és egyenlőség absztrakt elve-ihéz való különösen intenzív ragaszkodás? Mi más az események szereplőinek döntéseit állítólagosan nagyban meghatározó rettegés (*terror*), mint a barátaink és ellenségeink között fennálló erőviszonyok előzetes (s persze lehet, hogy téves, de mindenképpen realiztikus)

konfesszionalizációs paradigma friss megkérdőjelezése mögött is: a struktúra magával ragadó leírása nem ad választ az egyéni problémákra. Lásd erről: Reinhardt: *Felekezet és felekezetszerveződés*, i. m.

¹⁴ „Bizonyos perspektívából úgy tűnhet, hogy érzelmeink éniünk legsajátabb összetevői, máskor viszont olyan külső erőt látunk bennük, amelyek megfosztanak gondolkodásra és cselekvésre való képességüinktől.” Reddy: *Navigation of Feeling*, 316.

¹⁵ Boros: *Mire jók*, i. m.

felmérésére tett kísérletet követő érzelmi állapot? További fontos kérdés: Vajon legalább részben irányíthatók, uralhatók, konvertálhatók az érzelmek, vagy teljességgel uralják az emberi pszichét? Ha az érzelmek nem ellenállhatatlan genetikai/biológiai *drive*-ok, akkor kulturális változóként kell őket értékelnünk, s máris megnyílik a terület a kulturális antropológia vizsgálata előtt.

Nos, akármennyire is relativizálják a tudomány legújabb fejleményei a radikális szembeállítás, nem kétséges, hogy a köztudatban – amelyet a bölcséleti hagyomány platóni, sztoikus, racionalista főiránya befolyásol – értékkülönbséget szokás tételni szenvedély/érzés/érezem és gondolat között, még hozzá az utóbbi javára.¹⁶ E bölcséleti paradigmában a szenvedélyek és az érzelmek kikapcsolják, felülírják az értelmet, s ily módon elfordítják az embert valós érdekeinek követésétől. Nem helyes megengedni, hogy érzelmeink és szenvedélyeink vezéreljék cselekvésünket, hiszen azok irracionálisak, gyakran hibás premisszákból indulnak ki, és ennek megfelelően könnyedén tévútra vihetnek bennünket. A 19. század nagy politikai gondolkodói a felvilágosodás legértékesebb és mindenképpen megőrzendő örökségének tartják azon észszerű, tehát az ember valódi természetével összhangban álló elvek megfogalmazását, amelyek érvényesülése esetén elcsendesülnek a politikai táborok közötti vad szembenállást generáló szenvedélyek.¹⁷ Az „érzelmi politizálás” a helytelen politikai döntések meghozatalának a szinonimája, mint ahogy a mai közéleti diskurzusnak is fontos eleme az afelett való állandó sajnálkozás, hogy a modern tömegkommunikációs eszközökre vagy éppen a szociális média tartalmaira épülő posztmodern politizálás fokozottan érzelemalapú (*emotional*), hiszen a fennálló helyzet és a kínált alternatívák alapos átgondolása helyett ép-penséggel az emocionális azonosulásra vagy éppen a szenvedélyes elutasításra ösztönöz. Történeti perspektívából tekintve ezt a vádat persze azonnal feltűnik, hogy a politikai szféra szereplői és értelmezői általában hajlamosak egyfelől arra, hogy saját álláspontjuknak észszerűséget tulajdonítva ellenfeleiket vádolják érzelem- és szenvedélyvezérelt politikával, másfelől pedig arra, hogy a régi jó időikkel szembeállított „új szokásoknak” tulajdonítsák az efféle esztelenségre való hajlamot. Nem elfelejtendő végül (bár részletes tárgyalásba nem bocsátkozhatom e téren, hiszen az uralhatatlan messzeségekbe vezetne), hogy az Augustinusra visszavezethető – s a keresztény etikai-politikai gondolkodást nagyban meghatározó – pesszimista antropológia alapvetően szenvedélyvezérelt s legfeljebb korlátozott racionalitású lénynek tekinti az embert, akinek politikai-közéleti tetteit ennek megfelelően aligha érdemes fennkölt spekulatív vagy meggyőzően racionális elvek érvényesülésének perspektívájából tekintenünk (lásd például Hobbesot, aki az erőszakos haláltól való félelemre építi konstrukcióját). Persze a felvilágosodás korának (az ágostoninál optimistább antropológiai előfeltételekre építő) gyakorlati filozófiája sem nevezhető egyszerűen racionalistának, hiszen megengedi, sőt elvárja a szimpátia, az empátia vagy éppen a *moral sense* érvényesülését. Az erkölcsi érzék filozófusai a racionalitást az önszeretettel azonosították, s az érdekkövetésen túlmutató erényes viselkedést nemes érzelmekre vezették vissza. Rousseau-nál az igaztalan fennállóval szembeni harag és düh egyfelől hasznos, másfelől pedig erényességről tanúskodó érzület, a 19. századi katolikus szabadelvű Lamennais-nél pedig azt olvassuk, hogy társadalom, politika és emberi természet egyként dehumanizálódik, ha „az emberek nem tudnak

¹⁶ Nyilvánvalóan vannak a politikai gondolkodásnak olyan irányzatai, amelyek a szenvedélyeket, érzéseket és előítéleteket „mélyebbnek” és „igazabbnak” gondolják a racionális gondolkodás „elnyomó” normáinál. Lásd például Tamás: *A nemzeti érzés erkölcsi lényege*, 148–149.

¹⁷ Baker: *Closing the French Revolution*, i. m.

többé érezni, csupán kalkulálni”¹⁸ – e perspektívából nézve tehát éppen a racionális érdekkövetésen túlmutató érzelmi faktorok érvényesülése teszi az embert emberré.

Ezen általános reflexiók után megkísérlem a tanulmányom címében szereplő témára szűkíteni a látószöveget. Politikafilozófiai közhely, hogy a *forradalmakat* – az emberi történelem ezen illusztris epizódjait – konzervatív irányból szokás gyors, heves, átgondolatlan és irracionális újítások keresztülvitelének bűnében elmarasztalni. David Andress, a jeles történész egy blogbejegyzésben¹⁹ úgy véli, hogy a forradalmaknak általában (és a francia forradalomnak különösen) a szenvedélyekkel és az érzelmekkel való szoros összekapcsolása olyan téma, amelynek pertraktálásában sokáig elsősorban az „ellenforradalmárok” jeleskedtek: 1789 s még inkább 1792–1794 szellemének ellenfelei nyilván szívesen hangsúlyozták, hogy e történelmi jelentőségű események menetét a legkevésbé sem a racionális érdekkalkuláció határozta meg, hanem dühödt, szenvedélyvezérelt, a józan politikai értelemmel szembeforduló aktorok. A forradalomellenesség és a pszichologizáló magyarázatok összekapcsolódását jól illusztrálja például a Magyarországon is jól ismert Gustave Le Bon életműve: a több tucatnyi könyv szerzőjeként ismert francia tudós 1910-ben a következőképpen ír: „A tapasztalat azt mutatja, hogy a társadalmakat az érzelmek logikája [*la logique des sentiments*] irányítja, s a racionalitás [*la logique rationnelle*] aligha képes befolyásolni, s még kevésbé átalakítani őket.”²⁰ A kor klinikai pszichológiai kutatásainak eredményeire építve Le Bon azt állítja, hogy az egyébként is könnyen befolyásolható tömeg felett a forradalmak idején olyan vezetők veszik át az irányítást, akiknek lelke patológus torzulásokat szenvedett el, így aligha csodálkozhatunk a történések szomorú alakulásán.²¹ Eszünkbe juthat Hyppolite Taine is, aki magyarra is lefordított művében a párizsi tömegek animalizációjától sem visszariadva arról ír, hogy a versailles-i palota ostromlói azokhoz a felületesen megszelídített elefántokhoz voltak hasonlatosak, akik újra megvadulnak, s ismét „érzéseik, ösztöneik és primer vágyaik” irányítása alá kerülnek.²² A fentebb idézett szerzők attitűdjé látványosan elitista és népellenes („*antipopulaire*”): a tömegek betörése a politika szférájába a legborzasztóbb szenvedélyek eluralkodását és a politika elfajulását hozza magával – a választói cenzus fenntartása pontosan azt a célt szolgálja szerintük, hogy távol tartsa a döntéshozataltól az elemi szenvedélyektől vezérelt s így racionális megfontolásokra képtelen plebszt.

Andress szerint a forradalom védelmezői viszont, nem meglepő módon, az események viszonylagos észszerűségére, azaz többé-kevésbé koherens eszmékre vagy többé-kevésbé átláthatóan megnyilvánuló érdekelletékekre (például az osztályharcra) vezetik vissza a történeteket, megvédve így a szereplőket a fékevesztett irracionális vádjától. 1793-ban a jakobinusok az Ész Ünnepest ülték meg, s biztosak voltak benne, hogy a forradalom az értelem és a bölcsesség gyümölcse.²³ A heves szenvedélyek eseményformáló szerepének hangsúlyozását sokan egyszerű inszINUÁCIÓKÉNT értelmezik tehát. Andress őt nem idézi ugyan, de jeles példaként említhetjük a 19. század ’30-as éveiben úttörő jellegű forradalomtörténetet publikáló Buchez-t, aki nagyszabású vállalkozásának felvezetésében sértőnek és rágalmazónak bélyegzi azon értelmezéseket, mely szerint nem nagy eszmék, hanem röpke, múlandó és

¹⁸ Ludassy: *Isten és szabadság*, 33.

¹⁹ Andress: *Navigating*, i. m.

²⁰ Le Bon: *La psychologie politique*, 21. Idézi: Winock: *La France politique*, 169.

²¹ Az újabb és újabb pusztító forradalmak kitörésének megakadályozását szolgálja a tömegek pszichológiájának ismerete és kontrollja. Le Bon idézi Mazeau: *Émotions politiques: la Révolution française*, 99.

²² Taine: *A jelenkori Franciaország*, i. m.

²³ Goldstein: *The Post-Revolutionary Self*, 60.

voltaképpen súlytalan érzelmek (*émotions*) determinálták volna e nagyszabású eseménysort – a racionalista paradigma erejét látszanak illusztrálni a forradalom azon apologétái, akik „kikéri maguknak”, hogy a jobban, racionálisabban és igazságosabban működő világ megteremtését célzó történeteket efemer és irracionális szenvedélyek befolyásolták volna.²⁴

Nos, bár némi igazságmagva tehát nyilvánvalóan van, összességében mégis leegyszerűsítőnek és túl kategorikusnak kell bélyegeznünk Andress azon állítását, mely szerint kizárólag ellenforradalmi perspektívából volt szokás hangsúlyozni az érzelmek szerepét a forradalmi események alakulásában. Az a 19. századi romantikus historiográfia például, amelynek nagy alakjai védelmükbe vették a forradalmat, kifejezetten hajlott arra, hogy színes, irodalmi igényességű elbeszélésekben rekonstruálják a múlt történéseit, s ezekben nemcsak a forradalom aktorainak tudatos szándékai, de érzéseik és szenvedélyeik is tárgyaltatnak, méghozzá a legkevésbé sem elítélőleg.²⁵ A romantikus történetírás egésze értelmezhető úgy, mint az érzelmek és a képzelőerő rehabilitálása a felvilágosodás érdekezérelt racionalizmusa után.²⁶ A szociális *érzékenység*, a hazafiúi *érzület*, a világjobbító *lelkesültség* nyilvánvalóan üdvös szerepet játszanak az események alakulásában. A 18. és 19. századdal foglalkozó eszme-, mentalitás- és irodalomtörténeteknek egyébként is hagyományos témája a korszak „érzelmi forradalmának” tárgyalása, a *szentimentalizmus* vagy éppen az *érzékenység kultusza* címszó alatt. Olyan vallási, politikai és kulturális irányzatokat vagy éppen irodalmi történeteket ölelnek fel ezek a kutatások, mint például a metodizmus, a rabszolgaság elleni ideológiai küzdelem, a regény térhódítása, a romantika vagy éppen maga a francia forradalom.²⁷ Ha viszont Burke-re és a francia forradalom további angol bírálóira gondolunk, a kép még ennél is komplexebb formát ölt. A *Töprengések* számos passzusával alátámasztható ugyan, hogy az angol államférfi a legkérelhetetlenebb módon bírálja a forradalmárok irracionális (már-már állatias) szenvedélyeit, s a stabil társadalmi rend helyreállítását a politikai természetű szenvedélyek lecsillapításától, azaz az értelem uralmának visszatértétől teszi függővé. Azonban, s erről Stauffer figyelemre méltó könyvének második fejezete szól, az angol közéleti diskurzusban nem egyszerűen az értelem dicséretéről és a szenvedélyek elparentálásáról van szó, hanem legalább annyira a szenvedélyek közti különbségtételről. Burke műveiben a forradalmároknak – s még inkább az ő angol szimpatizánsaiknak – a Régi Renddel szemben táplált dühe vak és vadállatias haragként (*blind and ferocious rage*) ítéltetik el, míg politikai ellenfeleiknek a forradalom rémtetteivel szembeni ellenérzései erkölcsi alapokon álló felháborodásként (*indignation*) írhatók le. Mindennek erkölcsfilozófiai/irodalomtörténeti hátterét is megvilágítja Stauffer. A szenvedélyek teljes kizárása az emberi cselekvés elfogadható motivációi közül sztoikus, senecai alapállás: e felfogás szerint az önmagukból kifordult, mindenféle erkölcsi korlátot elvesztő forradalmárok dühe (*anger*) kizárólag szörnyűségekhez vezethet. Ám a teljes „szenvédélymentesítésnél” sokkal vonzóbb és életesebb a juvenalisi tradíció követése és a felháborodás retorizálása: ha a világ megőrül, nehéz nem szatírárt írni, s ez a szatíra bizony nem mentes az érzelmektől, mi több, az erénytől is vezéreltetve kell lennie.²⁸ Burke példája is jól illusztrálja (remélem, hogy a dolgozatom második felében olvasható áttekintés még világosabbá teszi), hogy a forradalomhoz az érzelmtörténetileg közelítve egyfelől azt vizsgálhatjuk, hogy érzelmi tényezők mennyiben

²⁴ Buchez: *Histoire parlementaire*, IV-V.

²⁵ Bizière-Vayssiére: *Histoire*, 127.

²⁶ Crossley: *French Historians and Romanticism*, 142. „A képzelet a megismerés legitim eszköze.”

²⁷ Reddy: *Navigation*, X.; Vajda: *Szentimentalizmus*, i. m.

²⁸ Stauffer: *Anger*, 38.

befolyásolták az események menetét, másfelől pedig azt, hogy a forradalmi elit miképpen próbálta uralni („menedzselni”) a polgárok szenvedélyeit.²⁹

Az elmúlt évtizedek érzelmetörténeti ihletettséggű forradalom-értelmezései

Ha elfogadjuk sorvezetőnkül Sophia Rosenfeld fentebb idézett historiográfiai tanulmányát, akkor Tim Tackett 1996-os munkájával érdemes kezdenünk áttekintésünket.³⁰ Az amerikai történészt annak „enigmája” érdekli, hogy miképpen válik a forradalmár forradalmárrá, azaz miképpen teszi magáévá 1789 politikai elitje azt a korábban elképzelhetetlennek tűnő eszmét, hogy jogosult felforgatni és újjátervezni hazájának fennálló politikai és intézményes rendjét. Az 1789 májusában összeülő rendi gyűlésben (amely rövidesen Alkotmányozó Nemzetgyűléssé lényegül át) tevékenykedő képviselők prozopográfiai vizsgálataiból Tackett azt a következtetést szűri le, hogy nem osztályhovatartozásuk (ahogy a marxisták sugallták), de nem is olvasmányaikból leszűrt ideológiai meggyőződéseik (ahogy a furet-i univerzum képviselői állítják), hanem inkább az első év sajátos pszichológiai tapasztalatai, a nemzetgyűlés csoportdinamikája, a valós utcai erőszakkal és a király irányából érkező erőszak-fenyegetéssel való szembesülés, a részsikerek kiváltotta lelkesedés és a kudarcok generálta frusztráció hívták életre azt a sajátos lelkiállapotot (*mindset*), amely radikális tettrekészségüket magyarázza. Rekonstrukciójában Tackett a konvencionális források (parlamenti napló, sajtó, külső beszámolók) mellett nagyban épít ego-dokumentumokra, azaz naplókra, levelekre, emlékiratokra is. Legértékesebb forrásnak a magánleveleket látja, mert szerinte a családtagoknak, barátoknak címzett üzeneteket nyilvánvalóan a közlésvágy, szerzőik helyzetének és a lelkiállapotának bemutatását célzó szándék és az informalitás jellemzi – a szerkesztetlenséget, a helyesírási hibákat, a rendezetlen írásképet pedig hajlamos az őszinteség (*spontaneity*) biztosítékának tekinteni.³¹ Állítása szerint Georges Rudé és Henri Lefebvre munkásságát kívánja folytatni, akik a városi tömegek és a parasztság kollektív pszichéjét elemezték, ám Tackett abban látja saját vállalkozása újdonságát, hogy a vizsgált képviselők gondolkodásmódját és attitűdjeit nem egyszerűen társadalmi, gazdasági vagy ideológiai tényezőkből, hanem konkrét tapasztalataikból vezeti le. A rendi gyűlés tagjainak előélete azt mutatja egyfelől, hogy a revizionisták állításával szemben nem olvadt össze teljesen a nemesi és a polgári elit (a harmadik rend tagjainak komoly előzetes ellenérzéseik vannak az arisztokratákkal szemben), másfelől pedig nem elvont, spekulatív és radikális „felvilágosult” nézetek jellemzik őket (ahogyan azt Tocqueville-től Furet-ig oly sokan állították), hanem esetenként komoly lokális politikai-közeleti tapasztalatokkal bírtak. Tackett végsősoron azt állítja tehát, hogy az életük legfontosabb napjait élő képviselők azért válnak nyitottá olyan – sem előzetes ideológiai tájékozódásukból, sem szorosan vett osztályérdekeikből nem levezethető, azokból nem következő – radikális politikai megoldásokra, mert a fordulat események, a nagy napok résztvevőit egymással összekapcsoló érzelmek (szeretet, barátság, hála, gyűlölet, félelem) növekvő intenzitása, az egymással rivalizáló irányzatokon belül beinduló csoportdinamika s végül a párizsi utca felől érkező nyomás olyan sajátos forradalmi pszichológiát hívtak életre, amelynek hatása alatt a racionális érdekkövetést, a politikai számíttatást – részben legalábbis – felülírták a heves szenvedélyek. A könyv konklúziójában Tackett azt írja, hogy a harmadik rendnek a nemességhez való viszonyát ösztönös és zsigeri ellenszenv (*instinctive*

²⁹ De Baecque: *Apprivoiser une histoire déchainée*, 860–861.

³⁰ Tackett: *Becoming a Revolutionary*, i. m.

³¹ Tackett: *Becoming*, 12–13.

and visceral antipathy) s nem értelmi megfontolások határozták meg,³² pontosabban fogalmazva: a többé-kevésbé racionálisnak nevezhető politikai-ideológiai megfontolásokat tartalmazó program voltaképpen csak ezen eredendő szenvedélyvezérelte attitűd elfogadható formába való öntését jelenti.³³

Húsz évvel később írott könyvében³⁴ Tackett a Terrorra keres magyarázatot (mint előtte és utána oly sokan mások is). A mű felvezetése szerint a forradalommal foglalkozó történeteszek abból a meggyőződésből szoktak kiindulni, hogy az aktorok cselekedetei többé-kevésbé „racionálisak” abban az értelemben, hogy vagy egyéni és csoportérdekeik előmozdítása érdekében vagy egy általuk észszerűnek ítélt ideológia nevében járnak el. A forradalmi elit pszichológiai jellegű vizsgálatára viszont azért lehet szükség, mert a forradalmi idők – a maguk kiszámíthatatlan lobogásával – speciális helyzetet teremtenek: az érzelmi alapú, szenvedélyvezérelt, többé-kevésbé irracionálisként leírható cselekvési módok kerülnek előtérbe.³⁵ „*In times of great stress*” a politika formálásából egyébként kizárt társadalmi osztályok féltelmei és érzelmei is súlyos politikai következményekkel járhatnak.³⁶ Ami a felhasznált forrásokat illeti: mivel az emlékiratok már mindig későbbiek és szerkesztettek, Tackett ismét csak a leveleket tekinti elsődleges forrásnak, különösen azokat, amelyek sorozatban íródnak egy családtaghoz vagy közeli barátához, hiszen ezekben (feltételezhetően) leplezetlenül fogalmaz szerzőjük, továbbá a narráció, szeriális jellegének köszönhetően, szerencsés esetben kiad egy mikrotörténetet a levélíró érzelmeinek alakulásáról.³⁷ E könyvében Tackett, bár elismeri más intenzív szenvedélyek (például a lelkesedés, *enthousiasm*) szerepét is, úgy érvel, hogy a félelem (*fear*), a szorongás (*anxiety*) s különösen az összeesküvésektől való rettegés (*terror*) dominálja a forradalom résztvevőinek gondolkodását, és befolyásolja az események menetét.³⁸ A monarchia leépülését követő hatalmi vákuum, az ellenforradalom fenyegetése, a toxikus fakszonalizmus, az utca nyomása, a kezdeti időket jellemző lelkesedés, a túlaradó önbizalom,³⁹ amelyet aztán lassacskán megkeserít az ellenállókkal szembeni türelmetlenség és a tőlük való rettegés – ezek a mentális/pszichés tényezők magyarázzák a forradalom terrorista fordulatát. Furett emlékezetes megfogalmazása szerint a rousseau-iánus politikai diskurzus része a paranoid attitűd, az állandó ellenségkeresés, a másként gondolkodás el nem viselése. Tackett szerint azonban nem nevezhetjük paranoiásnak azt, akivel ellenségei *ténylegesen* le akarnak számolni.⁴⁰ Úgy érvel ez ügyben, hogy a francia politikai kultúra – az angollal és az amerikaival szemben – sokáig nem volt különösebben hajlamos az összeesküvés-

³² Tackett: *Becoming*, 308.

³³ Tackett: *Becoming*, 310.

³⁴ Tackett: *The Coming of the Terror*, i. m.

³⁵ Mazeau idézi a „terrorista” Jacques Billaud-Varenne híres mondatát: „Az a baj a forradalmakkal, hogy gyorsan kell cselekedni; nincs idő alaposan átgondolni a dolgokat. Mindenki lázasan igyekszik cselekedni, attól való félelmében, hogy elmulasztja az alkalmas pillanatot.” Mazeau: *Émotions politiques: la Révolution française*, 103.

³⁶ Tackett: *The Coming*, 6. Vajon védhető-e ez a számos érzelmetörténeti munkában előkerülő állítás? Megalapozottan állíthatjuk-e, hogy forradalmi helyzetben nagyobb szerepet játszanak az emberi szenvedélyek, mint „normál ügymenet” idején (ennek minden felszabadító vagy éppen potenciálisan romboló következményével együtt)? Nem Tackett (hanem Antoine de Baecque) kapcsán R. Sprang megjegyzi fentebb idézett cikkében, hogy az ember létezését és döntéseit mindig is a halálfélelem határozta meg, ebből a szempontból a forradalom évei nem jelentenek kivételt.

³⁷ Tackett: *Becoming*, 9.

³⁸ Tackett: *Coming*, 7.

³⁹ Tackett: *Becoming*, 343.

⁴⁰ Tackett: *Conspiracy Obsession*, 691–713.

elméletekre, még a forradalom első szakaszában sem, ám ez a későbbiekben megváltozik, köszönhetően annak, hogy a forradalmi elit ténylegesen számos ellenséges erővel volt kénytelen felvenni a harcot. Tackett végül hangsúlyozza, hogy nem a terroristák erkölcsi felmentése a célja, hanem motivációik megértése⁴¹ – azokra a munkákra, amelyek a terrort pszichologizálni próbálják, egyébként is jellemző a kategorikus erkölcsi elítélés „felfüggesztése” és a történesek érzelmi alapon történő újrakontextualizálása (azaz voltaképpen a „körülmények elméletének” újrafogalmazása zajlik pszichológiai terminusokban).

Tackett figyelemre méltó munkái véleményem szerint jól illusztrálják, hogy az érelemtörténet első számú problémája a magyarázóképeség: nyilván magával ragadó a forradalom résztvevőit jellemző érzelmi/pszichés állapotok ego-dokumentumokra támaszkodó, részletes és esetenként kifejezetten irodalmias leírása (néha valóban úgy tűnhet, hogy mintegy belülről látunk rá egy mezei nemzetgyűlési képviselő vagy éppen egy jakobinus terrorista motivációira és „lelkiallapotára”), ám ebből nem feltétlenül következik, hogy jelzők halmozásával meggyőzően – és radikálisan új szellemben – tudnánk magyarázni például a Terrort. A félelemre való hivatkozások ugyanis a forradalmi események hagyományos politikatörténeti magyarázatának éppúgy részét képezték, mint az osztályharcosnak vagy éppen a furetiánusnak, csak éppen ezekben egy átfogóbb magyarázó modell részelemeként. Itt viszont az emóciók és szenvedélyek abszolutizálódnak, méghozzá arra az igencsak vitatható alapra építve, hogy a forradalmi helyzet speciális légkörében az érzelmek nemcsak intenzívebbek, hanem nagyobb mértékben is befolyásolják az emberek cselekvését, mint a dolgok „normál” menete idején. Talán ennek is megfelelően jellemző, hogy a felvonultatott módszertani fegyvertár igen impresszívnek látszik, a konklúziók viszont viszonylag soványak. A személyes és a publikus szféra komplex összekapcsolódásának vizsgálata elvben sokat ígér, a gyakorlatban mégsem érezzük úgy, hogy bizonyos banalitásokon és evidenciákon jelentősen túlmutatató eredményeket kapnánk.⁴²

Egy következő példa: Tackett-hez és Rosenfeldhez hasonlóan az angol történész, Marisa Linton is az *agency* helyreállításának szükségessége mellett érvel, aláhúzván, hogy önmagában sem az ideológiai meggyőződések, sem a körülmények nem magyarázzák a terrort,⁴³ azt ugyanis a forradalmároknak *választaniuk* kell, s az erőszak melletti elköteleződés választását (*choice*) személyes tényezők (barátság, ellenszenv, bizalom, hűség és árulás) is nagyban befolyásolják. Linton bemutatja Desmoulins és Brissot személyes viszonyának megromlását, továbbá az előbbinek az utóbbit szidalmazó publikációit. Ezen epizódok oly módon kíván súlyt adni, hogy részletesen tárgyalja a barátságnak (*friendship*) a jakobinus ideológiában betöltött ambivalens szerepét, s fontosnak ítéli kiemelni: a személyes baráti kapcsolatok és a régi ismerősközhöz való lojalitás hozzájárulhat egy-egy politikai szereplő felemelkedéséhez, a republikánus ideológiával átitatott forradalmi időkben azonban a barátság – egy polgártárshoz vagy polgártársak egy csoportjához való személyes kötődés – gyanússá is válhat, hiszen részrehajláshoz, konspirációhoz, frakciózáshoz vezethet, felülírva ezzel a korlátlan

⁴¹ Tackett: *Becoming*, 11.

⁴² Azt olvassuk például az angol sztártörténész Antony Beevor egy interjújában, hogy a hadsereg nem egyszerűen egy mechanizált, személytelen és hideg intézmény, hanem egy érzelmes (*emotional*) hely, s a katonák sem érdekekért, elvekért, hanem primer szenvedélyekből kiindulva – elsősorban persze félelemből – küzdenek.

⁴³ Pontosabban fogalmazva az ideológia a politika legfelsőbb szintje, a második szintet a taktikai-pragmatikus megfontolások képezik, míg az érzelmek a harmadik szinten jutnak kifejezésre – ami nem jelenti azt, hogy az emocionális tényezők adott esetben ne tudnák felülírni a második szintet.

hazaszeretetet.⁴⁴ E dilemmát azonban meg lehet eszmetörténetileg is ragadni, s meg is tették korábbi historikusok, Linton eljárásának hozadéka tehát lényegében annyiban merül ki, hogy jeles képviselők személyes feljegyzéseiből emeli ki egymáshoz való viszonyuk alakulásának történetét, hangsúlyozva az érzelmi töltettel bíró epizódokat. Lintonéhoz hasonló emfázissal próbálja körüljárni a *choice* fogalmát Peter M. Jones is, ám tanulmányának konklúziója ettől még – véleményem szerint legalábbis – meglehetősen sovány marad: a forradalom éveiben a politikai helyzet igen instabil, ingatag és nehezen átlátható volt, így az egyéneknek a forradalom vagy az ellenforradalom melletti elköteleződése mögött meghúzódó motivációi igen sokfélék (gyakran személyesek és érzelemalapúak [*emotional*]) lehettek, s a ránk maradt forrásokban egyébként is nehezen azonosíthatónak tűnnek.⁴⁵ Kifejezetten érdekes olvasmány ugyan a sokak által szerkesztett *Histoire des émotions* kötetben Guillaume Mazeau forradalomnak szentelt tanulmánya, amely egyenként tárgyalja a legfontosabbnak ítélt politikai érzelmek (rettegés, lelkesedés, szeretet, gyűlölet, gyász, öröm és melankólia) megnyilvánulásait, ám akármennyire is gazdag a példák tára, a szerző egyáltalán nem teszi nyilvánvalóvá, hogy miként kellene gondolkodnunk a részletesen tárgyalt emóciók státuszáról: befolyásolták-e a történesek alakulását, vagy csak arról van szó, hogy bemutatásuk színezi, érdekessé és emberközelibbé teszi az események narrációját.⁴⁶

A fentebb tárgyaltaknál véleményem szerint sokkal koncepciózusabb az amerikai történész, Lynn Hunt könyve, amely átmenetet képez a hagyományosnak nevezhető „pszichotörténetírás” (amely az emberek „belső világának” az események alakításában játszott szerepét tárgyalja⁴⁷) és a szorosabb értelemben vett érzelemtörténeti munkák között. A munka legfontosabb állítása az, hogy a család rendjéről alkotott tudatalatti elképzelések nagyban befolyásolták egyfelől a királyi család kivégzéséről szóló, másfelől pedig a nőknek a politika szférájából való kizárását célzó döntéseket. A gondolatmenet alapja a *Totem és Tabu* Freudjának mitikus rekonstrukciója a politikai hatalom létrejöttének mikéntjéről: a fiúgyermek, egymással összefogva, megölik atyjukat, s ez a közös, őket ezentúl szoros szálakkal összekapcsoló (bűn)tett alapozza meg pszichológiailag a politikai rendet. Freud elképzelését Lynn Hunt a francia antropológus, René Girard elméletével próbálja kiegészíteni: az utóbbi szerző inkább a királygyilkosság bűnbakképző-funkcióját hangsúlyozza, azt tehát, hogy a saját erőszakra való hajlamától megrémülő közösség a bűnösnek kikiáltott monarcha rituális meggyilkolásával próbálja elűzni démonjait és helyreállítani a közösség erkölcsi integritását. Efféle interpretációk megalapozottságát „bizonyítani” a történettudomány hagyományos eszközeivel nyilvánvalóan nem könnyű, hiszen, ahogy Hunt maga is jelzi, az aligha várható, hogy a forradalom döntéshozói a nemzetgyűlés karzatáról adjanak számot pszichoszexuális neurózisaikról (Girard szerint akkor éri el célját a bűnbakalkotás, ha a résztvevők nem értik meg tettük valódi lényegét⁴⁸). Indirekt bizonyításra van tehát szükség: Hunt családügyi kérdéseket (öröklés, házasság, válás) tárgyaló törvénytövegekben, ezek nemzetgyűlési vitáiban, politikai és szépirodalmi írásokban (különös figyelemmel a pornografikus novellákra), a királynőt a legkülönbébb kicsapongásokkal (házasságtöréssel, orgiákban való részvétellel,

⁴⁴ Linton: *Choosing Terror*, i. m.; uő: *Friends, Enemies*, 264.

⁴⁵ Jones: *Choosing Revolution*, 289.

⁴⁶ Mazeau: *Émotions politiques: la Révolution française*, i. m.

⁴⁷ Breisach: *Historiográfia*, 350.

⁴⁸ Hunt: *Family Romance*, 57.

leszbikus kapcsolatokkal és incesztussal) vádoló pamfletekben, valamint képzőművészeti alkotásokban próbálja felfedezni a fentebb tárgyalt pszicho-szimbolika nyomait.⁴⁹

Jelen módszertani indíttatású összefoglalóban értelemszerűen a legfontosabb kérdés a lelki háttérű magyarázatok státusza, az tehát, hogy mekkora és miféle magyarázó erőt tulajdonít a szerző saját gondolatmenetének. A tiszteletreméltó önmérsékletet tanúsító (nem minden itt tárgyalt historikust jellemez ez az attitűd) Lynn Hunt úgy fogalmaz, hogy a *family romance* rekonstrukcióját nem kívánja a hagyományos politikai természetű magyarázatok helyére léptetni: a könyvben elővezetett pszichológiai-antropológiai magyarázatkísérlet ez utóbbiakat nem írja felül és nem érvényteleníti, hiszen nincsen szó arról, hogy az atyai tekintéllyel kapcsolatos beállítódások teljességgel determinálnák a nyílt politikai konfliktusokat.⁵⁰ Inkább arról beszélhetünk, hogy a francia társadalom kollektív pszichéjének tartalmai, tudatosan vagy tudattalanul, de hozzájárultak ahhoz, hogy a kortársak feldolgozzák a Forradalom megélt politikai tapasztalatát. Más megfogalmazásban: a franciák rendelkeztek egy kollektív tudatalattival, amelyet a családi kapcsolatokról szóló narratíva strukturált.⁵¹ Hunt koncepciója Freud „családregejénétől” annyiban is eltér, hogy az atyával való leszámolás célja nem „előkelőbb” vagy „tiszteletreméltóbb” szülők vindikálása volt, hanem egy mindenféle szülői befolyástól mentes testvéri (*fraternel*) állapot, az eredeti egyenlőség helyreállítása. Hunt szerint a forradalmat megelőzően irodalmi művek tömegében találkozunk a jó atya ideáljával, aki lemond a gyermekei feletti uralomról, a velük való viszonyt szentimentalizálja (érzelmi alapokra helyezi), aminek a politikai *pendantja* nyilvánvalóan az abszolút királyi hatalom megkérdőjelezése s a monarchának az alattvalók szeretett atyjaként való tételezése. A gyermek felszabadulása az őt elnyomó atya uralma és az alattvaló emancipációja a despotaként uralkodó király dominanciája alól nyilvánvalóan összefügg egymással. A lelki emancipáció a századot jellemző társadalmi mobilitás metaforájaként is olvasható: a *lettre de cachet* és az elsőszülöttségi jog eltörlésével, továbbá a válás törvényesítésével a forradalmi törvénykezés szakít a hagyománnyal, s ahogy a politika szférájában, úgy a családban is megpróbálja felszámolni a zsarnokság minden formáját (persze az atyai/férji autoritás helyére az állam befolyását állítva). A forradalomra a testvériség (*fraternité*) kultusza nyomja rá bélyegét (nem véletlen, hogy a Konzulátus idején kifejezetten megtiltották a prefektusoknak a kifejezés használatát).⁵² A forradalmárok egymás fivérei: az atyjukat – a királyt – meggyilkoló fiútestvérek a bűn ódiumát úgy hárítják el maguktól, hogy egymással a végletekig szolidárisnak mutatkoznak, s védelmezik az egyenlőséget, azaz nem tűrik, hogy bárki kiemelkedjen közülük – mindez éles ellentétben áll az amerikai Alapító Atyák (*Founding Fathers*) metaforikájával. Még Marat sem válhat a forradalom szimbolikus atyjává: kultuszban inkább a hazáért meghaló ifjakat részesítik, különösen, ha apjukat vesztett árvákról van szó. Végül: természetesen a nők háttérbe szorításának is megvan a pszichológiai magyarázata: továbbra is a férfiak (ha nem is az atya, hanem a testvérek) hívják életre az új szimbolikus rendet, amelynek működtetésében a nőknek (a férfiak vágyainak és küzdelmeinek pusztá tárgyai) aligha osztanak lapot, legyen szó Marie-Antoinette-ről, Mme Roland-ról vagy éppen az

⁴⁹ Ikonográfiai rekonstrukciójában Hunt mindenütt az atyai tekintély és a monarchikus autoritás (egymással összefüggő) válságának nyomait véli felfedezni.

⁵⁰ Hunt: *Family Romance*, XV.

⁵¹ Hunt: *Family Romance*, XIII.

⁵² Hunt: *Family Romance*, 13.

éhségmenetekben résztvevő asszonyokról.⁵³ A lányok és asszonyok megjelenése a közélet színpadán megkérdőjelezi a nemek közti hagyományos („természetes”) feladat- és szerepmegosztás rendjét, s így legalább áttételesen elmosza a nemek közti határokat, megintatva ezzel a maszkulinitás fennálló ideálját. Ez még akkor is így van, ha a szabadság köztársasági rendjében jelentős ikonográfiai szerep jut női alakoknak (gondoljunk Marianne-ra).

Hunt koncepciózus és elképesztően olvasmányos könyvét kommentálva megjegyezhetjük, hogy „a király mint alattvalói atyja” nyilvánvalóan egy létező politikai metafora, érvényét Locke és őt követően a felvilágosodás politikai filozófiája emlékezetes módon kérdőjelezte meg. A nők közéleti szerepvállalása ellen szóló etikai-politikai érveket bőséggel találunk az eszmetörténetek által feldolgozott hagyományos korpuszban is, a családi viszonyokat pedig a korban népszerű természetjogi/szerződéselméleti konstrukciók egyértelműen az egyén magánszférájába utalták. A hagyományos történeti iskolák eredményeinek megerősítésére vagy éppen kiegészítésére tehát alkalmasnak látszik a forradalmi szereplők kollektív tudatalattiját játékba hozó gondolatmenet, amely azonban nyitva hagyja a legégetőbb kérdést: Vajon milyen viszonyban áll egymással a tudattalan pszicho-szimbolikája és a kortársak által vallott, maximálisan tudatos politikai filozófia?

A forradalmi historiográfia érzelmtörténeti perspektívából történő áttekintéseiben szokás emlegetni azt a munkát, melynek szerzője, a pszichológiatörténész Jan Goldstein nem elégszik meg azzal, hogy korabeli forrásokra hivatkozva kissé mantraszerűen hangsúlyozza egyes érzelmek szerepét az események alakulásában, hanem jóval szisztematikusabban jár el: a korban divatozó lélektani elméletek és a gazdasági-társadalmi változások közötti összefüggéseket próbálja azonosítani. Goldstein szerint a 18. század második felében a francia kultúrát az a szenzualista – Locke-ra és Condillacra visszavezethető, mélyen antikarteziánus – lélekfelfogás uralja, amely az énrre (*self/moi*) nem valamiféle transzcendens entitásként, hanem inkább olyan *tabula rasaként* tekint, amely nem több külső ingerekre és impressziókra adott válaszreakciók eredőjénél. Márpedig, ha fragmentáltsága következtében az én ilyen instabil és sebezhető, ha ennyire ki van téve a külvilág felől érkező tapasztalati élményeknek, akkor a társadalmi rend stabilitásának megőrzése érdekében nagyon szigorú ellenőrzés alatt kell tartani egyfelől az egyént érő külső ingereket, másfelől pedig az embert veszélyes utakra elvinni képes képzelőerőt.⁵⁴ A hagyományos korporatív rend – azáltal, hogy megszabta az ember helyét, és kiszámítható tapasztalatokkal szolgált az egyén számára – többé-kevésbé garantálta XV. és XVI. Lajos alattvalói lelki működésének szabályos voltát. A *corporate matrix* összeomlása, az egyén előtt nyíló utak és pályák elvi akadálymentesülése, a szabadverseny és a hitel térhódítása, az individualizmus túlhajtása viszont izolációhoz, az egyén atomizálódásához és szellemi irányítvesztéséhez vezetett: ahogyan azt a Goldstein kimutatja, irodalmi művek és értekezések egész sora tárgyalja annak veszélyeit, hogy a franciák azt hiszik, hogy az új világban ténylegesen azzá válhatnak, amit csak elképzelnek. A társadalmi gyökérvessztettség kéz a kézben jár a pszichés/mentális meghatározatlansággal (*lack of fixity*). Már Turgot fiziokrata ihletésű, a gazdaságot liberalizáló dekrétumait is etikai és pszichológiai terminusokban megfogalmazott bírálatok érték az 1770-es

⁵³ A politikai spektrum egymástól távoli pontjain elhelyezkedő szereplők közös sorsa, hogy a férfiak „*homme-femme-ként*”, azaz a nőiség hagyományos felfogásától bűnös módon eltávolodó „hisztérikaként” bélyegzik meg őket.

⁵⁴ Az *imagination* központi szerepe az erkölcsi értekezések két olyan szereplőjével állítja párhuzamba a *laissez-faire* gazdaság szereplőjét, mint a maszturbáló férfi és a regényeket olvasó nő, akiket szintén a korlátlan képzelőerő visz tévutakra.

években,⁵⁵ a forradalom azonban nyilvánvalóan teljesen új helyzetet teremt. A *The revolutionary schooling of imagination* című fejezetben Goldstein amellett érvel, hogy a forradalom politikai kultúrája teljességgel a 18. századtól örökölt szenzualista alapvetésből vezethető le: a forradalmárok azon fáradoznak, hogy a tudomány eredményeire támaszkodva olyan közeget és környezetet teremtsenek, amely a fragmentált énnel rendelkező és külső hatások által befolyásolható emberek képzelőerejét a megfelelő irányba állítja. A polgárokat könnyen félreviheti képzelőerejük, állítják, ám ha a politikai berendezkedés megfelelő ingerekkel veszi őket körül, az eredmény bizonynyal üdvös lesz. A modern politikai gazdaságtan éppenséggel az a tudomány (vélik a korban), amely a legfeljebb korlátozottan racionális, nagyjából képzelőereje és szenvedélyei által vezérelt polgárt irányítja.⁵⁶ A forradalmi politikai kultúra – az utcák újrannevezése, a naptárreform, a politikai szimbolika és az öltözködés – teljességgel szenzualista alapokra épül: alapja az a meggyőződés, hogy ami körülveszi a polgárt, az határozza meg gondolkodását, így a közeg egészét kell a hazafias újjászületés (*regénération patriotique*) szellemében transzformálni. Paradox módon tehát a locke-i bölcsélet fontos eredményeit Franciaországban meghonosító Condillacot tekinthetjük a forradalom legfontosabb ideológusának.⁵⁷ Goldstein figyelemre méltó példákkal támasztja alá értelmezését. A forradalmárok fontosnak ítélték, hogy az Ész Ünnepe a Köztársaságot ne egy szobor szimbolizálja (mert az egyfelől a katolikus babonáság meghosszabbítása, másfelől pedig veszélyes absztrakció volna), hanem egy hús-vér – nem isteníthető – nő. Mirabeau továbbá úgy érvel, hogy a fesztiválok sajátos pedagógiája tartja majd irányban az emberek túlságosan plasztikus képzeletét: ezt részben Condillacra, részben Rousseau-ra hivatkozva állítja, aki a képzelet túlzásait elvetette ugyan, de tudja, hogy az individuumot a képzelőereje teszi társas lényvé, így e fakultásunkat folyamatosan karban illik tartani. „Az ember szenzitív lény, akít kevésbé szigorú elvek, inkább fennkölt tárgyak, megejtő képek, nagyszabású látványok és mély érzelmek irányítanak. Más szavakkal fogalmazva: az ember inkább benyomásainak, mintsem értelmének engedelmeskedik.”⁵⁸ E téren a hívek képzelőerejét századok óta hatékonyan uraló katolikus egyház az első számú minta. Az ellenségtől kell eltanulni a hasznos gyakorlatot, ám fontos különbség, hogy az új elit (saját bevallása szerint legalábbis) nem manipulálni kívánja a népet, ahogyan azt az egyház tette, hanem javítani akarja a polgárok megfigyelőképességét, s tudatosítani bennük a fő epizstemológiai dilemma megoldását: a dolgok és jelek megfelelő szellemben történő összekapcsolását.⁵⁹ Ebből a pedagógiai perspektívából nyer értelmet a hónapok hagyományos elnevezésének természeti eredetű nevekkel való leváltása: egyfelől nyilván a katolikus babonákkal terhelt hagyomány felülírásáról, másfelől pedig a képi gondolkodás fejlesztéséről, a „kézzelfoghatóság” előmozdításáról van szó. Végül: Grégoire abbé a tiszta és pontos gondolatfűzésre való alkalmasságra hivatkozva kívánja a francia nyelvet állítani a tévelygés és a pontatlan fogalmazás veszélyét magukban hordozó regionális nyelvek, tájszólások (*patois*) helyére – a célkitűzés háttérében ugyanazt a megfontolást, jelesül szavak és dolgok viszonyának helyes meghatározására való felkészítést, a képzelőerő kordában tartásának szándékát láthatjuk.

Goldstein értelmezése szerint a forradalom kudarcát követő magyarázatkeresés idején megfelelő bűnbaknak tűnt a fentebb bemutatott szenzualista én-felfogás, amelyre könnyedén vissza lehetett vezetni a forradalmi elit túlkapásait (például a Terrort) éppúgy, mint a

⁵⁵ Goldstein: *The Post-Revolutionary Self*, 40–41.

⁵⁶ Goldstein: *The Post-Revolutionary Self*, 62.

⁵⁷ Goldstein: *The Post-Revolutionary Self*, 80.

⁵⁸ Mirabeau-t idézi Goldstein: *The Post-Revolutionary Self*, 75.

⁵⁹ Goldstein: *The Post-Revolutionary Self*, 82.

politikai rend krónikus instabilitását. Bölcselők egy csoportja – egyfelől a karteizianizmus, másfelől pedig a német klasszikus filozófia nyilvánvaló befolyása alatt – megpróbált tehát kidolgozni egy olyan koncepciót, amelyben az én (*self*) jóval szilárdabb kontúrokkal rendelkezik. Victor Cousin és tanítványai egy olyan transzcendens strukturáló elvet (*structuring principle*) látnak a szilárd, robosztus, a külvilág felől érkező ingerekre a szenzualistánál ellenállóbb s alapvető meggyőződéseiben megingathatatlan énben, amely alkalmas egy polgári (*bourgeois*) rend megszilárdítására, annyiban legalábbis, hogy a reá való hivatkozásokkal kizárhatók voltak a politikai hatalom gyakorlásából a szegények, a munkások és természetesen a nők (ők ugyanis nyilvánvalóan továbbra is a kívülről érkező benyomások és ingerek uralma alatt élnek, s híján vannak a stabil énnak). Összességében úgy vélem, hogy kifejezetten figyelemre méltó munkáról van szó, még akkor is, ha jól látszik, hogy az interpretáció komoly vitákat generált, s Goldstein értelmezésének megalapozottságát több ponton is megkérdőjelezték.⁶⁰ Hiányérzetünk továbbá azért is lehet, mert a pszichológia-történész szerző viszonylag ritkán utal azokra a hagyományos eszmetörténeti munkákra, amelyek – bár kétségtelenül eltérő terminológiára építve – az övéhez hasonló következtetésekre jutottak.⁶¹

Goldstein elemzésével néhány ponton párhuzamba állítható, más kérdésekben viszont diametrálisan ellentmondó eredményekre jut William Reddy *Navigation of feeling* című sokat idézett munkája.⁶² Alapos módszertani fejtegetéseinek részletes tárgyalásához egy másik tanulmány nyújthatna megfelelő keretet (nagyon tanulságos módon hangsúlyozza például annak problematikus következményeit, ha az emberi érzelmeket, a *cultural anthropology* felvetéseivel összhangban, történeti-kulturális konstrukciónak tekintjük, és megtagadunk tőlük mindenféle univerzalitást), itt inkább a francia forradalom historiográfiájához való hozzájárulását kívánom bemutatni. Reddy, más művekből is ismerős módon, úgy érvel, hogy a forradalom történetét a gazdaság és a politika többé-kevésbé racionális tényezőiből szokás levezetni, pedig szerinte a 18. század nagyobbik fele és a forradalom évei (a jakobinusok bukásával bezárólag) olyan korszakot képeznek, amelyben a politika alakulását inkább emocionális faktorok irányítják, mint a pragmatikus racionalitás.⁶³ Ezt az állítást azonban – s munkáját ez teszi sokkal érdekesebbé Tackett vagy Linton műveinél – nem azzal próbálja alátámasztani, hogy korabeli feljegyzésekből egyszerűen kiemeli a primer érzelmekre (félelem, lelkesedés, szeretet stb.) való gyakori hivatkozásokat, hanem megpróbál szilárdabb alapokra építeni. Az érzelmek kifejezhetőségének perspektívájából XIV. Lajos abszolutizmusának korszakát Reddy úgy írja le, mint egy Versailles-ban kidolgozott szigorú viselkedési kód uralmát, amely elnyomó voltának köszönhetően komoly szenvedést (*emotional suffering*) okozott a neki alávetetteknek, hiszen az érzelmi önkifejezés legtöbb formája a korban tiltás (vagy legalábbis komoly korlátozás) alá esett.⁶⁴ Az élet különböző szinterein a király, a céhmesterek, a helyi nemesek és a családfők által gyakorolt felügyelet biztosította az erkölcsi-politikai rendet. A társadalom reakciója erre az emocionális represszióra: a *szenimentalizmus*, azaz az erény és a társadalmi együttélés alapjául szolgáló természetes érzelmek rehabilitációja. A szalonok, a szabadkőműves páholyok és a társadalmi nyilvánosság további – jellegzetesen

⁶⁰ Például a Cousin védelmezte szilárd *self* polgári (*bourgeois*) besorolását tartják megkérdőjelezhetőnek, amire válaszul Goldstein aláhúzza, hogy nem a marxi értelemben beszél polgáriról, hanem csak egy olyan elitről, amely nem születése, hanem neveltetése és képességei alapján tartja magát jogosultnak a társadalom irányítására.

⁶¹ Például e klasszikus munkát, Gusdorf: *La conscience révolutionnaire*, i. m.

⁶² Reddy: *Navigation*, i. m.

⁶³ Reddy, *Navigation*, 143.

⁶⁴ A civilizáció Norbert Elias által vázolt folyamatával való párhuzam itt nyilvánvaló.

felvilágosult – fórumai nyújtottak menedéket azoknak, akik szabadon kívánták megélni érzelmeiket, a barátságot, a szeretetet, a szerelmet, a meghittséget.⁶⁵ A század második felében Franciaország színpadait elárasztják a könnyek, míg a regények és a magánlevelek – a mai olvasó számára nevetségesen patetikusnak ható – érzelmi túláradásban látszanak fulladozni.⁶⁶ Reddy azonban arra hívja fel a figyelmünket, hogy a heves érzelmi megnyilvánulások és az érzelmek irodalmi reprezentációi nem pusztán konstatív ténymegállapítások, hanem performatív – valamilyen eredmény vagy reakció kiváltását célzó – nyelvi aktusok. Céljuk egyfelől Franciaországot olyan helyé tenni, ahol a polgárok szabadon élhetik meg és fejezhetik ki érzelmeiket (*emotional refuge*), másfelől pedig saját magukban és másokban is *fel-erősíteni* akarják a kíváncsú és boldogító érzelmek intenzitását. Fontos tehát aláhúznunk, hogy Reddy szerint nem maga az érzelmi biztonságra való törekvés jelent újdonságot, hanem az, hogy e cél meg is fogalmazódik ideológiaként: számos példát tud említeni arra, hogy Voltaire-től Montesquieu-n át Rousseau-ig az érző lelkű polgár természetes erkölcsi érzékére (*sensibilité*) való hivatkozás támaszt alá politikai törekvéseket (például a rabszolgaság eltörlését). Augusztus 4-ének éjszakáján, a feudális kiváltságok eltörlésének alkalmával is a nagylelkűség (*générosité*) érzületének a felebaráti szeretet által diktált spontán megnyilvánulásai látszanak vezérelni a törvényhozók cselekedeteit: Reddy szerint a Gyűlés jegyzőkönyvei a kor regényeinek és színdarabjainak szókincsét idézik fel. A (baráti, családi és szerelmi) magánlevelezéseket is áthatja a *szenimentalizmus* ideológiája: személyes viszonyaikat az emberek az odaadás és a transzparencia szókincsére támaszkodva próbálják menedzselni. Nem egyszerűen azt mondja tehát Reddy, mint Tackett, hogy bizonyos szenvedélyek (például a rettegés) irányítják a forradalom aktorainak döntéseit, hanem azt, hogy az érzelmek általánosan elfogadott hivatkozási alappá váltak, s hogy az érzelmezérelt (vagy legalábbis az érzelmekre hivatkozó) „tisztá szívű” cselekvés pedig nagyobb presztízssre és elfogadottságra tett szert, mint a „hideg és számító” racionalitás.

A szentimentalizmus ideológiájának természetesen nem kizárólag üdvös és emancipatórikus eredményei voltak, hiszen Reddy a jakobinus diktatúra és a Terror magyarázatára is felhasználja. Egy a természetességet és őszinteséget mindenkéül fölé helyező, a műviséget és a valós emberi kapcsolatoktól az intézmények útján való elidegenülést elvető beszédmóddal van itt dolgunk. A Terror nem az *abstract reason*, hanem a szentimentalizmus túlhajtásából következik: ha a jószándékot, a nagylelkűséget, a humanitást, az altruizmust és a hazafiúi érzületet olyan elvárásoknak tekintjük, amelyek egy erényes honpolgár lelkét minden pillanatban be kell hogy töltsék, akkor világos, hogy a lécc túl magasra van.⁶⁷ Ehhez az ideálhoz viszonyítva mindenki „áruló”: márpedig az őszinteség és a transzparencia iránti patológikus vágy a léccet leverők (potenciálisan: bárki) elleni erőszakhullámot generál. A szentimentalizmus ideológiájával áthatott forradalmi elit a politika történeteit jók és rosszak között zajló küzdelem didaktikus melodrámaiként értelmezte. Reddy szerint politikai vezetőinktől manapság a rugalmas kompromisszumkésztséget várjuk el, a szentimentalizmus ideológiája

⁶⁵ Az érdekházasságok helyett a szerelmi házasságok, az autoriter atya helyett a szerető apa dicséretét zengik a korabeli szövegek.

⁶⁶ Ma már az eszme- és irodalomtörténészeknél kívül senki nem olvassa a Nouvelle Héloïse-t vagy Richardson Pameláját, annyira idegenek tőlünk az érzelmességnek e fékevesztett megnyilvánulási formái.

⁶⁷ Jó példa erre, hogy a „girondista” Brissot felrója a hozzá politikailag egyébként közel álló Condorcetnek, hogy túlzottan az értelemre támaszkodva politizál, s nem hajlandó saját (és mások) üdvös érzelmeire és szenvedélyeire támaszkodni. A helyes politikai irányvonalat nem a számító ész diktálja szerinte, hanem a nagylelkűség, a szeretet, a szájalom és az odaadás. Reddy: *Navigation*, 187.

viszont a természetes erényhez való kérelhetetlen hűséget és teljes transzparenciát követeli meg: a rettegés (*terreur*) éppenséggel az az érzület, amellyel a tiszta szívű igazak akarják betölteni a romlottak és gonoszak lelkét.⁶⁸ A jakobinusok emocionális utópiájának bukásával, majd Napóleon eljövételével véget ér az a korszak, amikor a természetes szociabilitás érzületére és az erényre kívántak politikai rendet alapítani: az önző, ám saját önzéséért állandó lelkiismeret-furdalásban szenvedő polgár emócióit legfeljebb csak privát szférájában fejezheti ki, politika már nem épül rájuk. A túlaradó érzelmek és a transzparencia diskurzusa hirtelen hipokritának és megjátszottnak kezd tűnni a Terrort követő években, helyére a tulajdonra épülő racionális érdekkövetés lép, mi több, a politikai elit a forradalmat jellemző *emotional regime*-nek az emlékét is megpróbálja felszámolni. Reddy narrációjának egyik főhőse ugyanaz a Victor Cousin, akinek Jan Goldstein is komoly szerepet tulajdonít, ám a két történeti perspektíva csak részben fedi egymást. Végül Reddy, vállaltan kilépve az elmúlt dolgok elfogulatlan leírójának történészhez illő szerepéből, értékítélet megfogalmazására vállalkozik: az érzelmi biztonság megteremtését célzó forradalmi-jakobinus erőfeszítés kudarcot vallott,⁶⁹ hiszen a transzparencia ideáljának erőszakos kergetésével elnyomó és véres politikát alapozott meg. Értékelése szerint az érzelmi biztonság megteremtésében, minden hiányossága ellenére, még mindig az egyéni jogokat tiszteletben tartó liberális demokrácia tűnik a legsikeresebb politikai projektumnak.

Reddy könyve igen inspiratív mű, nagyszabású intellektuális teljesítmény. Kritikaként a szembevetőően szelektív forráshasználatot lehet kiemelni. Mint minden erős tézissel rendelkező historikus, ő is szívesen és hosszan idéz interpretációját alátámasztó passzusokat, viszont elegánsan elhallgatja a komplex diszkurzív valóság azon elemeit, amelyek gyengítenék vagy relativizálnák azt. Problematikusnak látom továbbá (itt éppúgy, mint a korábbiakban) az érzelemtörténeti magyarázat-kísérlet pozicionálását a hagyományos történetírás felhalmozott eredményeivel szemben. Ha például létezik használható politikai-társadalmi, ideológiai vagy éppen gazdasági természetű magyarázat egy jelenségre (például a rabszolgaság felszámolására vagy éppen a feudális kiváltságok eltörlésére), akkor a történetekkel kapcsolatos szentimentalista retorika elemzésének milyen státuszt érdemes tulajdonítani? Színes, borzongató és emberközelű kiegészítése a „komoly” historiográfiának vagy olyan *missing link* (Reddy), amelynek tárgyalása nélkül esélyünk sincsen megérteni a tárgyalt eseményeket? Hasonlóképpen: XIV. Lajos udvarát, az ott érvényes szigorú arisztokratikus viselkedési kódot s az ennek alternatívájaként létrejövő új társadalmi nyilvánosságot részletesen tárgyalta Jürgen Habermas – igaz, hogy ő nem abszolutizálta az érzelmeket, hanem a gazdasági-társadalmi változások következményeként értékelte a polgári bensőségesség létrejöttét. Magam úgy vélem, hogy akkor járunk el helyesen, ha az érzelemtörténeti munkák hasznát már ismert folyamatok új perspektívából való szemügyre vételében látjuk, s némi székszísszel tekintünk szerzőink azon mondataira, amelyekben értelmezéseik radikális újszerűségére utalnak, és szinte korlátlan magyarázó erőt tulajdonítanak az emócióknak.

Barry M. Shapiro arra vállalkozott, hogy a mostanság igencsak divatos *traumakutatás* eszköztárával és szókinccsével próbálja magyarázni a forradalom egy fontos epizódját, jelesül

⁶⁸ Reddy: *Navigation*, 180.

⁶⁹ Pontosabban fogalmazva: a szentimentalizmus ellenzéki/kritikai ideológiaként sikeresen ingatta meg a korábbi korszak autoriter érzelmi rezsimjét, ám transzparenciát kergető paranoiájának köszönhetően még a megelőzőnél is elnyomóbb rendszert alapozott meg.

az Alkotmányozó Nemzetgyűlés és a király zaklatott viszonyát.⁷⁰ Shapiro szerint a képviselők traumaként élték meg, hogy a később engedményekre kényszerülő XVI. Lajos 1789 nyarán még az életükre és biztonságukra tört. A kérdés súlyát az adja, hogy ezekben az években bukik meg az angol mintát követő alkotmányos monarchia forgatókönyve, s indulnak az események az uralhatatlan radikalizálódás irányába. Shapiro fő vitapartnerei, nem véletlenül, Furet és Keith Michael Baker, akik szerint a forradalmi diskurzus logikájából szükségszerűen következik ez a radikalizálódás, így a forradalom félresiklásának dinamikáját voltaképpen politikai-ideológiai természetű okok magyarázzák. Shapiro viszont azt kívánja kimutatni, a saját érvrendszere szempontjából érthetően, hogy 1789/90-et megelőzően a képviselők őszinte szeretettel és lojalitással viseltettek a monarchia intézménye és a király személye iránt, a bizalom elvesztése tehát a forradalom eseményeinek hatására következik be. Ezt el is lehet fogadni: a kérdés azonban az, hogy kell-e nehezen bizonyítható, mély okokat keresnünk ott, ahol a felületek is tökéletes magyarázó erővel bírnak, más szavakkal: Van-e feltétlenül szükségünk a tudatalattit privilegizáló, a pszichológia és a pszichiátria terminusai-ban megfogalmazott magyarázatokra (*subconscious fixed ideas*) akkor, amikor tudatos, a politikai gondolkodás és a pragmatikum köréből ki nem lépő értelmezésekkel is megelégedhetnénk? Erős Ferenc arra figyelmeztet, hogy a pszichológiából kölcsönzött fogalmak – például a hisztéria vagy a trauma – kizárólag metaforaként működve nyújthatnak valamiféle társadalomlélektani magyarázatot konkrét politikai helyzetek értelmezésében.⁷¹ Ehhez képest Shapiro két évszázad távlatából tömeges poszt-traumatikus szindrómát (PTSD) „diagnosztizál” politikusok egy csoportjánál⁷² – vajon ez indokolt? Shapiro a király és a képviselők hullámozó viszonyát nem a folytonosan változó körülményekre és politikai célkitűzések többé-kevésbé pragmatikus hajszolására vezeti vissza, hanem úgy érvel, hogy a trauma diktálta felejtési és emlékezési periódusok határozzák meg attitűdjeiket: a pozitív szakaszok poszt-traumatikus aktivitásként értelmezendők, amelyek célja a trauma feloldása (*undoing*), amikor pedig ismét keményen lépnek fel a királlyal szemben, ismét felidéződik bennük az elvesztett *basic sense of security*. Amikor a megegyezés keresése érdekében a képviselők nem beszélnek korábbi sérelmeikről, az Shapironál nem más, mint *trauma denial*. Véleményem szerint az értelmezés akkor válik önmaga karikatúrájává, amikor Shapiro a képviselők azon gyakorlatát, hogy a „jó” király helyett annak gonosz tanácsadóit bírálják, úgy értelmezi, hogy itt a poszt-traumatikus lelkiállapotra tipikusan jellemző *displacement of responsibility*-val találkozunk,⁷³ holott mindenki, aki kicsit is járatos a korszak politikai diskurzusában, jól tudja, hogy a miniszterek zsarnokságára való hivatkozás mekkora közhelye a közéleti vitáknak.⁷⁴ Véleményem szerint Shapiro konklúziója is tarthatatlan. Úgy véli, hogy 1790

⁷⁰ Shapiro: *Traumatic Politics*, i. m. A forradalom történetének egy viszonylag korai szakaszát értelmezi tehát, ám utal rá – részletes kifejtés nélkül – hogy a Terror magyarázatában is hasznos lehetne a traumakutatás.

⁷¹ Erős: *Trauma és történelem*, 26.

⁷² Annak ellenére is ezt teszi, hogy aligha tudja bizonyítani, hogy az Erős által felsorolt tünetek (kényszeres jelleggel bevillanó hallucinációk, álmok, a kapcsolati tér beszűkülése, a trauma átélésével kapcsolatos bűntudat, az eseményekkel kapcsolatos beszédre való képtelenség) jellemeznék a Gyűlés tagjait.

⁷³ Shapiro a traumakutató Judith Hermant idézi, aki szerint „a gyermekek minden erejükkel próbálnak sorsukra olyan magyarázatot adni, amely felmenti szüleiket a felelősség alól”. Shapiro: *Traumatic Politics*, 46.

⁷⁴ E magyarázat pedig nem pszichológiai, hanem politikai: közvetlenül a királyt támadni nem volt lehetséges, hiszen az nyilvánvalóan felségárulásnak számított, az udvar és a miniszterek célkeresztbe állításával viszont lehetséges volt politikai kritikát megfogalmazni a hatalommal szemben.

nyarára politikailag „kisimult” a helyzet, így, ha a képviselők többsége nem lett volna trauma-tízált a korábbi történésektől, ki lehetett volna egyezni a királlyal.⁷⁵ Nos, valójában a helyzet egyáltalán nem simult ki: olyan – itt nem részletezhető, de egyértelműen politikai és nem pszichés – feszültségek álltak fenn a politikai szcéna különféle szereplői között, hogy az események radikalizálódása borítékolható volt. Nyilvánvalóan nem érdemes megkérdőjelezni a trauma fogalmának alkalmazását a történelmi diskurzusban, de az is világos, hogy Shapiroénál nagyobb módszertani igényességre volna szükség egy meggyőző interpretáció előállításához.⁷⁶ Gyáni Gábornál például azt látjuk, hogy egy adott napló mint narratív forrás hozzájárul a „trauma genezisének pontos és konkrét megragadására”⁷⁷ – hát itt erről szemlátomást nincsen szó, ráadásul szerzőnk (ahogy fentebb láttuk) folyamatosan a király és a képviselők közötti *politikai* konfliktus súlyának relativizálására törekszik annak érdekében, hogy a viszony elfajulását *pszichés* okokra vezethesse vissza.

Zárásul érdemes beszámolni a körülmények elméletét érzelmetörténeti irányban továbbfejlesztő, radikálisan baloldali elkötelezettségű Sophie Wahnich különböző munkáiban kifejtett – igen vitatott – értelmezéséről. Wahnich életműve különösen érdekes, amennyiben világossá teszi, hogy az érzelmetörténeti közelítés alkalmas lehet a tárgyalt eseményekkel szembeni hűvös tárgyilagosság meghaladására és egy aktuálpolitikailag is felhasználható, „megélt”, „forró” tudás előállítására.⁷⁸ Wahnich szerint a forradalom ellenségeivel való leszámolásnak intézményi formákat teremtő törvényhozók célja nem volt más, mint a közérzület jogi korlátok közé terelése (*donner une forme légale aux émotions*).⁷⁹ A nép, amely elégedetlen a forradalom ellen áskálódó király pozíciójának megmentésén fáradozó elittel, s amely felháborodottan tapasztalja a Mars-mezei mészárlás felelőseinek büntetlenségét, 1791 második felében fenyegeti meg először az elitet a „szent” (*sacré*), közösségteremtő (*fondatrice*) erőszak gyakorlásának lehetőségével⁸⁰ – ezen antropológiai terminusok használatával Wahnich jelentősen megemeli vizsgálgódásai tétjét, amennyiben nyilvánvalóvá teszi, hogy nem a terror pragmatikus vagy politikai értelmezését kívánja adni, hanem a szuverenitását elnyerő nép új jogot és egyben érzelmi közösséget teremtő gesztusát látja az erőszakban.⁸¹ A szeptemberi mészárlásokról szólván Wahnich azzal áll elő, hogy a jogait és szabadságát féltő nép úgy érzi, augusztus 10-e után a törvényhozás cserbenhagyta, mert nem büntette meg a bűnösöket. A nép tehát az erre hivatott intézmények *helyett* cselekszik, valamiféle morális kötelességtudattól vezérelve, a törvény „szentségének” helyreállításán és saját szu-

⁷⁵ Shapiro *Traumatic Politics*, 177. Felmerülhetne a kérdés, hogy vajon a királyt nem traumatizálták-e az események (hatalmának megtépázása és a különféle megaláztatások elsenvedése). A rossz viszonyt miért csak a képviselők állítólagos traumatizáltsága magyarázza, a királyé miért nem?

⁷⁶ Ilyen munka például Ronen Steinbergé (*The Afterlives of the Terror*), aki azzal foglalkozik, hogy miként dolgozták fel pszichésen Franciaország polgárai a Terror emlékezetét, s bár használja a trauma fogalmát, szóhasználatában és módszertanilag jóval körültekintőbbnek tűnik Shapirónál.

⁷⁷ Gyáni: *Az ego-dokumentumok*, i. m.

⁷⁸ A forradalom befejezettségét valló és a történelmi elfogulatlanságot hirdető Furet-vel polemizálva Wahnich olyan „forró” (*chaude*) történetírást ígér, amely aktualizálja az elnyomottak és a kitaszítottak történetét, lehetővé téve a velük való azonosulást, és használható leckét adva a mának.

⁷⁹ 1997-ben kiadott első munkáját követően írásként egész sorában finomítja alapjaiban állandónak tűnő érvelését. Wahnich: *Déclarer la patrie en danger*, i. m.; uő: *La liberté ou la mort*, i. m.

⁸⁰ A „szent” fogalmának wahnich-i használatát bírálja Münch: S. Wahnich, *la violence révolutionnaire et la Terreur*, 157.

⁸¹ A Terror nem érthető pusztán hatalmi játszmaként vagy politikai machinációként, hiszen megértéséhez antropológiai fogalmak bevonása is szükséges, azaz a kultúrtörténet területén járunk. Lásd Slavoj Žižek különböző műveiben kifejtett Robespierre-értelmezését is.

renitásának affirmálásán fáradozva. Marat maga volt a nép megtestesülése (*incarnation*), az ellenforradalmár Charlotte Corday általi meggyilkolása rettegést (*terreur*) váltott ki a népből, amely rettegést a bosszú (*vengeance*) útján lelkesedéssé (*enthousiasme*) és a közösségi érzület helyreállításává volt lehetséges transzformálni. A „hivatalos”, azaz intézményesített Terror voltaképpen a nép érzületének jogi formába öntését és kordában tartását szolgálja. A „gyanúsok törvénye” például részben meg is védi a népítélettől a vád alá vettek, hiszen a forradalmi törvényszék egyáltalán nem mindenkit ítél el, sőt a „túlélési” arányok nem is voltak különösen rosszak. A prairial 22-i törvény viszont már kétségtelenül túllép ezen a logikán: ez már a forradalom önvédelmi háborújának kiterjesztése mindazokra, akik képtelenek az új értékekhez való alkalmazkodásra. A terror rendszerének e „továbbfejlesztése” kapcsán Wahnich az etikából és a politikai filozófiából jól ismert dilemmát hozza elő: Egy a korábbiánál jobb és igazságosabb társadalmi-politikai rend megvalósításának során elfogadható-e az erőszak? Wahnich kétféle humanitás-érzületet (*sentiments d'humanité*) különít el egymástól, egyfelől a természeti (nevezhetnénk kantianusnak is) humanitást, amely absztrakt erkölcsi elvek mentén óvakodik az immorális cselekvésről, s ennek megfelelően kénytelen kiegyezni a fennállóval, amelyet kizárólag erőszakos úton lehet megváltoztatni. Másfelől pedig ott van a politikai természetű moralitás, amely elismerve a forradalmi erőszak legalább részleges szükségszerűségét az üdvös cél érdekében kész vitatható eszközök használatára is. Más megfogalmazásban: a természeti humanitás minden emberi életnek egyforma jelentőséget tulajdonít, a politikai pedig a kiválasztott közösség tagjait részesíti előnyben. A Terror véres harc az emberi és polgári jogok érvényesüléséért, s az erőszakos történésekért való felelősség legalább annyira az új – a réginél igazságosabb – rend ellenfeleire háramlik, mint a forradalmárokra. Thermidorral pedig lezárul az a korszak, amikor a nép érzülete bármiféle befolyással lehetett az események menetére.

Wahnich tehát nem hajlandó pusztá hatalmi olvasatát adni a Terrornak. Interpretációja a „közösségteremtő érzelmek dinamikájának” előtérbe helyezésére épül, azaz a politikai magyarázat helyére antropológiai-kulturális természetűt állít, méghozzá igen exkluzív szellemben. Írásainak feltűnő gyengesége, hogy néhány abszolutizált kulcsfogalomnak (*sacré, vengeance, terreur*) olyan magyarázó erőt tulajdonít, amelyet olvasói többsége aligha kész elfogadni. Talán még ennél is zavaróbb a nép (*peuple*) szó teljességgel kritikátlan használata (mintha Michelet-t, a 19. század nagy romantikus történészét olvasnánk). Végül, ahogyan arra több bírálója is rámutatott, az elfogultság legbiztosabb jele az, hogy az emocionális argumentáció célja mindig apologetikus: a terroristák mindig *sensibles*, azaz érző lelkük vezérli őket a cselekvésre, a forradalom ellenségeinek viszont nem jár ki az érzelemtörténeti figyelem, őket érdekeik mentén írja le Wahnich.

E nyilvánvalóan szubjektív összefoglaló konklúziójában csak megismételni tudom fentebbi (részben elismerő, részben kritikai természetű) megállapításaimat. Az érzelemtörténeti közelítésnek vannak komolyan vehető eredményei, s az e szellemben fogant értelmezések esetenként kifejezetten érdekes megállapításokkal egészítik ki a hagyományos történetírás eredményeit. A kultúrtörténet részét képező *history of emotions* az emberi lét új területeit próbálja szisztematikus történeti vizsgálódás alá vonni, nyilvánvalóan gazdagítva ezzel ismereteinket és komplexebbé téve a múltról alkotott képünket, ám minden ehhez hasonló expanzív erőfeszítés esetében azt látom kardinális kérdésnek, hogy képesek-e az új paradigma képviselői elért eredményeiket értelmesen összekapcsolni a történetírás hagyományosabb formáinak vívmányaival. Ennek megfelelően igazán vitakészek a fentebb tárgyaltak közül azokat a műveket látom, amelyek az érzelmek és a szenvedélyek abszolutizálásától (és egy új típusú monokausalitáshoz való megtéréstől) tartózkodva megőrzik a régebbi

politika-, társadalom- és eszmetörténeti értelmezésekkel fenntartott dialógust, enyhítve ezzel a történeti kutatás egyre súlyosbodó fragmentációját.

BIBLIOGRÁFIA

Szakirodalom

- Andress, David blog bejegyzés. <https://ageofrevolutions.com/2016/02/01/navigating-feelings-in-the-french-revolution> (letöltés: 2013. június 10.)
- Baker, Keith Michael: *Closing the French Revolution: Saint-Simon and Comte*. In: Furet, François – Ozouf, Mona (eds.): *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture*. Vol. 3. 1789–1848, Oxford: Pergamon Press, 1989. 323–339.
doi.org/10.1016/B978-0-08-034260-3.50026-2
- Bizière, Jean-Maurice – Vayssièrre, Pierre: *Histoire et historiens*. Paris: Hachette, 1995.
- Boros Gábor: *Mire jók a szenvedélyek?* <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/boros-gabor-mire-jok-a-szenvedelyek.html> (letöltés 2023. június 6.)
- Breisach, Ernst: *Historiográfia*. Budapest: Osiris, 2004.
- Buchez, Philippe: *Histoire parlementaire de la Révolution française*. Paris, Paulin, 1833.
- Burke, Peter: *What is cultural history?* Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Carr, Edward Hallett: *Mi a történelem*. Budapest: Osiris, 1995.
- Cieger András: *Az érzelmek viharában – Az 1867-es kiegyezés rendhagyó megvilágításban*. Bárka, 26. évf. (2018) 1. sz. 82–87.
- Crossley, Ceri: *French Historians and Romanticism*. London: Routledge, 1993.
doi.org/10.4324/9780203328934
- De Baecque, Antoine: *Apprivoiser une histoire déchaînée: dix ans de travaux historiques sur la Terreur (1992–2002)*. Annales HSS, 57e année, (2002) No. 4. 851–865.
doi.org/10.3406/ahess.2002.280083
- Eperjesi Zoltán: *Jan Plamper. A történelem és az érzések – az érzelem története*. Klio, 22. évf. (2013) 4. sz. 31–35.
- Erős Ferenc: *Trauma és történelem*. In: Uő: *Trauma és történelem. Szociálpszichológiai és pszichoanalitikus tanulmányok*. Budapest: Jósöveg kiadó, 2007. 13–26.
- Goldstein, Jan: *The Post-Revolutionary Self. Politics and Psyche in France, 1750–1850*. Harvard: Harvard University Press, 2005. doi.org/10.4159/9780674037786
- Gusdorf, Georges: *La conscience révolutionnaire: les Idéologues*. Paris: Payot, 1981.
- Gyáni Gábor: *Az ego-dokumentumok történetírói haszna*. <http://www.barkaonline.hu/esszek-tanulmanyok/6719-az-ego-dokumentumok-tortenetiroi-haszna>. (letöltés: 2023. június 4.)
- Hunt, Lynn: *Family Romance in the French Revolution*. University of California Press, 1992.
- Jones, Peter M.: *Choosing Revolution and Counter-Revolution*. In: McPhee, Peter (ed.): *A Companion to the French Revolution*. London: Wiley-Blackwell, 2013. 278–292.
doi.org/10.1002/9781118316399.ch17
- Le Bon, Gustave: *La psychologie politique et la défense sociale*. Paris: Flammarion, 1910.
- Linton, Marisa: *Choosing Terror. Virtue, Friendship and Authenticity in the French Revolution*. Oxford: Oxford University Press, 2013. doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199576302.001.0001
- Linton, Marisa: *Friends, Enemies and the Role of the Individual*. In: McPhee, Peter (ed.): *A Companion to the French Revolution*. London: Wiley-Blackwell, 2013. 263–277.
doi.org/10.1002/9781118316399.ch16
- Ludassy Mária: *Isten és szabadság. Lamennais liberális katolicizmusa*. Budapest: Gondolat, 1990.
- Mayer, Arno: *The Furies: Violence and Terror in the French and Russian Revolutions*. Princeton: Princeton University Press, 2001.
- Mazeau, Guillaume: *Émotions politiques: la Révolution française*. In: Corbin, Alain (dir.): *Histoire des émotions 2. Des Lumières à la fin du 19e siècle* Paris: Seuil, 2019. 98–140.

- Münch, Philippe: *S. Wahnich, la violence révolutionnaire et la Terreur. Note critique sur l'approche émotionnelle, Tracés*. Revue des sciences humaines, No. 19. 2010. 155–169.
doi.org/10.4000/traces.4914
- Plamper, Jan: *Geschichte und Gefühl - Grundlagen der Emotionsgeschichte*. München: Siedler, 2012.
- Reddy, William: *Navigation of Feeling. Framework for the History of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. doi.org/10.1017/CBO9780511512001
- Reinhardt, Wolfgang: *Felekezeti és felekezetszerveződés Európában. A tudományos diskurzus fejlődése*. Ford. Forgó András. Budapest: MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2017.
- Rosenfeld, Sophia: *Thinking about feeling, 1789–1999*. French Historical Studies, vol. 32. (2009) No. 4. 697–707. doi.org/10.1215/00161071-2009-018
- Sajó András: *Az emberi és polgári érzelmek nyilatkozata, 1789*. Aetas, 24. évf. (2009) 3. sz. 121–137.
- Shapiro, Barry M: *Traumatic Politics. The Deputies and the King in the Early French Revolution*. Pennsylvania: Penn State UP, 2009.
- Steinberg, Ronen: *The Afterlives of the Terror. Facing the Legacies of Mass Violence in Postrevolutionary France*. Ithaca–London: Cornell University Press, 2019.
doi.org/10.7591/9781501739255
- Sprang, Rebecca L.: *Paradigms and Paranoia. How modern is the French Revolution?* American Historical Review, vol. 108. (2003) No. 1. 119–147. doi.org/10.1086/533047
- Stauffer, Andrew M.: *Anger, Revolution and Romanticism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005. doi.org/10.1017/CBO9780511484506
- Szijártó István: *A történet mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata*. Budapest: L'Harmattan, 2014.
- Tackett, Timothy: *Becoming a Revolutionary. The Deputies of the National Assembly and the Emergence of a Revolutionary Culture*. Princeton: Princeton University Press, 1996.
doi.org/10.1515/9781400864317
- Tackett, Timothy: *Conspiracy Obsession in a Time of Revolution: French Elites and the Origins of Terror*. The American Historical Review, vol. 105. (2000) No. 3. 691–713.
doi.org/10.2307/2651806
- Tackett, Timothy: *The Coming of the Terror in the French Revolution*, Harvard: Harvard University Press, 2015. doi.org/10.4159/9780674425163
- Taine, Hyppolite: *A jelenkori Franciaország alakulása*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1881.
- Tamás Gáspár Miklós: *A nemzeti érzés erkölcsi lényege*. In: *Uó: Törzsi fogalmak*, I., Budapest: Atlantisz, 1999.
- Vajda Zoltán: *Szentszocializmus a korai amerikai esztétikában*, Aetas, 29. évf. (2014) 1. sz. 105–125.
- Veyne, Paul: *Comment on écrit l'histoire*, Paris: Seuil, 1971.
- Wahnich, Sophie: *Déclarer la patrie en danger: de l'émotion souveraine à l'acte du discours souverain*. In: Bertaud, Jean-Paul (dir.): *Mélanges M. Vovelle. Sur la Révolution, approches plurielles* Paris: Société des Études Robespierriennes, 1997.
- Wahnich, Sophie: *La liberté ou la mort. Essai sur la Terreur et le terrorisme*. Paris: la Fabrique Éditions, 2003.
- Winock, Michel: *La France politique*. Paris: Seuil, 1995.

KAJTÁR-PINJUNG OLGA

SZTE BTK, Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola

Aetas 39. évf. 2024. 1. szám, 141–157.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.1.141-157

www.aetas.hu

Fogylyokból ellenség

A Bush-kormány külpolitikája és jogalkotása 9/11 után

ABSTRACT. *Enmification of Detainees: The Foreign Policy and Legislation of the Bush Administration After 9/11.* This paper aims to contextualize the topic of enmification and analyze political and legal discourse with the purpose of identifying the trends and changes in the enemy image construction of Guantánamo Bay detainees carried out by the Bush administration. Following the 9/11 terrorist attacks, the notion of the United States being the leader of the world has become even more emphasized and it assumed an even stronger sense of responsibility in leadership on the global stage. The research examines presidential speeches, executive orders, legal decisions, and laws to establish the timeline of enemy image constructing methods used by the government in order to get a better understanding of the role of legislative measures in the enmification of the detainees.

Keywords: *Guantánamo, Bush administration, enmification, American exceptionalism, legislation*

A 2001. szeptember 11-én az Amerikai Egyesült Államokat ért terrortámadások az egész világot sokkolták. A füstben úszó ikertornyok és a reményvesztett, ablakokból menekülő áldozatok képét soha nem fogják elfelejteni mindazok, akik amerikai idő szerint a délelőtti órákban televízió közelében voltak, és élőben követték az eseményeket. Bárki, akit megkérdeznék, hogy emlékszik-e, hol volt, mit csinált, amikor a repülőgépek a World Trade Center tornyaiba csapódtak, pontosan fel tudja idézni a pillanatot, függetlenül attól, hogy amerikai állampolgár vagy sem. Több szempontból is meg lehet vizsgálni, hogy mi okozta a legnagyobb sokkot a terrortámadásokkal kapcsolatban, ám az egyik legfontosabb tényező az, hogy a tragédiásorozat következtében az emberek elkezdtek megkérdőjelezni a mindaddig biztonságosnak vélt élethelyzetüket, hiszen ha egy olyan nagyhatalmat, mint Amerika, ilyen volumenű és ennyire váratlan támadás érhet, akkor mire számíthatnak a kisebb, gazdaságilag és katonailag gyengébb országok a világ egyéb részein. Mindezek tükrében az egész világ az Egyesült Államoktól várta az elvesztett biztonságérzet helyreállítását,¹ illetve a 9/11-es események elkövetőinek felelősségre vonását, és a Bush-kormány ezt a szerepet büszkén, határozott köteleességtudattal fel is vállalta. A terror elleni háború kihirdetését követően ugyanis elsődleges feladatának tekintette, hogy megfelelő helyet találjon a foglyok elhelyezésére, ami lehetőleg Amerika földrajzi határain kívül helyezkedik el – hogy ne nyújtsanak esetleges potenciális támadási célpontot az országon belül –, és elég biztonságos ahhoz, hogy megakadályozza a foglyok menekülését.

¹ Cutler: *Bush vs. Obama Detainee Policy Post-9/11*, 24.

A Guantánamói-öböl bizonyult a tökéletes helyszínnek egy ilyen szigorúan ellenőrzött börtön kialakítására, hiszen az Egyesült Államok 1903-ban Kubával közösen aláírt szerződése értelmében azóta is bérli a támaszpont területét a szigetországtól. Mivel a terület Kuba szuverenitása alatt áll, eleinte a Bush-kormány „jogi fekete lyukként”² (*legal black hole*) tekintett arra, ahol nem alkalmazhatóak az amerikai szövetségi, valamint nemzetközi emberi jogokra vonatkozó törvények. Ez a nézőpont vezetett oda, hogy az elmúlt húsz évben a guantánamói fogolytábor a terror elleni háború, a vitatható vallatási módszerek és az alapvető emberi jogok megsértésének szimbólumává vált.

A jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy a 2001. szeptember 11-ei terrortámadásokat követően a Bush-adminisztráció miként használta fel a jogalkotást a Guantánamót övező jogi dilemmák kiaknázásával az öbölben fogvatartottakkal kapcsolatos ellenségkép kialakítására. A tanulmányban – egy rövid történelmi áttekintést követően – először bemutatom az elemzésben alkalmazott legfontosabb fogalmakat: a Bush-kormány politikájának mélyebb megértéséhez elengedhetetlen amerikai kivételesség (*American exceptionalism*) definícióját, majd az ellenség meghatározását, annak szerepét és szükségességét a politikában Carl Schmitt elmélete alapján. Ezután kronológiai sorrendet követve, elnöki beszédek és a Bush-kabinet által bevezetett és elfogadott rendeletek, valamint törvények elemzésén keresztül feltárom, hogy ezek miként járultak hozzá a fogvatartottak ellenségként való prezentálásához, és miért volt fontos az adminisztráció számára az ellenségkép kialakítása. Végül rávilágítok mindezen történések jelentőségére és lehetséges következményeire, mind történelmi, mind pedig jogalkotási szempontból. A jelen kutatásnak nem az a célja, hogy értékítéletet fogalmazzon meg egy olyan tragédia utáni törvényhozással kapcsolatban, mint ami Amerikát érte 2001. szeptember 11-én, mindössze megvizsgálja, hogy ez a fajta jogalkotás hogyan járult hozzá a ellenségképzéshez.

Számos olyan kutatás folyt és szakirodalom jelent meg az elmúlt több mint húsz esztendőben, melynek középpontjában a guantánamói fogolytábor áll. Vannak, amelyek Amerika globális hatalmát vizsgálják, mint például Richard Crockatt *After 9/11: Cultural Dimensions of American Global Power* (2007) című könyve, vagy a Don E. Walicek és Jessica Adams által szerkesztett, *Guantanamo and American Empire* (2017) címmel megjelent kötet. Mások a törvényhozatali döntések hatását kutatják, köztük Jordan J. Paust, aki a Bush-kormányt helyezi előtérbe *Beyond the Law: The Bush Administration's Unlawful Responses in the "War" on Terror* című könyvében (2007), valamint a Tracy Lightcap és James P. Pfiffner szerkesztésében megjelent *Examining Torture* (2014) című kötet, mely az emberi jogok megsértését, azon belül is a kínzás alkalmazásának problematikáját vizsgálja.

Az Amerikai Egyesült Államokat ért terrortámadások és az azok következtében hirdetett terrorizmus elleni háború alapjaiban változtatta meg az ország szerepét, globális megítélését, külpolitikáját és a Bush-kormány törvényhozási struktúráját. Fontos megjegyezni, hogy a jelen kutatás kizárólag a Bush-adminisztráció törvényhozási módszereit vizsgálja, mivel ezek az irányelvek voltak a legnagyobb hatással a haditengerészeti támaszponton bevezetett döntésekre, az azt követő kormányzatok további kutatás tárgyát képezhetik.

Guantánamo: 1898-tól napjainkig

A Kuba szigetének délkeleti csúcsában található Guantánamói-öbölben helyezkedik el az Amerikai Egyesült Államok fennhatósága és irányítása alatt álló haditengerészeti bázis (*Guantanamo Bay Naval Base*), ami 2002 januárja óta biztosít helyet a terrorizmus elleni

² Greenberg: *The Least Worst Place*, 64.

háború jegyében elejtett foglyoknak. A guantánamói támaszpont a bérleti szerződés megszűlése óta számos különböző célt szolgált: többek között volt haditengerészeti műveleti központ, a Kubából és Haitiről érkező politikai menedéket kérők tábora, HIV-pozitív haiti menekültek börtöne és végül, de nem utolsósorban legutóbbi és jelenlegi szerepe is egyben: haditengerészeti bázis mellett szigorúan ellenőrzött börtön.³

Kuba és az Egyesült Államok kapcsolata bonyolult és szövevényes múltra tekint vissza. Annak érdekében, hogy jobban megértsük Guantánamo helyzetét, egészen az 1898-as spanyol–amerikai háborúig kell visszanyúlni, amikor az Egyesült Államok beavatkozásával Kuba elnyerte függetlenségét Spanyolországtól. A háborút követően az Egyesült Államok választási helyzet elé állította a szigetországot: azzal a feltétellel egyeztek bele csapataik kivonásába, ha Kuba a guantánamói támaszpont területét hivatalos formában bérbe adja Amerikának, ami meg is történt 1903-ban, a Platt alkotmánykiegészítés elfogadásával. Ezt a bérleti szerződést módosították 1934-ben, mely szerint az csak két esetben bontható fel: ha mindkét fél beleegyezését adja, vagy az amerikaiak önszántukból kivonulnak az öbölből.⁴ Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az Egyesült Államok kezében van a bázis sorsa, mindaddig az ő irányításuk alatt marad, amíg le nem mondanak róla, függetlenül a kubaiak akaratától. Kuba ebben a helyzetben tehát passzív szereplő, hiszen nem áll hatalmában az amerikaiak eltávolítása a szigetről sem a szerződés felbontásával, sem egyéb módon. A legutóbbi ezirányú erőfeszítés 1959-re tehető, amikor a kubai forradalmat követően Fidel Castro megpróbálta semmissé nyilvánítani a szerződést, ám hiába. Az Egyesült Államok a mai napig minden évben kiállít Kuba részére egy 4085 dollárról szóló csekket – ugyanis ezért az elenyésző összegért bérlik az öböl támaszpontához tartozó részét –, amit a kubai állam soha nem váltott be, ezzel is tiltakozásukat fejezve ki Amerika jelenlétével szemben.⁵

A mára már ikonikussá vált narancssárga overallt viselő, terrorizmus elkövetésével gyanúsított egyéneket abban a guantánamói fogolytáborban helyezték el, amit úgy terveztek, hogy a „világ számára látható” (*highly visible*) legyen, ugyanakkor soha ne legyen teljes mértékben transzparens.⁶ Ez a fajta kettősség a láthatóság és láthatatlanság között jelentősen befolyásolta a börtön és a kormány kommunikációját a publikum felé. A transzparencia hiánya, a börtönkomplexumot védő cenzúra, az igazság elferdítése és a jogi nyelv manipulációja hozzájárult ahhoz, hogy a Bush-kormány évekig titkolni tudja a bázison történt atrocitásokat és túlkapaszkodásokat.⁷ Az átláthatóság teljes hiányát bizonyítja az is, hogy a guantánamói fogolytáborban tartott személyek nevével ellátott listát csak 2006 tavaszán hozta nyilvánosságra⁸ az amerikai kormány, négy évvel az első foglyok megérkezését követően.

„Jogi fekete lyuk”

Annak ellenére, hogy a területre vonatkozó bérleti szerződés harmadik cikkelye világosan kimondja, hogy a megszállás ideje alatt az Egyesült Államok teljes hatáskörrel és irányítással rendelkezik (*complete jurisdiction and control*) a terület felett,⁹ a Bush-kormány úgy

³ Walicek–Adams: *Finding Guantánamo: Freedom, Paradox, and Poetry*, 11.

⁴ Kaplan: *Where is Guantánamo?* 835–863.

⁵ Kaplan: *Where is Guantánamo?* 835–836.

⁶ Coleman: *The Amen Temple of Empire*, 39.

⁷ Smith: *Bad Men*, 129.

⁸ Smith: *Bad Men*, 151.

⁹ *Agreement Between the United States and Cuba for the Lease of Lands for Coaling and Naval stations*, i. m.

tekintett a guantánamói fogolytáborra, mint egy úgynevezett „jogi fekete lyukra”, ahol sem a szövetségi, sem a nemzetközi törvények nem érvényesíthetők. Legfőbb érvük szerint, mivel a terület fölötti szuverenitás Kubához tartozik, az Egyesült Államoknak nem áll hatalmában saját jogrendszerének alkalmazása, így bármi, amit tesznek, elfogadható, mivel nem tartozik büntetőjogi felelősségvállalás hatálya alá.¹⁰ Ez az álláspont azonban számos problémát vet fel.

Tagadhatatlan, hogy az eddig példátlan formát öltő modern terrorizmus nemzeteket átívelő mivolta lényegesen megnehezítette a földrajzi, nemzeti és állami határokhöz kötött törvények és rendelkezések alkalmazhatóságát.¹¹ Ugyanakkor a szeptember 11-ei események bekövetkeztekor számos szövetségi és nemzetközi törvény volt érvényben, amelyek nemcsak, hogy felhasználhatók lettek volna, de kötelező érvényűek is az Egyesült Államokra nézve, köztük az 1949-es genfi egyezmények háború törvényeire vonatkozó részei, vagy például a *habeas corpus*, vagyis a fogva tartás jogosságának megtámadásáról szóló univerzális jog.¹² Ezen alkalmazandó jogszabályok létezésének és fontosságának felismerése, valamint az új, ismeretlen háborús helyzetre vonatkozó módosítások kidolgozása helyett a Bush-kabinet legfontosabb törvényhozó szereplői figyelmen kívül hagyták azokat.¹³ Természetesen maximálisan érthető és elfogadható az Egyesült Államok azon szándéka, hogy a lehető leghamarabb elfogja és felelősségre vonja azokat, akikről bizonyítékokkal alá tudják támasztani, hogy ténylegesen részt vettek vagy bármilyen módon hozzájárultak a terrortámadások végrehajtásához. Mindazonáltal ez nem azt jelenti, hogy ezeket a gyanúsítottakat az országnak hatalmában állt megfosztani az alapvető emberi és a tisztességes jogi eljáráshoz való joguktól.¹⁴ Nem is beszélve a lényegében végtelen idejű fogva tartásról, ami határozatlan időre lehetővé teszi az állam törvényen kívüli hatalomgyakorlását.¹⁵ Ez a fajta, a hatáskörre és a nemzetközi jog alkalmazhatóságára vonatkozó bizonytalanság tette lehetővé a visszaéléseket, a foglyokkal szembeni méltatlan bánásmódot, valamint a jogi kikapuk kihasználását.

A terrortámadásokat követően a Bush-kormány reaktív politikát alkalmazott, melynek lényege az, hogy meghozott döntéseiket az esetleges további terrortámadásoktól és az ártatlan életek elvesztésétől való félelem vezérelte. Ez összefüggésbe hozható Richard Hofstadternek az 1960-as években megszületett feltevésével, miszerint a katasztrófák és a katasztrófáktól való félelem idézi elő leginkább a „paranoid retorika szindrómáját”.¹⁶ A Bush-kabinet reaktív hozzáállása részben annak a ténynek tulajdonítható, hogy az 1776-os amerikai függetlenségi háború óta Amerikát mindössze három alkalommal érte támadás saját területén: az első az 1812-es háború, amikor a britek megtámadták a fővárost, a második az 1941. december 7-ei Pearl Harbor-i támadás, ami a kontinentális Amerikától távolabb eső Hawaii szigetét érintette, harmadszor pedig a 9/11-es terrortámadások.¹⁷

¹⁰ Kaplan: *Where is Guantánamo?* 834.

¹¹ Prieto: *Detention and Interrogation*, 17.

¹² Amann: *Abu Ghraib*, 2086–2087.

¹³ Amann: *Abu Ghraib*, 2087.

¹⁴ Butler, Judith: *Guantánamo Limbo*. The Nation, March 14, 2002. 63. <https://www.thenation.com/article/archive/guantanamo-limbo/> (letöltés: 2023. szeptember 27.)

¹⁵ Butler: *Guantánamo Limbo*, 64.

¹⁶ Hofstadter: *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*, 39.

¹⁷ Smith: *Bad Men*, 39.

A fogvatartottak mindössze öt százalékát ejtette foglyul az amerikai hadsereg, a fennmaradó kilencvenöt százalékot Amerikával szövetséges erők adták át a nagyhatalom részére.¹⁸ Az Egyesült Államok ugyanis 5000 dolláros fejpénzt ajánlott fel minden egyes elfogott és Amerikának átadott tálib harcosért.¹⁹ Mindemelett sokan voltak, akik tévedésből kerültek a börtönbe, hallomás, másodkézből származó téves információk vagy vallomások következtében.²⁰ Az sem könnyítette meg a helyzetet, hogy az amerikai kormány semmilyen személyazonosításra alkalmas dokumentumot nem kért a foglyokról az őket átadó országoktól.²¹ Ennek eredményeképpen sokan ártatlanul kerültek Guantánamóba, és a kormány kommunikációja ezeket a személyeket is megkülönböztetés nélkül ellenségnek nyilvánította. A nyilvánosságra hozott listán több kiskorú is szerepelt, a legidősebb fogoly pedig 1913-ban született.²² A fogvatartottak kilencvenkét százalékát soha nem vádolták meg azzal, hogy az al-Kaida terrrorszervezet tagjai lettek volna, ami figyelemre méltó arány.²³ Mindezek ismeretében, a Bush-kormány által hozott döntések vizsgálatával egyrészt szélesebb körű és részletesebb képet nyerhetünk, valamint jobban megérthetjük a reaktív politika hátrányait, másrészt ez rávilágít a jogalkotás szerepére az ellenségképzésben.

Amerikai kivételesség és az ellenség fogalma

Az *amerikai kivételesség* (*American exceptionalism*) koncepciója a Bush-adminisztráció egyik legjelentősebb alapkőve volt, ami még inkább hangsúlyossá vált 9/11 után. Az *amerikai kivételesség* fogalma azt a felfogást jelenti, miszerint az Egyesült Államok „különb a világ többi országánál, azoknak példát kell hogy mutasson, és mindezt az emberi szabadság kiszélesítésének jegyében”.²⁴ Hilde Eliassen Restad szerint az *amerikai kivételesség* fogalma három állításból tevődik össze: az első az, hogy az Egyesült Államok eltér a régi világtól; a második szerint különleges és egyedi szerepe van a világ történelmében; végül, de nem utolsósorban pedig az, hogy az Egyesült Államok óriási hatalomra tesz szert, s más nagyhatalmakkal szemben nem fogja elveszíteni vezető pozícióját.²⁵

Az Egyesült Államok és az amerikai nép különleges helyzete a világban nem újkeletű eszme, kezdetét egészen a gyarmatokig vezethetjük vissza. John Winthrop, a massachusettsi puritán kolónia kormányzójának 1630-as beszédében is erőteljesen megjelent az a „*city upon the hill*” metaforájával, miszerint ők lesznek a „város a hegyen”, akikre a világ többi részén élők felnéznek, ezért példát kell mutatniuk másoknak, Istenhez méltó módon kell cselekedniük.²⁶ Ez az isteni gondviselés koncepció végigkísérte a gyarmatosítókat, akik nem csak megélhetést tudtak teremteni maguk és közösségük számára, de később képesek voltak terjeszkedni is.²⁷ A függetlenségi háború során nem csupán az anyaországtól kívántak elszakadni, hanem saját politikai rendszert szándékoztak létrehozni, aminek megvalósulásával az

¹⁸ Pfiffner: *The Efficacy of Coercive Interrogation*, 129. Lásd továbbá: Felter–Brachman: *CTC Report: An Assessment of 516 Combatant Status Review Tribunal (CSRT) Unclassified Summaries*, i. m.

¹⁹ Smith: *Bad Men*, 47.

²⁰ Prieto: *Detention and Interrogation*, 21.

²¹ Smith: *Bad Men*, 146.

²² Smith: *Bad Men*, 151.

²³ Smith: *Bad Men*, 163.

²⁴ Peterecz: *A kivételes Amerika*, 33.

²⁵ Eliassen: *American Exceptionalism*, 3.

²⁶ Peterecz: *A kivételes Amerika*, 39–40.

²⁷ Peterecz: *A kivételes Amerika*, 48.

Egyesült Államok lakóinak a kivételességérzete még inkább felerősödött.²⁸ Az „Újvilág, az új és kiválasztott nép, a város a hegyen, az Ígéret Földje, a Szűz Föld, az Új Édenkert, amerikai Jeruzsálem”²⁹ megnevezések mind hozzájárultak a „sorszerű elrendeltetés” beteljesülésének az érzéséhez és ahhoz, hogy az amerikai kivételességtudat a mai napig az „elnöki hivatal egyik legfontosabb – alkotmányon kívüli kötelezettségévé”³⁰ váljon.

A kivételesség mellett a *civilizációs öntudat* (*civilization-consciousness*) fogalmát is megemlíthetjük, mely szerint az amerikai civilizáció eltér a nyugati civilizációtól. Ez egészen 1776-ra vezethető vissza, amikor az angol filozófus és forradalmár, Thomas Paine kijelentette, hogy Anglia és Amerika teljesen más rendszerhez tartoznak: Anglia Európához, Amerika pedig saját magához.³¹ Ezt a gondolatot fejezte ki Robert Kagan állítása is, miszerint elérkezett az idő, hogy tudomásul vegyünk a tényt, hogy Amerika és Európa különbözőképpen látják a világot.³² Ezen vélemények megerősítik azt, amivel sok amerikai és Amerikán kívüli szemlélő is egyetért, hogy Amerika különleges nemzet, rendkívüli hivatástudattal.³³ Ezt a szemléletet Samuel P. Huntington *civilizációs öntudat* (*civilization-consciousness*) fogalma fedi le a leginkább, szoros összefüggésben az *amerikai kivételesség* fogalmával. Mindkét megnevezés lényege az, hogy Amerika és a világ sok más része is nem mindennapi szerepet tulajdonít az országnak, valószínűleg elsősorban annak mérete és gazdasági hatalma folytán. Huntington megfogalmazásában a hatalom egy ember vagy közösség azon képessége, hogy meg tudja változtatni egy másik személy vagy közösség viselkedését.³⁴ Ez a különleges szerepfelfogás még nagyobb hangsúlyt kapott a terrortámadásokat követően, hiszen az egész világ az Egyesült Államoktól várta a helyzet megoldását, s azt ruházták fel a megmentő szerepével. Mindez áthatotta a Bush-kormányzat gondolatrendszerét.³⁵

Az Amerika rendkívüli helyzetét és felelősségvállalását kifejező retorika Bush elnök több 9/11-et követő beszédében is erőteljesen megjelent. A terrortámadások estéjén, a nemzethez intézett beszédében kiemelte, hogy feladatuk megvédeni „az állampolgárokat a jövőbeli támadásoktól itthon és szerte a világon”.³⁶ Továbbá maga a *civilizáció* szó is többször visszaköszön az elnök retorikájában: „...ez a világ harca. Ez a civilizáció harca”³⁷ – jelentette ki a terror elleni háború kezdetén, és hónapokkal később szintén kiemelte, hogy „háborút indítunk a civilizáció megmentésére”.³⁸ Öt évvel a tragédia után egy beszédében megjegyezte, hogy „igazság szerint ez [a terrorizmus elleni háború] a civilizációért folyó küzdelem”.³⁹ Idézhetjük továbbá a 2002. január 29-ei beszédéből a következő részletet: „...nagyszerű lehetőségünk nyílik ezekben a háborús időkben arra, hogy a világot azon értékek irányába vezessük, melyek hosszantartó békét hoznak.”⁴⁰ A fenti idézetekből nyilvánvalóvá válik, hogy a Bush-kormány retorikájában magára vállalta a felelősséget és a világ vezetésének feladatát.

²⁸ Peterecz: *A kivételes Amerika*, 55.

²⁹ Peterecz: *A kivételes Amerika*, 49.

³⁰ Peterecz: *A kivételes Amerika*, 253.

³¹ Kuklick: *Thomas Paine: Political Writings*, 23.

³² Kagan: *Of Paradise and Power*, 3.

³³ Crockatt: *After 9/11*, 14.

³⁴ Huntington: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, 83.

³⁵ Crockatt: *After 9/11*, 22.

³⁶ Bush: 2001. szeptember 11.

³⁷ Bush: 2001. szeptember 20.

³⁸ Bush: 2002. január 29.

³⁹ Bush: 2006. szeptember 11.

⁴⁰ Bush: 2002. január 29.

Ez a típusú kötelezettségvállalás Bush egész elnökségére jellemzőnek mondható, hiszen a terrorizmus elleni háború valóban remek alkalmat nyújtott az akkori elnöknek, hogy megszilárdítsa Amerika vezető helyzetét, és élt is ezzel a lehetőséggel, viszont „idővel már nem volt képes uralni azt”.⁴¹

Mindemellett tisztázni kell az ellenségkép fogalmát is. Ehhez Carl Schmitt politológus gondolatait hívom segítségül, aki szerint a politika alap építőköve a barát és ellenség közti különbség. Schmitt állítása szerint az a békés világ, ahol nem fordulhatna elő háború, ahol nem létezik a barát–ellenség megkülönböztetés, egy politika nélküli világ lenne.⁴² Az ellenséget két kategóriába sorolja, a valós (*real*) és az abszolút (*absolute*) ellenségekre, ezek közül az utóbbi használatos a guantánamói foglyok esetében, hiszen a valós ellenséggel szemben, aki valamilyen kézzel fogható célért, például földrajzi területért harcol, az abszolút ellenség célja sokkal inkább ideológiai jellegű. Schmitt szerint az abszolút ellenséget csak egy abszolút háborúban lehet legyőzni, ami már nem kizárólag az ellenségre irányul, hanem a magasabb értékrend megvalósítása a célja, bármi áron.⁴³ Ez a hozzáállás figyelhető meg a Bush-kormány narratívájában és törvényhozásában egyaránt. Ezen a ponton fontos kiemelni, hogy maga az adminisztráció is a törvénytelen ellenséges harcos⁴⁴ (*unlawful enemy combatant*) kifejezést választotta a foglyok megnevezésére a genfi egyezményben foglalt *hadifogoly* (*prisoner of war*) helyett, és ennek miéértjére a későbbiekben térünk ki.

A Bush-kormány jogalkotása 9/11 után

A 9/11-es eseményeket követően első rendelkezésként a Bush-kormány elfogadta az ügynevezett katonai erők bevetésére vonatkozó felhatalmazást (*Authorization for Use of Military Force*, AUMF), ami feljogosítja az elnököt, hogy bármilyen szükséges és általa megfelelőnek ítélt katonai erőt bevetessen azon nemzetek, személyek, szervezetek ellen, akikről úgy ítéli meg, hogy részt vettek a 2001. szeptember 11-ei terrortámadások szervezésében, elkövetésében, illetve bármilyen módon elősegítették azt.⁴⁵

A rendelet nyelvezete több szempontból is ellentmondásos. Egyrészt az elnöknek jogában áll egyoldalúan meghatározni, hogy kit tekint a kormány terroristának, és az ilyen személyekkel szemben bármilyen, önkényesen meghatározott katonai erőt bevetni, amit az elnök megfelelőnek ítél. A dokumentum azonban semmilyen szempontrendszerrel nem határoz meg, ami segítené az elnök döntését annak meghatározásában, hogy kit és mi alapján tart veszélyesnek, és azokkal szemben mit jelent a „megfelelőnek ítélt” katonai lépés. Egyértelműen definiált kritériumok nélkül az elnök hatalma ebben a formában korlátlanul tekinthető. Másrészt ebben a rendeletben figyelhető meg először a törvényhozási folyamatban az ellenségkép kialakításának első lépése, hiszen konkrét kikötések nélkül teszi lehetővé, hogy egy egyént a terrortámadásokkal kapcsolatba hozzanak, ami egyértelműen azt a látszatot

⁴¹ Metz: *A kis-nagy ember*, 234.

⁴² Schmitt: *Concept of the Political*, 35.

⁴³ Schmitt: *Theory of the Partisan*, 94–95.

⁴⁴ Metz Rudolf ezt a kifejezést „törvénytelen terrorista”-ként fordítja *A kis-nagy ember*. George W. Bush és a 9/11-es terrortámadás című tanulmányában, míg Lattmann Tamás a „jogellenes harcos” kifejezést használja a *Fogolytábor a guantánamói támaszponton – áttekintés a megnyitástól a bezárásig* című publikációjában. A jelen tanulmány szerzője a törvénytelen harcos kifejezést használja, viszont tekintve a foglyok helyzetét, esetükben inkább „jogtalan harcosok” megnevezésről kellene beszélni.

⁴⁵ *Authorization for Use of Military Force*, i. m.

kelti, hogy ezek a személyek annyira veszélyesek az amerikai társadalomra, hogy az ország bármit megtehet annak érdekében, hogy megállítsa őket.

Mindössze öt nappal a 9/11-es terrortámadások után Richard „Dick” Cheney amerikai alelnök egy televíziós interjúban azt nyilatkozta, hogy előfordulhat, az Egyesült Államok hadseregének át kell lépnie a „sötét oldalra”, és sok mindent, amit meg kell tenniük, a nyilvánosságtól távol, csendben kell megtenni, „minden olyan eszközt be kell vetniük, ami a hírszerző ügynökségek rendelkezésére áll”, a célok érdekében.⁴⁶ Az alelnök közleménye teljesen világosan előre vetítette azt az irányt, amit azután a Bush-kabinet az elkövetkezendő időszakban követett.

2001. november 13-án Bush elnök aláírta a „bizonyos nem-állampolgárok fogva tartására, tárgyalására, illetve velük szembeni bánásmódra” vonatkozó rendeletet (*detention, treatment, and trial of certain non-citizens*), ami lehetővé tette, hogy tulajdonképpen bárkit, aki nem amerikai állampolgár, letartóztatassanak, bíróság elé állítsanak és elítéljenek haditörvényszék előtt.⁴⁷ A „katonai döntőbizottságok” (*military commissions/MC*) által alkalmazott eljárás jelentősen eltért az igazságszolgáltatási alapelvek alapján működő civil bíróságok eljárás módjától, a következőkben ezeket a különbségeket tekintjük át röviden.

Egy általános büntetőjogi tárgyaláson a vádlottnak joga van az ellene felhasznált összes bizonyíték megtekintésére; a kikényszerített vagy erőszakkal megszerzett információkat nem lehet bizonyítékként elfogadni; a vádlottnak joga van a szabad ügyvédválasztáshoz.⁴⁸ Ezzel szemben a katonai döntőbizottságok nem kötelesek a bizonyítékokat a vádlott rendelkezésére bocsátani, valamint a megszerzett bizonyítékok elfogadhatóságáról maga a bizottság dönt a védelmi miniszter jóváhagyásával; a vádlottnak nincs joga ügyvédet választani, azt a bizottság jelöli ki számára. A rendelet egy további lényeges pontja kimondja, hogy a vádlottnak nincs joga jogorvoslati kérelem benyújtására az Egyesült Államokban, s nem fordulhat nemzetközi bírósághoz sem.⁴⁹ Azaz a katonai döntőbizottságok megfosztották a foglyokat alapvető emberi jogaitól, ami jelentős ellenállást váltott ki a nemzetközi emberjogi szervezetek körében.

A következő lépés 2002 januárjában történt, amikor Donald Rumsfeld, akkori védelmi miniszter kijelentette, ahogy arra már utaltunk, hogy a foglyokra a 'hadifogoly' megnevezés helyett a 'törvénytelen harcos'⁵⁰ kifejezést fogják használni. Indoklásában elmondta, hogy a genfi egyezmény értelmében a hadifoglyoknak vannak bizonyos jogaik, többek között a méltányos bánásmódhoz fűződődek, a „törvénytelen harcosoknak” viszont nincsenek ilyen jogaik,⁵¹ hiszen ez a megnevezés nem szerepel sem a szövetségi, sem a nemzetközi jogszabályokban.

A Bush-kormány Rumsfeld álláspontját jogszabályba is foglalta, ebből született meg a 2002. február 7-én aláírt rendelet, melyben az amerikai elnök hivatalosan megtagadta a hadifogoly státuszt az elejtett foglyoktól. A III. genfi egyezmény 3. cikkében foglalt, nemzetközileg elismert szabályok alapján a hadifoglyok jogosultak bizonyos fokú védelemhez; többek

⁴⁶ Paust: *Beyond the Law*, 12. (Lásd továbbá: Cheney interjú)

⁴⁷ Executive Order 13224, i. m.

⁴⁸ Steps in the Federal Criminal Process, i. m.

⁴⁹ President issues Military Order, i. m.

⁵⁰ Metz Rudolf ezt a kifejezést „törvénytelen terrorista”-ként fordítja írja meg, míg Lattmann Tamás a „jogellenes harcos” kifejezést használja. A jelen tanulmány szerzője úgy ítélte meg, hogy a jogaiktól megfosztott egyénekre találódhat ebben a kontextusban a jogtalan harcos megnevezés

⁵¹ Seeey, Katherine Q.: *A Nation Challenged: The Prisoners; First 'Unlawful Combatants' Seized in Afghanistan Arrive at U.S. Base in Cuba*. The New York Times, January 22, 2002.

között tilos a „kegyetlen bánásmód,” az „emberi méltóság megsértése, különösen a megalázó és lealacsonyító bánásmód”. Ezenfelül a hadifoglyokat „minden körülmények között, fajon, színen, valláson, hiten, nemen, születésen vagy vagyonon, valamint más hasonló ismérven alapuló bármely hátrányos megkülönböztetés nélkül emberséges bánásmódban kell részesíteni”.⁵² Az amerikai elnök döntése mögött rejlő érvek nem teljesen egyértelműek, és idővel változtak is. Arra hivatkoztak, hogy a genfi egyezmény nem vonatkozik nemzetekhez nem köthető szervezetek, mint az al-Kaida tagjaira, mivel az Egyesült Államok egy terrorista szervezettel áll harcban és nem egy tényleges nemzetállammal, ami indokolja a törvények felfüggesztését.⁵³ Ugyanakkor, a konfliktus kezdetekor Afganisztán, ahonnan az elfogottak egy része érkezett, nem rendelkezett működő kormányzattal a Talibán vezetés leváltását követően,⁵⁴ ezért nem is vonatkozhattak rá a genfi egyezményben foglaltak.⁵⁵ Ezek az érvek azonban azért sem állják meg a helyüket, mert a Bush-kormány többször hangsúlyozta, hogy a fogvatartottakat emberi és „a [genfi] egyezményben foglaltakkal megegyező bánásmódban” részesítik.⁵⁶ Ezt az ellentmondást fontos kiemelni: miért döntene úgy a kormány, hogy megtagadja a hadifogoly státuszt a terrorizmus elleni háborúban elejtett egyénektől, miközben azt állítják, hogy a genfi egyezményben foglaltakat alkalmazzák az esetükben. A státusz megtagadása lehetővé tette az Egyesült Államok számára, hogy szabadon – bármilyen szükséges módszert alkalmazva – és következmények nélkül hallgathassák ki a gyanúsítottakat. A genfi egyezmény mellett az Egyesült Nemzetek Szövetsége által összeállított Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát is figyelmen kívül hagyták, ami kimondja, hogy „az emberi közösség valamennyi tagja veleszületett méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak az elismerése a szabadság, az igazságosság és a világbéke alapja”.⁵⁷ Feltehető tehát a kérdés, hogy amennyiben a fogvatartottak nem jogosultak a hadifogoly státusz nyújtotta védelemhez, milyen védelem az, ami megilleti a törvénytelen harcosokat.

A Bush-kormány nemzetvédelmi okokra hivatkozva szükségesnek ítélte az úgynevezett különleges vallatási módszerek (*enhanced interrogation techniques*) használatát, mivel ezeket tartotta az információszerzés leggyorsabb és leghatékonyabb módjának.⁵⁸ A „különleges vallatási módszer” megnevezés használata a tényleges jelenséget leginkább kifejező „kínzás” (*torture*) helyett ugyanazt a célt szolgálta, mint a korábban ismertetett fogalomválasztás. Ezek a jogi, szemantikai, látszólag árnyalatnyi különbségek döntő fontosságúvá váltak a Guantánamóban fogvatartottakkal szembeni bánásmód és jogi lehetőségeik – illetve azok hiányának – tekintetében, hiszen ezekkel is törvényen kívül helyezték és dehumanizálták a foglyokat, más szóval megfosztották őket emberi mivoltuktól, hozzájárulva az ellenségkép kialakulásához.

A különleges kihallgatási módszerek jogi szempontból komoly aggodalomra adhatnak okot. Egyfelől a kényszer alatt tett vallomások sok esetben nem megbízhatóak, a kihallgatott személy valótlan állításokat tehet annak érdekében, hogy minél előbb véget vessen a kellemetlen és gyakran fájdalmas procedúrának.⁵⁹ Amennyiben azonban a gyanúsított hamis beismerő vallomást tesz, az az egész életére hatással lehet, és élete fennmaradó részét börtön

⁵² Genfi Egyezmények: A hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozóan Egyezmény 3.

⁵³ Butler: *Guantanamo Limbo*, i. m.

⁵⁴ Jalali: *Afghanistan in 2002*, 184.

⁵⁵ *Decision not to Regard Persons Detained in Afghanistan as POWs*, 477.

⁵⁶ *Decision not to Regard Persons Detained in Afghanistan as POWs*, 480.

⁵⁷ Egyesült Nemzetek Szövetsége: *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*, i. m.

⁵⁸ Pfiffner: *The Efficacy of Coercive Interrogation*, 128

⁵⁹ Smith: *Bad Men*, 46.

tönben töltheti, ártatlanul.⁶⁰ A CIA kiadásában 1963-ban megjelent *Counterintelligence Interrogation* (Kémelhárítási kihallgatás) című kiadvány is alátámasztja ezt: a benne foglaltak szerint az „intenzív fájdalom valószínűsíthetően hamis beismeréshez vezet azért, hogy a lehető leghamarabb befejeződjön a vallatás. A vallomást követő nyomozás pedig roppant időigényes feladat, ami csak késlelteti az eredményességet.”⁶¹

A különleges kihallgatási technikák bevetésének hatástalansága mellett érvel Matthew Alexander (álnéven író) is, aki tizenhét évig dolgozott a légierőnél, valamint több mint 300 kihallgatást vezényelt le, és csaknem ezer vallatáson vett részt a terror elleni háború során.⁶² Alexander úgy véli – és tapasztalatai is ezt támasztják alá –, hogy egy hatékony kihallgatás során a vallató feladata az, hogy a fogoly bizalmába férkőzzön, mindent megtudjon róla, miközben tisztelettudóan és nyíltan kommunikálva jobban megismeri őt, és a rendelkezésére álló tényeket felhasználva irányított kérdéseken keresztül megszerzi a szükséges információkat.⁶³ Összességében megállapítható, hogy a Bush-kormány kellő körültekintés és szakértők bevonása nélkül folyamodott a különleges vallatási módszerekhez annak ellenére, hogy azok számos etikai és hírszerzési módszertani dilemmát vetnek fel.

2002 második felét a kínzásokra vonatkozó, a kormányzat különböző vezetőihez intézett szakértői memorandumok (*torture memo*) jellemezték, melyeket később kiszivárogtattak, így kerültek nyilvánosságra 2004 tavaszán. Ezeket a dokumentumokat az igazságügy miniszter (*Attorney General of the United States*) és helyettese (*Assistant Attorney General of the United States*) írták, címzettjük pedig az elnök, a CIA, illetve az Amerikai Védelmi Minisztérium (*Department of Defense*) volt. Azért volt rájuk szükség, mert nagyon keskeny a határ a kínzás (*torture*) és a kormány által használt különleges vallatási módszerek között (*enhanced interrogation techniques*). A kínzást az amerikai törvények mellett a nemzetközilek is szigorúan tiltják, míg a különleges kihallgatási módszerekre nem vonatkoznak ilyen szabályok. A legismertebb a „kínzás memorandumok” közül az Alberto R. Gonzales részére címzett jelentés volt. Gonzales a memorandum létrejöttékor az elnök egyik jogtanácsosa (*White House Counsel*), 2005-től pedig igazságügyi miniszter (*United States Attorney General*) volt. Ez a csaknem ötven oldalas dokumentum részletesen megvizsgálja és elemzi az Egyesült Államok törvénykönyvében definiált kínzás fogalmát és annak alkalmazhatóságát a terror elleni háború során elejtett foglyok esetében. Kínzásnak minősül „egy törvény nevében eljáró személy által elkövetett cselekmény, ami különös bűnelkövetési szándékkal okozott súlyos fizikai vagy mentális fájdalomkóroszás egy a felügyelete vagy fizikai kontrollja alatt álló személlyel szemben”.⁶⁴

A Gonzales-memorandum a definíció minden részletét kimerítően elemzi, a konklúzióban pedig két fontos megállapítást tesz: az egyik az, hogy a jelen háborúban az al-Kaidával és szövetségeseivel szemben önvédelmi okokra és a szükségre hivatkozva indokolt lehet egy a fenti definíciónak egy részletben ellentmondó kihallgatási módszer. Mindemellett felmenti a kihallgatót felet mindenféle büntetőjogi felelősség alól, őt így nem lehetséges bíróság előtt felelősségre vonni és megbüntetni a tetteiért, mivel szándéka nem bűnelkövetés, hanem információszerezés volt.⁶⁵ Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy miként lehet egy cselekvés

⁶⁰ Smith: *Bad Men*, 79.

⁶¹ Central Intelligence Agency: *KUBARK: Counterintelligence Interrogation*, i. m.

⁶² Pfiffner: *The Efficacy of Coercive Interrogation*, 139.

⁶³ Alexander: *Kill and Capture*, 283–291.

⁶⁴ U.S. Code: Title 18 – Crimes and Criminal Procedure: Chapter 113C – Torture, i. m.

⁶⁵ U.S. Department of Justice, Office of Legal Counsel: *Memorandum for Alberto R. Gonzales Counsel to the President*, i. m.

mögötti szándékot megállapítani – erre a jóhiszeműség elve adhat választ. Mind a Bush-, mind később az Obama-kormány felhasználta a jóhiszeműség elvét a kihallgatók felelősségre vonása, illetve annak hiánya kapcsán. A 'jóhiszeműség' fogalmát a Közszerológiai Online Lexikon a következőképpen definiálja: „Ez az alapelv a polgári jogviszonyokban mindenkitől megfelelő tájékozódást, körültekintést és előrelátást, a valóságos tények és körülmények ismeretét (megismerését) és megfontolását követeli meg, mert csak ezek alapján hozható megfelelő döntés és tanúsítható felelős magatartás. A valóságos tények, körülmények megismerhetőségében azonban igen nagy szerepe van a másik fél jóhiszeműségének (őszinteségének, tisztességes szándékának) is. A jog általában védelemben részesíti azt a személyt, aki nyilatkozatát a külső látszatban bízva – kellő gondosság és körültekintés mellett – teszi meg.”⁶⁶ A guantánamói fogolytábor vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a kihallgatások levelezénieléseért felelős személyeket nem lehet az általuk alkalmazott vallatási módszerek miatt felelősségre vonni és ezekért a későbbiekben megbüntetni sem, hiszen ebben az esetben az információszerezés volt a prioritás.

A Gonzales-jelentés mellett érdemes megemlíteni a Michael B. Dunlavey vezérőrnagy nevéhez köthető memorandumot, melyben kérte számos speciális kihallgatási technika alkalmazásának jóváhagyását, amit 2002 decemberében Rumsfeld védelmi miniszter el is fogadott. A jelentés három kategóriát különböztet meg: az első a foglyokkal való kiabálást tartalmazza. A második kategóriába tartozik a kutyák bevetése, a ruházat eltávolítása, stresszpozíciók használata, a harmincnapos elkülönítés, a húszórás időtartamú vallatások, illetve a látási és hallási ingerek manipulációja. A harmadik kategóriába olyan szcenárió tartozik, melynek során meggyőzik a foglyot arról, hogy saját és családtagjai testi épsége veszélyben forog, a halál vagy intenzív fájdalom elkerülhetetlen, a hideg víz vagy hideg hőmérséklet használata, a szimulált vízbe fojtás (*waterboarding*) és az enyhe, sérülést nem okozó fizikai kontaktus.⁶⁷ A különböző kategóriákban megjelölt kihallgatási módszerek a dokumentum értelmében indokoltak tekinthetők az információszerezést megkönnyítendő, és nem tekinthetők kínzásnak, annak ellenére, hogy a kínzás fogalmát nehéz definiálni, hiszen nagyon szubjektív, és egyénenként eltér, hogy számára hol húzódik a határ a kínzás és a vallatási célokra még elfogadható metódusok között.

Az első igazi áttörést a fogvatartottak jogi helyzetében a Rasul v. Bush (2004) jogeset jelentette, amely megállapította, hogy a nem amerikai állampolgárok *habeas corpus* petíciót nyújthatnak be, azaz bírósági úton megkérdőjelezhetik fogva tartásuk jogosságát. A bíróság arra a kérdésre kereste a választ, hogy az amerikai bíróságoknak van-e hatáskörük a guantánamói haditengerészeti bázison az amerikai hadsereg által fogvatartottak nevében benyújtott fellebbezést meghallgatni, amire a döntés alapján a válasz egyértelműen igen volt. A Legfelsőbb Bíróság kijelentette, hogy „mivel az Egyesült Államok teljes hatáskörrel és fennhatósággal bír a bázis területén” (ahogy azt a bérleti szerződés is tartalmazza 1903 óta), a tény, hogy földrajzilag Kubához tartozik, irreleváns.⁶⁸ Az adminisztráció a foglyokat államterületen kívüli helyszínre hurcolta, úgymond a törvényen kívül, ahol a bíróságok nem voltak elérhetők számukra, ám a Legfelsőbb Bíróság a Rasul v. Bush – a keresetet az Alkotmányos Jogok Központja (*Center for Constitutional Rights*) nyújtotta be – döntéssel kitérítette a törvények alkalmazhatóságának terét oly módon, hogy az Guantánamóra is vonatkozhasson.⁶⁹

⁶⁶ Közszerológiai Online Lexikon: *Jóhiszeműség*, i. m.

⁶⁷ Paust: *Beyond the Law*, 13.

⁶⁸ Rasul v. Bush, i. m.

⁶⁹ Kaplan: *Where is Guantánamo?* 846.

2004. április 28-án láttak napvilágot az Abu Ghraib börtönbotrányt kiobbantó fényképek, melyeken jól látható, ahogy amerikai katonák bántalmaznak iraki rabokat. A CBS csatorna *60 minutes* című műsorában sugározták azokat először, és nem sokkal később az egész világot bejárták a megrázó képek. A leghíresebb közülük azt mutatja, hogy egy iraki fogoly fekete csuklyával a fején áll egy doboz tetején, drótokkal hozzákapcsolva egy elektromos eszközhöz. A hírközlés szerint azzal fenyegették ezt a bizonyos rabot, hogy ha leesik a dobozról, halálos áramütés éri.⁷⁰ A botrányt követően az Egyesült Államok kormánya azonnali vizsgálatot indított az elkövetők felelőssége vonása érdekében.

Antonio M. Taguba dandártábornok jelentésében beszámol több, iraki rabok ellen az amerikai őrszolgálat tagjai által szándékosan elkövetett, rendszerszintű, illegális visszaélésekről.⁷¹ Taguba jelentésében összekapcsolta az Abu Ghraib börtönben kezdődő bántalmazások sorozatát az akkori *Joint Task Force Guantánamo* nevű katonai alakulat parancsnokának, Geoffrey D. Miller dandártábornoknak az iraki látogatásával.⁷² Az Abu Ghraib börtönbotrány kitörése után hónapokkal később is jelentek meg guantánamói visszaélésekről szóló jelentések, mint például a Vörös Kereszt beszámolója 2004 novemberéből, melyben állítják, hogy olyan mentális és gyakran fizikai erőszaknak voltak kitéve a fogvatartottak, ami „egyenértékű a kínzással”.⁷³

Az Abu Ghraib börtönben alkalmazott bántalmazási és kihallgatási technikákat tehát Guantánamóban is alkalmazták. Mégis az iraki börtönben készült képek nyitották fel a világ szemét az Egyesült Államok kihelyezett börtöneiben zajló visszaélésekre. A Bush-adminisztráció a *bad apple*, vagyis a „vannak rossz emberek” érvet használta, miszerint ez a fajta viselkedés nem méltó az amerikai értékrendhez. Az elnök szavaival élve: „...a börtönben lévő emberek cselekedete egyáltalán nem tükrözi azoknak a férfiaknak és nőknek a természetét, akik az egyenruhánkat viselik. [...] Katonáink tisztességes, tiszteletreméltó, szerető emberek.”⁷⁴ Mindeközben továbbra is ragaszkodtak ahhoz az állításukhoz, miszerint Amerika nem alkalmazott kínzást, amit ugyanakkor a nyilvánosságra hozott fotók láttán egyre többen megkérdőjeleztek.

Az iraki börtönbotrányra az amerikai kormány egyik válasza az volt, hogy a védelmi minisztérium (*Department of Defense*) létrehozta a CSRT (*Combatant Status Review Board*) nevű intézményt, melynek az volt a feladata, hogy „jogi eljárás keretében határozza meg a vizsgálatra kijelölt fogva tartott személyek helyzetét, valamint a fogva tartás jogszerűségét”.⁷⁵ A CSRT a rendelkezésükre álló bizonyítékok alapján négy különböző kategóriába sorolta a foglyokat: „bizonyított fenyegetést jelentő törvénytelen harcos,” „potenciális fenyegetést jelentő törvénytelen harcos,” „közvetett fenyegetést jelentő törvénytelen harcos,” aki azért veszélyes az államok nemzetbiztonságára, mert kapcsolatban állt vagy kapcsolatba hozható ismert terroristákkal, illetve szervezetekkel, végül pedig a „bizonyíték hiányában fenyegetést nem jelentő törvénytelen harcos”.⁷⁶ Ezt a besorolási feladatot a CSRT 2004 júliusa és 2005

⁷⁰ Amann: *Abu Ghraib*, 2091.

⁷¹ Taguba: *Article 15-6 Investigation of the 800th Military Police Brigade*, 16.

⁷² Taguba: *Article 15-6 Investigation of the 800th Military Police Brigade*, 8.

⁷³ Lewis, Neil A.: *Red Cross Finds Detainee Abuse in Guantánamo*. The New York Times, November 30, 2004. <https://www.nytimes.com/2004/11/30/politics/red-cross-finds-detainee-abuse-in-guantanamo.html> (letöltés: 2023. október 24.)

⁷⁴ Bush 'sorry' for abuse of Iraqi prisoners, i. m.

⁷⁵ Lattmann: *Fogolytábor a guantánamói támaszponton – áttekintés a megnyitástól a bezárásig*, 15.

⁷⁶ Felter–Brachman: *CTC Report: An Assessment of 516 Combatant Status Review Tribunal (CSRT) Unclassified Summaries*, 4–6.

márciusa között végezte el. A besorolás azonban még a negyedik kategóriába sorolt fogvatartottak részére sem jelentett pozitív előrelépést vagy változást.

A fordulópont

Az Abu Ghraib botrányra egyfajta reakcióként egy évvel később Bush elnök aláírta a fogvatartottakkal szembeni bánásmódról szóló törvényt (*Detainee Treatment Act of 2005*), amely „tiltja az Amerikai Egyesült Államok őrizete és ellenőrzése alatt álló személyekkel szembeni kegyetlen, embertelen és megalázó bánásmódot vagy büntetést”.⁷⁷ A törvényben foglaltak alapján az amerikai kormány azon alkalmazottjainak, akik részt vettek „hivatalosan jóváhagyott kihallgatásokban” (*authorized interrogations*), és polgári vagy büntetőjogi eljárásba kerülnek, joguk van felhasználni azt az érvet saját védelmük érdekében, hogy a kihallgatás idején nem voltak tudatában annak, hogy tetteik törvénybe ütköznek, mindössze azt az eljárást folytatták, amire felhatalmazást kaptak, más szóval jóhiszeműen jártak el.⁷⁸

2006-ban az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága megszüntette a Bush által létrehozott katonai döntőbizottságokat a Hamdan v. Rumsfeld jogeset eredményeként, arra hivatkozva, hogy azok megsértik a genfi egyezményben foglalt szabályokat és alkotmányellenesek.⁷⁹ A felperes ebben az esetben Salim Ahmed Hamdan, yemeni állampolgár, aki 2008-ig volt fogva tartva Guantánamóban. Erre reagálva szeptember 6-án Bush elnök beszédében hangsúlyozta a katonai döntőbizottságok visszaállításának fontosságát, kiemelve, hogy ezek a „terroristák nem tartoznak semmilyen nemzethez”, „ők maguk a legfontosabb információforrás” ebben az új fajta, terrorizmus elleni háborúban, aminek megnyerése csak abban az esetben lehetséges, ha „elfogják, kihallgatják és amennyiben szükséges, bíróság előtt felelősségre vonják őket”.⁸⁰ Az elnök kiemelte annak fontosságát is, hogy „az amerikaiak és a világ más részein élők megértsék, hogy miféle embereket tartunk fogva Guantánamóban. Ezek nem piti bűnözők vagy ártatlan szemlélődők, akik véletlenül keveredtek a harctérre. Nagyon szigorú eljárásokat alkalmazunk annak érdekében, hogy azokat helyezzük el Guantánamóban, akik ténylegesen oda is tartoznak. Olyan emberek vannak Guantánamóban, akik feltételezhetően bombakészítők, terrorista kiképzők, toborzók és potenciális öngyilkos merényletők. Azért állnak az őrizetünk alatt, hogy ne tudják meggyilkolni embereinket.”⁸¹ Hozzátette, hogy ezeket az egyéneket olyan helyre kell szállítani, ahol fogva tartásuk biztonságos, és szakemberek tudják őket kihallgatni, továbbá biztosította a nemzetet arról, hogy „ezek az eljárások megbízhatóak, és összhangban állnak a releváns jogszabályokkal”. Beszédét azzal a kijelentéssel zárta, hogy „az Amerikai Egyesült Államok nem kínozik [embereket]. Ez ellentétes lenne törvényeinkkel és értékeinkkel. Nem engedélyeztem, soha nem is fogom.”⁸² Az elnök beszédében erőteljesen igyekezett a foglyok ellenségképének erősítésére, hangsúlyozva, hogy egyrészt hatalmas veszélyt jelentenek az országra, másrészt pedig hogy a fogolytáborban van a helyük.

George W. Bush beszédét követően három hónapba telt a kormánynak elfogadtatni a 2006-os katonai bizottságokról szóló törvényt, amellyel sikerült megkerülni a Hamdan döntést úgy, hogy az felhatalmazta az elnököt katonai döntőbizottságok létrehozására azzal a

⁷⁷ *Detainee Treatment Act of 2005*, i. m.

⁷⁸ *Detainee Treatment Act of 2005*, i. m.

⁷⁹ U.S. Supreme Court: *Hamdan v. Rumsfeld*, 548 U.S. 557.

⁸⁰ Bush: *President Discusses Creation of Military Commissions to Try Suspected Terrorists*, i. m.

⁸¹ Bush: *President Discusses Creation of Military Commissions to Try Suspected Terrorists*, i. m.

⁸² Bush: *President Discusses Creation of Military Commissions to Try Suspected Terrorists*, i. m.

céllal, hogy a törvénytelen ellenséges harcosokat (*unlawful enemy combatant*) ilyen formában állítsa bíróság elé.⁸³ A törvény különbséget tesz kétfajta ellenséges harcos között, az egyik a törvénytelen ellenséges harcos (*unlawful enemy combatant*), a másik pedig a törvényes ellenséges harcos (*lawful enemy combatant*).⁸⁴ Ezen a ponton éleződött ki és vált világgossá az addig talán homályosnak tűnő kép, mivel már a foglyok megnevezésében is megjelent maga az „ellenség” kifejezés.

A foglyok jogaihoz köthető legjelentősebb Legfelsőbb Bírósági döntés a Boumediene v. Bush (2008) jogeset során született, ahol a bíróság megállapította, hogy az Egyesült Államok állampolgáraihoz hasonlóan a terrorizmussal vádolt nem-állampolgároknak is alkotmányos joguk van a *habeas corpus* petíció benyújtásához, amitől a 2006-os katonai döntőbizottságokról szóló törvény megfosztotta őket. Kijelentették továbbá, hogy a tény, miszerint a gyanúsítottakat az ország területén kívül helyezik el, nem jelenti azt, hogy alapvető emberi jogaik megszűnnek.⁸⁵

Konklúzió

A 2001. szeptember 11-ei terrortámadásokat követően az Amerikai Egyesült Államokat a reaktív politikai hozzáállás jellemezte, amit az esetleges további terrorista támadásoktól való félelem vezérelt. Egyrészt érthető, hogy ilyen mérvű tragédia után miért sürgette a Bush-adminisztráció, hogy minél előbb elfogják és felelősségre vonják az elkövetőket: hatalmas nyomás nehezedett rá mind saját állampolgárai, mind pedig a világ többi része felől. A váratlan helyzet okozta sokk miatt azonban több olyan hibát is elkövettek, amelyek megelőzhetők lettek volna némi körültekintést és utánajárást követően.

Az Egyesült Államok magára vállalta a helyzet orvoslásának terhét, és lévén a támadás áldozata, a világ többi része is rábízta a terror elleni háborúval kapcsolatos döntéshozatalt. A jogi és morális szemponttól is legsúlyosabb egyik hiba, amit a Bush-adminisztráció elkövetett, az, hogy az elfogott, illetve egyéb módon kézre kerített, terrorizmus elkövetésével vádolt egyéneket bizonyíték híján szóbeszédre és terrorista szervezetekhez köthető feltételezett kapcsolatok alapján hurcolták el a Guantánamói-öbölben található, amerikai fennhatóság alatt álló haditengerészeti bázison kialakított fogolytáborukba. Ennek következtében sok olyan személy is fogságba került, akiknek semmi köze nem volt sem az Al-Kaidához, sem pedig a 9/11-es terrortámadások elkövetéséhez. Ezzel egy időben a kormány teljes mértékben figyelmen kívül hagyta a szövetségi, valamint a nemzetközi emberi jogokra vonatkozó törvényeket, megfosztva ezáltal a fogvatartottakat alapvető jogaiktól.

A kormányzati kommunikációban, elnöki beszédekben és a jogalkotásban egyaránt felerősödött a foglyokkal kapcsolatos ellenségkép építése, tudatosan és szándékosan manipulálták a róluk kialakított narratívát. Amellett, hogy Bush elnök a 9/11-et követő legtöbb beszédében hangsúlyozta, hogy a Guantánamóban elhelyezett egyének mennyire veszélyesek nemcsak az Egyesült Államokra, hanem az egész világra nézve, a törvényhozási folyamatban is erőteljesen megfigyelhető, ahogy foglyokból ellenséggé válnak. Önmagában a Bush-adminisztráció által feltalált és alkalmazott kifejezés, a törvénytelen ellenséges harcos (*unlawful enemy combatant*) megnevezésben is megtalálható az 'ellenség' szó. Megtagadták tőlük a hadifogoly-státuszt, azzal a céllal, hogy vallatásuk során különleges kihallgatási technikákat

⁸³ Metz: *A kis-nagy ember*, 232.

⁸⁴ Military Commissions Act of 2006.

⁸⁵ U.S. Supreme Court: Boumediene v. Bush, 553 U.S. 723.

alkalmazhassanak, ami a 2005-ös foglyok bánásmódjáról szóló törvény elfogadása előtt gyakran egyenértékű volt a mentális és fizikai kínzással.

A 2005-ös fordulópontot követően a rabok helyzete valamelyest javulni látszott, ám számottevő változás csak a 2008-as Boumediene v. Bush eset után vált kézzelfoghatóvá, amikor a foglyok lehetőséget kaptak arra, hogy bíróság előtt kérdőjelezhessék meg fogva tartásuk legalitását. A guantánamói foglyok tortúrája azonban nem ért véget a kormányváltással. Az első foglyok Guantánamóba szállítása óta körülbelül 780 fogvatartott fordult meg a foglyotáborban, a Bush-kormány közülük nagyjából 540 személyt saját országába hazaszállított, így örökölte meg Obama elnök 2009 januárjában a komplikált és rendkívül összetett, jogi és morális szempontból is szövevényes guantánamói foglyotábor problémáját Bush elnöktől.⁸⁶

Az egyértelműen és világosan alkalmazható jogi keret hiánya, a határozatlan vagy korlátlan idejű fogva tartás lehetősége, a vitatható kihallgatási technikák alkalmazása, valamint a jogi szakkifejezések manipulációja nemcsak hogy megsértette a törvényszerű eljárási szabályokat és az alapvető emberi jogokat, de jelentős jogi és etikai kérdéseket vetett fel. A Bush-kormánynak szüksége volt egy kézzel fogható csoportra, akikről mintázva az egyértelmű ellenségképet, megerősíthették az Egyesült Államok globális szerep- és felelősségvállalását a terror elleni háborúban. Ez a csoport a Guantánamói-öbölbe hurcolt törvénytelen ellenséges harcosokból állt, akiknek túlnyomó többsége soha nem állt bizonyított kapcsolatban terrorista szervezetekkel, mégis éveket töltött fogolyként a támaszponton anélkül, hogy vádat emeltek volna ellene. Ez nem csupán az Egyesült Államok hírnevének ártott, de külpolitikai és kulturális kapcsolatait is megingatta, melynek hatása több mint húsz évvel a foglyotábor megnyitása után is érezhető.

BIBLIOGRÁFIA

Nyomtatott források

Agreement Between the United States and Cuba for the Lease of Lands for Coaling and Naval stations: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/dip_cuba002.asp (hozzáférés: 2023. október 3.)

Az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya <https://svb.hu/wp-content/uploads/2016/07/alkotmany.pdf> (letöltés: 2023. október 15.)

Bush, George W.: *Statement by the President in His Address to the Nation*. September 11, 2001. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010911-16.html> (letöltés: 2023. október 3.)

Bush, George W.: *Address to a Joint Session of Congress and the American People*. September 20, 2001. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html> (letöltés: 2023. október 3.)

Bush, George W.: *President Delivers State of the Union Address*. January 29, 2002. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html> (letöltés: 2023. október 3.)

Bush, George W.: *President's Address to the Nation*. September 11, 2006. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/09/20060911-3.html> (letöltés: 2023. október 3.)

Bush, George W.: *President Discusses Creation of Military Commissions to Try Suspected Terrorists*. September 6, 2006. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2006/09/20060906-3.html> (letöltés: 2023. október 3.)

⁸⁶ *The Guantánamo Docket*. The New York Times, folyamatos frissítés alatt, legutóbbi frissítés: 2023. december 11. <https://www.nytimes.com/interactive/2021/us/guantanamo-bay-detainees.html#timeline> (letöltés: 2023. november 2.)

- Bush 'sorry' for abuse of Iraqi prisoners: President expresses apology to Jordan's king. CNN, May 7, 2004. <https://edition.cnn.com/2004/ALLPOLITICS/05/07/bush.apology/index.html> (letöltés: 2023. október 15.)
- Central Intelligence Agency: KUBARK: Counterintelligence Interrogation. July 1963. <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB122/CIA%20Kubark%201-60.pdf> (letöltés: 2023. október 15.)
- Cheney, Richard: *The Vice President appears on Meet the Press with Tim Russert*. September 16, 2001. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/vicepresident/news-speeches/speeches/vp20010916.html> (letöltés: 2023. október 3.)
- Decision Not to Regard Persons Detained in Afghanistan as POWs. The American Journal of International Law, vol. 96. (2002) No. 2. 475–480. doi.org/10.2307/2693945
- Detainee Treatment Act of 2005 – Sec. 1001 – 1006. December 30, 2005. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-489/pdf/COMPS-489.pdf> (letöltés: 2023. október 3.)
- Egyesült Nemzetek Szövetsége: *A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya*. 1976. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=97600008.tvr> (letöltés: 2023. október 24.)
- Executive Order 13224: *Terrorist Designations and the State Sponsors of Terrorism*. September 23, 2001. <https://2017-2021.state.gov/executive-order-13224/> (letöltés: 2023. október 3.)
- Genfi Egyezmények: A hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozóan. 1949. <https://jogkodex.hu/doc/3406483> (letöltés: 2023. október 24.)
- Joint Resolution to authorize the use of United States Armed Forces against those responsible for the recent attacks launched against the United States. <https://www.congress.gov/107/plaws/publ40/PLAW-107publ40.pdf> (letöltés: 2023. október 3.)
- Military Commissions Act of 2006. October 17, 2006. <https://www.congress.gov/bill/109th-congress/senate-bill/3930> (letöltés: 2023. október 3.)
- President Issues Military Order: *Detention, Treatment, and Trial of Certain Non-Citizens in the War Against Terrorism*. November 13, 2001. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/11/20011113-27.html> (letöltés: 2023. október 3.)
- Rasul v. Bush. OYEZ LII Supreme Court Resources June 28, 2004. <https://www.oyez.org/cases/2003/03-334> (letöltés: 2023. október 3.)
- Taguba, Antonio M.: *Article 15-6 Investigation of the 800th Military Police Brigade*. May, 2004. <https://irp.fas.org/agency/dod/taguba.pdf> (letöltés: 2023. október 29.)
- US Code: Title 18 – Crimes and Criminal Procedure: Chapter 113C – Torture. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/USCODE-2011-title18/pdf/USCODE-2011-title18-partI-chap113C.pdf> (letöltés: 2023. október 3.)
- U.S. Department of Justice, Office of Legal Counsel: *Memorandum for Alberto R. Gonzales Counsel to the President*. August 1, 2002. <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB127/02.08.01.pdf> (letöltés: 2023. október 3.)
- U.S. Department of Justice: *Steps in Federal Criminal Process*. <https://www.justice.gov/usao/justice-101/discovery> (letöltés: 2023. október 3.)
- U.S. Supreme Court: *Boumediene v. Bush*, 553 U.S. 723. June 12, 2008. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/553/723/> (letöltés: 2023. október 3.)
- U.S. Supreme Court: *Hamdan v. Rumsfeld*, 548 U.S. 557. June 29, 2006. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/548/557/> (letöltés: 2023. október 3.)
- The Nation, 2002
- The New York Times, 2002, 2004, 2023
- Szakirodalom*
- Alexander, Matthew: *Kill or Capture: How a Special Operations Task Force Took Down a Notorious al Qaeda Terrorist*. New York: St. Martin's Press, 2011.
- Amann, Diane Marie: *Abu Ghraib*. University of Pennsylvania Law Review, vol. 153. (2005) No. 6. 2085–2141. doi.org/10.2307/4150658 (letöltés: 2023. október 15.)

- Coleman, Diana Murtaugh: *The Amen Temple of Empire*. In: Walicek, Don E. – Adams, Jessica (eds.): *Guantánamo and American Empire: The Humanities Respond*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2017. 39–67. doi.org/10.1007/978-3-319-62268-2_2
- Crockatt, Richard: *After 9/11: Cultural Dimensions of American Global Power*. London – New York: Routledge, 2007.
- Cutler, Leonard: *Bush vs. Obama Detainee Policy Post-9/11: An Assessment*. *Strategic Studies Quarterly*, vol. 4. (Summer 2010) No. 2. 63–87. <http://www.jstor.org/stable/10.2307/26269798>
- Felter, Joseph – Brachman, Jarret: *CTC Report: An Assessment of 516 Combatant Status Review Tribunal (CSRT) Unclassified Summaries*. West Point, NY: The Combating Terrorism Center, 2007.
- Hofstadter, Richard: *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996. (Újranyomtatott kiadása az eredetileg 1964-ben publikált kötetnek.)
- Huntington, Samuel P.: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster, 1996.
- Jalali, Ali A.: *Afghanistan in 2002: The Struggle to Win the Peace*. *Asian Survey*, vol. 43. (2003) No. 1. 174–185. doi.org/10.1525/as.2003.43.1.174
- Kagan, Robert: *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. New York: Vintage Books, 2004.
- Kaplan, Amy: *Where is Guantánamo?* *American Quarterly*, vol. 57. (September 2005) No. 3. 831–858. doi.org/10.1353/aq.2005.0048
- Közzszolgálati Online Lexikon: Jóhízeműség. <https://lexikon.uni-nke.hu/szocikk/johiszemuseg/> (letöltés: 2023. november 2.)
- Kuklick, Bruce (ed.): *Thomas Paine: Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Lattmann Tamás: *Fogolytábor a guantánamói támaszponton – áttekintés a megnyitástól a bezárásig*. *Nemzet és Biztonság: Biztonságpolitikai Szemle*, 2. évf. (2009) 4. sz. 10–19.
- Metz Rudolf Tamás: *A kis-nagy ember. George W. Bush és a 9/11-es terrortámadás*. In: Körösenyi András (szerk.): *Viharban kormányozni: Politikai vezetők válsághelyzetekben*. Budapest: MTA TK PTI, 2017. 218–239.
- Peterecz, Zoltán: *A kivételes Amerika: Az amerikai kivételesség történelmi bemutatása*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2016.
- Pfiffner, James P: *The Efficacy of Coercive Interrogation*. In: Lightcap, Tracy – Pfiffner, James P. (eds.): *Examining Torture: Empirical Studies of State Repression*. New York: Palgrave Macmillan, 2014. 127–159. doi.org/10.1057/9781137439161.0009
- Paust, Jordan: *Beyond the Law: The Bush Administration's Unlawful Responses in the "War" on Terror*. New York: Cambridge University Press, 2007.
- Prieto, Daniel B: *Detention and Interrogation: Civil Liberties and National Security After 9/11*. Council on Foreign Relations, 2009. <http://www.jstor.com/stable/resrep05782.9> (letöltés: 2023. október 15.)
- Restad, Hilde Eliassen: *American Exceptionalism: An Idea that Made a Nation and Remade the World*. London – New York: Routledge, 2015.
- Schmitt, Carl: *The Concept of the Political*. Chicago: The University of Chicago Press, 2007.
- Schmitt, Carl: *Theory of the Partisan*. New York: Telos Press Publishing, 2007.
- Smith, Clive Stafford: *Bad Men: Guantanamo Bay and the Secret Prisons*. London: W&N, 2008.
- Walicek, Don E. – Adams, Jessica: *Finding Guantánamo: Freedom, Paradox, and Poetry*. In: Walicek, Don E. – Adams, Jessica (eds.): *Guantánamo and American Empire: The Humanities Respond*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2017. 1–39. doi.org/10.1007/978-3-319-62268-2_1

Bemutatjuk David Waldstreicher amerikai történészt

„Én az amerikai forradalom történetírása úgynevezett neobirodalmi fordulatának a híve vagyok”

VAJDA ZOLTÁN

Szegedi Tudományegyetem

David Waldstreicher az Egyesült Államok korai korszakának és tizenkilencedik századi történetének kutatója, különöse tekintettel a politikatörténet, a kultúrtörténet, a rabszolgaság és a rabszolgaság-ellenesség, valamint a nyomtatott kultúra területére. Tudományos munkásságát több díjjal elismerték különböző szakmai szervezetek, így a Society for Historians of the Early American Republic, az Omohundro Institute of Early American History and Culture, a Southeastern American Society for Eighteenth-Century Studies és az American Jewish Historical Society. Írásai megjelentek a Boston Review, az Atlantic.com és a New York Times Book Review oldalon. Waldstreicher az American Antiquarian Society megválasztott tagja, valamint többek között a New York Public Library Dorothy and Lewis B. Cullman Center for Scholars and Writers, a New York Public Library, az American Philosophical Society és a Gilder Lehrman Institute of American History díjazottja és ösztöndíjasa. Jelenlegi munkahelye a City University of New York Graduate Center, korábban a Temple Universityn, a University of Notre Dame-on, a Yale Universityn és a Bennington College-ban oktatott.

Mindenekelőtt köszönjük, hogy elfogadta az Aetas felkérését az interjúra. Első kérdésem az Ön szakmai előéletére vonatkozik. Milyen tényezők hatására döntött úgy, hogy az amerikai történelem korai időszakát fogja kutatni? Honnan nyerte az inspirációt ehhez?

Akkor döntöttem el, hogy az amerikai történelem korai korszakával fogok foglalkozni, amikor témát kellett választanom a doktori disszertációmhoz. Egyetemi hallgatóként korábban történelmet és angol irodalmat is hallgattam a Virginiai Egyetemen, ahol Stephen Innes történész, az amerikai történelem korai időszakának kutatója volt a témavezetőm. Később aztán úgy sikerült bejutnom a Yale amerikanisztika képzési programjába, hogy nem kellett elköteleznem magam egy meghatározott időszak mellett. A felvételi jelentkezésemben azt írtam, hogy érdekel az ideológia és a politikai kultúra, és mivel két ifjúsági történelmi könyvemet adta ki a kiadó, ahol akkor éppen dolgoztam – *Az amerikai örömeink* (1989) és *Emma Goldman* (1990) címmel –, úgy gondoltam, talán a 19. század végi és 20. századi politikai kultúrával tudnék majd foglalkozni, azon belül a radikalizmussal és az antiradikalizmussal.

A Reagan-korszakban élő fiatalemberként megdöbbentett, hogy Ronald Reagan milyen mítoszokat alkalmaz, és gyakran milyen rafináltan használja a történelmet. A politikai jobboldal felemelkedése az 1980-as években pedig további problémát jelentett a számomra,

mivel a felmenőim között liberális és hazafias érzelmű zsidó származású amerikaiak voltak – az egyik oldalon polgári, asszimilálódott, harmadik-ötödik generációs német, illetve holland-angol zsidók; a másik oldalon pedig kelet-európai zsidó bevándorlók munkásosztálybeli utódai. A két családi vonal közös vonása volt, hogy nagyon kötődtek az amerikai álom eszméjéhez, a *New Deal*hez és a Demokrata Párthoz. Főként az foglalkoztatott ezzel az új jobboldallal kapcsolatban, hogy ideológiai tekintetben miként határolták el a nemzetet a szövetségi kormányzattól (a hadseregtől viszont nem), s hogy miért volt az amerikai forradalomról alkotott képük olyan egyoldalú. A nacionalizmus témájához való ambivalens vonzalmam minden bizonnyal az első öbölháború (1991) idején erősödött fel, s a cionizmussal kapcsolatos szkepticizmusom is szerepet játszott abban. Úgy tűnt számomra, mintha a problematikus amerikai-zsidó és domináns amerikai nacionalizmusok egymást erősítenék, amit rémálomként éltem meg, ami aztán később megismétlődött.¹

Úgy gondoltam, a Yale-en oktató történészek közül majd David Brion Davis lesz az, akinek szemlélete a legközelebb áll hozzám a majdani kutatási témáim valószínűsíthető megközelítési módja szempontjából. És ez így is lett, ugyanis munkássága – bátran állíthatom – hosszú távon hatással volt érdeklődési területemre, mivel végül is rabszolgaság és rabszolgaság-ellenes témákat tanulmányozó történész lettem. Mindez annak ellenére történt így, hogy David nagyon büszke volt arra, hogy csak néhány diákja foglalkozott azokkal a témákkal, amelyekkel kapcsolatban őt leginkább ismerték.

Ugyanakkor az, hogy érdeklődésem a forradalmi korszak felé fordult, közvetlenül egy az amerikai forradalom történetírását feldolgozó szemináriumnak köszönhető. Edward Counterman tartotta, amikor vendégoktatóként egy félévig a Yale-en tanított. Nemígen szerepelt egyébként kultúrtörténet a tananyagban, és amikor belevetettem magam a szakirodalomba, megkérdeztem Edet, hogy a történetírással kapcsolatos dolgozatomban megvizsgálhatam-e a korai időszak július 4-i ünnepeit. Ő ezt válaszolta: „Azt hiszem, most találtad meg a disszertációd témáját.” Erre pedig azt mondtam: „Nem, csak tesztelni szeretném néhány megérzésemet azzal kapcsolatban, hogy ez a kutatási terület milyen irányban fejlődhet.” Végül kiderült, hogy igaza volt – és az is, hogy ő fenomenális mentor és beszélgetőpartner, részben annak köszönhetően, hogy továbbra is publikált a forradalomról, miközben nagyszabású, szintetikus jellegű kutatást is folytatott.

Segítségemre volt még John Demos is, aki a gyarmati korszakot kutatta: nem igazán értette, mit akarok csinálni, mivel nem különösebben érdekelte a forradalom vagy a politikatörténet, de kiváló tanár és mentor volt, megmutatta számomra, hogy az amerikai történelem korai szakasza milyen érdekes és sokrétű – egy olyan terület, ahol eredményes kutatást lehet folytatni, különösen, ha az illető történészt érdeklik az emberek és a kultúra, valamint a múlt furcsaságai.

Miként járult hozzá az Önt körülvevő szakmai közeg a pályakezdéséhez? Milyen hatással volt szakmai fejlődésére az interdiszciplinaritás mint perspektíva? Volt-e bármilyen szakmai kapcsolata irodalmárokkal vagy az amerikanisztikával, illetve politológusokkal/társadalomtudósokkal?

A Yale-en a korai időszak amerikai irodalmát hallgattam, tanársegédként pedig Bryan Jay Wolf és Laura Wexler mellett dolgoztam, akik mindig ösztönzően és támogatóan viszonyultak hozzám, és lényegében az interdiszciplináris szemléletet képviselték. Nagyon szerencsésnek érzem magam, hogy intellektuális fejlődésem e korai, meghatározó szakaszában soha

¹ Erről a kérdésről a legjobb kulturális elemzés talán Amy Kaplan: *Our American Israel: The Story of an Entangled Alliance* (2018) című könyve.

nem mondták nekem, hogy mit ne tegyek. Az első két álláshelyem szintén interdiszciplináris oktatásra és kutatásra ösztönzött. A John Dewey² által inspirált vermonti Bennington College-ban, egy haladó szellemű kis bölcsészfőiskolán én voltam az egyetlen amerikai történelemmel és irodalommal foglalkozó oktató (épp akkoriban távolították el a tanszéket uraló irodalomkritikusokat, és az angol tanszéken kiváló szakemberek maradtak), így a gyarmati időktől kezdve a 20. századig bezárólag széles spektrumon oktattam, miközben irodalommal is foglalkoztam. A főiskolai menzán költőkkel és biológusokkal ebédeltem együtt – igazán pompás volt! Néhány évvel később, amikor a főiskolán a helyzet bizonytalanná vált, gyorsan jelentkeztem egy adjunktusi állásra a Yale-re, az amerikanisztika képzési programon belül, ahol a polgárháború korszakát egy kurzus keretében a történelem tanszék számára is tanítottam. Az olyan amerikanisták, mint Alan Trachtenberg és Jean-Christophe Agnew, akik korábban engem is oktattak, valamint az újabbak, mint például Matthew Frye Jacobson és Franny Nudelman mellett a kilencvenes évek végén több a korai időszakkal foglalkozó kiváló amerikai irodalomtudós is dolgozott a Yale-en, így Ralph Bauer vagy Elizabeth Dillon. Az Afrikai-Amerikai Tanulmányok képzési programba is bekapcsolódtam, amikor a szökevény rabszolgákról szóló hirdetéseket kezdtem el kutatni, és eredményeimet először az ottani kutatói szemináriumon mutattam be. Szóval szerencsés voltam, hogy nem kényszerítettek be a történelemtudományba, csak később, amikor már határozatlan idejű kinevezéssel alkalmaztak, de akkor is vagy engedték, hogy azt a témát oktathassam, amit akartam, vagy többet foglalkozhattam Amerika korai történetével.

Ami pedig a politikatudományt illeti, folyamatosan olvastam politikaelméletet, és mindig is vonzódtam a politológusok munkájához, amit az amerikai politikai rendszer kutatásának területén végeznek, amit a Yale-en láttam formálódni a kilencvenes évek elején, amikor Rogers Smith és Stephen Skowronek ott dolgozott. Vannak kollégáim, akik olyan irányban ösztönözték az amerikai politikai kultúra iránti érdeklődésemet, ami túlmutat azon, ahogy azt a történészek tanulmányozzák, ami az elmúlt évtizedekben nagyon megváltozott. Azonban még mindig vagyunk néhányan, akik elkötelezettek vagyunk a politikai intézmények története kutatása mellett, és érdeklődünk a formális vagy választójogi politikai kérdések iránt az amerikai köztársaság korai történetének időszakában. A City University of New York doktori iskola központjában, ahol most dolgozom, fantasztikus kollégáim vannak mind az amerikai irodalom (Duncan Faherty, Eric Lott, Cathy Davidson, David Reynolds), mind a politikai gondolkodás és elmélet (Ruth O'Brien, Corey Robin, Uday Mehta) területén, és jó magam is részt veszek a Globalizáció és Társadalmi Változások Bizottsága által szervezett szeminárium oktatásában.

Szakmai munkásságának korai szakaszában Ön az amerikai nacionalizmus megnyilvánulását kutatta az 1787. évi amerikai alkotmány létrejöttének idején, illetve a korszak általános kérdéseivel foglalkozott. Az In the Midst of Perpetual Fetes című könyvében is azt a témát vizsgálja, hogy a tömegek miként adnak kifejezést a korszakra jellemző politikai ideológiáknak az után az alkotmány elfogadásáért folytatott politikai kampány részeként. Milyen módon befolyásolták az Ön szemléletét az európai történelmi tömegmozgalmakkal és mentalitással kapcsolatos kutatások az Annales vagy a Past and Present folyóiratok által képviselt hagyományok jegyében?

Bár amerikanisztika szakon végeztem, hamar rájöttem, hogy a legerősebb munkákat a politikai kultúra témakörében az európai történelemmel foglalkozó kollégák írták. A francia

² Amerikai filozófus és neveléstudós. A szerkesztő megjegyzése.

forradalom politikai kultúrájáról szóló irodalom, különösen Lynn Hunt és Mona Ozouf munkássága, közvetlen inspirációt jelentett számomra. E. P. Thompson és John Brewer szintűgy, akárcsak Natalie Zemon Davis rítusokkal kapcsolatos kutatásai. Az *In the Midst of Perpetual Fetes* című könyvemben (és a Franklinról szóló kötetemben³) megjelenik a társadalmi osztály témája, amely mindazt tükrözi, amit korábban már tanultam és oktattam – reméltem, hogy mindezt össze tudom egyeztetni a politikáról szóló, inkább felülről lefelé irányuló kutatásokkal, valamint a 19. század új politikatörténetével, amely a pártokra és – kisebb mértékben – az ideológiákra koncentrált. Ed Countrymanre hatást gyakoroltak az *Annales* történészei, Thompson, valamint Alfred Young, aki szoros kapcsolatban állt az előbbi iskolával. Mindez később visszaköszönt pályám során, amikor személyesen is megismertem Al Youngot, és ő bemutatott Staughton Lyndnek, miközben én a *Slavery's Constitution* című könyvem végét írtam. Továbbá olyan amerikanisták is hatással voltak rám, mint Sean Wilentz, aki szintén olvasta az *Annales* és a *Past and Present* történészeit. Ugyanakkor implicit módon én kritikusan olvastam e munkák egy részét, amelyek az osztály és a forradalom témájára összpontosítottak, de nem foglalkoztak a nacionalizmus kérdésével.

Bár kronológiai tekintetben egy későbbi időszakhoz tartozik, de tematikailag kapcsolódik az előző kérdéshez a Slavery's Constitution című könyve, melyről most szeretném kérdezni. Mennyiben ért egyet azzal az állítással, hogy ez a mű paradigmaváltás jelentett az amerikai alkotmányozás történetének kutatásában? A kötetben ugyanis Ön erőteljesen amellett érvel, hogy az amerikai alkotmány létrejötte alapvetően a rabszolgaság intézményének védelmét, illetve azt szolgálta, hogy a déli rabszolgatartókat az Unió politikai keretein belül tartsák. Hogyan értékeli tézise fogadtatását, valamint annak tudományos utóéletét?

Vajon nem arról van-e szó, hogy a mű hatása legalább annyira köszönhető rövidségének és érthetőségének, mint az eredetiségének? 2009-ig a rabszolgaság és az Alkotmány viszonyának vizsgálatát elhanyagolták, mivel a domináns történetírói iskola – a Harvardon képzett Bailyn-Wood-Rakove⁴ társaság – elutasította azt. Maga az alkotmánykutatás pedig háttérbe szorult az Egyesült Államok történelmének tanulmányozásában, vagy a jogtudománnyal és a politológiával foglalkozó kutatók terrénumává vált, akik ma már a hosszú távú folyamatokkal és az alkotmányozással is foglalkozó legtöbb politikatörténeti munkát írják. Bizonyos értelemben a könyvvel egy régebbi értelmezést élesztettem újjá, amelyet eladdig hűvösen kezeltek. Azt képviselte például Staughton Lynd, akit – mint már korábban említettem – Alfred Youngnak köszönhetően megismertem, az ő segítségével az így újra megjelent a tudományos nyilvánosságban.

Egyébként szerintem valójában az történt, hogy a hosszabb historiográfiai hagyomány megértésének hiánya következtében félreértették a könyvben felvázolt téziseimet. Nem azt állítottam jogász módjára (vagy mint a kiváló debatter, Paul Finkelman), hogy az alkotmány teljes egészében rabszolgapártinak vagy valamiféle összeesküvés eredményének tekinthető. Azt magyaráztam el, hogy a dokumentum miként vált ténylegesen rabszolgapártivá, mégpedig úgy, hogy azt egyben hihetően letagadhatóvá is tette. (Néha azt szoktam mondani, hogy ellentétben Finkelmannal, aki az alkotmányt 100%-ban rabszolgapártinak gondolja, és Don Fehrenbacherrel, aki amellett érvel, hogy az arány 50%-os, ami a 19. században egyre inkább csak nőtt, az én elemzésem szerint az alkotmány 75%-ban rabszolgapárti és 25%-ban

³ *Runaway America: Benjamin Franklin, Slavery, and the American Revolution* (2004).

⁴ Bernard Bailyn, Gordon S. Wood és Jack Rakove amerikai történészek. Az Aetas Wooddal korábban már készített interjút: 23. évf. (2008) 2. sz. 172–178. A szerkesztő megjegyzése.

rabszolgaság-ellenes volt.)⁵ A könyv hármass struktúrájú, amennyiben az alkotmányozó konvent előtti, alatti és utáni fejezetekből áll. Ezzel a felosztással arra tettem kísérletet, hogy a történelmi vitát a nagyon érdekes (bár a rabszolgaság politikája szempontjából még mindig nem a jelentőségének megfelelően értelmezett) alkotmányozó konventről, illetve annak intencióiról és eredményeiről az azt megelőző időszak, az 1760-as és 1780-as évek sorsfordulói felé tereljem – hogy elmondjam, létezett a forradalomnak is a rabszolgasággal kapcsolatos politikája, amely folyamatosan és gyorsan változott; hogy maga a rabszolgaság is politikai jelenség volt; és hogy nagyobb figyelmet fordítsak a ratifikációra mint egy olyan folyamatra, amely a népi politika kezdetét jelentette, amint azt az *In the Midst of Perpetual Fetes* könyvemben is tettem. Ezért aztán némi csalódást okoz számomra, amikor a könyvre úgy hivatkoznak, mintha csupán az alkotmányozó elitről szólna, és egy olyan, a rabszolgaság kérdését tárgyaló egysíkú értelmezést helyezne az előtérbe, amelynek célja az addig elfogadott kutatói álláspont megdöntése. Ez csak azért tűnhet így, mert az utóbbi tíz-húsz évben felerősödött az originalizmus⁶ jelensége és az, amit én csak „Founders Chic”-nek (Alapító Atyák Divat) nevezek! Korábbi könyveimhez hasonlóan ebben is kísérletet tettem arra, hogy összeegyeztessenem a kultúra- és társadalomtörténetet a politikatörténettel. A kötet így kettős céllal született: nem csupán azt akartam megmutatni, hogy a rabszolgaság problémája áthatotta vagy alakította az alkotmányt, vagy hogy figyelmet kell fordítanunk az alkotmány létrehozásának azon aspektusaira, amelyeket a rabszolgaság alakított, hanem azt is, hogy a rabszolgaság maga beépült az alkotmányba.

Természetesen nem számítottam arra, hogy a kötetben megfogalmazott tézisémet újabb vitákat generál, vagy hogy a nyilvános disputákban ennyire átpolitizálódik, még kevésbé arra, hogy Sean Wilentz-cel fogok majd polemizálni, akinek *Chants Democratic* (1984) című könyve indított arra annak idején, hogy a Yale-re jelentkezzek, és David Davis-szel dolgozzam, aki aztán első könyvemhez a fülszöveget írta!⁷

Későbbi tudományos munkásságának jelentős része a korai amerikai történelem és kultúra olyan jelentős, egymástól nagyon különböző alakjaira irányul, mint a tudós, író és polihisztor Benjamin Franklin, az Egyesült Államok 1824-ben megválasztott elnöke, John Quincy Adams vagy a 18. században élt, Afrikából Amerikába hurcolt, később költőként jelentős hírnévre szert tett Phillis Wheatley. Az őket összekötő történelmi motívumok fő szálaként ugyanakkor a rabszolgaság témáját nevezhetnénk meg. Miként látja a hasonlóságokat és a különbségeket e személyek között a rabszolgaság „sajátos intézményéhez”, illetve az Unióhoz fűződő viszonyuk tekintetében?

Mostanra egyértelművé vált számomra, hogy leginkább azok a történelmi alakok vonzanak, akik nyilvánosan dolgozták fel a nemzethez és a rabszolgaság problémájához való viszonyukat. Ráadásul szeretek jó írókról írni és arról, miként kísérleteznek a műfajjal és a retorikával. Arra számítok, hogy továbbra is vizsgálni fogom, hogy például az olyan politikusok, mint Franklin és Adams miként próbálták feloldani azokat az ellentmondásokat, amelyeket a rabszolgaság jelentett politikai ideológiájuk és szellemi erőfeszítéseik szempontjából. Meg talán azt is, amint azt a Wheatley-kutatás során tettem, hogy a rabszolgaság-ellenesség miként alakította a magas és populáris kultúra formáit. Nem véletlen, hogy a neoklasszikus rab-

⁵ Finkelman: *Slavery and the Founders*, 3rd ed., i. m.; Fehrenbacher: *The Slaveholding Republic*, i. m.

⁶ Az alkotmány létrehozói eredeti értelmezői szándékainak feltárására irányuló kutatói stratégia. A szerkesztő jegyzete.

⁷ *In the Midst of Perpetual Fetes*. A szerkesztő megjegyzése.

szolgásgellenes költészetről és az első *blackface minstrel* dalról is publikáltam már.⁸ A rabszolgaság összekötő szálként jelenik meg munkásságomban, de ugyanígy az amerikai forradalom és annak öröksége is.

A gyarmati és korai amerikai történelem mindig is jelentős figyelmet kapott az Egyesült Államokat jellemző közbeszédben. Ön szerint milyen tényezőknek köszönhető ez a napjainkban is tapasztalható érdeklődés? Ezen túlmenően, hogy látja, mi lehet a történészek szerepe ennek az érdeklődésnek a fenntartásában? Az olyan kérdésekre gondolok, mint például a faji egyenlőség, a fegyvertartás, a kapitalizmus jelensége vagy az alkotmány értelmezésével kapcsolatos viták. Ön szerint a nyilvánosságban zajló viták és a korai amerikai témák képesek-e befolyásolni a közvéleményt? Amennyiben igen, tudna erre példákat mondani?

Határozott véleményem, hogy a tudósok tevékenysége és a közbeszéd kölcsönhatásban áll egymással, ami az utóbbi időben részben azért erősödött fel, mert a revizionista történelemtudomány sikerei a rabszolgaságot és a gyarmatosítást helyezték az amerikai múlt középpontjába. Már csupán az a tény, hogy az 1787-es alkotmány talaján élünk, amelyet nagyon nehéz módosítani, elég lenne ahhoz, hogy a nemzeti eredet értelmezésének tétje magas maradjon, sőt át is politizálódjon. Ez a tényező mindenképpen közrejátszik abban, hogy érdekesen alakul a helyzet.

Másrészt „Az 1619 projekt”⁹ körül kialakult vitának mélyebb és konkrétabb gyökerei vannak. A korai amerikai történelemnek már azelőtt is léteztek olyan, a domináns narratívát illetően szkeptikusabb fekete szempontú változatai, amelyek ritkán jelentek meg olyan helyeken, mint a *New York Times*. Időnként a témák szegregált kutatására is akadnak példák „Az 1619 Projekt”-ben is: A színes bőrű történészekről azt várták, hogy a feketékről és történelmi tapasztalataikról írjanak, esetleg a feketékkel kapcsolatos politikáról, amikor az előtérbe került (például az abolitionistákról, a 19. és 20. századról), de egyáltalán nem várták tőlük, hogy bármit is mondjanak akár az amerikai forradalomról, akár a hosszabb folyamatokról. „Az 1619 projekt” a feje tetejére állította ezt: A publikációkban kevés fehér tudós írt a kapitalizmusról, miközben vezető színes bőrű történészek többnyire arra helyezték a hangsúlyt, hogy az amerikai történelem mit tett a feketékkel, míg az amerikai forradalommal és a polgárháborúval főleg Nikole Hannah-Jones bevezetője foglalkozott, ami nyilvánvalóvá tette, hogy ez a terület még mindig fehér dominanciájú – azon egyszerű munka ellenére, amelyet kollégáim, mint például James Oakes és egyik tanárom, Armstead Robinson végeztek. Még az abolitionista mozgalomban megvalósuló fehér-fekete együttműködésről szóló rész is rövidre sikerült – az ezen a területen dolgozó kollégáim bosszúságára. A régebbi, optimista hangvételű, „a rabszolgaságtól a szabadságig” vezető történelmi tematikájú

⁸ „Minstrelization and Nationhood: ‘Backside Albany,’ Backlash, and the Wartime Origins of Blackface Minstrelsy”. In: Eustace, Nicole – Teute, Fredrika J. (eds.): *Warring for America: Cultural Contests in the Era of 1812*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, az Omohundro Institute of Early American History and Culture részére, 2017. 29–55. A vásári komédia hagyományát folytató, feketéknek öltözött fehér színészek által előadott műsor rendkívüli népszerűségnek örvendett a tizenkilencedik századi Amerikában. A jelenségről magyarul lásd: Varró Gabriella, *A komikus néger sztereotípiák két népszerű változata a 19. század eleji minstrel dalokban*. Aetas, 11. évf. (1996) 1. sz. 20–35.

⁹ „Az 1619 projekt” elnevezésű, a *The New York Times Magazine* munkatársa, Nikole Hannah-Jones által indított kampány célja az első fekete rabszolgák észak-amerikai gyarmatokra érkezésének 400. évfordulójának alkalmából a rabszolgaság és a feketék amerikai történelemben és kultúrában való központi szerepének a hangsúlyozása. A szerkesztő megjegyzése.

narratívát a szakmán belül és azon kívül is megkérdőjelezték, és ez sokkhatásként érte azt az idősebb generációt, amelyik, mondjuk, már Eric Foner szintézisét¹⁰ is kihívónak és leleplezőnek találta, még akkor is, ha vitathatatlanul közelebb áll a progresszív iskola narratíváihoz és John Hope Franklinhez, mint ahhoz, amit kollégám, James Oakes „faji konszenzusos” történetírásnak (*racial consensus history*) nevez, amely az elnyomást és az 1619 óta tartó folytonosságot hangsúlyozza, szemben a forradalmakkal és emancipációs mozgalmakkal.¹¹

Nem tudom, hogy a jelenlegi történészek munkája mennyire befolyásolja vagy mennyire tükrözi a közvéleményt, de biztos vagyok benne, hogy mindkettőről szó van – ez a feladata. Számomra a következmények tekintetében nem maga az átpolitizáltság az, ami a legsajnálatosabb, hanem az a tendencia, hogy a szakma egyes doyenjei, mint például Sean Wilentz és Gordon Wood elsősorban balra ütnek, és nyilvánosan elítélik azokat, akik merészelnék egyet nem érteni az értelmezésükkel, amely ideologikus és átpolitizálja a múltat. Erről a tendenciáról több a *Boston Review*-ban megjelent esszében írtam már.¹²

Mindez még veszélyesebbnek tűnik a floridai kormányzó, Ron DeSantis és társai által a tanárok ellen intézett nyilvános támadások fényében. DeSantis tulajdonképpen nagyjából azt mondja, amit Gordon Woodtól tanulhatott, vagy amire engedélyt kapott. Ezért ellentmondást nem tűrően hangoztatja: az egyetlen dolog, amit az amerikai forradalomról a rabszolgasággal kapcsolatban tudnunk kell, az, hogy a forradalom hozta létre a rabszolgaságellenes mozgalmat, és bárki, aki mást állít, „woke” propagandát terjeszt, és identitáspolitikát folytat, nem pedig történelmi elemzést.¹³

Hogyan határozná meg a korai amerikai történelem kutatásának jelenlegi irányzatait, illetve azok főbb eredményeit? Ezek pedig miként kötődnek a korábbi történelmi iskolákhoz?

A terület atlanti és kontinentális trendjei, amelyeket a Karin Wulf és az OIEAHC¹⁴ által létrehozott *Vast Early America* („hatalmas korai Amerika”) címszó foglal össze, egy olyan megközelítés és iránymutatás létjogosultságát igazolják, amely tágabb dimenziót jelent, mint az amerikai forradalomban és nemzetben kicsúcsosodó észak-amerikai gyarmatok régebbi története. Ezzel kapcsolatban különösen értékesnek tartom az elmúlt évtizedek során az amerikai őslakosok történelmének kutatásában elért kutatási eredményeket, valamint azt az értelmezési keretet, amelyet a telepés gyarmatosítás vizsgálata nyújt a hosszú távú tendenciák megértéséhez.

Mindennek ellenére a nacionalizmus és a politikatörténet kutatójaként időnként elégedetlen vagyok az eredményekkel, amelyek – néha úgy tűnik számomra – a régebbi, közösségi alapú társadalomtörténet megfordítását jelentik: mindenféle distinkció nélkül új területeket igyekszik találni a közösségi vagy regionális kutatási modell számára. „Az atlanti történelem az új új társadalomtörténet?” – kérdezte Wayne Bodle néhány évvel ezelőtt egy historiográfiai tanulmányában. A válasz szerintem továbbra is igen, és pusztán e kérdés feltevése segít

¹⁰ *The Story of American Freedom* (1999).

¹¹ James Oakes: “The New Cult of Consensus” (2017), [The New Cult of Consensus – Nonsite.org](https://www.bostonreview.net/politics-law-justice/david-waldstreicher-changing-same-us-history)

¹² *The Changing Same of U.S. History*. Boston Review, 2021. november 10., <https://bostonreview.net/politics-law-justice/david-waldstreicher-changing-same-us-history>; *The Hidden Stakes of the 1619 Controversy*. Boston Review, 2020. január. 24., <https://bostonreview.net/race-politics/david-waldstreicher-hidden-stakes-1619-controversy> (letöltés: 2023. november 15.)

¹³ *The Forgotten Ron DeSantis Book - The Atlantic*, 2023. február 22.

¹⁴ Omohundro Institute of Early American History & Culture. A szerkesztő megjegyzése.

megvilágítani a megközelítés határait.¹⁵ Szerintem azok a szakmunkák, amelyek komolyan és szigorúan kezelik a birodalmakat, sokkal meggyőzőbbek, különösen azért, mert újra a középpontba tudják állítani a politikatörténetet és a politikai gazdaságtant. Én az amerikai forradalom történetírása úgynevezett neobirodalmi fordulatának a híve vagyok.¹⁶

Amiatt is aggodom, hogy a *Vast early America* projekt maga is birodalom-megközelítésű és egyfajta pszeudo-multikulturalista vállalkozás, amely a nemzeti narratívát – és az amerikai forradalmat, amely az Egyesült Államokban mindig is nagy érdeklődésre és politikai jelentőségre tartott számot – a konzervatívoknak és a régi mítoszokat újrashasznosító szakértőknek engedi át. Türelmetlen leszek, amikor azt mondják, hogy most már nem kell tovább vitatkoznunk Gordon Wooddal vagy Gordon Woodról (ahogy Wulf egyszer egy esszére válaszként írta egy twitter üzenetben), mintha csak azért, mert a fiatalabb, divatosabb kollégák már nem olvassák vagy tanítják őt a kurzusaikon, nem ismernék el még mindig amerikaiak milliói korunk egyik legfontosabb amerikai történészeként. Bizonyos értelemben kijelenthetjük, hogy a *Vast early America* projekt közvetlen válaszként fogant Wood azon vádjára, miszerint az Omohundro Intézet „elveszíti az iránytűjét”. Ugyanakkor a nemzeti történelem és a politikatörténet átengedésével – azzal, hogy háttérbe szorítják azt a kérdést, hogy Amerikát eredendően kivételesnek, sajátosnak stb. tekintették – ez az új irányvonal túl sokat enged át a játéktérből. Túlkompenzál, aminek ára van.¹⁷

Az előző kérdéshez kapcsolódóan érdekes adalék lehet Önnek, hogy Magyarországon a szocialista korszakban Charles Austin Beard azon kevés amerikai történészek egyike volt, akiknek munkája fordításban megjelenhetett Az Egyesült Államok alkotmányának gazdasági értelmezése (An Economic Interpretation of the Constitution of the United States) címmel. A mű nagy hatásúnak bizonyult a korai amerikai történelem értelmezésében. Hogyan értékelné Beard általános tudományos jelentőségét, illetve helyét a mai kor szempontjából?

Úgy látom, hogy az amerikai forradalom tanulmányozásának területén a 2000-es években Woody Holton és mások, például Terry Bouton, Tom Cutterham és Robin Einhorn munkássága révén egy valódi neoprogresszív vagy neobeardista irányzat bontakozott ki, aminek én csodálattal adózom. Beard tévedett a részleteket illetően – abban, hogy a kötvénytulajdonlással magyarázta az alkotmány iránti támogatást az 1778–1779-es ratifikációs folyamatban –, ugyanakkor teljesen igaza volt abban, hogy megpróbálta összekapcsolni a gazdaságot, a politikát és az eszméket. Erről közvetlenül írtam egy fórum keretében a kötet megjelenésének 100. évfordulóján, amely az *American Political Thought* folyóiratban jelent meg 2013-ban.¹⁸ Azt állítom ebben az írásomban, hogy ha holisztikusabban olvassuk Beard munkáját,

¹⁵ Wayne Bodle: *Atlantic History is the New 'New Social History'*. William and Mary Quarterly, vol. 64. (2007) No. 1. 203–220.

¹⁶ *The Revolutions in Revolution Historiography: Cold War Contradance, Neo-Imperial Waltz, or Jazz Standard?* Reviews in American History, vol. 42. (2014) No. 1. 23–35.; David Waldstreicher – Michael McDonnell: *Revolution in the Quarterly? A Historiographical Analysis*. William and Mary Quarterly, vol. 74. (2017) No. 4. 633–666.

¹⁷ Karin Wulf: *Vast Early America: Three Simple Words for a Complex Reality*. Humanities, vol. 40. (2019) No. 1.; *Vast Early America* | The National Endowment for the Humanities (<https://www.neh.gov/article/vast-early-america>) (letöltés: 2023. november 22.)

¹⁸ *The Beardian Legacy, the Madisonian Moment, and the Problem of Slavery*. American Political Thought, vol. 2. (2013) No. 4. 274–282. Beard munkásságára magyarul lásd: Lévai Csaba: *Az amerikai „prezentista-relativista” történetírók (Charles A. Beard és Carl L. Becker) megítélése Magyarországon a Kádár-rendszer időszakán*. In: Erős Vilmos – Takács Ádám (szerk.): *Tudomány*

azt látjuk, hogy ugyanolyan módon érvelt a politikában működő erők megértése mellett, mint James Madison, amit sajnos még az olyan zseniális neo-whig történészek, mint Jack Rakove, is elvitatnak a politikai gazdaságtantól, mintha az nem lehetne tárgya a kutatásnak akkor, ha valaki „eszméket” tanulmányoz. Egy másik, Staughton Lynddel közösen írt tanulmányomban más irányból próbáltam megközelíteni ezt a kérdést.¹⁹ Ebben arra tettünk kísérlet, hogy Staughton 1970-es években, még a feketelistára kerülése előtt²⁰ végzett munkáját felújítsuk, frissítsük és bővítsük. Staughton – egyik korai tanulmányának címével szólva („Beyond Beard”) – ebben az írásban túllép Beard téziséen, de a beard-i szellemben, a valódi gazdasági érdekekre való odafigyelés jegyében – a rabszolgaságot is bevonva ezen érdekek közé, ahogyan Beard azt elmulasztotta. Tényleg úgy gondolom, hogy ha a történész Richard Hofstadter még élt volna, vagy ha Lynd-et nem üldözték volna el a szakmából, akkor ez a kutatási terület most egészen más képet mutatna, ugyanis mindketten készen álltak arra, hogy olyan szintéziseket írjanak, amelyek komolyabban veszik a rabszolgaságot, integráltabb módon közelítik meg azt, mint a legtöbb kutatás a 20. század utolsó negyedében – annak ellenére, hogy a rabszolgaság tanulmányozásában eladdig jelentős előrelépések történtek.

Végezetül, hadd kérdezzem jelenlegi kutatási témájáról, valamint a korai köztársaság történetének kutatásával kapcsolatos terveiről!

Legújabb, *The Odyssey of Phillis Wheatley: A Poet's Journeys through American Slavery and Independence* című könyvem tavalyi megjelenése után még nem döntöttem el, hogy mi lesz a következő nagy kutatási projektem. Jelenleg John Quincy Adams beszédeinek és írásainak kiadását készítem elő, mely az American Library kiadó gondozásában fog megjelenni, az Adams naplóiit feldolgozó kétkötetes munkám folytatásaként. Lehet, hogy ezzel egy olyan könyvet készítek elő, amely a rabszolgaság és a nacionalizmus politikáját vizsgálja majd a forradalom és a polgárháború közötti időszakban. Ezt már régóta tervezem, de a formációját még nem döntöttem el. A háború és a rabszolgaság, illetve a rabszolgaság-ellenesség hosszú távú kapcsolata is foglalkoztat, és ezzel vagy egy tanulmányban, vagy egy rövid kötetben fogok áttekintő igénnyel foglalkozni, ami idén ősszel, a Pennsylvániai Egyetemen tartandó Benjamin Franklin-előadásom megnyitóján fog megjelenni.

Köszönöm szépen az interjút!

New York és Szeged, 2023. november

és ideológia között: tanulmányok az 1945 utáni magyar történetírásról. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2012. 112–133 (Talentum Sorozat, 13.)

¹⁹ Staughton Lynd – David Waldstreicher: *Free Trade, Sovereignty, and Slavery: Toward An Economic Interpretation of American Independence*, William and Mary Quarterly, 3rd Ser. Vol. 68. (2011) No. 4. 597–630. Vö. a fórumra érkezett írásokra válaszként: *Reflections on Economic Interpretation, Slavery, the People Out of Doors, and Top Down versus Bottom Up*. Uo. 653–660.

²⁰ Lynd a vietnámi háború elleni politikai szerepvállalása, valamint az amerikai külpolitikát nyíltan bíráló magatartása miatt az 1960-as évek végétől, miután kedvezőtlen karrierlehetőségek miatt távozni kényszerült a Yale Egyetemről, nem juthatott egyetemi álláshoz. A szerkesztő jegyzete.

David Waldstreicher műveinek válogatott bibliográfiája

Könyvek:

The Odyssey of Phillis Wheatley. New York: Farrar, Straus, and Giroux, 2023.

Slavery's Constitution: From Revolution to Ratification. New York: Hill and Wang, 2009.

Runaway America: Benjamin Franklin, Slavery, and the American Revolution. New York: Hill and Wang, 2004.

In the Midst of Perpetual Fetes: The Making of American Nationalism, 1776–1820. Chapel Hill: University of North Carolina Press, for the Omohundro Institute of Early American History and Culture, 1997.

Szerkesztett kötetek:

The Diaries of John Quincy Adams, 1779–1848, 2 vols. New York: Library of America, 2017.
A Companion to John Adams and John Quincy Adams. Malden, MA and Oxford: Wiley-Blackwell, 2013.

A Companion to Benjamin Franklin. Malden, MA and Oxford: Wiley-Blackwell, 2011. [Jeffrey L. Pasley-vel és Andrew W. Robertsonnal], *Beyond the Founders: New Approaches to the Political History of the Early American Republic*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004.

Notes on the State of Virginia by Thomas Jefferson with Related Documents. Boston: Bedford Books/ St. Martin's Press, 2002.

The Struggle Against Slavery: A History in Documents. New York: Oxford University Press, 2001.

Tanulmányok és könyvfejezetek:

[Van Gosse-vel], *Introduction: Black Politics and U.S. Politics in the Age of Revolutions, Reconstructions, and Emancipations*. In: Gosse – Waldstreicher (eds.): *Emancipations, Reconstructions, and Revolutions: African American Politics and U. S. History From the First to the Second Civil War*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2020. 1–23.

Women's Politics, Antislavery Politics, and Phillis Wheatley's American Revolution. In: Oberg, Barbara B. (ed.): *Women in the American Revolution: Gender, Politics and the Domestic World*. Charlottesville: University Press of Virginia, 2019. 147–170.

Slavery, Voice and Loyalty: John Quincy Adams as the First Revisionist. In: Cotlar, Seth – Ellis, Richard J. (eds.): *Historian In Chief: How Presidents Interpret the Past to Shape the Future*. Charlottesville: University Press of Virginia, 2019. 57–79.

[Jeffrey L. Pasley-vel], *Hamilton as Founders Chic: A Neo-Federalist, Antislavery Usable Past?* In: Romano, Renee C. – Bond Potter, Claire (eds.): *Historians on Hamilton: How a Blockbuster Musical is Restaging America's Past*. New Brunswick: Rutgers University Press, 2018. 137–166.

Ancients, Moderns and Africans: Phillis Wheatley and the Politics of Empire and Slavery in the American Revolution. *Journal of the Early Republic*, vol. 37 (2017) No. 4. 701–734.

- [Michael McDonnell-lel], *Revolution in the Quarterly? A Historiographical Analysis*. William and Mary Quarterly, vol. 74 (2017) No. 4. 633–666.
- The Beardian Legacy, the Madisonian Moment, and the Problem of Slavery*. American Political Thought, vol. 2 (Fall 2013) No. 2. 274–282.
- The Wheatleyan Moment*. Early American Studies, vol. 9. (2011) No. 3. 522–551.
- Foreword*. In: Lynd, Staughton: *Intellectual Origins of American Radicalism*, 2nd ed. New York: Cambridge University Press, 2009. xxix–xxxviii.
- Benjamin Franklin, Religion, and Early Antislavery*. In: Mintz, Steven – Stauffer, John (eds.): *The Problem of Evil: Slavery, Race, and the Ambiguities of Reform*. Amherst: University of Massachusetts Press, 2007. 162–173.
- Why Thomas Jefferson and African Americans Wore Their Politics on their Sleeves: Dress and Mobilization Between American Revolutions*. In: Pasley, Jeffrey L. – Robertson, Andrew W. – Waldstreicher, David (eds.): *Beyond the Founders: New Approaches to the Political History of the Early American Republic*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004. 79–103.
- Preface és Introduction: Nature, Race and Revolution in Jefferson's America*. In: *Notes on the State of Virginia by Thomas Jefferson with Related Documents*. Boston: Bedford Books/ St. Martin's Press, 2002. vi–viii, 1–38.
- The Nationalization and Racialization of American Politics: Before, Between, and Beneath Parties, 1790–1840*. In: Badger, Anthony J. – Shafer, Byron E. (eds.): *Contesting Democracy: Structure and Substance in American Political History, 1775–2000*. Lawrence: University Press of Kansas, 2001. 37–63.
- Federalism, the Styles of Politics, and the Politics of Style*. In: Ben-Atar, Doron – Oberg, Barbara B. (eds.): *Federalists Reconsidered*. Charlottesville: University Press of Virginia, 1999. 99–117.
- Rites of Rebellion, Rites of Assent: Celebrations, Print Culture, and the Origins of American Nationalism*. *Journal of American History*, vol. 82. (1995) No. 1. 37–61.
- Radicalism, Religion, Jewishness: The Case of Emma Goldman*. *American Jewish History*, vol. 80. (1990) No. 1. 74–92.

Online tanulmányok:

- The Hidden Stakes of the 1619 Controversy*. Boston Review, 2020. január 24.,
<https://bostonreview.net/race-politics/david-waldstreicher-hidden-stakes-1619-controversy>
- The Fourth of July Has Always Been Political: The Question is Which Vision of America it's being Used to Advance*. The Atlantic.com, 2019. július 4.,
<https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2019/07/before-trump-fourth-july-was-already-political/593332/>
- The Revival of John Quincy Adams*. The Atlantic.com, 2017. július 11.,
<https://www.theatlantic.com/politics/archive/2017/07/john-quincy-adams/533298/>
- [Matthew Mason-nal], *What Makes a Great Ex-President?* Time Magazine, 2017. január 30.,
<http://time.com/4653377/john-quincy-adams-ex-president/>
- Why the Constitution Was Indeed Proslavery*. The Atlantic.com, 2015. szeptember 19.,
<https://www.theatlantic.com/politics/archive/2015/09/how-the-constitution-was-indeed-pro-slavery/406288/>

DAVID WALDSTREICHER
City University of New York Graduate Center

Aetas 39. évf. 2024. 1. szám, 169–198.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.1.169-198

www.aetas.hu

Régiek, modernek és afrikaiak

*Phillis Wheatley, a birodalom és a rabszolgaság politikája az amerikai forradalomban**

Phillis Wheatley egy Samson Occom nevű mohikán tiszteletesnek 1774 tavaszán írt levelében, mely Nagy-Britannia észak-amerikai gyarmatainak tizenegy újságjában jelent meg, hosszasan taglalta a vallási és politikai szabadságjogokat, összevetve őket egymással, mindkettőt összefüggésbe hozva az afrikai rabszolgaság kérdésével.

Nagyrabecsült Tisztelendő Uram,

A mai napon kaptam meg szíves levelét, és nagy elégedettséggel töltönek el azok az Érvek, melyeket a négerekkel kapcsolatban kifejt benne. Felettébb észszerűnek gondolom, amit Ön természetes jogaik védelmében megfogalmaz: Azok, akik elvitatják tőlük e jogokat, nem lehetnek érzéketlenek ama gondolat iránt, hogy az isteni Fény elűzi a sűrű Sötétséget, mely Afrika földjét sújtja; és a káosz, mely oly sokáig uralkodott, gyönyörűvé renddé változik, és egyre világosabban mutatja a polgári és a világi Szabadság dicsőséges Megvalósulását. Ezek oly elválaszthatatlanul összetartoznak, hogy az egyiket alig vagy egyáltalán nem lehet élvezni a másik nélkül: Ha nem így lenne, Izrael népe talán kevésbé törődött volna az Egyiptomi Rabszolgaságból való Szabadulással; nem mondom, hogy elégedettek lettek volna anélkül, semmiképpen sem, mert minden ember Kebelében Isten elültetett egy Elvet, melyet mi a Szabadság Szeretetének nevezünk; ez tűri az elnyomást, és a Szabadulásért sóvárog; és a mi Modernkori Egyiptomiaink Öröksége alapján állítom, hogy ugyanez az Elv él bennünk.¹

Occom eredeti levele nem maradt fenn, de elég egyértelműnek tűnik, hogy bárhogy is kezdte vagy folytatta ezt a levelezést, Wheatley kellő mértékben továbbgondolta Occom „Érveit” ahhoz, hogy kifejezetten modernnek tűnjön néhány kortársa számára – és számunkra is. Ezt a

* A fordítás a University of Pennsylvania Press 2023. október 2-i keltezésű engedélyével készült. Az eredeti szöveg: *Ancients, Moderns, and Africans: Phillis Wheatley and the Politics of Empire and Slavery in the American Revolution*. *Journal of the Early Republic*, vol. 37. (2017) No. 4. 701–734. David Waldstreicher a City University of New York Doktori Intézetének történelemszakkönyvtárosa, aki ezúton szeretne köszönetet mondani a Society for Historians of the Early American Republic, a McNeil Center for Early American Studies, a National Society of the Sons of the American Revolution, a CUNY Graduate Center, valamint a Columbia Early American History szeminárium közönségének segítőkész hozzászólásaikért.

A tanulmány eredeti online változata az alábbi linken keresztül érhető el: <https://muse.jhu.edu/article/676133/pdf>

¹ Phillis Wheatley levele Samson Occomhoz, 1774. február 11. In: Wheatley: *Complete Writings*, 152–153; a későbbi kiadásokra lásd: Carretta: *Phillis Wheatley: Biography*, 159., 227., 41. jegyzet. A levelet először Charles Akers tette közzé a kutatók számára: *Our Modern Egyptians*, i. m.

levelet mostanában gyakran és joggal idézik Wheatley ékesszólásának, prófétai attitűdjének és univerzalizmusának példájaként. Erről ismerjük őt, ez teszi őt inspirálóvá mint költőt, akit sokáig elutasítottak keresztény vallásossága, augusztínus² prozódiaja és amiatt, hogy Afrikára időnként a pogány múlt „sűrű sötétségének” utalt. Wheatley nemcsak, hogy szerette a szabadságot, hanem meg volt győződve arról, hogy azt mindenki szereti. Nincs szükségünk arra, amit Wheatley később „Filozófusi Elmélyülésnek” nevez, hogy megértsük, mire gondol, és zsenialitása részben abban rejlik, hogy kimondja: ez így van.

Elgondolkodhatnánk ugyanakkor azon, hogy Wheatley az amerikai hazafiakat – nem pedig a briteket – nevezi gúnyosan „Modern Egyiptomiaknak”. A szövegrész, amely azzal kezdődik, hogy azonosítja a kort a szabadsággal és ezzel együtt a hazafias mozgalommal, a továbbiakban váddal illeti azokat, akik rabszolgahajcsárokként szeretnének modernnek lenni, és nemcsak a szabadságot tagadják meg az afrikaiaktól, hanem a „polgári és vallási” megváltás iránti emberi vágyukat is. Még akkor is, amikor egy keresztény társának ír, éppen a képmutatás témájában, Wheatley a felvilágosult jelenben létező angol-Amerikával és a sötét múltban leledző Afrikával kezdi, hogy aztán megfordítsa az elvárt időbeli és térbeli egyenértékűségeket. Ki és mi volt pontosan modern vagy pogány az amerikai forradalom előestéjén, ha a látszólag magától értetődő igazság egyetlen bekezdésben megváltozhatott, és ezt a bekezdést tízszer is újra lehetett nyomtatni?³

Az ilyen kérdésekre nem könnyű választ találni a rabszolgaság és az amerikai forradalom történetírásában. A korai Egyesült Államok történészei továbbra is a rabszolgaság és a szabadság „paradoxonáról” beszélnek, még akkor is, ha jól tudjuk, egyáltalán nem volt semmilyen következtetlenség abban, hogy a rabszolgatartók szabadságért kiáltottak, amennyiben az magában foglalta a tulajdonukkal való rendelkezés jogát. A probléma részben a források retorikájával függ össze: voltak olyan kortársak – mint Wheatley –, akik a hazafiakat képmutatóknak nevezték, „akiknek Szavai és Tettei szöges ellentétben állnak egymással”, míg a hazafiak saját magukat következtetlennak nevezték. Az utóbbiak kiútja marad a mi közelítésünk útja: a forradalmat a szabadság újjászületéseként leírni, a rabszolgaságot pedig mint egy már eleve létező, ősi gonoszt. Az a tény, hogy a rabszolgaság ősi származásának hangsúlyozása egyaránt jellemezte mind a rabszolgaságot támogató ideológiát, mind pedig a patrióták inkább védekező válaszait az őket képmutatással vádoló Toryknak⁴ (még nem hitelteleníti azt mint történelmi alapértelmezést mindaddig, míg kellő tiszteletet tanúsít az amerikai forradalom modernizáló radikalizmusa iránt). Még mindig annak a – gyakran inkább implicit, mint explicit módon megfogalmazott – dilemmának a foglyai vagyunk – amely, mondhatni, egyszerre lehetőséget nyit meg előttünk, ugyanakkor korlátoz is bennünket –, hogy képtelenek vagyunk a „rabszolgaságra” nem ősi intézményként, „a forradalomra” pedig nem a modernbe való átmenetként gondolni. A rabszolgaság eredetének antikvizálására és a forradalom hatásainak modernizálására való hajlam következtében a történészeknek nehézséget jelent elfogadható magyarázat kialakítása azzal kapcsolatban, hogy mi volt a rabszolgaság helye a „forradalomhoz” vezető és a forradalomból „kivezető” úton, mivel az arra ösztönöz, hogy a rabszolgaságra ne gondoljanak olyan tényezőként, mint amely közrejátszott abban,

² A 18. század első felének angol irodalma. [A fordító megjegyzése.]

³ Wheatley levele Occomhoz, 1774. február 11. In: Wheatley: *Complete Writings*, 153. A kortárs brit-amerikaiak (és Wheatley) Izraellel azonosultak, miközben Egyiptomot dicsőséges, afrikai, de pogány birodalomnak vélték. Erről lásd: Wilson: *Afrotopia*, 47–48.

⁴ A brit koronához hű amerikai gyarmatosok. [A fordító megjegyzése.]

hogy a reakciós gyarmatosok eljutottak a forradalomig, a rabszolgaság-ellenességet inkább a forradalomból kivezető progresszív út részének tekintsék.⁵

A legújabb munkák túlnyomó többsége, jellemző módon, mégis a rabszolgaság innovatív, modern és kapitalista dimenzióit hangsúlyozza, legyen az bár paradox vagy sem. Az állam új formái és a gyarmatosítás agresszívebb módszerei vezettek a rabszolgaság terjedésének politikájához – olyan fejlemények, amelyek közvetlenül az angol polgárháborúhoz, a Stuart-restaurációhoz és a Dicsőséges Forradalomhoz köthetők. Az ezt követő, a szabadságjogokról és az azokat élvezőkről folytatott vitákat ma már egyszerre értelmezzük birodalmi és belpolitikai eseményekként. A tizenhetedik század végi angol világ globalizmusa vagy modernitása egyben a rabszolgaság felemelkedésének és a rabszolgaság-ellenességnek is a kezdete.⁶

A rabszolgaság-ellenesség megjelenése a 17. század végén és a 18. század harmadik negyedében bekövetkezett hirtelen megerősödése egybeesett a birodalom körüli vitákkal, és azokat tükrözte. A brit birodalom és afrikai rabszolga-kereskedelmének gyors terjeszkedése nyomán a 18. században felvetődött annak a görög, római vagy más előzményekkel (beleértve természetesen a birodalom spanyol, francia és holland változatait is) való hasonlóságának kérdése. Következésképpen, az angol–amerikai vita egyik legfontosabb dimenziója a birodalmakhoz – az ókori és a modern kori birodalmakhoz – kapcsolódott, és így érintette a rabszolgaságot is. Ennek észlelése ugyanakkor nem arról szól, hogy kivetítjük a mi jelenbeli

⁵ A paradoxon leghíresebb és máig legnagyobb hatású megfogalmazása: Morgan: *Slavery and Freedom*, i. m.; lásd még: Morgan: *American Slavery, American Freedom*, 4–6. Morgan a paradoxon korai eredetét és fejlődését hangsúlyozta – azt, hogy a gyarmati időszakban miként fejlődhetett kéz a kézben a rabszolgaság és a szabadság. Azonban úgy gondolta, hogy a gyarmati fejlődést és a forradalmat nem lehet szétválasztani, és elsőként mutatta be a rabszolgaság témáját úgy, mint ami „több mint kivétel” – Staughton Lyndre hivatkozott, aki kifejezetten arról írt, hogy a rabszolgaság milyen helyet foglal el az amerikai történetírásban, valamint az alkotmány megalkotásában és értelmezésében. Morgan: *Slavery and Freedom*, 5. 1. jegyzet, hivatkozás: Lynd: *Class Conflict*, i. m. Wheatley levele Occomhoz, 1774. február 11. In: Wheatley: *Complete Writings*, 153. Amikor 1966-ban David Brion Davis felvázolta a „rabszolgaság és Amerika jelentésének” problémáját, megjegyezte, hogy Amerikát magát a haladással társították, részben azért, mert úgy tűnt, ezzel az európaiak visszamehetnek az időben, és mindent előlről kezdenek. Davis azt is hangsúlyozta, hogy a rabszolgaságot az európaiak egészen az 1760–1790-es évekig a haladással társították. Davis: *The Problem of Slavery in Western Culture*, IX., 3–28.; Davis: *Slavery and Human Progress*, 81–82. Hozzá kell tenni azonban, hogy bár Davis a rabszolgaság és a forradalom problémáját „ellentmondásként” és „paradoxonként” jellemzi, és a „szabad társadalom” rabszolgaságra való támaszkodását „mélysegesen ellentmondásosnak” tartja, magát a rabszolgaságot is eredendően ellentmondásosnak véli (például azért, hogy az embereket dolgokká változtatja), és a közelmúltban megismételte azt a feltételezését, hogy eddig alulértékelték mind a rabszolgaság szerepét a forradalomban, mind pedig a rabszolgaság politikájának az USA történelmében játszott szerepét. Davis: *Challenging the Boundaries of Slavery*, 31–32.; Davis: *Inhuman Bondage*, 3–4., 7., 9.; Davis: *The Problem of Slavery in the Age of Emancipation*, 3–44. Ez a hangsúly rendszeresen megjelenik a forradalomról mint valóban forradalmi eseményről készült összefoglalásokban, J. Franklin Jamesontól Gordon S. Woodig. Jameson: *The American Revolution Considered as a Social Movement*, 21–26.; Wood: *The Radicalism of the American Revolution*, 7.

⁶ Williams: *Capitalism and Slavery*, i. m.; Oakes: *Slavery and Freedom*, i. m.; Blackburn: *The Making of New World Slavery*, i. m.; Tomlins: *Freedom Bound*, 410–411., 399–400.; Richter: *Before the Revolution: America's Ancient Pasts*, 418–419.; Johnson: *River of Dark Dreams*, i. m.; Baptist: *The Half Has Never Been Told*, i. m.; Pestana: *The English Atlantic in the Age of Revolution*, i. m.; Pincus: *1688: The First Modern Revolution*, i. m.; Pettigrew: *Free to Enslave*, i. m.; Donoghue: *'Out of the Land of Bondage'*, i. m.; Bradburn: *The Visible Fist*, i. m.; Waldstreicher: *The Origins of Antislavery in Pennsylvania*, i. m.; Brewer: *Subjects by Allegiance to the King?* i. m.; Swingen: *Competing Visions of Empire*, i. m.

értékeinket vagy rögeszméinket a 18. századi viszonyokra. A rabszolgaság állandósága és mértékének növekedése napjainkban az emancipációs lépések, valamint az emberi jogokat elismerő gondolkodás látszólagos elterjedése ellenére azt mutatja, hogy nincs globalizáció rabszolgaság nélkül. A rabszolgaság egyszerre ősi és modern; talán éppen ezért a rabszolgaságról szóló diszkusszió – a köztársaságokról és birodalmakról szólóhoz hasonlóan – a mai napig a körül forog, hogy mit értünk antik és modern alatt.⁷

A globális rabszolgaságról és az „antik” fogalmának használatáról szóló legújabb munkák olyan értelmezési lehetőségeket vetnek fel, amelyek segíthetnek megérteni, hogy Phillis Wheatley miért lett korának leghíresebb rabszolgája, és ez az afrikai neoklasszicista miként hathatott az amerikai köztársaság megteremtésére. Joseph C. Miller történész szerint a rabszolgatartás olyan stratégia, amelyet viszonylag marginális helyzetben lévő népcsoportok, például a gyarmatosítók alkalmaznak. Már önmagában is a történelemformálás egyik útjának tekinthető. Ebben az értelemben ellenkultúrának számított a kora újkori Európában, ahogyan a kezdeti idők ókori és afrikai kontextusában is, hogy aztán szélesebb körben átvegyék és kiterjesszék az államalkotás, a monarchia és a merkantilizmus, valamint a birodalmak megerősítése érdekében – ami nem sokban különbözött attól, ami az ókori Mediterrán térségben és Afrikában történt az európai kereskedelem nyomán. Miller részletesen leírja, hogy a rabszolgaság miért tér vissza, és hogy új vonásai, az a mód, ahogyan „példátlan módon intézményesült a 18. század végi Amerikában”, miként vezetett a mai napig tartó, újfajta rabszolgaság-ellenességhez, amely összefonódott a monarchiáért és a birodalomért folytatott küzdelemmel. Ez segít megmagyarázni, hogy az amerikai telepesek miért tűntek furcsának, mi több, alsóbbrendűnek az atlanti rabszolgaság fényében, miközben a rabszolgaság a birodalmat működőképesé, a rabszolgatartókat pedig britebbé és szabadabbá tette – ami egyenesen vezetett a gyarmati identitás válságához.⁸

Eközben a tizenhetedik és tizennyolcadik század kutatói – tudományágtól függetlenül – saját neoklasszikus megújulásukat élik át, nem pusztán az ókoriak iránti lelkesedést, hanem bonyolult politikát és kifinomult szelektivitást is felmutatnak. Az „ambivalencia” kifejezés többször is felbukkan, különösen a 18. század viszonylatában, de ez az ambivalencia a jelenről és az ókorról is szól, a régmúltban élők kapcsán érdemes elgondolkodni birodalomról, hódításról és rabszolgaságról éppúgy, mint republikánizmusról és erényről. Sabine McCormack a gyarmatosítás kori Peru kapcsán kimutatta, hogy az ókori római irodalom „ugródeszkát nyújtott” a gyarmatosításhoz és az inka birodalom megértéséhez; ugyanakkor Róma „mindig is kicsúszott azok kezéből”, akik az ókort egyszerűen a hatalomgyakorlás eszközeként akarták felhasználni. A „sokoldalú” klasszikus örökség „időnként az andoki autonómia eszközüvé vált”. Eric Nelson számára pedig Görögország és az ókori Izrael akár a szó szoros értelmében is a demokráciáról és a javak újraelosztásáról szóló elképzelések forrása lehet, a modern kori újításokkal szemben, amelyeket rómaiként is értelmezhetünk.⁹

⁷ Davis: *Problem of Slavery in Western Culture*, i. m.; Davis: *Slavery and Human Progress*, i. m.; Pagden: *Lords of All The World*, i. m.; Drescher: *The Mighty Experiment*, 136.; Plank: *John Woolman's Path to the Peaceable Kingdom*, i. m.; Gould: *Among the Powers of the Earth*, i. m.; Greene: *Evaluating Empire*, i. m. A rabszolgaságról és a globalizációról szóló észrevételért egykori kollégámnak, Kathleen Biddicknek tartozom köszönettel.

⁸ Miller: *The Problem of Slavery as History*, 12., 53., 109–113., 187., 69. jegyzet.

⁹ McCormack: *On the Wings of Time*, XVIII., 14., 21.; Nelson: *The Greek Tradition in Republican Thought*, i. m.; Nelson: *The Hebrew Republic*, i. m.; Weinbrot: *Brittania's Issue*, 21–22.; Weinbrot: *Pope and the Classics*, i. m.; Levine: *The Battle of the Books*, i. m.; Norman: *The Shock of the Ancient*, i. m.; Edelman: *The Enlightenment*, 22–63. A téma amerikanista oldalára lásd: Shalev: *Rome*

Ebben az értelemben úgy tűnik, a szakma visszatér a birodalom és az atlanti világ mellékajtaján keresztül J. G. A. Pocock *The Machiavellian Moment* (1975) című munkájához, amely nem pusztán egy kora újkori republikánus újjászületést és annak természetéből fakadó időbeli törekenységét írta le, hanem egy ellentmondásosabb birodalmi mintázatot. A machiavelli pillanat akkor következik be, amikor az egyenlő polgárokból álló köztársaság lehetősége felismerésének kontextusában egyúttal az is felismerhetővé válik „esetleg, de nem feltétlenül azzal egyidőben”, hogy „egy köztársaság sérülékenynek tűnik, belső ellentmondások vagy esetleges történelmi körülmények fenyegetik”, és az egyik (ha nem a legfontosabb) ezen ellentmondások és körülmények közül a *birodalom*.¹⁰

1975-ben Pocock úgy gondolta, a brit birodalom elleni lázadást a birodalmi korrupcióról alkotott elképzelés táplálta, az alakította a politikai kreativitást 1776 és 1787 között. Azzal, hogy Pocock az Egyesült Államok létrejöttéről mint végjátékról beszélt, tulajdonképpen elősegíthette, hogy az amerikanisták megfeleljenek a birodalomról mint tényezőről, vagy legalábbis azt sokkal inkább szembeállítsák az Egyesült Államok megalakulásával, mint ahogy azt az általuk kutatott korai köztársaság lakói tették. A birodalmi dimenzió alig-alig szerepelt az ún. republikánus szintézis legtöbb amerikai változatában. Nem úgy Pococknál. Egyik későbbi munkája ugyanis felfogható úgy, mint amelyben Pocock a politikatörténet fogalmi válságáról vallott tézisének olyan, aktualizált és szigorúbb változata mellett tör lándzsát, amit a birodalom és a rabszolgatartás kísérőjelensége ösztönzött. Az Edward Gibbon *A Római Birodalom hanyatlása és bukása* című művét hat kötetben feldolgozó *Barbarism and Religion* című munkájának középpontjában nem csupán a „korrupció” vagy az „összeesküvés” áll a köztársasági erényre fenyegetést jelentő veszélyként, hanem a birodalom is. De miféle birodalom? Nem olyan, amit az amerikanisták egyszerűen elintéznek azzal, hogy az csak a régi világ lehet. Róma „a hódítás és a rabszolgaság, nem pedig a kereskedelem és az ipar birodalma”-ként nem közvetlen kontrasztviszonyban jelenik meg Gibbon szellemi világában – London mint Róma –, hanem finom, szelektív átvétele révén, az ókori történelem iránti „érzelmek kimeríthetetlen kétértelműségével”. Az eredmény – Gibbon teljesítménye – a 18. század harmadik negyedében a birodalommal szemben megjelenő kihíváshoz járult hozzá, amely egyszerre bátorította és veszélyeztette a gyarmatosítókat. A birodalom lehetőséget és szabadságot teremtett, de erősítette a kormányzatot, a kapzsiságot, és a rabszolgaságot is ösztönözte. Ezt kezelni kellett, és az ókori történelemről, valamint az ókori szövegekről való gondolkodás nem pusztán tudományos módszer volt arra, hogy ezt megtegyék.¹¹

Reborn on Western Shore, i. m.; Winterer: *From Royal to Republican*, i. m.; Winterer: *Model Empire*, i. m.; Perl-Rosenthal: *The 'Divine Right of Republics*, i. m.; Shalev: *American Zion*, 13.

¹⁰ Pocock: *The Machiavellian Moment*, 5. Egy erőteljes tanulmányra arról, hogy a zsarnokság-ellenes diskurzus miként alakult ki a rabszolgasággal kapcsolatban a görögöktől és a rómaiaktól Hobbesig és Locke-ig lásd: Nyquist: *Arbitrary Rule*, i. m.

¹¹ A birodalmi tényező sokkal egyértelműbben hiányzik abból, amit Daniel T. Rodgers H-típusú republikánizmusnak nevez (a harvardi iskola), mint az S-típusú republikánizmusból (a St. Louis-i iskola), melyre Pocock közvetlen hatást gyakorolt. Rodgers: *Republicanism*, i. m. John M. Murrin és Drew R. McCoy úgy véli, a birodalom témája újra megjelent az 1790-es években a következő „udvar” kontra „ország” csatában, amelyet a nemzetközi háború fenyegetése ihletett. A birodalom témájának visszatérésére: Gallup-Diaz-Shankman-Silverman (eds.): *Anglicizing America*, i. m.; Shankman (ed.): *The World of the Revolutionary American Republic*, i. m.; lásd még: Greene, *Evaluating Empire*, i. m.; Gould: *Among the Powers of the Earth*, i. m.; Yirush: *Settlers, Liberty and Empire*, i. m. A történetírással kapcsolatos további eszmefuttatásokról lásd: Waldstreicher: *The Revolutions in*

Az amerikai hazafiak részéről különösen kellett kezelni azt, amit Miller úgy nevez, hogy az egyenlet rabszolga tényezője, főképp ha kedvező irányba kívánták fordítani a neoklasszicizmust. Ugyanis, ha a rabszolgaság erősödése a gyarmatokon a birodalmi túlterjeszkedés és dekadencia jele volt, akkor mi a helyzet a miniszteri korrupciót elítélő gyarmati hazafiakkal? James Otis 1764-ben bebizonyította, hogy a rabszolgaság és a gyarmati szabadságjogok összekapcsolhatók egy antirasszista és rabszolgaságellenes állásponttal, és ezt a gondolatot nem a semmiből vette. 1772-re a rabszolgaság szorosan összefonódott a gazdaság és szuverenitás attól látszólag független kérdéseivel – a birodalom ügyével. A *Somerset kontra Stewart* ügyben (1772), egy virginiai-bostoni szökevény rabszolga esetében, aki Londonba szökött, a kiváló jogász, Lord Mansfield azt az ítéletet hozta, hogy a gyarmati rabszolgatörvények nem írják felül az angol szabadságjogokat – ebben az esetben valakinek azt a jogát, hogy nem foghatják és hurcolhatják el. Következésképpen az angol-amerikaiak azzal a ténynyel szembesültek, hogy a gyarmatok nem csupán azért különböznek Angliától, mert több szabadságuk, földjük van, vagy arisztokráciájuk gyengébb, hanem azért is, mert rabszolgákat tartanak, s azért vannak rabszolgáik, mert gyarmatok, továbbá a rabszolgaságnak vagy bármely más, a gyarmatokra jellemző sajátos társadalmi viszonynak az igazolása arra is szolgálhat, hogy azzal a gyarmatosok hatalmának, szabadságjogainak vagy brit állampolgárként való egyenjogúságuknak a korlátozását legitimálják.¹²

Amikor a brit közvélemény és a hivatalosságok a fekete rabszolgaságot a „megengedhetetlen” barbarizmus példjaként aposztrofálták, amit korlátozni szükséges a gyarmatokon, és az amerikai forradalmárok erre úgy reagáltak, hogy a rabszolgaságért az elavult birodalmi kormányzást hibáztatták, olyan tér nyílt meg, amelyben az afrikaiak lázadás vagy szökevény rabszolga közösségek létrehozása nélkül is politikai változást indukálhattak. (Ami meg is történt – 1760-ban Jamaikában és 1769 és 1773 között Szent Vincentben.) Mansfield pillanata egyben – sőt mindenekelőtt – James Somerset pillanata is volt: Ha a szökevény rabszolga nem jutott volna el Granville Sharp házának küszöbéhez, nem született volna meg Mansfield ítélete. Ha kellő figyelemmel fordulunk Somerset kortársa, Phillis Wheatley felé, 1772–1773-ban egy Somerset/Wheatley-féle pillanatot észlelhetünk: a rabszolgaság elleni küzdelem egy mérföldkövét és az amerikai hazafiak válságának pillanatát. Wheatley a rabszolgasággal összefüggésben – ugyanolyan mértékben, mint Somerset, Mansfield vagy Thomas Jefferson – kielemezte és nyilvánvalóvá tette az antik és republikánus megújulás ambivalens jelentését és kockázatait. Részben azzal, hogy a görög és római klasszikusokon keresztül újjáteremtette önmagát – mint neoklasszikus költőt –, másrészt a nyilvánosságnak szánt költői vállalkozása fő témájává tette a patrióta gyarmatosok dilemmájának kapcsolódását a rabszolgaság ókori és modern politikájához. Olyasmit ért el politikai értelemben, amit talán senki más.

Az 1772-es mansfieldi vagy somerset–wheatley-i pillanat nem csupán analógiát mutat a Pocock által leírt kora újkori machiavelli pillanatok sorozatával, hanem inkább annak egy angol–amerikai kontextusban megjelenő döntő dimenzióját jelenti. Amennyiben pedig ez így van, akkor Pocock tézise megfelelően újrafogalmazva a következőképp szólna: a gyarmati szabadságjogokért folytatott harc – ami ebben az esetben a parlament és a király szupremáciája és a birodalom valamilyen republikánusabb vagy konföderatívabb változata között

Revolution Historiography, i. m.; McDonnell–Waldstreicher: *Revolution in the Quarterly?* i. m.; Pocock, *Barbarism and Religion*, vol. 3. 309., vol. 4. i. m.

¹² Waldstreicher: *Runaway America*, 175–209.; Waldstreicher: *Slavery's Constitution*, 57–105.; Lynd–Waldstreicher: *Free Trade, Sovereignty, and Slavery*, i. m. Hasonló gondolatmenetre lásd: Gould: *The Laws of War and Peace*, i. m. Mansfield politikájának tágabb kontextusára lásd: Buehner: *Mansfieldism*, i. m.

zajlott – az előjogok reneszánsza vagy megújítása mellett annak nyugtalanító lehetőségét is felvetette, hogy az előjogok követelésének aktusa a gyarmati szabadságjogok megszüntetésével végződhet, beleértve a gyarmatosok rabszolgáik feletti hatalmának felszámolását. A gyarmati övezet szabadságjogai származhatnak kivételes, a rabszolgaságot is magában foglaló tényezőkből – és így nagyon is elképzelhető, hogy a végeredmény a barbárságba való hanyatlás lenne, a szabadságjogok végső elvesztése. Annak érdekében, hogy késleltessék ezt a pillanatot, néhány amerikai hazafi a rabszolgaság-ellenesség irányába mozdult el, és talán még többen a függetlenség és a rasszizmus felé. A rabszolgák cselekedeteikkel hozzájárultak a válság kialakulásához, és ezáltal formálták mind a forradalmat, mind pedig az észak-amerikai rabszolgaság sajátos jövőjét.¹³

Phillis Wheatley pályafutása, egyéni életútja, politikai tevékenysége és kulturális munkássága jól mutatja ezt a folyamatot. A Somerset–Wheatley pillanatban meghökkentő képzetelbeli ugrásokat láthatunk, és újfajta politikai gyakorlat veszi kezdetét. (Kiem. az eredetiben.) Granville Sharp olvasata az ősi alkotmányról összekapcsolódott James Somerset szökésével és Lord Mansfield abbéli vágyával, hogy érvényt szerezzen a parlament főhatalmának ezen esemény jogi dimenziójának – egy bírósági döntésnek – a megalkotása során. Egy jámbor bostoni rabszolgatartó, akinek megdöbbentően érzékeny füle volt, és tudatában volt annak, hogy pontosan mit jelent az, amikor valakit „műveletlen afrikai barbárnak” neveznek (vagy amikor az amerikaiakat „a mi modern Egyiptomiainknak” nevezi), és aki azzal a nehezen megszerzett tehetséggel bírt, hogy mások helyébe képzelje magát, egy nagy nyilvánosságot kapott másik eseményt indított el az Atlanti-óceán túlsó partján, a közsféra egy másik szektorában. Kulcsfontosságú volt Wheatley azon felismerése, hogy a mediterrán örökségen keresztül – melyet fogvatartói egyszerre távolinak (antiknak) és egyetemesnek tekintettek – egyaránt foglalkozhatott saját afrikai és rabszolgasorsban szerzett tapasztalataival, valamint rabszolgatartóinak előítéleteivel és gyakorlatával. Intellektusának mélysége és politikai hatékonysága nem csupán klasszicizmusából, hanem afrikai és női mivoltának választékos fejtetetéséből eredt.¹⁴

Mit tudhatunk Wheatley afrikai életéről és arról, hogy az mit jelentett számára, ha szinte egyáltalán nem szólnak erről közvetlen források? Szállítási hajónaplókból és az újságokból kiderül, hogy Wheatley a *Phillis* nevű hajón érkezett Bostonba 1761-ben, körülbelül hét- vagy nyolcéves korában. Ez pedig elég sok információt jelent egy rabszolgáról a forradalom korában. Az elmúlt években a tudósok arra a feltételezésre hajlottak, hogy Szenegambiából származik, mivel később Gambiát említi kiindulási pontként, és a hajótulajdonos Timothy Fitch ebbe a régióba küldte a hajó kapitányát. Ugyanakkor több nyugat-afrikai vagy karibi kikötőt is érínthetett útja során. Sok korabeli rabszolgahajóhoz hasonlóan, a *Phillis* is azt az utasítást kapta tulajdonosától, hogy annyi kikötőnél álljon meg, amennyi szükséges ahhoz, hogy feltöltsék rakománnyal. A század közepén a rabszolgahajók Szenegambiába tett útjaik során nem tartózkodtak sokáig a kikötőkben, már csak azért sem, mert ott a legénységi lázadások aránya igen magas volt.¹⁵

¹³ Az angolok perspektívájából nézve Granville Sharp pontosan fogalmazza meg a problémát: A gyarmati rabszolgaság (azaz a birodalom) képes megfertőzni és elpusztítani az ősi angol szabadságjogokat. Brown: *Moral Capital*, 155–206. Lásd még: Gould: *Zones of Law*, i. m.

¹⁴ A barbárság nyelvezete a bostoni méltóságok Wheatley verseit bemutató híres tanúságtételében jelenik meg, ahol arról írnak, hogy a fekete nő milyen állapotban érkezett Afrikából: Hutchinson et al.: *To the Publick*. In: Wheatley: *Poems on Various Subjects*, VII.

¹⁵ Tim Fitch levele Capt. Ellery-hez, 1759. január 14, Timothy Fitch levelei Peter Gwinn-hez, 1760. január 12., 1760. november 8., 1761. szeptember 4., 1761. november 1., 1762. október. In: *Slave Trade*

Nem tudjuk tehát, hogy Wheatley honnan származott. És mégis, ha arra támaszkodunk, amit az 1750-es évek végi Nyugat-Afrikáról és a rabszolgaságról tudunk, és tekintetbe vesszük, hogy mindazt Wheatley is ismerte (jobban, mint mi), akkor értelmezhető kép rajzolódik ki előttünk, mely lehetővé teszi számunkra, hogy értelmezzük azt, amit ő íróasztalánál megfogalmazott. Általánosságban elmondható, hogy „a legtöbb ember egy háborút követően találta magát rabszolgahajókon”. Szenegambia és Nyugat-Afrika történetének kutatói egyetértenek abban, hogy az 1750-es években drámai mértékben megszorodtak a háborúk, nőtt az európai hatalmak kereskedelmi lerakatokért folytatott erőszakos versengésének intenzitása, ahogy az Afrika partjai mentén tevékenykedő afrikai kereskedők részéről a hadurakból álló beszállítóikra gyakorolt nyomás annak érdekében, hogy pénzzé tegyék az emberi tőkevagyonot. Wheatley mögött hosszú út állhatott már, mielőtt megérkezett egy nyugat-afrikai kikötőbe, majd esetleg egy karibi kikötőbe – valójában a hétéves gyermek addigi életének nagy részét a rabszolga-kereskedelemben tölthette. Nem volt szokatlan, hogy fiatal leánygyerekek a folyamatosan bővülő emberpiacon találták magukat. Őket könnyebb volt elfogni és túladni rajtuk; az ő eladásuk bizonyos szempontból a rabszolgaság hagyományosabb formái és az újabb, piacorientáltabb formák között átmenetet jelentett, ami nők és gyermekek gyakori elrablásához vezetett. Egy koraérett, okos és figyelmes gyermek elég sokat megtudhatott a női rabszolga-kereskedelemről, az utazásról, a rabszolgaság általános jellegéről és annak elterjedéséről, valamint a nyugat-afrikai szárazföldön és az Atlanti-óceán partvidékén zajló háborúkról és változásokról.¹⁶

A rabszolga-kereskedelemmel és a nyugati-afrikai, valamint a brit karib-térségi orális kultúrával foglalkozó legújabb irodalom hangsúlyozza a férfi tekintélyt képviselő és azt gyakran dicsőítő helyi lakos női költők szerepét. Roger D. Abrahams a „hatalommal bíró személyre irányuló verbális játékot” nyugat-afrikai hagyományként jellemzi, amely eljutott Amerikába is. E korszakkal foglalkozó más kutatók kiemelik a halotti rituálék fontosságát a nyugat-afrikai kultúrákban, a rabszolgakereskedelemből kibontakozó, átalakuló Nyugat-Afrikában, valamint az atlanti rabszolgaságban élő afrikai nők temetési énekeiben és elbeszéléseiben. Az egyetlen olyan részlet, amely a Wheatley család hagyományaiból fennmaradt, és Phillis afrikai emlékei között szerepel, arról szól, hogy anyja reggel vizet öntött a napra. Akik feljegyezték ezt az emléket, vallási szertartásként értelmezték.¹⁷

Ennek a kultúrának jelentős része közvetlenül kapcsolódhatott a 18. századi észak-amerikai brit gyarmatokon megjelenő költői szerephez. A 18. századi költészet, legyen akár elegikus és személyes, akár alkalmi és birodalmi, „témaorientált, erősen retorikai jellegű, és a jelen eseményeire koncentrált”. Ebben a században mind Afrikában, mind Amerikában az a nő, aki ékesszólóan beszélt háborúról és halálról, nagyobbra értékelt tagjává válhatott egy

Letters Collection; Byrd: *Captives and Voyagers*, 21–22.; Nwokeji: *The Slave Trade and Culture in the Bight of Biafra*, 38–39., 137.; Meillassoux: *The Anthropology of Slavery*, 67.; Carretta: *Phillis Wheatley*, 7–9.

¹⁶ Rediker: *The Slave Ship*, 98., 201.; Miller: *Introduction*, 17.; Curtin: *Economic Change in Precolonial Africa*, 110.; Eltis: *The Volume and Structure of the Transatlantic Slave Trade*, i. m.; Thornton: *Warfare in Atlantic Africa*, 146–147.; Miller: *The Dynamics of History in Africa*, 118.; Barry: *Senegambia and the Atlantic Slave Trade*, i. m.; Searing: *West African Slavery and Atlantic Commerce*, i. m.; Shumway: *The Fante and the Transatlantic Slave Trade*, i. m.; Diptee: *African Children in the British Slave Trade*, i. m.; Lovejoy: *The Children of Slavery*, i. m.

¹⁷ Flanagan: *The Oral and Beyond*, i. m.; Abrahams: *The Man-of-Words in the West Indies*, i. m.; Abrahams: *Singing the Master*, 111.; Brooks: *Eurafricans in West Africa*, 31; Baum: *Shrines of the Slave Trade*, i. m.; Smallwood: *Saltwater Slavery*, 196–198.; Brown: *The Reaper's Garden*, i. m.; Odell: *Memoir*, 11.

szűk politikai közösségnek. Még arra is mód nyílhatott számára, hogy ezen keresztül valódi, lényegi értelemben helyreállítsa rokoni kapcsolatait. Wheatley versei közül számos, különösen a koraiak, tulajdonképpen szimbolikus értelemben vett ajándékot jelentettek, felajánlást a gyászolóknak – ugyan keresztény nyelvezetben, de hatásukat tekintve univerzális érvénnyel. Tudjuk, hogy verseit először kéziratban, ismerősök között terjesztették, és hogy felkérték, olvassa fel vagy szavalja el őket szalonokban, még jóval azelőtt, hogy a férfi irodalmi ítések azon tűnődtek volna, ki tanította őt írni, vagy hogy vajon valóban ő írta-e a verseket. A női kapcsolati hálók alapján, amelyekre Wheatley rálelt, feltételezhetjük, hogy Afrikából hozott tudásának bizonyos aspektusai a világban való létükről, hogy miként viszonyuljunk másokhoz, hogy miként maradjunk életben, sőt hogy miként legyünk sikeres egy idegen kultúrában, valóban adoptálódtak.¹⁸

Az atlanti kultúrákról szóló legújabb tanulmányok a szinkretizmust hangsúlyozzák – a kiegyenlítetlen hatalmi viszonyok ellenére, és néha azokra alapozva: végül is még a kizsákmányoláson alapuló kapcsolatok is kapcsolatok. Az emberek akkoriban, éppúgy, mint manapság, nem egyszerűen az asszimiláció vagy a kulturális bezárkózás között választottak. Miben állhattak a középút különböző változatai egy fiatal rabszolga számára Bostonban? Bizonyára attól függően változott ez, hogy ki volt a közönsége. Jeffrey Brace, akit a Niger-völgyben fogtak el, majd néhány hónapot Barbadoson töltött, és éppen Wheatley előtt egy évvel, nyáron érkezett Bostonba, arra emlékezett, hogy az ottani afrikaiak „sok kérdést tettek fel nekem a szülőföldről”. Ugyanakkor Anne Bailey szerint a rabszolga-kereskedelem a modern háborúkhöz hasonló hatást gyakorolt az abban részt vevő egyénekre: A veteránok gyakran nem szeretnek közvetlenül beszélni róla, és főleg nem olyan embereknek, akik nem csak hogy nem osztoztak a tapasztalatokban, de nem is ismerik el az egész szörnyűségben való bűnrészségüket.¹⁹

Wheatley a felemelkedés, az asszimiláció és az írástudás példajaként állították be; később az afrocentristák célpontjává vált, akik a korabeli tudományos ismeretek alapján nehézség nélkül feltételezték, hogy irodalmi modellválasztásai következtében a legjobb esetben is etnikai identitásvesztés áldozata, a legrosszabb esetben pedig egy *oreo*,²⁰ aki elutasítja Afrikát. Pedig valószínűbbnek tűnik, hogy a költői szerepeket és formákat éppen azoknak a nyugat-afrikai és atlanti tapasztalataival mutatkozó folytonossága miatt választotta. A kérdés itt nem az, hogy Wheatley-nek voltak-e afrikai vagy a rabszolga-kereskedelemmel kapcsolatos emlékei, megőrizte-e azokat, vagy tudta-e, hogyan és mikor ossza meg őket másokkal; hanem az, hogy ezek miként kapcsolódtak azokhoz a költői eszközökhöz, amelyeket írásaiban választott, és amelyek megdőbbséget fiatalon közzsereplővé tették.

Egészen a legutóbbi időkig a legtöbb kutató szintén elhanyagolta vagy változtatlanul kevés figyelmet fordított arra, ami a legtöbbünk számára a leginkább ismeretlen és érthetetlen

¹⁸ Shields: *Oracles of Empire*, i. m.; Cavitch: *American Elegy*, i. m.; Backscheider: *Eighteenth-Century Women Poets and Their Poetry*, i. m.; Hunter: *Couplets and Conversation*, 13.; Shields: *Phillis Wheatley's Poetics of Liberation*, 103–104., 117., 122. Ebben a tekintetben a Henry Louis Gates, Jr. által elképzelt „tárgyalás”, melynek során Wheatley-t hitetlenkedő úriemberek faggatják, a költőné történetének szintén kifejezetten nemi szempontú elbeszélése. Csak akkor van erre szükség, ha nem tudja valaki elképzelni vagy rekonstruálni a nők kéziratok és költemények terjesztésében követett gyakorlatát. Gates: *The Trials of Phillis Wheatley*, 5–27. A kritikákra lásd: Richards: *Black Heart*, XXVII., 72.; Brooks: *Our Phillis*, 1–4., 17–18.; Waldstreicher: *The Wheatleyan Moment*, 528–531.; Cavitch: *The Poetry of Phillis Wheatley*, i. m. Wheatley női támogatóinak hálózatára különösen lásd: Grimsted: *Anglo-American Racism*, i. m.

¹⁹ Brace: *The Blind African Slave*, 152.; Bailey: *African Voices of the Atlantic Slave Trade*, 161–162.

²⁰ [Fehér középosztálybeli kulturális jegyeket mutató afrikai személy. A fordító megjegyzése.]

Wheatley-vel kapcsolatban: a klasszicizmus jelenlétét költészetében. Nemzedékeink klasszikus műveltségének hiánya olyan mértékben alakított bennünket, valamint talán az a gondolat is, hogy – amint Bernard Bailyn fogalmazott – az amerikai alapítók nem voltak klasszika-filológusok, és számukra a klasszikusok használatának csak közvetett és szimbolikus jelentősége volt, nem pedig érdemi, hogy még a korszak szakértői is hajlamosak voltak a neoklasszicizmust pusztá dekorációnak vagy csupán játékos és pragmatikus álnevek használatának tekinteni: egyfajta erőteljes, ám felszínes identitáspolitikának, ami olyan, mintha valaki tógát viselne egy diákösszejövetelen.²¹

De mit fedezhet fel Homérosz, Terentius, Vergilius és Ovidius naiv olvasója – a négy költőé, akiket Wheatley közvetlenül múzsaként idézett meg első kötetében, és akik mindannyian, eredeti nyelven éppúgy, mint fordításban központi helyet foglalnak el a 18. század közepének oktatásában. Tréfacsinálók és istenek, akik beavatkoznak az emberek életébe. Istenek, akik emberként viselkednek; emberek istenszerű lényekként. Közvetlen beszélgetés a halottakkal. Az ékesen szólók és „a legyőzötteket és a halottakat” képviselő „hivatásos dalnokok” átlagon felüli jelentősége, akik istenekről, csatákról és olyan hősokról énekelnek, akik akár jelen is lehetnek a lakomán. Boráldozat bemutatása az isteneknek, rituális rendszerességgel. A háború világa (*Az Iliász*). A következményekkel járó, tragikus, de néha megváltó utazások világa (*Odüsszeia, Aeneis, Metamorfózisok*). A nők mint jutalom – hadizsákmány – és mint rabszolgák: Az *Odüsszeiában* szereplő legtöbb rabszolga nő. Nők, akik alávett helyzetben vannak, de olybá tűnik, hogy hatalmukban áll meghatározni a férfiak tetteit, és nem csupán katalizátorként. Gyászoló nők, és nők, akiket gyászolnak. A „rabszolgasortól való rettegés” mint központi téma, miközben rabszolgákat szabadítanak fel, férfiakat és nőket pedig rabszolgákká tesznek.²²

Rabszolgák, akik okosabbak, mint gazdáik, és akik Terentius komédiáiban saját céljaik érdekében alakítják a helyzeteket, vagy akik hűségük révén kulcsszerepet játszhatnak a királyság visszaszerzésében – úgy, mint Eumaios az *Odüsszeiában*. Eumaios hercegi gyermek, akit eladtak rabszolgának, majd elfogtak, miután megszökött, most már öregemberként egy olyan világot reprezentál, amelyben bárki rabszolgasorba kerülhet, de megszeretheti fogvartartóit, és bizonyos értelemben családtaggá válhat. És valóban, Homérosz ókori világában érzékelhető kapcsolat áll fenn az utazás, a találkozás, a háború és a rabszolgasorba kerülés között – annál is inkább, mert az utóbbi még több jelentéssel bírt Egyiptom és Etiópia szö-

²¹ Többek között a következők kivételével: Watson: *A Classic Case*, i. m.; Slauter: *The State as a Work of Art*, 169–214.; optimistább megközelítésben: Shields: *The American Aeneas*, i. m.; Mason: *Examples of Classical Myth*, i. m.; López: *The Colorful Conservative*, 91–127.; Shields: *Phillis Wheatley's Poetics of Liberation*, i. m.; Shields–Lamore (eds.): *New Essays on Phillis Wheatley*, 3–157.; Hairston: *The Ebony Column*, 25–64.; Raven: *Classical Transports*, i. m.; Bailyn: *The Ideological Origins of the American Revolution*, 26. Vesd össze egy pozitívabb értékeléssel: Gummere: *The American Colonial Mind and the Classical Tradition*, i. m.; Wood: *The Creation of the American Republic*, 49–53.

²² *The Iliad of Homer*, i. m.; Pope: *The Odyssey of Homer*, i. m.; DuBois: *Slaves and Other Objects*, 102., 128., 134–135.; Patterson: *Slavery in the Premodern World and Early Greece*, 62–63.; Finley: *The World of Odysseus*, 39., 46., 53–54., 59., 145.; DuBois: *Trojan Horses*, 66., 114.; Hall: *The Return of Ulysses*, 36., 101., 116., 120., 132., 203.; Thalmann: *The Swineherd and the Bow*, 49–107.; Alston: *Introduction*, 18–19.; Rankine: *Odysseus as Slave*, 26.; Hunnings: *The Paradigms of Execution*, 34–71.; Manguel: *Homer's The Iliad and The Odyssey*, 54., idézi Peter Levit („legyőzöttek és holtan”); Fitzgerald: *Slavery and the Roman Literary Imagination*, 87., 90.; Fulkerson: *Ovid: A Poet on the Margins*, 6–7., 59–87. A „Maecenashoz” közvetve Horatiust is megidézi pártfogóján keresztül, akihez a vers íródott, valamint megemlíti Homéroszt és Vergiliust („Maro”); Wheatley: *Complete Writings*, 9–10.

vegen történő többszöri említése nyomán. A későbbi görög és római irodalomban a rabszolgák jelentősége a mindennapi életben „a családi élet intimitásának szorgos megsértői és kizsákmányolói”-ként csak még inkább felerősödik. Ugyanúgy, mint a kegyetlenül egyenlősítő háború univerzális jelenlétéé is. Afrika még világosabban és gyakrabban jelenik meg térképen szereplő helyként. Vergilius Eclogái közül a legelső, melyet gyakran gyermekeket oktató szöveggént használtak, egy párbeszéd, amelyben az egyik beszélgetőpartner a rabszolgaságból való meneküléséről beszél, míg a másik száműzetést jósol, többek között Afrikába, arra az esetre, ha a földeket erőszakkal katonáknak juttatják. Horatius pedig – aki oly nyilvánvalóan Wheatley kedvence volt, ahogy egyik kedvenc angol írójának, Alexander Popenak is – többször is beszél arról, hogy a mecenatúra és tehetsége tette lehetővé, hogy jobb életet éljen apja alacsony státusza ellenére, aki egykor rabszolga volt.²³

A rabszolgaság kutatói helyesen mutattak rá arra az abszurd gyakorlatra, hogy a rabszolgatartók olyan neveket adtak házi rabszolgáiknak, mint Caesar vagy Pompeius. Wheatley annak a rabszolgahajónak a nevét kapta, amelyről megvásárolták, a Phillisét. De vajon örömteli volt-e számára megtudni, hogy a név egy Vergilius harmadik Eclogájában szereplő gyönyörű nőre utal? Vagy egy tragikus, ékesszóló figura Ovidius *Heroides*ében? Vagy hogy Horatius egyik ódájában szerepel egy Phillis nevű rabszolga, aki annyira erényes, hogy „valószínűleg királyok leszármazottja”? Amennyiben a késő gyarmati és a forradalmi korszak amerikai elitje birodalmi fantáziáját azzal elégitette ki, hogy saját rabszolgatartó rendszerét annak görög és római válfajához hasonlónak tételezte, ez megkövetelte vagy legalábbis lehetővé tette, hogy rabszolgáikhoz ne pusztán leereszkedő módon viszonyuljanak, mint primitív és pogány emberekhez. A keresztény és köztársasági hagyományokhoz hasonlóan ezeknek a mediterrán toposzoknak is egyetemes, illetve egyenlőség ellen ható potenciáljuk volt.²⁴

Amikor Wheatley 1773-ban megjelent *Poems* című verseskötetét azzal nyitja, hogy „Maccenashoz” (Horatius patrónusa) című versében előzményként idézi a „születését tekintve afrikai” Terentiuszt, római rabszolga költőt, már összekötötte a pontok egy bizonyos halmozását. A klasszikus világ, az ő Afrikája és az ő Amerikája ugyanabban az univerzumban létezik. A költők ennek a világnak a szereplői. Ők adnak értelmet a háborúnak, a kultúrák közötti találkozásoknak, a rabszolgaságnak, a természetfelettinek. A nők meghatározó szerepet játszhatnak a kulturális és politikai drámákban: A nőkkel folytatott kereskedelem egyfajta eredendő bűn, amely megteremti és elpusztítja a világot – a rabszolgaság valóságos eredete –, és a költő feladata az, hogy újra egyesítse a világot, közben talán saját magát is felszabadítva. A klasszikus példák és modellek, ha egyáltalán értékelendők, nem elérhetetlen ragyogást vagy primitív egzotikumot jelenítenek meg, éppen nem a modern keresztény világtól való különbözőséget. A klasszikusok sokkal inkább azért klasszikusok, mert Wheatley világára érvényesek. Pogányok, de szellemesek, játékosak, világiak. Annak megállapítása, hogy mi jó, mi kevésbé jó, s mi azonos az antikban és a modernben, és mi az, ami eltérő, nem különbözik korszakokat, helyeket és szokásokat összehasonlító más eljárástól.²⁵

²³ Terentius: *The Comedies*, i. m.; Miller: *The Problem of Slavery as History*, 67.; Hunt: *Slaves in Greek Literary Culture*, i. m.; Joshel: *Slavery and Roman Literary Culture*, i. m.; Bradley: *Slavery in the Roman Republic*, i. m.; Virgil: *The Eclogues*, 22., 33.; Horace: *The Complete Odes and Epodes*, V., 4–5., 12.; *The Satires of Horace and Persius*, 18., 66–70., 118–120., 172.

²⁴ Virgil: *Eclogues*, 51., 53.; Ovid: *Heroides*, 10–16.; Hairston: *The Trojan Horse*, 66–67.

²⁵ Egszszóval Wheatley osztja példaképe, Alexander Pope klasszikusokkal kapcsolatos ambivalenciáját, egy olyan ambivalenciát, amely arra készítette, hogy lefordítsa Homéroszt, valamint klasszikus formákat használjon a keresztény és felvilágosult érvelések modellje gyanánt. Pope és az ókoriak és modernek témájára többek között lásd: Shankman: *Pope's Homer*, i. m.; Weinbrot: *Pope and the Classics*, i. m.; Weinbrot: *Britannia's Issue*, 194–275.; Deutsch: *Resemblance and Disgrace*, i. m.

És ami a legfontosabb: ha egy nő, aki egyben rabszolga is, igyekszik vágyait összekötni a férfiak és a nemzetek vágyaival, a legbölcsebb, amit tehet, az, ha közvetett összehasonlítással él. A klasszicizmus módot nyújtott Wheatley-nek arra, hogy ne közvetlenül beszéljen tapasztalatairól. Ennek fényében talán megvizsgálhatjuk azt a pillanatot, amikor először ragadta meg a gyakorlatban az afrikai, a klasszikus és a kortárs közötti párbeszéd lehetőségét. Wheatley első publikált verse, amely egy newporti lapban jelent meg 1767-ben, két nantucketi kvéker kereskedőről (Hussey és Coffin) szól, akik kis híján hajótörést szenvedtek. Mivel a költeményt bostoni illetőségű személy írta, az szépen példázza a New England-i szigetvilág lakóinak életérzését az ókori görög világgal teremtett analógián keresztül, és a vihar okaira rákérdező, kifejezetten homéroszi kérdéssorozatot a keresztény megváltáseszmeivel válaszolja meg.

A félelem és a veszély annyira összezavarta elméd,
Hogy a füttyülő szélről megijedtél?
Nem Boreas vonta össze dühös szemöldökét ellened?
Vagy a fontolás hajlított meg téged?
Szelei nem azért egyesültek, hogy segítsenek neked tán?
Hogy megállítsa utad goromba stráf,
Megvetéssel nézett le a gögös Eolus,
Tekintete szeles és grimaszos?
Ne is törődj velük; – a Nagyszerű Bölcs, a Legfelsőbb,
Valamit rejteni akar szemünk elől.

Nem nehéz elképzelni, hogy egy rabszolgahajóút túlélője miért tudott azonosulni egy másik félelmetes utazással.²⁶

De ezek a sorok szó szerint is az *Odüsszeiára* és Vergilius *Aeneisére* utalnak. Alexander Pope korabeli angol költő *Odüsszeia*-fordításában Agamemnón szelleme kérdezi Amphideon szellemét, az Odüsszeusz által megölt kérők egyikét: „Mely ok kényszerített oly sok és vidám embert, / Hogy melankolikus útjukon lefelé lépkedjenek? ...a viharos Neptunus dűhe söpörte el / hirtelen életüket, a mélység alá süllyedve?” Homérosznál sok hasonló viharos utazás szerepel, melyeket az istenek szándékait firtató kérdések kísérnek. Még közvetlenebb tematikus kapcsolat rejlik Dryden *Aeneisének* elején, mely azzal kezdődik, hogy Juno megkéri Eoloszt, aki a szeleken és a hullámokon uralkodik, hogy pusztítsa el a trójaiak hajóját, akiket ő a „vándorló rabszolgák fájának” nevez. Eolosz ezt Boreasz, az északi szél segítségével meg is teszi. Végül Neptunusz lecsendesíti a hullámokat, Aeneas és trójai honfitársai pedig Líbiában kötnek ki – amelyet később „Africk” részének neveznek, és amely egyike a versben található számos észak- és kelet-afrikai népekre történő utalásnak.²⁷

A Hussey és Coffin kalandos utazásáról írt költemény jellemző Wheatley későbbi munkásságára is, amennyiben felhívja a figyelmet az ihletett költő közvetítő szerepére Isten és az

Donna Landry, aki Wheatley-t a kortárs szolgályné-költők kontextusában helyezi el, úgy jellemezte őt, mint aki a „kulturális hibriditást nagy intenzitással” valósítja meg. Landry: *The Muse of Resistance*, 247.

²⁶ Wheatley: *On Messrs. Hussey and Coffin*, 73–74. Ahogy Julian D. Mason megjegyzi, két utazásról szóló vers jelent meg az 1773-as *Poemsben*; egyikük, az „Ode to Neptune” szintén az „AE'lus”-t idézi. Az „Ocean” című kiadatlan vers (1773) szintén említi Boreast, és átvessz egy sort Pope *Iliász* fordításából. Mason: *Examples of Classical Myth*, 26.; Wheatley: *Complete Writings*, 41., 78–80., 185.

²⁷ *The Odyssey of Homer in the English Verse Translation by Alexander Pope*, 345.; *Virgil's Aeneid*, 6–8., 91., 101., 235., 305.

egyen között, egyszerre szerénykedve és felértékelve saját szerepét. A költő egy ilyen jelenet Pope/Homérosz-féle verziójában a halottakat kalauzolja; Dryden/Vergiliusnál pedig az isteneket, ami a legmagasabb rendű vallásos és közvetítő cselekedet. Wheatley változatában a költő és a közönség a traumára adott válaszként találunk egymásra, valamint az antik kultúrán túlmutató kereszténység révén. Mégis, ez az egész vállalkozás a klasszikusokra való gondos építkezést tételezi – a klasszikusokra, akik Wheatley számára olyan világot és olyan tapasztalatot ábrázolnak, amely nemcsak analóg az ő saját utazásával, hanem egyúttal közvetlenül utal Afrikára, a rabszolgákra és a nőkre mint központi szereplőkre.²⁸

Ha alaposan megvizsgáljuk a rendelkezésünkre álló kontextuális információkat, azt látjuk, hogy a tizenhároméves Wheatley saját élethelyzetét írja le a versben. Az újságban megjelent vers előszavában leírta, hogy gazdája asztalánál felszolgálva hallotta Hussey és Coffin utazásának történetét – pontosan egy olyan lakoma jelenethez hasonlóan, ahol rabszolgák és költők is jelen voltak, és amely az *Odiüsszeia* szövegében gyakorta ismétlődik. Ráadásul az általa megszólított kereskedők egyike, Nathaniel Coffin egy később határozottan rabszolgáságellenessé váló család tagja volt. Coffin rabszolgái, Tombo és Sapho – az előbbi afrikai névvel, a másik pedig egy görög költőnőről elnevezve – hamarosan összebarátkoztak egy James Somerset nevű rabszolgával. Somerset Coffin munkaadójának és vámhivatalnok kollégájának, Charles Steuartnak volt a tulajdona, aki magával vitte őt, amikor kiküldetésre ment Norfolkba, majd Bostonba, később pedig 1769-ben Londonba, ahol Somerset megszökött gazdájától, és a nagy próbaper, a Somerset kontra Stewart ügy jóvoltából bekerült a történelembe.²⁹

Wheatley azért választotta ezt az alkalmat, mert tudta, hogy költeményének kvéker szereplői az átlagosnál megértőbben viszonyulnak helyzetéhez, és talán még nyitottabbak is a számára nyújtható különleges státusz lehetőségére. Ami a legmeglepőbb ebben a költői stratégiában, az az azonosulás merészsége. Szerző, közönség és a vers szereplői egyazon keresztény és klasszikus társaságba kerülnek. A költészet ezeket a világokat egy egyetemes kultúrában kapcsolta össze. Wheatley elkötelezetten hisz a pogány világnézettől a keresztény világnézet felé való haladásban, és ebben az értelemben kétségtelenül „modern”, ám ezt oly módon teszi, hogy egyenlő versenyfeltételeket biztosít számukra. Az antik és a modern, valamint azok kapcsolatának a szakértőjévé válik.

Ha az ókori Földközi-tenger Wheatley számára Afrika helyét foglalja el, akkor költészete lehetővé teszi számunkra, hogy Afrikától való távolságtartását historizálóbbról módon értelmezzük. Wheatley Afrikához fűződő, verseiben kifejtett viszonyulása sok fejtörést okozott és sok spekulációra adott már alkalmat. Általában negatív módon értelmezik, aminek leghíresebb példája az „On Being Brought from AFRICA to AMERICA” című verséről az irodalmár Henry Louis Gates, Jr. értékelése, aki szerint az „az afroamerikai irodalom leggyalázatosabb verse”, mivel látszólag hálát ad a rabszolgaságért, melyet megtérésként ábrázol:

²⁸ A traumához lásd: Richards: *Phillis Wheatley*, 262. Wheatley akár magáról is beszélhetne, elképzelve magát a vers világában – mint vihartól sújtott hőst, mint a halottak hangját, mint az istenek szószólóját. Ennél azonban sokkal fontosabb, hogy miként irányítja az ókori utalásokat, az ókor jelenlétét, amit a maga számára természetesként kezel, ahogyan magától értetődőként teszi egyértelművé afrikai mivoltát az olvasó számára (a verset azzal az információval adták ki, hogy azt „néger lány” írta). Wheatley: *Complete Writings*, 73.

²⁹ Falino: *Lives Shaped by the Revolution*, 36–37.; Coffinra, Steuartra, Somersetre, Saphora, és Tambora lásd: Weiner: *Black Trials*, 71., 77.; Sword: *Remembering Dinah Nevil*, i. m.; Coffin levelei Steuarthoz, 1769. augusztus 7., 1770. október 12. *Charles Steuart Papers*, 2. tekercs, Rockefeller Library, Colonial Williamsburg Foundation, VA.

Pogány földemről engem irgalom hozott,
 És mit tudatlan lelkemnek tanított,
 Hogy létezik Isten, hogy *Megváltó* is van:
 Egykor a megváltást nem kerestem, és hogy létezik, nem tudtam.

Ugyanakkor Wheatley azonnal továbblép, hogy megkérdőjelezze olvasói rasszizmusát: „Némelyek megvetően nézik fekete fajtánkat, / 'Színük ördögi árnyalat.'” Ráadásul a legújabb értelmezés szerint egy erőteljesebb antirasszista kijelentés rejlik az utolsó pár mondatban: „A *Négerek*, kik feketék, mint *Káin* – ne feledjétek, *Keresztények*, / Csiszolódhatnak és csatlakozhatnak az angyalok seregéhez.” (Kiem. az eredetiben.) Ha valaki odafigyel a dőlt betűkre, a hang inkább ironikus, mint könyörgő. De a vers közepének szó szerinti olvasatánál is el kell ismernünk, hogy a vers homlokterében azok bírálata áll, akik a fajra összpontosítanak. A versben egyedül a leendő keresztények azok, akik nem haladnak előre. A vers arra tesz kísérletet, hogy kezébe vegye az Afrika és Amerika értelmezése feletti ellenőrzést, és ki mondja, hogy a faj statikus, történelmietlen gondolkodásmódot fejez ki a rabszolgasággal, a kereszténységgel és a civilizációval kapcsolatban. Wheatley Afrikához fűződő ambivalenciája pedig párhuzamba állítható kortársainak az ókori világgal kapcsolatos ambivalenciájával.³⁰

Valahányszor Wheatley megidézi Afrikát, 1767 után is mindig határozottan kétélű módon teszi. Az afrikai pogány elmaradottságról szóló feltételezéseket arra használja fel, hogy megkérdőjelezze a haladásról alkotott egyszerű elképzeléseket. „Etiópieiakat kell dolgoztatni? / Örültök, ha valami jót tesztek?” – kérdezi a „Deism” című kiadatlan versben, egy korai művében, amely számos változaton ment keresztül, és egy öngyűlölő forgatókönyveként is értelmezhetnénk, ha nem végződne prózai dicséretben, ami pontosan úgy hangzik, mintha afrikai anyja a Naphoz intézett reggeli rítusának adaptációja lenne, ám egyszerre klasszicizálva és keresztényesítve: „Hadd adózzak, ó, te Örök, tisztelettel a hajnalfénynek, hogy kezdjem dicséretedet, halandó por megteszi azt, amit a halhatatlanok aligha érthetnek meg.” A Napra mint Aurorára tett utalásokkal tele voltak a korabeli Homérosz és Ovidius fordítások: A *Metamorphoses*-ben Aurora a háborúban elvesztett fiát gyászolja.³¹

Egy hasonló, később átdolgozott 1767-es versben, melyben a Harvard egyetem diákjaihoz intézett felhívást, a „tévedés legsötétebb éjszakájának fekete földjén / Ott, szent Kilenc! Számotokra nem találtak helyet, / Kegyelem szülője, 'a te Hatalmas kezéd / Hozott engem biztonságba sötét lakhelyemről”. A kereszténység megváltást jelent – ám egyben lehetővé teszi Wheatley számára a „szent”-nek számító klasszikus műzsákhoz való hozzáférést is. Ha ez Afrika megtagadását jelenti a kereszténység nevében, egyben feljogosítja őt arra, hogy közvetítsen *mindkét* ősi világ és a modern világ között.

³⁰ Wheatley: *Complete Writings*, 13.; Gates: *The Trials of Phillis Wheatley*, 71.; Cook–Tatum: *African American Writers*, 11.; Bynum: *Phillis Wheatley's Pleasures*, i. m. Az 1773-as *Poems* című kötetében Wheatley az 1767. évi utalását hazájára „a tévedés sötét földje”-ként átalakította – túlságosan közvetlenül utalt fajra? – a „tévedések és egyiptomi mélabú földjére”. Clay Bassard: *Spiritual Interrogation*, 43–44. Dwight McBride megjegyzi, hogy írásaiban Wheatley „nem Afrikát gyűlöli; a 'pogány' vagy 'egyiptomi' Afrikát gyűlöli”. McBride: *Impossible Witnesses*, 113. Joel Pace amellett érvel, hogy „a 'pogány' jelző finoman összekapcsolja Afrikát a görög és római pogány kultúrákkal”. Pace: *Journeys of the imagination*, 242.

³¹ Ovid's *Metamorphosis*, 439.; Pope: *Odyssey of Homer*, Books XIII–XXIV: 17., 238.; Pope: *Iliad of Homer*. 382.; Wheatley: *Complete Writings*, 70., 71., 105. Carretta a „Deism” című, 1767-es keltezésű írást a „Hussey és Coffin urakról” című előttré datálja, valószínűleg azért, mert ez utóbbi nem jelent meg a rhode islandi *Newport Mercury* című lapban az év december 15-ig.

Az elutasításnak és a felértékelésnek ez a kombinációja valójában az, amely perdöntő jelentőséggel bír. Amikor Wheatley megnyerte magának a transzatlanti közönséget a George Whitefield³² haláláról szóló versével, és nem sokkal később költeményeivel időnként bekapcsolódott a gyarmatokon folyó vitába, fokozatosan egyre inkább máshogy kezdett el írni Afrikáról. Lord Dartmouthhoz címzett, 1772-ben született versében az angolok azon feltételezéseit gúnyolta ki, miszerint az afrikaiak hazájukra mint egy „képzeletbeli boldog helyre” emlékeznek, hiszen az egy olyan hely, ahol az apák a rabszolga-kereskedelemnek köszönhetően elvesztik leányaikat. Nem ez az első utalás az apaságra a versben: Az első nyolc sorban, melyben Dartmouthnak a gyarmatok külügyminisztereként történt felemelkedését ünnepli és az ennek nyomán létrejövő lehetőségeket a gyarmati szabadságjogok megőrzésére, az új minisztert a béke, a szabadság „urá”-nak, „barátjának, [és] hírnöké”-nek nevezi. Wheatley továbbviszi a Dartmouth-hoz mint „zsoltárt éneklő” Lordhoz fűzött hazafias reményeket azzal, hogy ünnepli Új-Anglia újjáéledt szabadságjogait, majd ösztönösen megérzi, a jóságos Úr majd azon tűnődik, hogyan és miért érdekli is ez Wheatley-t. Épp afrikai tapasztalata az, hangsúlyozza Wheatley, ami lehetővé teszi számára, hogy megértse mind a szabadságtól való megfosztottságot, mind azt a nemzedéki diskurzust, amelyen keresztül a hazafiak igyekeznek hatást gyakorolni a birodalmi politikára. Más szóval, a dicsőítő ének lehetővé teszi számára, hogy bírálja a rabszolgaságot, hogy részt vegyen a szabadságjogokról folyó angol-amerikai diskurzusban, és rendkívül éles eszűnek, valamint udvariasnak tűnjön.³³

Még ha figyelembe is vesszük, hogy Észak-Amerikában a 18. század végén megnőtt a fiatal nők jelentősége demográfiai és kulturális tekintetben, illetve a lázadás potenciális szimbólumaként és résztvevőiként, Wheatley figyelemre méltó kísérletet tett arra, hogy a rabszolgáság-ellenességet összekapcsolja a hazafiak ügyével. Az anglo-amerikaiak szemérmes megsejyénítése, miközben dicséri a gyarmati minisztert, a nőiségére, valamint afrikai és rabszolga identitására épül. Az a kommentár, amellyel Thomas Woolridge Lord Dartmouth-hoz intézett levelében elküldte neki a költeményt, Wheatley tetteinek nemi szempontú értelmezését támasztja alá. Amikor Woolridge megjelent Wheatley-ék szalonjában, és megkérte Wheatley-t, hogy Phillis bizonyítsa be zsenialitását azzal, hogy írjon valamit ott helyben, Phillis azt válaszolta, hogy „akkor éppen nem ér rá, és aznap végig elfoglalt”, de Woolridge „javasolhat egy témát”, és reggel visszajöhet a versért. Itt az történik, hogy egy rabszolgánő megfordítja a szituációt, úrinőként viselkedik, egyszerre ismerve el szolgavoltát és elbűvölve az előkelő látogatót, mivel olyasmit képes nyújtani, amit az akar.³⁴

³² Anglikán lelkész, a metodista egyház egyik alapítója, aki evangelizációs célból többször ellátogatott az Újvilágba a 18. század közepén a vallásos megújulási mozgalom keretében. [A fordító megjegyzése.]

³³ Wheatley: *Writings*, 130–131.; New York Journal, 1773. június 3. és Woolridge, Thomas levele Lord Dartmouth-hoz, 1772. november 24. Közli: Robinson: *Phillis Wheatley and Her Writings*, 388–389., 454.; Rezek: *The Print Atlantic*, 35. Vincent Carretta azzal magyarázza Wheatley bátorságát, hogy ismerte Mansfield Somerset-Steuart ügyben hozott döntését. Carretta: *Phillis Wheatley*, 119–133.

³⁴ Davidson: *Revolution and the Word*, i. m.; Stern: *The Plight of Feeling*, i. m.; Klepp.: *Revolutionary Conceptions*, i. m. Nyquist azzal zárja zsarnokság-ellenességről szóló tanulmányát, hogy Wheatley volt az első, aki „az államok közötti, a zsarnokság-ellenesség jegyében elítélt, szélsőségesen alárendelt politikai viszony igazságtalanságát közvetlen kapcsolatba hozta a rabszolgatulajdonnal, amely így szintén igazságtalannak tűnt”. Nyquist: *Arbitrary Rule*, 368. Woolridge levele Dartmouthhoz, 1772. november 24. Közli: Robinson (ed.): *Phillis Wheatley and Her Writings*, 453–454. Ennek az eseménynek az értelmezésére lásd: Waldstreicher: *The Wheatleyan Moment*, 522–527.

Wheatley ugyanis nem mindig a lány, a csodagyerek vagy a hivatásos nő gyászoló szerepét öltötte magára – a románc stílusában is tudott játszani. 1775-ben egy brit tisztekkel folytatott verses párbeszédben elfogadta azok Afrikáról alkotott feminizáló, pásztori idillt festő olvasatát, melyben ő a kontinens bárdjaként jelent meg. Vergiliushoz, Horatiushoz és Alexander Pope-hoz hasonlóan ő is a pásztoridill iránti nosztalgiához nyúlt – részben azért, hogy kommentálja a háború hatásait, beleértve a rabszolgaságot is. Valójában ki a barbár egy háborúban álló világban? 1776 elején nem kis szarkazmussal csodálkozott „azon nemzettek viselkedésén, amelyek az evangélium isteni kinyilatkoztatásának kegyeltjei”, és kifejezte „aggodalommal vegyes felindulását e természetellenes polgári versengés végkimenetelét illetően”, egészen világosan megfogalmazva, hogy mi forog kockán, amikor megidézte a barbárság kísértetét. Előfordulhat, hogy a brit „uralomvágy” mások, az amerikaiak „nemzeti törekvéseinek büntetésére hivatott”, „bár nagyobb barbárság látszatát kelti, mint az emberiség civilizálatlan része”.³⁵

Végül Wheatley analógiák egyre bonyolultabb és összetettebb sorozatát viszi végig az idő, tér, birodalom, barbárság és szabadságjogok tekintetében, amelyek hasznosnak bizonyulnak az amerikai forradalommal és a rabszolgasággal való szembenézés során. Amennyiben – ahogyan utolsó, 1784-ben megjelent versében fogalmazott – „az újjászületett Róma fog törvényt adni Britanniának”, az mit jelenthet Afrika számára? A Lord Dartmouthhoz írt verséhez hasonlóan, ahol rabszolgasorba taszítását egyértelműen a gyarmatosok elnyomásához hasonlította, hogy megmagyarázza, miért is tudja megérteni az utóbbiakat, Wheatley visszatérő témája itt is az analógiákra épülő háromszögelés – vagy az általa preferált, saját mesteriségét leíró legnépszerűbb kifejezéssel élve, a hasonlatok: „Néha egy hasonlat hozza el a győzelmet.” Mary Nyquist megfigyelése szerint a „hasonlat”, vagyis az analógia általi érvelés strukturalta a zsarnokság és a rabszolgaság viszonyáról folytatott kora újkori vitákat, különösen Milton idejében, aki Wheatley másik kedvenc költője volt. Ezeknek a zsarnokokról, urakról és rabszolgákról szóló hasonlatoknak a hatóereje egy nagyon fontos tényezőn alapult, amit a rabszolgasággal foglalkozó kortárs kutatások újfent megerősítettek, de amit az amerikai rabszolgatartók a rabszolgaság-ellenesség nyomán tagadni kezdtek: az amerikai faji alapú rabszolgaság kivételes, egyáltalán nem progresszív és egyáltalán nem időtlen jellegén. Az első, döntő fontosságú lépés az a felismerés volt, hogy – amint Miller állítja – „az ókori mediterrán térségre vonatkozólag [...] több releváns analógiát találhatunk Afrikában, mint a modernkori Amerikában”. Afrika és az atlanti-térség Amerikájának kapcsolata ugyan párhuzamba állítható a klasszikus és a modern világ kapcsolatával, de nem egyszerűen a fejlődés vagy meghaladás mintázatát mutatja.³⁶

A következmények meghökkentőek lehettek – ezért is figyelhető meg, hogy az antikról és a modernről szóló vita később is népszerűnek és hasznosnak bizonyult. Ha valaki azt állította, hogy a modern felsőbbrendű, akkor az „antik” gyakorlatokat, például a rabszolgaságot védők megszégyenülhettek. Ha pedig valaki úgy gondolta, hogy az antik követésre méltó

³⁵ Wheatley: *Complete Writings*, 40., 83–87.; Wheatley levele Obour Tanner-hez, 1776. február 14. In: *The Hand of America's First Black Female Poet*, i. m.

³⁶ Wheatley: *Liberty and Peace*. In: *Complete Writings*, 101.; Wheatley: *America*. In: *Complete Writings*, 75. Fontosnak tűnik ebben az összefüggésben, hogy ebben a befejezetlen mini-epikus versben a következő sor – a hasonlat – kifejezetten utal a nembeliségre: „Egy bizonyos hölgynek volt egy egyetlen fia”, ami utalás Britanniára és Amerikára, valamint Máriára és Jézusra. Nyquist: *Arbitrary Rule*, 162–169. Wheatley Miltonnal való kapcsolatára lásd: Loscocco: *Phillis Wheatley's Miltonic Poetics*, i. m.; Wilburn: *Preaching the Gospel of Black Revolt*, 57–93.; Miller: *Slavery as a Historical Process*, 98.

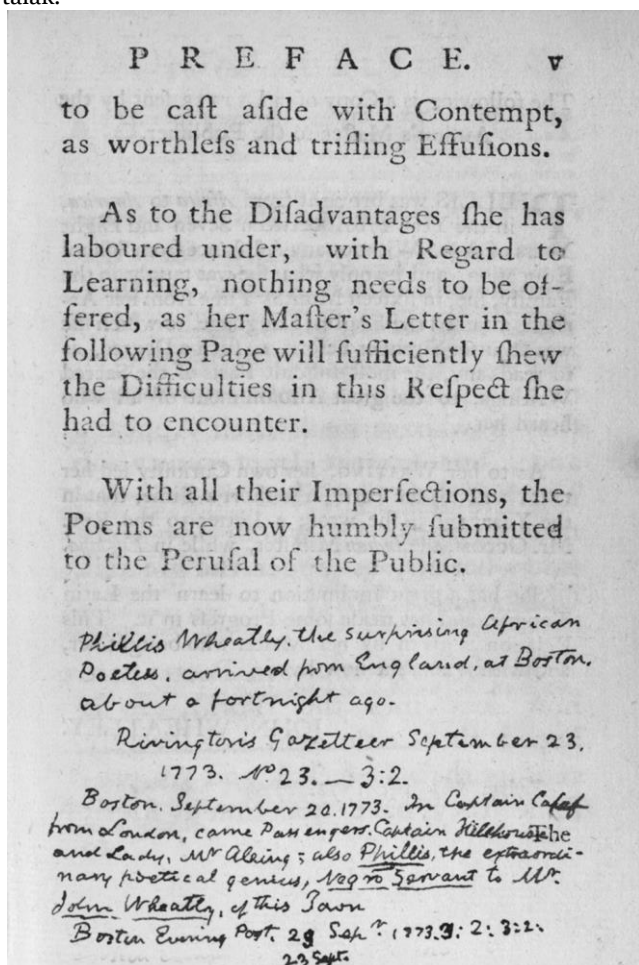
modellt jelent, vagy legalábbis bizonyos vonatkozásokban nem rosszabb, akkor a jelenkorral való összehasonlítás indokoltá vált – és „az emberiség civilizálatlan része”, beleértve Afrikát is, a disputa részévé válhatott. Wheatley éppen ilyen összehasonlítást tett Occomnak írt levelében, amely alig egy hónappal a megírása után széles körben ismertté vált. A „modern egyiptomiakra” való hivatkozás és az, hogy a „mieinknek” nevezte őket, az amerikai rabszolgáság kérdését vetette fel és annak modernségét. Wheatley úgy vélte, a rabszolgáság szorosan kötődött ahhoz, amit Amerika jelentett, és így annak jövőjéhez is.

Ezek gyakorlati, személyes, ugyanakkor ideológiai kérdések is voltak. A Bostonban élő Phillis Wheatley-nek a rabszolgáság lehetséges javulásának és terjedésének dilemmájával kellett megküzdenie – vagyis azzal, hogy a rabszolgáság láthatólag régóta dacol az idővel, valójában ciklikusan változik a birodalmak történetében, modern amerikai apoteózisa viszont a faji tényezőre alapozott. A történészek többek között azért fordultak el Wheatley kutatásától, mert az ő tapasztalata nem az ültetvényes rabszolgaságra jellemző tipikus vonásokat mutatja. Az ő rabszolgasorsa inkább az ókori rabszolgáság bizonyos jegyeit mutatja. Úgy tanították, mintha családtag lenne; képességeinek köszönhetően felszabadították. Képzeletünket annyira meghatározza a klasszikus előzmények későbbi, a déli rabszolgatartók általi felhasználása, valamint az afrikai rabszolgáság jellegéről és az afrikaiak rabszolga-kereskedelemben játszott szerepéről folytatott csatározások, hogy elfelejtjük az alapvető különbségeket az antik vagy hagyományos rabszolgáság és annak észak-amerikai változata között. Afrikában és az antik világban a rabszolgáság lehetett brutális és általános, de nem volt faji alapú, és a rabszolgák, különösen a római világban, szabaddá válhattak, vagy gyakrabban váltak szabaddá. Valójában úgy tűnik, Homéroszt az foglalkoztatta, hogy az emberek miként válnak rabszolgává, majd pedig szabaddá.³⁷

De éppen ez az, ami miatt Wheatley fenyegetést jelentett az amerikai forradalmárok számára, mégpedig olyannyira, hogy a bostoni patrióta újságok és nyomdászok, érdekes módon, épp 1772 körül már nem közölték műveit. Nem csak arról van szó, hogy bebizonyította, az afrikaiak tudnak, mert képesek verset írni, így a faji hovatarozás a rabszolgáság igazolásaként csupán hazugság. Hanem arról is, hogy bebizonyította: éppen azért volt a modern kori, amerikai rabszolgáság rosszabb, mint annak antik válfaja, mert nem ünnepelte, sőt nem is szabadította fel az olyan rabszolgákat, mint Wheatley. Azt a lehetőséget vetette fel, hogy Amerikában a történelem visszafelé halad, nem pedig előre. Számtalan módon jelezte ennek következményeit, még akkor is, amikor a kommunikációs csatornákat a birodalmi vitában részt vevő mindkét oldal irányában nyitva hagyta. A *Poems on Various Subjects, Religious and Moral* (1773) című művének londoni recenzense úgy regisztrálta ezeket a lehetőségeket, hogy az első bekezdésben azon gúnyolódott, hogy Wheatley a napfény képeit túlzottan is afrikai és nem igazán klasszikus módon használja. („Homérosz és Hésziodosz Meles hűvös és mérsékelt levegőjét lélegezte be, a görög és római költők és hősök pedig nem igazán ápoltak bensőséges kapcsolatot a Nappal.”) Végül azzal fejezte be írását, hogy milyen rossz fényt vet „a bostoniakra” és „szabadsághoz kötődő elveikre”, hogy még egy „csupán utánzó” afrikai költőt is rabságban tartanak. Néhány hónappal később Thomas Day „A haldokló néger” című népszerű rabszolgáság-ellenes versének második kiadásához írt előszavában (1774)

³⁷ Bradley: *Slavery and Society at Rome*, 4.; Joshel: *Slavery in the Roman World*, 41.; DuBois: *Slavery: Antiquity and Its Legacy*, 101.; Andreau–Descat: *The Slave in Greece and Rome*, 10., 25.; Knapp: *Invisible Romans*, 172–194.; McKee: *Slavery*, 892–893.

hasonlóképpen ostorozta az amerikaiak „következetlenségét”, kijelentve, hogy rosszabbak ők, mint a spártaiak.³⁸

1. kép:

Phillis Wheatley: *Poems on Various Subjects, Religious and Moral*.
London: Library of Congress, 1773.

Ezért építette fel Thomas Jefferson *Jegyzetek Virginia államról* (*Notes on the State of Virginia*) című művének „Manners” című fejezetét a Wheatleyt illető híres, vitriolos kritikája köré: „A vallás valóban megteremtette Phillis Wheatley-t, de költőt nem tudott teremteni. A neve alatt kiadott művek kritikán aluliak. A *Dunciad* hősei olyanok számára, mint

³⁸ Bradley: *Slavery, Propaganda, and the American Revolution*, 103–106. Henry Louis Gates, Jr. faji jellegű szempontokkal indokolta, amikor Wheatley helyét újradefiniálta az afroamerikai irodalomtörténetben. Gates: *Figures in Black*, 61–80.; Gates: *The Signifying Monkey*, 129–130.; *Monthly Review*, vol. 49. (1773. december) 457–459, repr. in: Isani (ed.): *The British Reception of Wheatley's Poems on Various Subjects*, 147–148.; Slauter: *The State as a Work of Art*, 192.; Carey: *A Stronger Muse*, 131–132.

Hercules a *Dunciad* szerzője számára.” Jefferson könyvgyűjteményében, melyet 1815-ben az amerikai Kongresszusi Könyvtárnak adott el, szerepelt egy példány Wheatley *Poems* című kötetéből. Az 1867-es bélyegzővel ellátott könyvtári példányban a Jefferson kézírásának tűnő széljegyzetek arra utalnak, hogy gondosan nyomon követte Wheatley újságokban való megjelenését 1773 végén. (Lásd az 1. képet.) Az, hogy Wheatley nevét egy jó évtizeddel később elírta a *Jegyzetek*ben (ahogy másképp ugyan, de az 1815-ös könyvkatalógusában is), lehet, hogy freudi tévedés, de valószínűnek tűnik, hogy Jefferson tisztában volt azzal, hogy mit csinál, és a gúnyos stílust is, ahogy azt tette, szándékosan választotta. Ahogy Peter Dorsey állítja, „egyértelműen fenyegetve érezte magát”.³⁹

Wheatley csak néhány sort foglal el ebben a hosszadalmas, az amerikaiak védelmében írott szöveg centrumában, de valójában minden róla szól, és ezt transzatlanti hírneve indokolta. Ő a negatív bizonyíték: Elutasításának gyorsasága retorikai jellegű és lényeges az érvelés szempontjából. Költészete pusztán vallásos, nem klasszikus; áleposz, nem eposz. Az Alexander Pope-hoz és a Pope által fordított költőkhöz – Homéroszhoz, Horatiushoz – fűződő kapcsolata elkerüli a figyelmet. Az alantas stílusú viccelődés Pope-pal és az ő *Dunciad*-jával (Wheatley a Pope által kigúnyolt írókhoz úgy viszonyul, mint a púpos Pope Herkuleshez) megidéri Jefferson hosszas támadását a *Jegyzetek* korábbi fejezeteiben Comte de Buffon és Abbé Raynal széles körben ismert természetrajzaiban megfogalmazott felfogás ellen, miszerint az Újvilágban az emlősök degenerációja ment végbe – egy olyan degeneráció, melyet ők a gyarmatosok gyakorlatában értek tetten, nem utolsósorban a rabszolgaság sokkoló újjáélesztésében. Buffon és Raynal felhívása „egy fekete Spartacus” feltűnésére, aki majd eltörli az újvilági rabszolgaság bűneit, minden bizonnyal táplálta Jefferson elképzelését arról, hogy mit jelenthet egy rabszolga költő számára a római klasszikusokhoz fűződő közvetlen vagy akár áttételes kapcsolat.⁴⁰

Jefferson valójában klasszikus kontextusban taglalja hosszasan Wheatley-t és az afrikai rabszolgaságot; ám a feje tetejére állítva, elidegenítve a költőnőtől és a verseitől, mivel a görögök és a rómaiak ellentétéként mutatja be őt. Jefferson összeveti a római rabszolgaság és a római rabszolgák irodalmi teljesítményét Wheatley-ével és kortársa, Ignatius Sanchóéval, amivel megfordítja az ókori és a modern rabszolgaság Montesquieu által elvégzett összehasonlításának rabszolgaságellenes következtetéseit, a francia gondolkodó ugyanis elítélte az újvilági rabszolgaság faji alapú legitimációját. A Wheatley-t és más fekete írókat pusztán utánzóknak és így alsóbbrendűeknek beállító diskurzus pusztító következményekkel jár,

³⁹ Jefferson: *Notes on the State of Virginia*, 178.; *Thomas Jefferson's Library*, 117.; *Catalogue of the Library of Thomas Jefferson*, 4: 491 („Wheatley”); Wheatley: *Poems on Various Subjects, Religious and Moral*, i. m. v. Library of Congress; Dorsey: *Common Bondage*, 174. Vincent Carretta szóbeli közlése szerint a Jefferson által elkövetett helyesírási hiba az olyan, egymáshoz hasonló nevek korabeli kiejtését tükrözheti, mint a „Whately” és a „Wheatley”. A kutatók körében köztudott, hogy Jefferson nem volt következetes a helyesírás terén. Mégsem láttam egyetlen más kortársánál sem, hogy helytelenül így írta volna Wheatley nevét. Természetesen élt egy híres Whately: az 1772-ben elhalálozott Thomas Whately, a *Stamp Act* (Bélyegtörvény) megalkotója, gyarmatokért felelős államtitkár-helyettes Lord North miniszterelnöksége alatt, a híres Hutchinson levelek címzettje, az amerikai hazafiak által mélységesen megvetett személyiség. William H. Robinson szerint Jefferson Kongresszusi Könyvtárban található példánya, melyet 1773-ban Londonban adtak ki, szintén helytelenül írja Wheatley nevét. Ez a példány azonban nem, és amint az 1. képen láthatjuk, a Kongresszusi Könyvtárból származó Wheatley-kötet tulajdonosa helyesen másolta ki a költőnévét az újságokból. Robinson: *Phillis Wheatley: A Bio-Bibliography*, XV.

⁴⁰ Jefferson: *Notes on the State of Virginia*, 178–179.; Winterer: *The Mirror of Antiquity*, 31–35.; Spahn: *Thomas Jefferson*, 252. 18. jegyzet; Howell: *Against Self-Reliance*, 52–53.; Iannini: *Fatal Revolutions*, 232–234.

tekintve Jefferson téziséét arról, hogy a modern kori fekete rabszolgáság humánusabb és szeledebb, mint a római, és csak átmeneti, lemosható folt a virginiai és amerikai jellemén. Az észak-amerikai rabszogatartó uralom állítólagos humánus jellege az afrikai génusz lebecsülését alapozza meg, aki egymagában álló nőként vált rabszolgásággellenes érvvé.

Emily Greenwood találóan fogalmaz a Wheatley-t elutasító általános hagyománnyal kapcsolatban: „Abból látható, hogy alaposan és igazán marginális helyzetbe szorítottak, hogy még neoklasszicizmusodat is közvetett forrásból táplálkozáson tartják.” Ám ebben a tekintetben az, hogy Jefferson még csak a neoklasszikusra való ambíciót sem ismeri el „a neve alatt kiadott művek” szókapcsolat használatával, arról árulkodik, milyen nagy a tét. A legbeszédesebb aspektus talán az, ahogyan Jefferson Terentius afro-római rabszolga költőt mint előzményt kezeli – amennyiben az ember ismeri Terentiust, ahogy a kortársak ismerték. Jefferson nem mondja el nekünk, hogy Wheatley Terentius babérajaira tör: Azért nem teheti, mert Wheatley-t pusztán vallásos írónak bélyegezte. (Terentius verses színművei pedig egyenesen trágarak). Ehelyett azt állítja, hogy Terentius nem bizonyít semmit a fekete rabszolgaságról, mivel „a fehérek fajához tartozott” – ez a feltételezés még ma is vitatott. Ráadásul figyelmen kívül hagyja egyéb kulcsfontosságú dimenzióját is annak, hogy Wheatley Terentiusszal mint rabszolgával és mint (a könyve első verséhez fűzött lábjegyzetben írja) saját magához hasonlóan „születésénél fogva afrikai”-val azonosítja magát: Terentiust is azzal vádolták, hogy írásaihoz segítséget kapott, ám később tisztázták e vád alól és ünnepték; továbbá ő szabadságát a tollával érdemelte ki. Wheatley azoknak a klasszikus-férfi-felszabadított írók hagyományában helyezte el magát, akiknek politikusokról, valamint a rabszolgák és rabszogatartók viszonyáról volt mondanivalójuk. Jefferson azzal folytatja, hogy elvitatja a néhány afrikai férfi vagy nő rabszolga képességét arra, hogy a *respublica litteraria* közösségének részévé váljanak, s tagadja, hogy bármely görög vagy római példa a történelemből vagy irodalomból releváns lenne az afrikai rabszolgák egyenlőségen alapuló felszabadítása tekintetében. Elismeri, valóban lehet, hogy Homérosznál Eumaeus a rabszolgaságra mint az emberrel való puszta pazarlásról panaszkodik (Pope fordítását idézve), de csak azért, hogy utána rögtön megjegyezze: „...a rabszolgák, akikről Homérosz beszél, fehérek voltak.”⁴¹

Végző soron Jefferson a rabszolgáság és a modernitás időbeli és térbeli kérdéseit a faji kérdésben oldja fel – ami a modern amerikai rabszolgáság jellemzője. Úgy tűnik, Phillis Wheatley után Jeffersonnak reagálnia kellett a faji kérdésre (és a *Jegyzetek* egy későbbi részében, tekintettel a mű nemzetközi közönségére, az esetleges rabszolgafelszabadítás ígérete és a rabszolgáság igazságtalan mivoltának beismerése is olvasható) az erényes virginiai-amerikai identitás megalapozása érdekében. Wheatley nem faji jellegű, keresztény, univerzalisztikus, neoklasszikus, női rabszolgáság-ellenes álláspontja elfogadhatatlan számára – ugyanis Jeffersonnak arra volt szüksége, hogy az univerzalizmus, a klasszikus újjászületés és a zsarnokság-ellenesség képviselőt az amerikaiak számára tartsa fenn. Jefferson formálódó világában kizárólag a természeti tényezőként értelmezett faj gyűrheti le a gyarmati és a nemzeti fejlődés korai szakasza alsóbbrendűségének gyanúját – vagyis nem más, mint az amerikai nemzeti lét feltételezett módon nem birodalmi (és prognosztizáltan rabszolgáság utáni) változata, melyet Jefferson igyekezett előrevetíteni. Ha Wheatley valóban költő, akkor azok az érvek, melyek szerint Amerika az európai korrupcióval szemben az épülést, a szelektív „ellenkulturális” klasszikus megújulást jelenti, a rabszolgáság miatt nem állják meg a helyüket, legalábbis egyelőre még nem; ha az emberek hallgatnak Wheatley-re, akkor az amerikai

⁴¹ Greenwood: *The Politics of Classicism*, 165.; Wheatley: *To Maecenas*. In: *Complete Writings*, 10.; Terentius: *The Comedies*, 101. 316. jegyzet; Bennett. *Phillis Wheatley's Vocation*, i. m.; Davidson: *Breeding*, 162.; Jefferson: *Notes on the State of Virginia*, 180.

forradalmárok nem „taszították le az ókoriakat piederstáljukról, és nem foglalták el helyüket”, ahogy Carl J. Richard összegzi az alapítók törekvéseit, hacsak nem az ókoriak másik csoportjáról, a barbárokról és a spártaiakról van szó. És a legjobb módja annak, hogy valami mást csináljanak Wheatley-ből, mint az, ami, az lehet, hogy a nemzetközi közönséget elfordítsa tőle, vagy az ne gondoljon arra a világra, ami őt létrehozta, hanem faji hovatarozását jámborságának eltűzött ábrázolásának kontextusában, női gyarlóságként olvassa. Amikor Jefferson Pope-ot, Terentiuszt és Homéroszt a sajátjává és nem Wheatley-évé teszi, pontosan Wheatley művészetének és politikájának alapjait tagadja, azt feminizált vallássá redukálja, amiről a *Jegyzetek* egy másik fejezetében már kifejtette, hogy el kell választani a valóban politikai kérdésektől. Jefferson megmutatja, hogy valójában mekkora volt a tét a látszólag irodalmi kérdésekben, és hogy az amerikai függetlenség szegregált és nemek mentén húzóódó határai nem voltak maguktól értetődőek. Újra írásba kellett azokat foglalni, részben azért, mert Phillis Wheatley korábban átírta őket.⁴²

A patrióta mozgalom és általa a szabadságjogok követelése extra töltetet adott annak az észszerű kérdésnek, hogy az amerikai gyarmatosítók a háborúk és a felerősödött rabszolgakereskedelem következtében valójában barbárok-e – azaz mindenféle negatív szempontból régiek. Egy afrikai nő nyilvánosság előtti bekapcsolódása az antikről, a modernekről, az afrikaiakról és az amerikaiakról folytatott diszkusszióba, olyan tájékozottsággal, amint azt Wheatley tette, önmagában hozzájárult a kulturális és politikai válság kialakulásához, legalább annyira, mint a Somerset-ügy. Nem csoda, hogy Jefferson 1774 körül elkezdte tagadni a klasszikus precedensek jelentőségét a közügyek tekintetében, amellet kardoskodva, hogy a klasszikusok használata teljesen magánjellegű és az otthon világához tartozik – ahogyan az is az lenne, ha ültetvényes társai elkezdenének foglalkozni a nőkkel és magával a rabszolgasággal.⁴³

Nem tudjuk Whitney-t történelmi személyiségként teljesen megérteni vagy értékelni, amíg fel nem ismerjük az okok lenyűgöző sokaságát, amiért Jefferson erejét gyengítő tényező. Ennek oka nem csupán az, hogy afrikai és rabszolga, aki ír, költő, sőt keresztény költészetet művel, hanem az, hogy neoklasszikus költészetet művelt, amivel titokban (vagy hasonlatok révén) becsempészte költészetébe afrikai és női tapasztalatait a világi és a vallási élet különböző aspektusai, a forradalom politikája vonatkozásában.

Wheatley felemelkedése és beavatkozása a rabszolgaságot érintő politikába, több olyan pillanattal együtt, amikor feketék részt vettek a birodalmi küzdelemben, olyan pillanat, ahol egymást megalapozó angol-amerikai mítoszok és ezzel együtt az általuk fenntartott gyarmati struktúrák kezdtek leomlani, amikor – Pocock kifejezésével élve – a szabadságokat létrehozó tényezőket kezdték úgy érzékelni, mint amelyek fenyegetik azokat. Az, hogy egy nő jelentős szerepet játszott ebben a folyamatban, befolyásolhatja az amerikai forradalomról alkotott felfogásunkat.

A birodalom problémája Bostonból, Norfolkból vagy Londonból nézve, elválaszthatatlannak bizonyult a rabszolgaság kérdésétől. A forradalomhoz vezető és a forradalomból ki vezető utakról szóló történeti elemzéseknek számot kell adniuk az eredményekről – nem pusztán ünnepelni, elvetni vagy mentegetni azokat. A birodalom, a republikanizmus és a rabszolgaság kölcsönösen összefüggtek egymással. Mansfield döntése a Somerset kontra Stewart ügyben ennek az egyik indikátora; Wheatley színrelépése röviddel utána pedig egy másik. James Somerset kettejüket személyes és politikai tekintetben is összekötötte, és

⁴² Wood: *Prologue*, 15.; Richard: *Greeks and Romans Bearing Gifts*, IX.

⁴³ Shalev: *Thomas Jefferson's Classical Silence*, i. m.; Onuf: *Ancients, Moderns*, i. m.; Lewis: *Pursuits of Happiness*, i. m.; Young: *Domesticating Slavery*, i. m.

Jefferson, lévén Jefferson, ezt felismerte, még ha egy évtized is – valamint a kontinentális hadsereg győzelme és talán Wheatley 1784-ben bekövetkezett halála is, miközben Jefferson a *Jegyzetek* javított változatán dolgozott – kellett ahhoz, hogy papírra vetve a saját megelégedésére oldja meg ezt a kérdést. Wheatley elég ideig élt ahhoz, hogy egy Jeffersonétől meglehetősen eltérő posztkoloniális identitást javasoljon Amerikának. Még ha az amerikai forradalom története Jefferson valós és imaginárius győzelmeinek története kell is hogy legyen, mindaddig nem lehet pontos a történet, amíg nem mutatja meg, hogy Phillis Wheatley és James Somerset tulajdonképpen néhány kulcsfontosságú csatateret választott ki versben, illetve a tárgyalóteremben sok évvel azelőtt, hogy rabszolgatársaik Dunmore⁴⁴ vagy Washington seregeit választották.

Fordította: VAJDA ZOLTÁN

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Rockefeller Library, Colonial Williamsburg Foundation, VA. *Charles Steuart Papers*, 2. tekercs

Nyomtatott források

Brace, Jeffrey: *The Blind African Slave: Memoirs of Boyereau Brinch, Nicknamed Jeffrey Brace*. Ed. Winter, Kari J. Madison: The University of Wisconsin Press, 2005.

Catalogue of the Library of Thomas Jefferson. Ed. Sowerby E. Millicent (comp.) Charlottesville: University Press of Virginia, 1983.

Horace: *The Complete Odes and Epodes*. Trans. David West. Oxford: Oxford University Press, 1997.

Jefferson, Thomas: *Notes on the State of Virginia with Related Documents*. Ed. Waldstreicher, David. Boston: Bedford/St. Martins, 2002.

Odell, Margaretta: *Memoir*. In: *Memoir and Poems of Phillis Wheatley, a Native African and a Slave*. Boston: George W. Light, 1834.

Ovid: *Heroides*. Trans. Harold Isbell, Rev. ed. New York: Penguin, 2004.

Ovid's Metamorphosis in Fifteen Books. Ed. Garth, Samuel et al. New York: Heritage Press: 1961.

Pope, Alexander: *The Odyssey of Homer*. Ed. Mack, Maynard. 2 vols. New Haven: Yale University Press, 1967.

Slave Trade Letters Collection, Medford Historical Society, <http://www.medfordhistorical.org/collections/slave-trade-letters/>

Terentius: *The Comedies*. Trans. Peter Brown. New York: Oxford University Press, 2006.

The Hand of America's First Black Female Poet. <http://www.npr.org/templates/story/story.php?storyId=5021077>

The Illiad of Homer. Translated by Alexander Pope. Ed. Shankman, Steven. London: Penguin, 1996.

The Odyssey of Homer in the English Verse Translation by Alexander Pope. New York: Heritage Press, 1942.

The Satires of Horace and Persius. Ed. Rudd, Niall. (1973) Rev. ed. New York: Pentuin, 1987.

Thomas Jefferson's Library: A Catalog with the Entries in His Own Order. Ed. Gilreath, James – Wilson, Douglas L. Washington: United States Government Printing Office, 1989.

Virgil: *The Eclogues*. Trans. Guy Lee. New York: Penguin, 1984.

Virgil's Aenei. Translated by John Dryden. Ed. Keener, Frederick M. New York: Penguin, 1997.

Wheatley, Phillis: *Poems on Various Subjects, Religious and Moral*. London, 1773.

⁴⁴ Virginia gyarmat kormányzója a forradalom idején, aki a hazafiak ellenállását rabszolgáik felszabadításával remélte meggyengíteni. [A fordító jegyzete.]

Wheatley, Phillis: *Complete Writings*. Ed. Carretta, Vincent. New York: Penguin, 2001.

Szakirodalom

- Abrahams, Roger D.: *The Man-of-Words in the West Indies*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1983.
- Abrahams, Roger D.: *Singing the Master: The Emergence of African American Culture in the Plantation South*. New York: Pantheon Books, 1992.
- Akers, Charles: 'Our Modern Egyptians': Phyllis Wheatley and the Whig Campaign against Slavery in Revolutionary Boston. *Journal of Negro History*, vol. 60. (1975) No. 3. 297–310.
doi.org/10.2307/2716901
- Alston, Richard: *Introduction: Reading Ancient Slavery*. In: Alston, Richard – Hall, Edith – Profit, Laura (eds.): *Reading Ancient Slavery*. London: Bristol Classical Press, 2011. 3–40.
- Andreau, Jean – Descat, Andre: *The Slave in Greece and Rome*. Trans. Marian Leopold. Madison: The University of Wisconsin Press, 2011.
- Backscheider, Paula: *Eighteenth-Century Women Poets and Their Poetry*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2005. doi.org/10.1353/book.3371
- Bailey, Anne: *African Voices of the Atlantic Slave Trade: Beyond the Silence and the Shame*. Boston: Beacon Press, 2005.
- Bailyn, Bernard: *The Ideological Origins of the American Revolution*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 1967.
- Baptist, Edward E.: *The Half Has Never Been Told: Slavery and the Making of American Capitalism*. New York: Basic Books, 2014.
- Barry, Boubacar: *Senegambia and the Atlantic Slave Trade*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. doi.org/10.1017/CBO9780511584084
- Baum, Robert M.: *Shrines of the Slave Trade: Diola Religion and Society in Precolonial Senegambia*. New York: Oxford University Press, 1999. doi.org/10.1093/oso/9780195123920.001.0001
- Bennett, Paula: *Phillis Wheatley's Vocation and the Paradox of the 'Afric Muse'*. *PMLA*, vol. 113. (1998) No. 1. 64–76. doi.org/10.2307/463409
- Blackburn, Robin: *The Making of New World Slavery: From the Baroque to the Modern, 1492–1800*. New York: Verso, 1998.
- Bradburn, Douglas: *The Visible Fist: The Chesapeake Tobacco Trade in War and the Purpose of Empire, 1690–1715*. *William and Mary Quarterly*, vol. 68. (2011) No. 3. 361–386.
doi.org/10.5309/willmaryquar.68.3.0361
- Bradley, Keith: *Slavery and Society at Rome*. New York: Cambridge University Press, 1994. doi.org/10.1017/CBO9780511815386
- Bradley, Keith: *Slavery in the Roman Republic*. In: Bradley, Keith – Cartledge, Paul (eds.): *The Cambridge World History of Slavery, Vol. I: The Ancient Mediterranean*. New York: Cambridge University Press, 2011. 241–264. doi.org/10.1017/CHOL9780521840668
- Bradley, Patricia: *Slavery, Propaganda, and the American Revolution*. Jackson: University Press of Mississippi, 1998.
- Brewer, Holly: *Subjects by Allegiance to the King? Debating Status and Power for Subjects—and Slaves—Through the Religious Debates of the Early British Atlantic*. In: Thompson, Peter – Onuf, Peter S. (eds.): *State and Citizen: British America and the Early United States*. Charlottesville: University of Virginia Press, 2013. 25–51.
- Brooks, George E.: *Eurafricans in West Africa: Commerce, Social Status, Gender, and Religious Observance from the Sixteenth to the Eighteenth Century*. Athens: Ohio University Press, 2003.
- Brooks, Joanna: *Our Phillis, Ourselves*. *American Literature*, vol. 82. (Mar. 2010) No. 1. 1–28.
doi.org/10.1215/00029831-2009-067
- Brown, Christopher Leslie: *Moral Capital: Foundations of British Abolitionism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2006.
- Brown, Vincent: *The Reaper's Garden: Death and Power in the World of Atlantic Slavery*. Cambridge: Harvard University Press, 2010. doi.org/10.2307/j.ctv1r4xd4j

- Buehner, Henry N.: *Mansfieldism: Law and Politics in Anglo-America, 1700–1865*. Doktori értekezés, Temple University, 2014.
- Bynum, Tara: *Phillis Wheatley's Pleasures*. Common-place, vol. 11. (2010) No. 1, <http://www.common-place.org/vol-11/no-01/bynum>
- Byrd, Alexander X.: *Captives and Voyagers: British Migrants Across the Eighteenth Century Atlantic World*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, LA, 2008.
- Carey, Brycchan: *A Stronger Muse: Classical Influences in Eighteenth-Century Abolitionist Poetry*. In: Hall, Edith – Alston, Richard – McConnell, Justine (eds.): *Ancient Slavery and Abolition: From Hobbes to Hollywood*. New York: Oxford University Press, 2011. 125–152. doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199574674.003.0005
- Carretta, Vincent: *Phillis Wheatley: Biography of a Genius in Bondage*. Athens, GA: The University of Georgia Press, 2011. doi.org/10.1353/book35489
- Cavitch, Max: *American Elegy: The Poetry of Mourning from the Puritans to Whitman*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2006.
- Cavitch, Max: *The Poetry of Phillis Wheatley in Slavery's Recollective Economies, 1773 to the Present*. In: Cottenet, Cecile (ed.): *Race, Ethnicity, and Publishing in America*. London: Palgrave Macmillan, 2014. 221–227. doi.org/10.1057/9781137390523_10
- Clay Bassard, Kimberley: *Spiritual Interrogation: Culture, Gender and Community in Early African American Women's Writings*. Princeton: Princeton University Press, 1999. doi.org/10.1515/9781400822591
- Cook, William W. – Tatum, James: *African American Writers and the Classical Tradition*. Chicago: University of Chicago Press, 2010. doi.org/10.7208/chicago/9780226789989.001.0001
- Curtin, Philip D.: *Economic Change in Precolonial Africa: Senegambia in the Era of the Slave Trade*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1975.
- Davidson, Cathy N.: *Revolution and the Word*. New York: Oxford University Press, 1986.
- Davidson, Jenny: *Breeding: A Partial History of the Eighteenth Century*. New York: Columbia University Press, 2009. doi.org/10.7312/davi13878
- Davis, David Brion: *The Problem of Slavery in Western Culture*. Ithaca: Cornell University Press, 1966.
- Davis, David Brion: *Slavery and Human Progress*. New York: Oxford University Press, 1984.
- Davis, David Brion: *Challenging the Boundaries of Slavery*. Cambridge: Harvard University Press, 2003. doi.org/10.4159/9780674030251
- Davis, David Brion: *Inhuman Bondage: The Rise and Fall of Slavery in the New World*. New York: Oxford University Press, 2006. doi.org/10.1093/oso/9780195140736.001.0001
- Davis, David Brion: *The Problem of Slavery in the Age of Emancipation*. New York: Alfred A. Knopf, 2014.
- Deutsch, Helen: *Resemblance and Disgrace: Alexander Pope and the Deformation of Culture*. Cambridge: Harvard University Press, 1996. doi.org/10.4159/harvard.9780674419179
- Diptee, Audra A.: *African Children in the British Slave Trade During the Late Eighteenth Century*. *Slavery and Abolition*, vol. 27. (2006) No. 2. 183–196. doi.org/10.1080/01440390600765458
- Donoghue, John: 'Out of the Land of Bondage': *The English Revolution and the Atlantic Origins of Abolition*. *American Historical Review*, vol. 115. (2010) No. 3. 943–974. doi.org/10.1086/ahr.115.4.943
- Dorsey Peter A.: *Common Bondage: Slavery as Metaphor in Revolutionary America*. Knoxville: University of Tennessee Press, 2009.
- Drescher, Seymour: *The Mighty Experiment: Free Labor Versus Slavery in British Emancipation*. New York: Oxford University Press, 2002. doi.org/10.1093/oso/9780195093469.001.0001
- DuBois, Page: *Trojan Horses: Saving the Classics From Conservatives*. New York: New York University Press, 2001.
- DuBois, Page: *Slaves and Other Objects*. Chicago: The University of Chicago Press, 2008.
- DuBois, Page: *Slavery: Antiquity and Its Legacy*. New York: Oxford University Press, 2009. doi.org/10.5040/9780755610464

- Edelstein, Dan: *The Enlightenment: A Genealogy*. Chicago: University of Chicago Press, 2010. doi.org/10.7208/chicago/9780226184500.001.0001
- Eltis, David: *The Volume and Structure of the Transatlantic Slave Trade*. William and Mary Quarterly, vol. 58. (2001) No. 1. 17–46. doi.org/10.2307/2674417
- Falino, Jeanine: *Lives Shaped by the Revolution: Portraits of a Boston Family: Speakman, Rowe, Coffin, & Amory*. Cambridge: Harvard University Art Museums, 2005.
- Finley, M. I.: *The World of Odysseus*. 2nd ed. New York: Penguin, 1965.
- Fitzgerald, William: *Slavery and the Roman Literary Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. doi.org/10.1017/CBO9780511612541
- Flanagan, Ruth: *The Oral and Beyond: Doing Things with Words in Africa*. Chicago: James Currey; University of Chicago Press; University of KwaZulu-Natal Press, 2007.
- Fulkerson, Laurel: *Ovid: A Poet on the Margins*. London: Bloomsbury Academic, an imprint of Bloomsbury Publishing Plc, 2016.
- Gallup-Díaz, Ignacio – Shankman, Andrew – Silverman, David J. (eds.): *Anglicizing America: Empire, Revolution, Republic*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015. doi.org/10.9783/9780812291049
- Gates, Henry Louis, Jr.: *Figures in Black: Words, Signs, and the “Racial” Self*. New York: Oxford University Press, 1987.
- Gates, Henry Louis, Jr.: *The Signifying Monkey: A Theory of African-American Literary Criticism*. New York: Oxford University Press, 1988.
- Gates, Henry Louis: *The Trials of Phillis Wheatley: America’s First Black Poet and Her Encounters with the Founding Fathers*. New York: Basic Civitas Books, 2000.
- Gates, Henry Louis, Jr.: *The Trials of Phillis Wheatley*. New York: Basic Civitas Books, 2003.
- Gould, Eliga H.: *Zones of Law, Zones of Violence: The Legal Geography of the British Atlantic, circa 1772*. William and Mary Quarterly, vol. 60. (2003) No. 3. 471–510. doi.org/10.2307/3491549
- Gould, Eliga H.: *Among the Powers of the Earth: The American Revolution and the Making of a New World Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2012. doi.org/10.4159/harvard.9780674065024
- Gould, Eliga H.: *The Laws of War and Peace: Legitimizing Slavery in the Age of the American Revolution*. In: Thompson, Peter – Onuf, Peter S. (eds.): *State and Citizen: British America and the Early United States*. Charlottesville: University of Virginia Press, 2013. 52–76.
- Greene, Jack P.: *Evaluating Empire and Confronting Colonialism in Eighteenth-Century Britain*. New York: Cambridge University Press, 2013. doi.org/10.1017/CBO9781139343831
- Greenwood, Emily: *The Politics of Classicism in the Poetry of Phillis Wheatley*. In: Hall, Edith – Alston, Richard – McConnell, Justine (eds.): *Ancient Slavery and Abolition: From Hobbes to Hollywood*. New York: Oxford University Press, 2011. 153–180. doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199574674.003.0006
- Grimsted, David: *Anglo-American Racism and Phillis Wheatley’s ‘Sable Veil,’ ‘Lengthn’d Chain,’ and ‘Knitted Heart’*. In: Hoffman, Ronald – Albert, Peter J. (eds.): *Women in the Age of the American Revolution*. Charlottesville: University of Virginia Press, 1989. 370–394.
- Gummere, Richard: *The American Colonial Mind and the Classical Tradition*. Cambridge: Harvard University Press, 1963. doi.org/10.4159/harvard.9780674284531
- Hairston, Eric Ashley: *The Trojan Horse: Classics, Memory, Transformation, and Afric Ambition in Poems on Various Subjects, Religious and Moral*. In: Shields, John C. – Lamore, Eric D. (eds.): *New Essays on Phillis Wheatley*. Knoxville: University of Tennessee Press, 2011. 57–94.
- Hairston, Eric Ashley: *The Ebony Column: Classics, Civilization, and the African American Reclamation of the West*. Knoxville: University of Tennessee Press, 2013.
- Hall, Edith: *The Return of Ulysses: A Cultural History of Homer’s Odyssey*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2008. doi.org/10.5040/9780755693894
- Howell, William Hunting: *Against Self-Reliance: The Arts of Dependence in the Early United States*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015. doi.org/10.9783/9780812291162

- Hunnings, Leanne: *The Paradigms of Execution: Managing Slave Death from Homer to Virginia*. In: Alston, Richard – Hall, Edith – Profit, Laura (eds.): *Reading Ancient Slavery*. London: Bristol Classical Press 2011. 51–71.
- Hunt, Peter: *Slaves in Greek Literary Culture*. In: Bradley, Keith – Cartledge, Paul (eds.): *The Cambridge World History of Slavery, Vol. I: The Ancient Mediterranean*. New York: Cambridge University Press, 2011. 22–47. doi.org/10.1017/CHOL9780521840668.004
- Hunter, Paul J.: *Couplets and Conversation*. In: Sitter, John (ed.): *The Cambridge Companion to Eighteenth-Century British Poetry*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 11–36. doi.org/10.1017/CCOL0521650909.002
- Iannini, Christopher P.: *Fatal Revolutions: Natural History, West Indian Slavery, and the Routes of American Literature*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2012. doi.org/10.5149/9780807838181_iannini
- Isani, Mukhtar Ali (ed.): *The British Reception of Wheatley's Poems on Various Subjects*. *Journal of Negro History*, vol. 66. (Summer 1981) No. 2. 144–149. doi.org/10.2307/2717284
- Jameson, J. Franklin: *The American Revolution Considered as a Social Movement*. Princeton: Princeton University Press, 1926. (repr. Boston: Beacon Press, 1956.)
- Johnson, Walter: *River of Dark Dreams: Slavery and Empire in the Cotton Kingdom*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2013. doi.org/10.2307/j.ctvjsf5q7
- Joshel, Sandra: *Slavery in the Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Joshel, Sandra: *Slavery and Roman Literary Culture*. In: Bradley, Keith – Cartledge, Paul (ed.): *The Cambridge World History of Slavery, Vol. I: The Ancient Mediterranean*. New York: Cambridge University Press, 2011. 214–240. doi.org/10.1017/CHOL9780521840668.013
- Klepp, Susan E.: *Revolutionary Conceptions: Women, Fertility, and Family Limitation in America, 1760–1820*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2009. doi.org/10.5149/9780807838716_Klepp
- Knapp, Robert: *Invisible Romans*. Cambridge: Harvard University Press, 2011. doi.org/10.4159/harvard.9780674063280
- Landry, Donna: *The Muse of Resistance: Laboring-Class Women's Poetry in Britain, 1739–1796*. New York: Cambridge University Press, 1990.
- Levine, Joseph M.: *The Battle of the Books: History and Literature in the Augustan Age*. Ithaca: Cornell University Press, 1994. doi.org/10.7591/9781501727641
- Lewis, Jan Ellen: *Pursuits of Happiness: Family and Values in Jeffersonian Virginia*. New York: Cambridge University Press, 1983.
- Loscocco, Paula: *Phillis Wheatley's Miltonic Poetics*. New York: Palgrave Macmillan, 2014. doi.org/10.1057/9781137470058
- López, R. A. P.: *The Colorful Conservative: American Conversations with the Ancients from Wheatley to Whitman*. Lanham: University Press of America, 2011.
- Lovejoy, Paul: *The Children of Slavery—The Transatlantic Phase*. *Slavery and Abolition*, vol. 27. (2006) No. 2. 197–217. doi.org/10.1080/01440390600765524
- Lynd, Staughton: *Class Conflict, Slavery and the United States Constitution: Ten Essays*. Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1967.
- Lynd, Staughton – Waldstreicher, David: *Free Trade, Sovereignty, and Slavery: Toward An Economic Interpretation of American Independence*. *William and Mary Quarterly*, vol. 68. (2011) No. 4. 597–630. doi.org/10.5309/willmaryquar.68.4.0597
- McBride, Dwight: *Impossible Witnesses: Truth, Abolitionism, and Slave Testimony*. New York: New York University Press, 2001.
- McCormack, Sabine: *On the Wings of Time: Rome, the Incas, Spain and Peru*. Princeton: Princeton University Press, 2007. doi.org/10.1515/9781400832675
- McDonnell, Michael – Waldstreicher, David: *Revolution in the Quarterly? A Historiographical Analysis, 1944–2016*. *William and Mary Quarterly*, vol. 74. (2017) No. 4. 633–666. doi.org/10.5309/willmaryquar.74.4.0633
- McKee, Sally: *Slavery*. In: Grafton, Anthony – Most, Glenn W. – Settis, Salvatore (eds.): *The Classical Tradition*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 2010.

- Manguel, Alberto: *Homer's The Iliad and The Odyssey: A Biography*. Vancouver: Douglas & McIntyre, 2007.
- Mason, Julian D.: *Examples of Classical Myth in the Poems of Phillis Wheatley*. In: Staley, Gregory A. (ed.): *American Women and Classical Myths*. Waco: Baylor University Press, 2009. 23–33.
- Meillassoux, Claude: *The Anthropology of Slavery: The Womb of Iron and Gold*. Trans. Dasnois, Alide. Chicago: University of Chicago Press, 1991. doi.org/10.5070/F7192-3016796
- Miller, Joseph C.: *Introduction*. In: Campbell, Gwyn – Miers, Suzanne – Miller, Joseph C. (eds.): *Women and Slavery: Africa, the Indian Ocean, and the Medieval North Atlantic*, vol. 1. Athens: Ohio University Press, 2007.
- Miller, Joseph C.: *Slaving as Historical Process: Examples from the Ancient Mediterranean and the Modern Atlantic*. In: del Lago, Enrico – Katséri, Constantina (eds.): *Slave Systems Ancient and Modern*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 70–102.
- Miller, Joseph C.: *The Dynamics of History in Africa and the Atlantic Age of Revolutions*. In: Armitage, David – Subrahmanyam, Sanjay (eds.): *The Age of Revolutions in Global Context, 1750–1840*. New York: Palgrave Macmillan, 2009, 101–124. doi.org/10.1007/978-1-137-01415-3_6
- Miller, Joseph C.: *The Problem of Slavery as History*. New Haven: Yale University Press, 2012.
- Morgan, Edmund S.: *Slavery and Freedom: The American Paradox*. *Journal of American History*, vol. 59. (1972) No. 1. 5–29. doi.org/10.2307/1888384
- Morgan, Edmund S.: *American Slavery, American Freedom: The Ordeal of Colonial Virginia*. New York: Norton, 1975.
- Nelson, Eric: *The Greek Tradition in Republican Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. doi.org/10.1017/CBO9780511490644
- Nelson, Eric: *The Hebrew Republic: Jewish Sources and the Transformation of European Political Thought*. Cambridge: Harvard University Press, 2010. doi.org/10.4159/9780674056749
- Norman, Larry F.: *The Shock of the Ancient: Literature and History in Early Modern France*. Chicago: University of Chicago Press, 2011. doi.org/10.7208/chicago/9780226591506.001.0001
- Nwokeji, G. Ugo: *The Slave Trade and Culture in the Bight of Biafra: An African Society in the Atlantic World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. doi.org/10.1017/CBO9780511781384
- Nyquist, Mary: *Arbitrary Rule: Slavery, Tyranny, and the Power of Life and Death*. Chicago: University of Chicago Press, 2013. doi.org/10.7208/chicago/9780226015675.001.0001
- Oakes, James: *Slavery and Freedom: An Interpretation of the Old South*. New York: Alfred A. Knopf, 1990.
- Onuf, Peter S.: *Ancients, Moderns, and the Progress of Mankind: Thomas Jefferson's Classical World*. In: Onuf, Peter S. – Cole, Nicholas P. (eds.): *Thomas Jefferson, the Classical World, and Early America*. Charlottesville: University of Virginia Press, 2011. 35–55.
- Pace, Joel: *Journeys of the imagination in Wheatley and Coleridge*. In: Taylor Bannet, Eve – Manning, Susan (eds.): *Transatlantic Literary Studies, 1660–1830*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 238–253. doi.org/10.1017/CBO9780511736155.016
- Pagden, Anthony: *Lords of All The World: Ideologies of Empire in Britain, Spain and France, c. 1500–1800*. New Haven: Yale University Press, 1995.
- Patterson, Orlando: *Slavery in the Premodern World and Early Greece*. In: del Lago, Enrico – Katséri, Constantina (eds.): *Slave Systems Ancient and Modern*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 32–69. doi.org/10.1017/CBO9780511482748.002
- Perl-Rosenthal, Nathan R.: *The 'Divine Right of Republics': Hebraic Republicanism and the Debate over Kingless Government in Revolutionary America*. *William and Mary Quarterly*, vol. 66. (2009) No. 3. 535–564.
- Pestana, Carla: *The English Atlantic in the Age of Revolution, 1640–1660*. Cambridge: Harvard University Press, 2004.
- Pettigrew, William A.: *Free to Enslave: Politics and the Escalation of Britain's Transatlantic Slave Trade*. *William and Mary Quarterly*, vol. 64. (2007) No. 1. 3–38.
- Pincus, Steven: *1688: The First Modern Revolution*. New Haven: Yale University Press, 2009.
- Plank, Geoffrey: *John Woolman's Path to the Peaceable Kingdom: A Quaker in the British Empire*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2012. doi.org/10.9783/9780812207125

- Pocock, J. G. A.: *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton: Princeton University Press, 1975.
- Pocock, J. G. A.: *Barbarism and Religion*. Vol. 3: *The First Decline and Fall*. New York: Cambridge University Press, 2003.
- Pocock, J. G. A.: *Barbarism and Religion*. Vol. 4: *Barbarians, Savages and Empires*. New York: Cambridge University Press, 2005. doi.org/10.1017/CBO9780511490682
- Rankine, Patrice: *Odysseus as Slave: The Ritual of Domination and Social Death in Homeric Society*. In: Alston, Richard – Hall, Edith – Profitt, Laura (eds.): *Reading Ancient Slavery*. London: Bristol Classical Press, 2011. 34–50.
- Raven, James: *Classical Transports: Latin and Greek Texts in North and Central America before 1800*. In: Howsam, Leslie – Raven, James (eds.): *Books Between Europe and the Americas: Connections and Communities, 1620–1860*. New York: Palgrave Macmillan, 2011. 157–186. doi.org/10.1057/9780230305090_8
- Reider, Marcus: *The Slave Ship: A Human History*. New York: Viking, 2006.
- Rezek, Joseph. *The Print Atlantic: Phillis Wheatley, Ignatius Sancho, and the Cultural Significance of the Book*. In: Langer Cohen, Lara – Stein, Jordan Alexander (eds.): *Early African American Print Culture*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, Library Company of Philadelphia, 2011. 19–39. doi.org/10.9783/9780812206296.19
- Richard, Carl J.: *Greeks and Romans Bearing Gifts: How the Ancients Inspired the Founding Fathers*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2008.
- Richards, Phillip M.: *Black Heart: The Moral Life of African American Letters*. New York: Peter Lang, 2006.
- Richards, Phillip M.: *Phillis Wheatley: The Consensual Blackness of Early African American Writing*. Shields, John C. – Lamore, Eric D. (eds.): *New Essays on Phillis Wheatley*. Knoxville: University of Tennessee Press, 2011. 247–270.
- Richter, Daniel K.: *Before the Revolution: America's Ancient Pasts*. Cambridge: Harvard University Press, 2011. doi.org/10.4159/harvard.9780674061248
- Robinson, William H.: *Phillis Wheatley and Her Writings*. New York: Garland, 1984.
- Robinson, William H.: *Phillis Wheatley: A Bio-Bibliography*. Boston: G. K. Hall, 1981.
- Rodgers, Daniel T.: *Republicanism: The Career of a Concept*. *Journal of American History*, vol. 79. (1992) No. 1. 11–38. doi.org/10.2307/2078466
- Searing, James F.: *West African Slavery and Atlantic Commerce: The Senegal River Valley, 1700–1860*. New York: Cambridge University Press, 1993. doi.org/10.1017/CBO9780511572784
- Shalev, Eran: *Rome Reborn on Western Shores: Historical Imagination and the Creation of the American Republic*. Charlottesville: University of Virginia Press, 2009.
- Shalev, Eran: *American Zion: The Old Testament as a Political Text from the Revolution to the Civil War*. New Haven: Yale University Press, 2013.
- Shalev, Eran: *Thomas Jefferson's Classical Silence, 1774–1776: Historical Consciousness and Roman History in the Revolutionary South*. In: Onuf, Peter S. – Cole, Nicholas P. (eds.): *Thomas Jefferson, the Classical World, and Early America*. Charlottesville: University of Virginia Press, 2011. 219–247.
- Shankman, Andrew (ed.): *The World of the Revolutionary American Republic*. New York: Routledge, 2014. doi.org/10.4324/9781315817866
- Shankman, Steve: *Pope's Homer and His Poetic Career*. In: Rogers, Pat (ed.): *The Cambridge Companion to Alexander Pope*. New York: Cambridge University Press, 2007. 63–75. doi.org/10.1017/CCOL9780521840132.006
- Shields, David S.: *Oracles of Empire: Poetry, Politics and Commerce in British America, 1690–1750*. Chicago: University of Chicago Press, 1990. doi.org/10.7208/chicago/9780226752990.001.0001
- Shields, John C.: *The American Aeneas: Classical Origins of the American Self*. Knoxville: University of Tennessee Press, 2001.
- Shields, John C.: *Phillis Wheatley's Poetics of Liberation: Backgrounds and Contexts*. Knoxville: University of Tennessee Press, 2009.
- Shields, John C. – Lamore, Eric D. (eds.): *New Essays on Phillis Wheatley*. Knoxville: University of Tennessee Press, 2011.

- Shumway, Rebecca: *The Fante and the Transatlantic Slave Trade*. Rochester: University of Rochester Press, 2011. doi.org/10.1017/9781580467391
- Slauter, Eric: *The State as a Work of Art: Cultural Origins of the Constitution*. Chicago: University of Chicago Press, 2009.
- Smallwood, Stephanie: *Saltwater Slavery: A Middle Passage from Africa to American Diaspora*. Cambridge: Harvard University Press, 2007. doi.org/10.4159/9780674043770
- Spahn, Hannah: *Thomas Jefferson, Time, and History*. Charlottesville: University of Virginia Press, 2011.
- Stern, Julia: *The Plight of Feeling: Sympathy and Dissent in the Early American Novel*. Chicago: University of Chicago Press, 1997. doi.org/10.7208/chicago/9780226773094.001.0001
- Swingen, Abigail L.: *Competing Visions of Empire: Labor, Slavery, and the Origins of the British Empire*. New Haven: Yale University Press, 2015. doi.org/10.12987/yale/9780300187540.001.0001
- Sword, Kirsten: *Remembering Dinah Nevil: Strategic Deceptions in Eighteenth Century Antislavery*. *Journal of American History*, vol. 97. (2010) No. 2. 315–343. doi.org/10.1093/jahist/97.2.315
- Thalmann, William G.: *The Swineherd and the Bow: Representations of Class in the Odyssey*. Ithaca: Cornell University Press NY, 1998.
- Thornton, John K.: *Warfare in Atlantic Africa, 1500–1800*. London: Routledge; University College London Press, 1999. doi.org/10.4324/9780203500446
- Tomlins, Christopher: *Freedom Bound: Law, Labor and Identity in Colonizing English America, 1580–1865*. New York: Cambridge University Press, 2011. doi.org/10.1017/CBO9780511778575
- Waldstreicher, David: *Runaway America: Benjamin Franklin, Slavery, and the American Revolution*. New York: Hill and Wang, 2004.
- Waldstreicher, David: *Slavery's Constitution: From Revolution to Ratification*. New York: Hill and Wang, 2009.
- Waldstreicher, David: *The Origins of Antislavery in Pennsylvania: Early Abolitionists and Benjamin Franklin's Road Not Taken*. In: Newman, Richard – Mueller, James (eds.): *Antislavery and Abolition in Philadelphia*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 2011. 45–65.
- Waldstreicher, David: *The Wheatleyan Moment*. *Early American Studies*, vol. 9. (2011) No. 4. 522–551. doi.org/10.1353/eam.2011.0024
- Waldstreicher, David: *The Revolutions in Revolution Historiography: Cold War Contradance, Neo-Imperial Waltz, or Jazz Standard?* *Reviews in American History*, vol. 42. (2014). 23–35. doi.org/10.1353/rah.2014.0006
- Waldstreicher, David: *Ancients, Moderns, and Africans: Phillis Wheatley and the Politics of Empire and Slavery in the American Revolution*. *Journal of the Early Republic*, vol. 37. (2017) No. 4. 701–734. doi.org/10.1353/jer.2017.0068
- Watson, Martha: *A Classic Case: Phillis Wheatley and Her Poetry*. *Early American Literature*, vol. 31. (1996) No. 3. 103–132.
- Weinbrot, Howard D.: *Brittania's Issue: The Rise of British Literature from Dryden to Ossian*. New York: Cambridge University Press, 1993. doi.org/10.1017/CBO9780511553554
- Weinbrot, Howard D.: *Pope and the Classics*. In: Rogers, Pat (ed.): *The Cambridge Companion to Alexander Pope*. New York: Cambridge University Press, 2007. 76–88. doi.org/10.1017/CCOL9780521840132.007
- Weiner, Mark S.: *Black Trials: Citizenship from the Beginnings of Slavery to the End of Caste*. New York: Alfred A. Knopf, 2004.
- Wilburn, Reginald: *Preaching the Gospel of Black Revolt: Appropriating Milton in Early African American Literature*. Pittsburgh: Duquesne University Press, 2014. doi.org/10.1515/9780820705972
- Williams, Eric: *Capitalism and Slavery*, 1944. (repr. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1994.)
- Wilson, Jeremiah Moses: *Afrotopia: The Roots of African American Popular History*. New York: Cambridge University Press, 1998.
- Winterer, Caroline: *From Royal to Republican: The Classical Image in Early America*. *Journal of American History*, vol. 91. (2005) No. 4. 1264–1290. doi.org/10.2307/3660173

- Winterer, Caroline: *The Mirror of Antiquity: American Women and the Classical Tradition, 1750–1900*. Ithaca: Cornell University Press, 2007.
- Winterer, Caroline: *Model Empire, Lost City: Ancient Carthage and the Science of Politics in Revolutionary America*. William and Mary Quarterly, vol. 67. (2010) No. 1. 3–30.
doi.org/10.5309/willmaryquar.67.1.3
- Wood, Gordon S.: *The Creation of the American Republic, 1776–1787*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1969.
- Wood, Gordon S.: *The Radicalism of the American Revolution*. New York: Alfred A. Knopf, 1991.
- Wood, Gordon S.: *Prologue: The Legacy of Rome in the American Revolution*. In: Onuf, Peter S. – Cole, Nicholas P. (eds.): *Thomas Jefferson, the Classical World, and Early America*. Charlottesville: University of Virginia Press, 2011. 11–32.
- Yirush, Craig: *Settlers, Liberty and Empire: The Roots of Early American Political Theory, 1675–1775*. New York: Cambridge University, 2011. doi.org/10.1017/CBO9780511921599
- Young, Jeffrey Robert: *Domesticating Slavery: The Master Class in Georgia and South Carolina, 1670–1837*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1999.

FÁBIÁN LAURA

Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre

Aetas 39. évf. 2024. 1. szám, 199–201.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.1.199-201

www.aetas.hu

Hatalomépítés Anjou-módra

Gálffy László: Anjou és grófjai. A politikai területformálódás útjai és sajátosságai Franciaországban (9–13. század). Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó. 2020. 268 oldal

A középkori Franciaország egyik legerősebb és legismertebb grófságának, Anjounak a politikai életéről jelentette meg monográfiáját Gálffy László. A szerző régóta kutatott témája Angers és története, a kötet, mely több korábban már publikált és átdolgozott tanulmányát is felöleli, a magyar olvasókat egy kevésbé ismert vidékre és korszakra kalauzolja el.

Gálffy könyvét tíz nagyobb tematikus egységre osztotta, és a fő szöveget egy hosszabb forrásközlés, *Az Anjou grófok krónikájának* magyar nyelvű fordítása követi. A krónika korábban csak francia és latin nyelven volt elérhető.

Ahogy a szerző is utal rá az előszóban, Anjouról az olvasók elsősorban egy virágzó és szerteágazó dinasztíára asszociálnak, kevésbé arra a területre, a Franciaország nyugati részén elhelyezkedő grófságra, amelyről a dinasztia a nevét kapta. Pedig ennek a területnek az alapjai már a hűbéri széttagolódás korszakára, a 9–10. századra nyúlnak vissza. Gálffy László célja az, hogy bemutassa a grófság ezen kevésbé ismert korai, még a francia királyi birtokokba való integrálódása előtti korszakát, a régió politikai vonatkozásaira és a hatalomgyakorlás módjaira koncentrálva.

Az első egység a terület legfontosabb folyójához, a Loire-hoz és az északról érkező normannokhoz kapcsolódik. Gálffy röviden áttekinti a támadások kronológiáját 843-tól 919-ig. Utal arra, hogy a „normann kérdés” a mai napig megosztja a kutatókat, és úgy véli, érdemes a vikingek jelenlétére differenciáltabban tekinteni. Nem csak az általuk okozott pusztításokra kell koncentrálni, hiszen már régre visszanyúló diplomáciai kapcsolatok is kiépültek a normannokkal, ahogy az is tény, hogy aktív részesei lettek a frankok mindennapjainak, illetve a régió szövevényes hatalmi harcainak. A fokozatosan letelepedő normannok telepeket hoztak létre, és intenzív kereskedelmi kapcsolatokat építettek ki. Meglepetésszerű támadásaikat alaposan előkészítették, és a flották akár több száz hajót is magukban foglaltak, míg a frank központi hatalom a védekezést főleg erősítések emelésében látta biztosítotttnak. Gálffy kiemeli, hogy a támadások mögött idővel, a 860–870-es évektől stratégiaváltást lehet sejteni: immáron a területszerzés vált központi kérdéssé a normannok számára, ám ez mindig függött a helyi hatalom erősségétől is.

A második, rövidebb fejezet a normann támadások helyi szentkultuszra gyakorolt hatásait vizsgálja, főleg Szent Márton példáján. A tours-i Szent Márton apátság a Karoling kortól kiemelt szerepet töltött be az udvarban, és az Anjou grófok szorosan kötődtek az apátsághoz. Ennek legismertebb példája az, hogy a krónikák szerint Martel Geoffroy Szent Márton közreműködésével foglalta el Tours városát a 11. században, ám

Szent Márton tisztelete leginkább a 13. századtól vált jelentőssé.

A harmadik fejezetben kiderül, hogy a korszakban általánosan jellemző többköz-pontúság ellenére Anjouban Angers városa különösen kiemelkedő volt (még Saumur sem tudott a nyomába érni), többek között ideális földrajzi elhelyezkedése miatt. Ekkoriban nem volt ismeretlen jelenség a francia városokban a nagy számú birtokos jelenléte, Angers-ban mégis kiemelkedő volt a gróf szerepe. A grófok klientúráján és építkezéseiben keresztül lehet leginkább megragadni hatalomgyakorlásuk mikéntjét, ez utóbbira jó példa a város két részét összekötő híd megépítése. Ugyan az egyházi hatalom sem mondható gyengének a városban, de a 12. század második felére mégis a világi oldal vált domináns tényezővé, míg városi kommunalizmusról aligha lehet beszélni.

A szerző a negyedik fejezetben az anjou-i grófok kapcsolatrendszerét veszi górcső alá. A királyi hatalommal szemben korábban a grófok jogai uralkodói regálékkel egészültek ki, ám az újabb kutatások úgy vélik, hogy a központi hatalom a kompromisszumok ellenére képes volt megőrizni fő szerepét. A király egyre ritkábban jelent meg a grófságban a 9. század második felétől, és bár kevés forrás áll rendelkezésre, úgy tűnik, viszonylag konfliktusmentes lehetett a viszony a gróf és a király között. A 12. században elvéve Anjouba látogató VI. Lajos és az anjou-i gróf kapcsolata összetettebb volt, és kölcsönös segítségnyújtásra is akadt példa. A grófok a pápával is igyekeztek szorosabbra fűzni a kapcsolatot, ezt mutatja, hogy II. Callixtus kétszer is ellátogatott Anjouba. A gróf-püspök viszony szintén kevés konfrontációt mutat, de érdemes felhívni a figyelmet a szerző által „csendes változás”-nak nevezett átalakulásra, mely beszédesebb lehet: a 12. század elejéig ugyan a grófok tekinthetők domináns szereplőnek, lassacskán a püspöki hatalom került előtérbe mindenféle látványos összeütközés nélkül. A 11. század kezdetétől ugyanakkor már Anjou kivül is megjelentek a grófok támogatása révén létrejött apátságok,

így Beaulieu-ban vagy Vendôme-ban. Az anjou-i grófok kiegyensúlyozott kapcsolata az egyházi világgal gazdasági és szakrális téren is megerősítette hatalmukat.

Az ötödik fejezet a 9–10. századi Karoling birodalom átformálódásával párhuzamos időszakot járja körül Anjouban. Dinamikus hercegségekkel volt körülvéve (például Aquitániával), így a grófságok más kategóriába estek adminisztratív és autonóm szempontból is. Anjounak ezáltal fontos feladatot jelentett – Gálffy szavaival élve – saját önálló identitásának megteremtése. A 860-as évektől egyre többször hivatkoznak a források Anjou grófságként, és az első grófok még a korai hűbériség láncolatában mozogtak. Igyekeztek kiaknázni a házasságaikban, pontosabban feleségeik feltételezett Karoling származásában rejlő politikai lehetőségeket is. A 11. századra politikai tekintetben körvonalazódtak Anjou határai, főleg Saumur megszerzésével, de a határmezsgyék fizikai elhatárolását II. Henrik kezdeményezte a várak kiépítésével. Fekete Fulkó alighanem a legismertebb anjou-i gróf, személyében megragadható a középkori hűbérúr lényege, aki már elkülönül a korábbi Karoling és római időkre visszanyúló érától. A grófok feleségei – már a származásuk is befolyásolta a politikai szálakat – szintén felértékelődtek. Mondhatni, a legfigyelemreméltóbb észrevétel a kutatók körében az, hogy Anjou megelőzte a királyságot az igazgatási mintájával. Ebben az időszakban jelennek meg az olyan kormányzati szereplők, mint a *prévôt*-k, *vicarius*ok és *minis-terek*, a *sénéchal*i pozíció ezzel szemben bizonytalanabban ragadható meg a források alapján.

A hetedik rész középpontjában a területiség kérdése áll, a szerző elsőként a fogalmi változások jelentőségére tér ki. A tartományi jog (*consuetudines*) sokáig a jogrendszer alakulásával összefüggésben vitatott kérdés volt. Anjouval kapcsolatban ez a 11. század közepétől válik érdekessé, amikor a gróf birtokolta azt a (szokás)jogrendet, melynek segítségével biztosította hatalmát. A területi-

ség kérdésének egyik nehezen definiálható eleme a tipikus Karoling újítás, a *vicômte*-ok kérdése, akik a legkisebb területi egység előjárói és a grófi hatalom akadályozó tényezői voltak. A 10–12. században már egyre inkább megjelent az igény a határok pontos definiálására. Ezzel is összefüggésben a hatalomgyakorlás egyik sajátos eszközévé vált az utazó királyság intézménye, melynek során a királyok a saját váraikat használták az utak során. Gálffy végül kitér a szakirodalomban „Anjou birodalom”-ként régóta jól ismert problematikára, vagyis arra, mennyiben tekinthető tudatos folyamatnak a Plantagenêt hatalom kiépítése Skóciától a Pireneusokig, bemutatva a főbb különbséget a francia és az angolszász megközelítésben.

A nyolcadik egység az anjou-i grófok politikai reprezentációját elemzi. Anjou a Plantagenêt időszakban mindvégig biztos tartomány maradt. Ugyan a grófok beiktatása illeszkedett az aquitániai rítusok sorába, a temetkezésben már az önállósodás egyes jegeit lehet megfigyelni, nevezetesen a saját alapítású apátság előtérbe helyezését. A grófok az elbeszélő forrásokban többnyire józan mértékben dicsért szereplők – mint például Jó Fulkó –, és közülük leginkább a touraine-i beszámolók informatívak Anjoura vonatkozóan.

A kilencedik fejezet a Plantagenêt–Capeting konfliktustól terhelte 12–13. század eleji Anjouba viszi tovább az olvasót, mely egyre inkább érintetté vált a dinasztiaiak közti harcokban. Ebben az időszakban még megőrizte stabilitását, de Oroszlánszívű Richárd uralmát követően szinte minden évre jutott a fegyveres összecsapásokból. Az anjou-i nemesek Guillaume des Roches, Anjou *sénéchaljának* hathatós vezetésével foglalhatták vissza a Plantagenêtektől a grófságot. Gálffy ezzel kapcsolatban kiemeli, hogy Földnélküli János király esélyei nem voltak teljesen reménytelenek a visszafoglalásra 1213-ban, de a korszakban jellemző „uralkodói felvonulás” mint elrettentő stratégia hatékonynak bizonyult, és Lajos herceg jelenléte elriasz-

totta a fenyegetők táborát Roche aux Moines váránál.

Végül a tizedik, zárófejezet ismét a Loire fontossága köré szerveződött, egyben keretbe foglalva a kötetet. A folyó kapcsán kiderül, hogy itt is a grófok játszották a vezető szerepet, legyen szó a kikötői erődtítés kiépítéséről a Maine-torkolattól nem messze, vagy a legfontosabb átkelő – a Les Ponts de Cé – hídvámjának birtoklásáról és nem utolsósorban arról, hogy a grófok szava volt döntő a folyóra vonatkozó szabályokban.

Egy csekélységnek tűnő kritikai észrevételt tennék: az Anjou vidékén a szerzőnél kevésbé járatosabb olvasó számára érdemes lett volna a függelékben akár több térképet közölni a régióban történő könnyebb eligazodás végett. Többek között azért is, mivel a könyvben megjelent két térkép közül a színes változat helynevei sajnos néhol nehezen olvashatók.

Gálffy alapos elemzéséből kiderül, hogy a középkori Francia Királyság történetében Anjou központi szerepet töltött be. Stabilitását a konfliktusoktól terhelte időkben is megtudta őrizni, e ponton az anjou-i grófi hatalomgyakorlás hatékonyságát is érdemes kiemelni. Nem csupán Angers városához kötődő szoros kapcsolatuk, de a grófok kapcsolati hálója és a politikai életben a komolyabb törések hiánya együttesen eredményezte a befolyásos grófság kiépülését. A fejezetek külön-külön is megállják helyüket önálló elemzéseként (ahogy korábbi publikációként meg is jelent egy részük), de a kötetet végigolvasva összeáll egy kép Anjou sokszínű és igencsak összetett – meglehetősen bonyolult – világáról a normann támadásoktól a 13. század elejéig. A szerző nagy időintervallum feldolgozását vállalta magára, és noha sok esetben utal arra, hogy ennek következtében nem tud minden résztmát kifejteni, az olvasó egyetlen pillanatra sem kételkedik abban, hogy Gálffy otthonosan mozog a középkori Anjou minden szegletét érintő kérdésekben.

SZENTE-VARGA MÓNICA
Nemzeti Közszolgálati Egyetem

Aetas 39. évf. 2024. 1. szám, 202–205.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.1.202-205

www.aetas.hu

Bevándorlás Latin-Amerikába, Kolumbusz első útjától napjainkig

*Jancsó Katalin: Aranycseppek Latin-Amerikában. Egy sokszínű kontinens születése. Szeged: SZTE Press, 2021.
291 oldal*

A latin-amerikai magyarság történetének kutatása 1990 óta a magyar latinamerikanisztika szerves részét képezi. Gyakori, hogy magyar kutatók hosszabb-rövidebb ideig foglalkoznak a régióba kivándorolt magyarokkal, azonban ritkaságszámba megy, hogy más (nem magyar) népcsoportokat vizsgáljanak. Hasonló mintákat találunk más államok esetében is, ami a levéltári források korlátozott elérhetőségével és a munkanyelvvel magyarázható. Általános tendencia, hogy a migrációtörténeti kutatások egy ország perspektívájából íródnak és/vagy egy népcsoportra fókuszálnak. Kivételesek az átfogó munkák, s ha születnek is ilyenek, általában több szerző által írt szerkesztett kötetekről van szó. Ezért (is) úttörő jellegű Jancsó Katalin könyve, hiszen ebben a szerző egymaga vállalkozik a több irányból érkező, különböző etnikai, vallási csoportok Latin-Amerikába történő bevándorlásának feldolgozására.

A nemzetközi népessémozgásokat elemző történeti kutatások az 1960-as években indultak. A fókusz eleinte inkább a kivándorlásra esett, hiszen ezt a származási országok gyakran veszteségként élték meg, érdekelte tehát őket, hogy melyek a kivándorlás

mozgatórugói, milyen tényezők motiválták / motiválják az embereket arra, hogy távozzanak, s hogyan lehetne ezen változtatni, a kivándorlást mérsékelni.

Magyarországon a fent említett kutatások később kezdődtek meg, mivel a Kádár-kormány ellenségesen tekintett a külföldön élő magyar közösségekre, feltételezve, hogy ezek a csoportok azért nem tértek vissza Magyarországra, mert nem támogatják az aktuális politikai rendszert. Még azokkal sem volt javallott kapcsolatot tartani, akik a két világháború között zsidó származásuk és/vagy baloldali politikai nézeteik miatt voltak kénytelenek távozni. A hidegháború idején a magyar vezetés elzárkózott a kivándorolt magyar csoportoktól, megszakadtak a szálak a Latin-Amerikában élő magyarokkal is. Csak a rendszerváltás után nyílt arra lehetőség, hogy tudományos kutatások tárgyát képezze a latin-amerikai magyarság. A pénzügyi háttér azonban nem feltétlenül volt biztosított, és a távolság is nehezítette ezeket a vizsgálatokat. Mindezek ellenére megindultak a kutatások, különösen azon országok irányába, amelyek nagyobb közösségeknek adtak otthont, mint Brazília és Argentína, majd a szórványközösségek is sorra kerültek. A korai kutatások kiváló kiegészítése, egyben összefoglalása volt Torbágyi Péter: *Magyarok Latin-Amerikában* című kötete, amely az ezredfordulón jelent meg.¹ Időben nagy-

¹ Torbágyi Péter: *Magyarok Latin-Amerikában*. Budapest: A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, 2004.

jából ide nyúlnak vissza Jancsó Katalin kutatásainak kezdetei. Nemcsak folytatta a már megindult vizsgálódásokat, hanem új kutatási területeket nyitott meg. A magyarok mellett kezdetektől fogva, tudatosan építkezve, más csoportokkal is foglalkozott. Évek óta rendszeresen publikál tanulmányokat és könyvfejezeteket migrációs témákban, a 2010-es évektől pedig egyre gyakrabban jelentkezett Latin-Amerikához köthető, első-sorban oda irányuló népességmozgásokat elemző írásokkal, amelyeket többek között ázsiaiakról, európaiakról és romákról készített.² Ezt a mintegy másfél évtizedes kutatómunkát folyamatos, a kutatáshoz szorosan kötődő oktatási tevékenység és konferencia-előadások egészítették ki.

A latin-amerikai oldalt vizsgálva kijelenthető, hogy a régió országaiban a népességmozgásokat elemző (történeti) kutatások inkább a kivándorlással foglalkoztak, különösen a dél-északi mozgást vizsgálták a kontinensen belül. A bevándorlás sokáig nem kellett tudományos érdeklődést. A változás Mexikóban Moisés González Navarro és Luz María Montiel munkássága nyomán indult el. Montiel *La gota de oro* című könyve az 1971 és 1982 között írott tanulmányait fogja össze. A szerző munkássága minden bizonynyal döntő szerepet játszott Jancsó Katalin címválasztásában. Az „Egy sokszínű konti-

nens születése” önmagában is lehetett volna cím, itt azonban csak alcím, amely kiegészíti a történelmi, kulturális és irodalmi asszociációkban gazdag főcímet: „Aranycseppek Latin-Amerikában”. Az ’arany’ említése kapcsán bevillanhat a felfedezések kora, az inka birodalom, az El Dorado legenda, az illegális bányászat, a nyomor és a gazdagság. Kincs és lehetőség. A csepp utalhat a vízre, a termékenységre, Tlalocra, és sokaknak minden bizonnyal eszébe jut Passuth László Hernán Cortéz életét feldolgozó regénye: *Esőisten siratja Mexikót*. Ez az időszak, tehát a felfedezések kora egyébként Jancsó Katalin elemzésének kiindulópontja.

A könyv lenyűgöző gyűjtőmunka eredménye. A szerző törekedett a rendelkezésre álló források minél teljesebb feldolgozására. A felhasznált anyagok széles spektrumot fednek le, benne levéltári források, interjúk, szakirodalmi munkák, újságcikkek, adatbázisok, internetes portálok stb. Szakirodalom tekintetében a szerző főleg idegennyelvű munkákra támaszkodott a téma jellege miatt, amelyeket egyes részterületeknél magyar nyelvű szakirodalommal egészített ki. Az összegyűjtött anyag impozáns és annak feldolgozása is. A könyv referenciakötetként, szakkönyvként és tankönyvként is forgatható. Közel ezer lábjegyzet biztosítja az ada-

² Jancsó Katalin: *Nemzeti hősök vagy a haza árulói? Kínaiak Kubában és Peruban*. In: Csikós Zsuzsanna (szerk.): *A mi Santéránk*. Tanulmányok Dornbach Mária 70. születésnapjára. Szeged: JATEPress, 2016. 93–106.; uő: *The Japanese Discover Peru: Nikkei in the Peruvian Society*. In: Cristian, Réka – Kökény, Andrea – Szőnyi, György (eds.): *Confluences: Essays Mapping the Manitoba-Szeged Partnership*. Szeged: JATEPress, 2017. 87–96. uő: *Mexikó és a spanyol köztársasági emigráció. Új honra talált művészek a mexikói kulturális életben*. In: *Mediterrán Világ*, 39–40. köt. (2017) 121–132.; uő: *Spanyol arcú Latin-Amerika. A spanyolországi kivándorlás történetének kiemelkedő korszakai a XIX–XX. században*. In: Berta Tibor et al. (szerk.): 25 év – 25 tanulmány. Fejezetek a

Hispanisztika Tanszék történetéből 1993–2018. Szeged: JATEPress, 2018. 43–54.; uő: *Roma szervezetek Ecuadorban és Kolumbiában*. In: Anderle Ádám (szerk.): *A láthatatlan nép: Cigányok az Ibériai-félszigeten és Latin-Amerikában*. Szeged: SZTE, 2008. 83–97. A szerző további migrációval kapcsolatos írásai: Jancsó Katalin: *Bevándorlás Latin-Amerikában (1850–1930)*. Regio, 26. évf. (2018) 3. szám 127–154.; *Az identitás változásai a független Latin-Amerikában. Az argentin példa (1810–1910)*. In: Rénes Balázs et al. (szerk.): *DIH: Diverzitás és homogenitás a történelemben, a társadalomban és a környezetben: Dimenziók III*. Budapest: Martin Opitz Kiadó, 2022. 51–61.

tok visszakereshetőségét, és alapot szolgáltat további kutatásokhoz.

A szerző a Latin-Amerikába történő bevándorlást általános kontextusba, pontosabban, kontextusokba helyezi. A legszélesebb keretrendszer a nemzetközi migrációs mozgások alkotják. Ezeknek a mozgatórugóival, irányjaival, a történelem során lezajlott főbb migrációs hullámok időbeli eloszlásának ismertetésével indul a kötet. A második, immár szűkebb keret ezeket a népeségmozgásokat latin-amerikai viszonylatban mutatja be három nagy periódusban: a gyarmati kor; a független latin-amerikai államok kialakulásától az első világháborúig tartó, nagyarányú migrációs mozgásokkal jellemezhető időszak; a világháború utáni évtizedek. A szerző átfogó elemzést kínál, a migráció teljes spektrumának lefedésére törekszik. Az elemzés részét képezik a *push* faktorok, az elvándorlást segítő tényezők (a közlekedés fejlődése, a költségek csökkenése), a kivándorlási és bevándorlási politikák, a bevándorlási statisztikák, a bevándorlók integrációja és végül a bevándorlásnak a célország etnikai összetételére, gazdaságára, kormányzati politikáira stb. gyakorolt hatásai.

Ezt követően kerül sor a különböző népcsoportok elemzésére a *Plurikulturális régió a déli féltekén* című fejezetben, ami egyben a könyv leghosszabb egysége, a kötet több mint felét teszi ki. Az afrikaiakról kettő, az európaiakról három alfejezetben olvashatunk, míg a kínaiak, japánok, koreaiak, indiaiak, közel-keletiek, zsidók és romák esetében az elemzés egy-egy alfejezetre terjed. Az afrikaiak és európaiak részletesebb vizsgálatát a sok érkező, a hosszabb migrációs időszak és az elérhető tudományos munkák magasabb száma indokolja. Az alfejezetek önállóan is megállják a helyüket, külön is olvashatók. Ugyanakkor az alfejezetek hasonló felépítése (kiváltó tényezők, érkezési hullámok, statisztikák, gazdasági és társadalmi integráció, a kolónia kialakulása és fejlődése, kulturális és egyéb hatások, kapcsolatok az anyaországgal) összevethetővé teszi a külön-

böző csoportok migrációs történetét és tapasztalatait.

Kiemelendő, hogy a kötetben a migráció nem feltétlenül egyszeri, egyirányú mozgás. A szerző foglalkozik a visszavándorlás jelenlétével és az intrakontinentális migrációval is. A migrációt komplex jelenségként kezeli, amelyben a migrációs hullámokat kisebb visszavándorlási hullámok követik; azt is figyelembe veszi, hogy aki egyszer elvándorolt, hajlamosabb lesz újból és újból felkerekedni. Ezért nagyon nehéz megállapítani, hogy mikor ér véget a migrációs folyamat, ami nehezíti az elemzést.

Az 1950-es évektől napjainkig tartó évtizedek külön fejezetet alkotnak, mivel a korábbi időszakoktól eltérő migrációs tendenciák jellemzik. A szerző hangsúlyozza, hogy a Latin-Amerikába történő bevándorlás mértéke csökkent, ugyanakkor a régió belüli vándorlás jelentősen megnőtt. Ez utóbbi részben országok közötti migrációt, nagyrészt pedig országon belüli migrációt jelent, amely során a lakosság vidékről a városokba költözik, ami elsősorban a népeségnövekedési és urbanizációs folyamatokhoz kapcsolható. Az országok közötti nemzetközi migrációra számos példát sorakoztat fel a szerző, mint például az El Salvador és Honduras közötti migrációt, amely a két közép-amerikai állam közötti viszony elmergesedéséhez és végül az ún. futballháború (1969) kitöréséhez vezetett, vagy a Kolumbia és Venezuela közötti vándorlást és visszavándorlást.

Jancsó Katalin két nagy vándorlási mintázatot azonosít a kortárs Latin-Amerikában. Az egyik a hagyományos dél-észak migrációs útvonal, a másik pedig egy dél-dél vándorlási hullám. A dél-észak mozgás a fejletlenebb területekről indul és a fejlettebbek felé tart: kiindulópontja Latin-Amerika, de a régió kívül ér véget. Ez a migrációs mozgás általában az ún. északi háromszög országai-ból (Guatemala, Honduras és El Salvador) ered, és célországa legtöbbször az Amerikai Egyesült Államok. Az irány hagyományosnak mondható, a forma azonban az utóbbi időben változott, a romló közbiztonság és

növekvő kockázat miatt a kivándorlók már sokszor nem egyedül vagy kisebb csoportokban vágnak neki az útnak, hanem több ezren, ún. migránskaravánokat alkotva. A dél-észak mozgással ellentétben a dél-dél vándorlás új jelenség Latin-Amerikában. Elsősorban a Venezuelából történő tömeges elvándorláshoz köthető. Az egykor 30 milliós országból már több mint 7 millióan távoztak. Többségük a régióban maradt, dél-amerikai országokban telepedett le, nem ritkán tehát olyan államokban, amelyeknek a fejlettségi szintje alacsonyabb, mint a krízis előtti Venezueláé. Mivel a migrációs folyamatok döntő többsége a kontinensen belül zajlott, a Latin-Amerikában élő hagyományos bevándorló közösségek kevés utánpótláshoz juthattak, ezért általánosságban az elöregedés jellemzi őket.

Jancsó Katalin könyve rendkívül aktuális, több okból is. Egyrészt a magyar médiában a migrációval kapcsolatos hírek elsősorban az Európával kapcsolatos, Európába irányuló népeségmozgásokra koncentrálnak, Latin-Amerika fehér folt marad. Hányan tudnak például Magyarországon a venezuelai migrációs és humanitárius krízisről, pedig ez Dél-Amerika legnagyobb migrációs válsága? Másrészt a könyv segíthet eloszlatni azt az egyre inkább teret nyerő tévhitet, hogy a migráció új, 21. századi jelenség. Mivel az utóbbi tíz-tizenöt évben sok migrációs hír

látott napvilágot, nem kevesen úgy vélik, hogy a népeségmozgások a modern világ velejárói, korábban nem voltak jellemzők. Ezzel szemben – ahogy erre a szerző a könyv bevezetőjében is felhívja a figyelmet – a migráció egyidős az emberiséggel. Népeségmozgások már a 'történelem hajnalán' is voltak, maga a Föld benépesülése is ezek eredménye. Egy ősi jelenség tehát az elemzés tárgya, ami az idők folyamán számos változáson ment keresztül. A kötet nagyjából fél évezredet ölel át, 1492-től napjainkig. Változott ez alatt az ötszáz év alatt a vándorlók száma, a migráció iránya; földrajzilag diverzifikálódtak a migrációs útvonalak; változott, felgyorsult a migráció sebessége, és módosultak a migrációt kiváltó, segítő vagy éppen akadályozó tényezők. Állandónak tekinthető viszont a migrációs okok összetettsége. Önkéntes vándorlás esetében ritka az egyetlen kiváltó ok, sokkal inkább több tényező együttállása eredményeként születik meg a migrációs döntés, amiben racionális és emocionális elemek keverednek. Harmadrészt – visszatérve a könyv aktualitására – a migráció jelensége manapság nem ritkán átpolitizált; megjelenhet biztonsági, sőt „biztonságiasított” kérdésként, ami gyakran megosztja az embereket. Ezért különösen fontos, hogy szülessenek a témában komoly, igényes, tudományos munkák.

Contents

Essays

CSABA LÉVAI

- James Madison, the Problem of Slavery and the Debate About Representation at the Constitutional Convention in 1787 5

ANDREA KÖKÉNY

- The Social and Political Transformation of Texas, 1810–1836 29

ZOLTÁN PETERECZ

- George Kennan and Hungary: A Soviet Expert's Observations about Hungary and Hungarians in the Twentieth Century 49

TIBOR GLANT

- Quaker Relief Operations in Hungary After the Two World Wars 69

BALÁZS VENKOVITS

- The Train Keeps a Rollin' to Canada: Shifting Migration Policies in North America and Illegal Hungarian Immigration in the 1920s 90

Workshop

ZOLTÁN VAJDA

- An American – not Only – in Paris: Thomas Jefferson and the Poor in France 108

PÉTER BALÁZS

- “Respect Reason, but Listen to Your Heart.” The French Revolution from an Emotional History Perspective 119

OLGA KAJTÁR-PINJUNG

- Enmification of Detainees: The Foreign Policy and Legislation of the Bush Administration After 9/11 141

Beyond our borders

- “I am a proponent of what I call the neo-imperial turn in the historiography of the American Revolution”. Introducing American historian David Waldstreicher 158

- A Selected Bibliography of David Waldstreicher's works 167

DAVID WALDSTREICHER

- Ancients, Moderns and Africans. Phillis Wheatley and the Politics of Empire and Slavery in the American Revolution 169

Reviews

LAURA FÁBIÁN

- Building Power the Anjou Way 199
(László Gálfy: *Anjou és grófjai. A politikai területformálódás útjai és sajátosságai Franciaországban [9–13. század]. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó. 2020.*)

MÓNKA SZENTE-VARGA

- Immigration to Latin America, from Columbus' First Voyage to the Present Day 202
(Katalin Jancsó: *Aranycseppek Latin-Amerikában. Egy sokszínű kontinens születése. Szeged: SZTE Press, 2021. 291.*)

Az Aetas történettudományi folyóirat 2024. évi előfizetői felhívása

2024-re tervezett tematikus számaink a következők:

Észak-amerikai történelmi perspektívák

Autonomisták és patentálisok (1859. évi Protestáns Pátens körüli küzdelmek)

19-20. századi európai és magyar történelem

1848/1849 – Amikor nemzet született

Folytatjuk „**Elmélet és módszer**” rovatunkat. **Interjút** tervezünk **Annette Vowinckellel** (Németország), **Amelie Lanier**-vel (Ausztria) és **David Waldstreicherrel** (USA).

Eddigi gyakorlatunknak megfelelően a 2024-es évfolyamra is **kedvezményt** biztosítunk előfizető olvasóinknak, hogy ezzel is jelezzük, nagyra becsüljük bizalmukat.

Többféle előfizetői módot ajánlunk fel, hogy alkalmazkodjunk olvasóink igényeihez:

Éves előfizetői ár:

5000 Ft (tartalmazza a postaköltséget, az év végén pdf formátumban elektronikusan is előfizetőink rendelkezésére bocsátjuk az évi négy számunkat!)

Éves elektronikus előfizetői ár:

2500 Ft (pdf file-ban e-mailen a lapszámok megjelenésekor)

Egy számot megrendelőknél:

1250 Ft + postaköltség

Egy szám könyvesbolti ára:

1500 Ft

A folyóirat megrendelhető a kiadó e-mail és postai címén.

Korábbi számunkat (postaköltség felszámolásával) a szerkesztőség címén szintén meg lehet rendelni.

Rendkívül fontos folyóiratunk számára előfizetőink támogatása! Kérjük, támogasson bennünket előfizetésével.

Jövedelemadójának 1%-át ebben az évben is felajánlhatja egy olyan egyesületnek, alapítványnak, amelyet arra érdemesnek ítél. Folyóiratunk szerkesztői azzal a kéréssel fordulnak Önnek, hogy ha támogatásra méltónak tartja folyóiratunkat, válassza az AETAS-t.

Adószámunk: 19079581-2-06

Nagyon köszönjük Olvasóinknak eddigi támogatásukat!

Aetas Könyv- és Lapkiadó Egyesület

6701 Szeged, Pf. 1179

<http://www.aetas.hu>

aetas@mail.u-szeged.hu